

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KONUSU
TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA SAĞLIK HİZMETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Mustafa BARIŞCAN

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KONUSU
TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA SAĞLIK HİZMETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Mustafa BARIŞCAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KONUSU

Trablusgarp Savaşı'nda Sağlık Hizmetleri

Yüksek Lisans Tezi

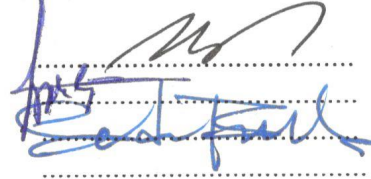
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Halem Şıvgın.....(Başkan)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA.....(Danışman)
Dr. Öğr. Üyesi Senay Bulut.....

Tez Sınavı Tarihi09.07.2019.....

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmada Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nda sürdürülen sağlık hizmetleri araştırılmıştır. Konu, savaş sırasında sağlık hizmetlerini açıklayan yönetmelik bağlamında incelenmiş ve sağlık hizmetleri için hangi standartların gerektiği gösterilmiştir. Askeri birliklerde ve askeri hastanelerde bulunması gereken personel sayısı belirlendikten sonra askeri birliklerde ve askeri hastanelerde kimlerin görev yaptığı bulunmuştur. Savaş başladıktan sonra Trablusgarp ve Bingazi'de görev yapan sağlık personelinin bir kısmı İtalya tarafından esir alınınca sağlık hizmetleri açısından olumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu gelişme sonrasında duyarlı kesimler, harekete geçerek sağlık heyetleri oluşturmuşlar ve savaşa katılmışlardır. Bunlar Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sağlık Heyetleri, Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sağlık Heyetleri, Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti, İngiltere'de Hint Müslümanları tarafından oluşturulan Sağlık Heyetleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından oluşturulan Selanik ve Manastır Sağlık Heyetleri'dir. Bu sağlık heyetlerinin faaliyetleri incelenmiş ve ulaşılan veriler tahlil edilmiştir. Savaş sırasında görülen hastalıklar ve yaralanmalar tutulan istatistiklere göre açıklanmış, ateşli silah yaralanmaları ve hastalıklar hakkında bilgi verilmiştir. İtalyan Ordusu'ndaki sağlık hizmetleri de kısaca açıklanmıştır. En sık görülen hastalıklar: tifüs, tifo, kolera, sıtma, dizanteri, menenjit, grip, zatürre, diyare, trahom, blefarit ve konjoktivit'tir.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarp Savaşı, Trablusgarp, Bingazi, sağlık hizmetleri, askeri sağlık hizmetleri, Kızılay, Kızılhaç, Hilal-i Ahmer, Salib-i Ahmer, salgın hastalıklar, Osmanlı-İtalya Harbi.

ABSTRACT

In this study, health care services carried out in the Ottoman Army during the Tripoli War were investigated. The issue was examined in the context of the regulation explaining health services during the war and showed what standards are required for health services. After determining the number of personnel required in military units and military hospitals, it was found out who served in military units and military hospitals. When some of the health personnel in Tripoli and Benghazi were arrested by Italy, a negative picture emerged in terms of health services. After this development, sensitive groups formed health committees and joined the war. These are The Ottoman Hilal-i Ahmer Society Health Delegations, The Egyptian Hilal-i Ahmer Society Health Delegations, The German Red Cross Society Health Delegation, Health Delegations formed by Indian Muslims in England and Thessaloniki and Monastery Health Delegations formed by The Committee of Union and Progress. The activities of these health delegations were examined and the data obtained were analyzed. Diseases and injuries during the war were explained according to the statistics kept and information about firearm injuries and diseases were given. Health services in the Italian Army are also briefly described. The most common diseases are typhus, typhoid fever, cholera, malaria, dysentery, meningitis, influenza, pneumonia, diarrhea, trachoma, blepharitis and conjunctivitis.

Key Words: Tripoli War, Tripoli, Benghazi, health services, military health services Red Crescent, Red Cross, Hilal-i Ahmer, Salib-i Ahmer, epidemic diseases, Ottoman-Italy War.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönem savaşlarını inceleyen çalışmalar yapılmıştır. Trablusgarp Savaşı da bunlardan biridir. Bu araştırmalarda, savaşlar ağırlıklı olarak askeri ve siyasi açıdan değerlendirilmiş, lojistik konulara ilişkin incelemeler sınırlı kalmıştır. Bu yaklaşım sağlık alanında yapılan çalışmalarda da görülmektedir. Bu çalışmada Trablusgarp Savaşı sırasında sürdürülen sağlık hizmetleri irdelenecektir.

Türk Kızılayı, Osmanlı Devleti'nin son dönem savaşlarında çok önemli görevler üstlenmiştir. Cemiyetin kuruluşundan günümüze uzanan faaliyetleri çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Seçil Karal Akgün ile Murat Uluğtekin tarafından yazılan, “Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a” adlı kitap, Mesut Çapa tarafından yazılan, “Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti” adlı kitap ile “Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti” adlı makale Türk Kızılayı hakkında yapılmış önemli çalışmalardandır.

Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adıyla anılan Türk Kızılayı'nın faaliyetleri, Seçil Karal Akgün ile Murat Uluğtekin tarafından yazılan “Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı” adlı makale ile Zuhul Özaydın tarafından yazılmış olan “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Trablusgarp'ta Açtığı Hastaneler” adlı makalede ele alınmıştır. Yine Trablusgarp Savaşı'na katılan doktorlar tarafından Dirim Dergisinde yayınlanan makaleler konuyla ilgili çalışmalardır. Bu çalışmalar dışında Hasan Taner Kerimoğlu tarafından yazılan “Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptığı Yardımlar” adlı makale de konuyla ilgilidir. Yukarıda sıralanan belli başlı kaynaklar incelendiğinde savaş sırasında sürdürülen sağlık hizmetlerine yönelik kapsayıcı bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Trablusgarp Savaşı sırasında ordu mensubu doktorlar yanında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Alman Kızıllaç Cemiyeti, Hint Müslümanlarının girişimleriyle İngiltere'de kurulan sağlık heyetleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde kurulan sağlık heyetleri görev almışlardır. Yukarıda isimleri verilen çalışmalar özel konularla yapılmışlardır. Bu sebeple süreçte yer alan diğer sağlık aktörlerini çoğunlukla yalnızca ismen anılmış ve faaliyetleri hakkındaki bilgiler yüzeysel

kalmıştır. Bu çalışma konuyu çok yönlü olarak araştırarak bir bütün oluşturmak amacındadır.

Çalışma giriş bölümünü takip eden üç bölüm halinde yapılmıştır. Giriş bölümünde Trablusgarp ve savaş hakkında bilgiler verildikten sonra sağlık hizmetlerini düzenleyen yönetmelik incelenmiştir. Birinci bölümde sağlık hizmetinde görev alan teşekküllerin oluşum süreçleri değerlendirilerek ikinci bölümde bu teşekküller tarafından sürdürülen sağlık hizmetleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde savaş sırasında yaşanan sağlık sorunları incelenmiştir. Tezde adı sık geçen isimlerle savaş sırasında görev yapan doktorlardan belirlenebilenlerin biyografileri araştırılarak dipnotlarda bu kişiler hakkında kısa bilgi verilmiştir.

Çalışma sırasında Trablusgarp Savaşı'yla ilgili akademik yayınlar incelenmiş olmakla beraber arşiv belgelerine ağırlık verilmiştir. Bu doğrultuda Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, Türk Kızılayı ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden (BOA) alınan belgeler incelenmiş, veriler karşılaştırılmış ve araştırmanın sağlam temellere dayanması hedeflenmiştir. Ulaşılan verilerin doğrulanması ve kapsamının derinleştirilmesi amacıyla savaş sırasında ve sonrasında yayınlanan dizi yazılar ve hatıralar da incelenmiş, Tanin ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleri taranmıştır. Büyük ölçüde arşiv belgelerine ve gazetelere dayanan bu çalışma ile mevcut yüzeysel bilgiler kapsamlı hale getirilmiş, az bilinen konulara ışık tutulmuş ve literatürde bulunmayan bazı konular da tespit edilmiştir. Ulaşılan yeni veriler ile mevcut bilgiler derlenip toplanmış ve konu ulaşılan kaynaklar ölçüsünde değerlendirilmiştir.

Çalışmam sırasında gösterdiği ilgiden dolayı tez danışmanım Prof. Dr. Mesut Çapa'ya teşekkür ederek onun şahsında bugünlere gelmemde emeği olan herkese saygılarımı sunarım.

Mustafa Barışcan

Ankara, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	32
TRABLUSGARP SAVAŞI SAĞLIK HİZMETLERİNDE GÖREV ALAN TEŞEKKÜLLER.....	32
1.1. <i>Trablusgarp Savaşı'ndan Önce ve Savaş Sırasında Osmanlı Ordusu'nun Sağlık Kadrosu.....</i>	33
1.2. <i>Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sağlık Heyetleri</i>	46
1.2.1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Trablusgarp Sağlık Heyeti	61
1.2.2. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Bingazi Sağlık Heyeti.....	66
1.2.3. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Hums Sağlık Heyeti.....	72
1.3. <i>Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sağlık Heyetleri</i>	81
1.4. <i>Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti</i>	85
1.5. <i>Hint Müslümanları'nın Girişimleri ile İngiltere'de Oluşturulan Sağlık Heyetleri.....</i>	89
1.6. <i>İttihat ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi (İTC TMMŞ)</i>	93
1.6.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi (İTC TMMŞ) Selanik Sağlık Heyeti	95
1.6.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi (İTC TMMŞ) Manastır Sağlık Heyeti	97
1.7. <i>Trablusgarp Savaşı'nda Sağlık Hizmetlerine Yönelik Duyarlı Girişimler..</i>	99
2.BÖLÜM.....	103
TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA SAĞLIK HİZMETLERİ.....	103
2.1. <i>Trablusgarp Bölgesi'ndeki Sağlık Hizmetleri.....</i>	117
2.1.1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Trablusgarp Sağlık Heyeti'nin Aziziye ve Garyan'daki Faaliyetleri	123
2.1.2. Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti'nin Garyan'daki Faliyetleri.	126
2.1.3. Hint Müslümanlarının Girişimleri ile İngiltere'de Kurulan Sağlık Heyetleri'nin Garyan ve Zuvara'ki Faliyetleri.....	132
2.1.4. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Hums Sağlık Heyeti'nin Gelişi Sonrasında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Sağlık Heyetleri Tarafından Sürdürülen Faaliyetler	135
2.1.4.1. Garyan Hastanesi'nde Sürdürülen Faaliyetler.....	140
2.1.4.2. Hums ve Msallata'da Sürdürülen Faliyetler.....	143
2.1.4.2.1. Hums (Margab ?) Hastanesi	146
2.1.4.2.2. Msallata Hastanesi	148
2.2. <i>Bingazi Bölgesi'ndeki Sağlık Hizmetleri</i>	149

2.2.1. Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti (MHAC) Sağlık Heyetleri'nin Derne, Mertube ve Bingazi'deki Faaliyetleri.....	154
2.2.2. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Bingazi Sağlık Heyeti'nin Tobruk'taki Faliyetleri	163
2.2.3. Bingazi Bölgesindeki Birliklerin Kolordu Suretinde Tanzimi Kapsamında Sağlık Hizmetlerinde Yapılan Düzenlemeler.....	166
2.2.4. Tobruk Asker Hastanesi'nin Kuruluşu ve Çalışmaları	173
2.2.4.1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin (OHAC) Bingazi Murahhası Dr. Fikret Tahir Bey	175
2.2.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi (İTC TMMŞ) Selanik Sağlık Heyeti'nin Bingazi Bölgesindeki Faliyetleri..	178
2.2.6. Şehat Nekahethanesi'nin Kuruluşu ve Çalışmaları.....	181
3. BÖLÜM.....	189
TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA GÖRÜLEN SAĞLIK SORUNLARI.....	189
3.1. <i>Trablusgarp Bölgesi'ndeki Sağlık Sorunları</i>	190
3.1.1. Trablusgarp Bölgesinde Yaşanan Bulaşıcı Hastalıklar	190
3.1.2. Trablusgarp Bölgesi'nde Yaşanan Ateşli Silah Yaralanmaları.....	195
3.1.3. Trablusgarp Bölgesin'deki Sağlık Sorunlarına İlişkin Sayısal Veriler	196
3.2. <i>Bingazi Bölgesi'ndeki Sağlık Sorunları</i>	198
3.2.1. Bingazi Bölgesi'nde Yaşanan Bulaşıcı Hastalıklar.....	199
3.2.2. Bingazi Bölgesi'nde Yaşanan Ateşli Silah Yaralanmaları.....	201
3.2.3. Bingazi Bölgesi'ndeki Sağlık Sorunlarına İlişkin Sayısal Veriler	202
3.2.4. Bingazi Bölgesi'ndeki Sağlık Kurullarının Çalışmaları	205
SONUÇ	211
KAYNAKÇA	216
EKLER	222
ÖZGEÇMİŞ.....	248

KISALTMALAR

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

ATASE: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

OHAC: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti.

MHAC: Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti.

BHSH: Birinci Hat Seyyar Hastanesi.

İHSH: İkinci Hat Seyyar Hastanesi.

HA: Hilal-i Ahmer

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti.

İTC TMMŞ: İttihat ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi

BKGK: Bingazi Kuvvetleri Genel Komutanlığı

OİH: Osmanlı-İtalyan Harbi

TTK: Türk Tarih Kurumu

Bkz: Bakınız

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.n.: Adı geçen nizamname

a.g.t.: Adı geçen tez

C.: Cilt

Kls.: Klasör

Ds. : Dosya

Fhr.: Fihrist

s.: Sayfa

Bs.: Baskı

Yay.: Yayınları

ml.: mililitre

gr.: gram

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Trablusgarp Savaşı'ndan önce Trablusgarp ve Bingazi Asker Hastanelerinin Kadro Mevcutları.	35
Tablo 2. Tümen Komutanlığına Bağlı Asker Hastanesinde Görev Yaparken Esir Alınan Personel Listesi.	37
Tablo 3. Trablusgarp Bağımsız 42. Tümen Kıtalarında ve Hastanelerinde Görev Yapan Tabip, Cerrah ve Eczacı Personeli Gösteren 23 Nisan 1912 Tarihli Kayıtlar.	41
Tablo 4. Ordu Envanterine Kaydedilecek Malzeme Listesi.	56
Tablo 5. Muvazzaf Askeri Personel Tarafından Kullanılmakta Olan Malzemeler... ..	60
Tablo 6. OHAC Bingazi Sağlık Heyetinin Kahire'den Satın Aldığı Malzeme Listesi.	68
Tablo 7. OHAC Bingazi Sağlık Heyetinin İskenderiye'den satın aldığı malzeme listesi.	69
Tablo 8. Derne'de Kurulan Hastanenin Kadro Miktarını Göstere Tablo	155
Tablo 9. Mertube'de Kurulan Hastanenin Kadro Miktarını Gösteren Tablo.	157
Tablo 10. Bingazi'de Kurulan Hastanenin Kadro Miktarını Göstere Tablo.	158
Tablo 11. Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğince İstenen Tıbbi Malzeme Listesi.	172
Tablo 12. Şehat Nekahethanesinde Tedavi Görecek Hastalara Verilecek Ta'yın Miktarları.	183
Tablo 13. Garyan Hastanesinde Tedavi Edilen Hastalara İlişkin Tablo (Mart 1912 / 27 Temmuz 1912).....	196
Tablo 14. Garyan Hastanesinde Tedavi Edilen Hastalara İlişkin Tablo (Mart 1912 / Eylül 1912)	197
Tablo 15. Tobruk HA Hastanesinde Yatarak Tedavi Gören Hasta Listesi.	202
Tablo 16. Tobruk HA Hastanesi'nde Ayakta Tedavi Gören Hasta Listesi.....	204

GİRİŞ

Trablusgarp Savaşı, yakın dönem Türk Tarihi açısından önemli bir kırılma ve başlangıç noktasıdır. Savaşın başlamasından Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına kadar geçen 11 yıllık süre, Türk tarihinin en etkileyici süreçlerindedir. Bu süreçte; asırlarca hüküm süren Osmanlı Devleti yıkılmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Trablusgarp Savaşı'na katılan Osmanlı subayları, mevcut imkânsızlıklar içerisinde savaş düzeninin nasıl kurulacağını, var olan dinamiklerin nasıl kullanılacağını, donanım ve sayıca üstün durumda olan düşmana karşı nasıl mücadele edileceğini bu savaşla tecrübe etmişler ve başarılı olmuşlardır. Bu savaşın yıllar sonraki yansımalarının, Türk Kurtuluş Savaşı olduğunu söylemek yanlış değildir. Dört bir yanı büyük devletlerin işgaline uğrayan Anadolu'da, Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı'nın, başlatılıp olgunlaştırılmasında ve zafere ulaşılmasında Trablusgarp tecrübesinin önemli payı vardır.

Trablusgarp'ta çıkması muhtemel bir savaşa yönelik hazırlığı bulunmayan Osmanlı Devleti, savaşın başlamasıyla birlikte önemli bir sorunla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Uzun zamandır ihmal edilen bölgede az sayıda asker bulunmaktaydı. Bu şartlarda bölgede yaşayan halk, uyarılarak mücadele yönünde teşvik edilmişlerdir. Yerli halkın gönüllü olarak savaşa katılımıyla savaş süreci farklı bir boyuta ulaşmış ve İtalya zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Savaştan önce uzun yıllara dayanan bir diplomasi sürecini sürdürerek Trablusgarp ve Bingazi'de hâkim olmak isteyen İtalyan politikasının temelleri, Trablusgarp'ın antik dönemine kadar uzanmaktadır.

İtalya Roma İmparatorluğu'nun, Papalık'ın, Venedik'in ve Cenova'nın hepsinin birden varisi olmak iddiasıyla Akdeniz'in bir İtalyan denizi olmasını istemekteydi.¹ Bu isteğin ortaya çıkmasında "İtalya İrredanta" adı verilen ideoloji etkili olmuştu. Başlangıçta bu kavram, halkı İtalyanca konuşan ve birliğe katılması gereken yerleri" ifade ederken ilerleyen dönemlerde İtalyan emperyalizminin diğer

¹ İ. Revol, **1911-1912 Türk-İtalyan Harbi**, C:1, Çev: Kadri Demirkaya, Askeri Matb., İstanbul, 1940, s. 3.

bir ifadesi haline gelmiştir.² Bu anlayış İtalyan politikalarını şekillendiren önemli unsurlardan biridir.

Trablusgarp, tarihsel süreçte değişik siyasi yönetimlerin hâkimiyetine girmiştir. Trablusgarp adının nereden geldiğini irdelemek, bu sürecin anlaşılmasında faydalı olacaktır. Şehrin adı Yunanca Tripolis ve Tripoli kelimelerinden gelmektedir. Üç şehir anlamına gelen bu sözcükler, bugün Trablusgarp merkezinin bulunduğu yerdeki Oea adlı tarihi şehir ile birlikte Sabratha (Zwagha) ve Leptis Magna (Lubdah) adındaki tarihi şehirleri ifade etmektedir. Oea şehri M.Ö. 7. Yüzyılda Fenikeliler tarafından kurulmuştur. Oea'nın doğusunda da Berka ve Sirenayka (Cirenaika) adı verilen bir bölge vardır. Kurulan Oea şehri kısa süre sonra bu bölgedeki güçlerin egemenliğine girmiş daha sonra Kartacalılar ve Romalıların egemenliğine geçmiştir. Romalılar M.S. 3.yüzyılda Oea, Sabratha (Zwagha) ve Leptis Magna (Lubdah) adlı şehirleri tek bir idare etrafında toplayarak Regio Tripolitane adını vermişlerdir. İslam fetihleri sürerken Bizans hâkimiyetinde önemli bir liman şehri olan Trablusgarp, 643 yılında İslam Devletinin hâkimiyetine girmiştir. Bölgenin adı Arapçaya Tarabulus olarak çevrilmiştir. 1510 yılına kadar geçen dönemde kısa süreli bir Norman işgali dışında bölge Müslüman devletlerin ve kabilelerin denetiminde olmuştur.³

İspanya 1492 yılında İberik yarımadasındaki Arap varlığına son vererek bölgeyi ele geçirmiştir. İslam hâkimiyetine karşı sürdürülen dini nitelikteki bu mücadele Kuzey Afrika'ya da yayılmıştır. Cezayir'de yaşayan Müslüman halk, Akdeniz'de etkili olan Türk denizcileri Oruç ve Hızır Reislerden yardım istemişlerdir. Tarabulus ile Tunus arasındaki Cerbe adasına yerleşerek burayı kendilerine üs edinen iki kardeş, bu yardım isteği üzerine harekete geçerek 1516 yılında Cezayir'i ele geçirmişlerdir. İspanya ile aralıksız süren mücadeleler sırasında Oruç Reis şehit olmuştur. 1518 yılında Cezayir'de hâkimiyeti sağlayan Hızır Reis, Cezayir Emiri olmuş ve Osmanlı padişahı I. Selim'den yardım talep etmiştir.⁴

² Tahsin Ünal, **1700'den 1958'e kadar Türk Siyasi Tarihi**, 2. Baskı, Ankara,1958, s.197.

³ Ahmet Kavas, "*Trablusgarp*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:41, TDV Yay., İstanbul, 2012. s 288-291.

⁴ Numan Hazar, "*Türklerin Afrika ile İlişkilerinin Kısa Tarihçesi*" **Türkler Ansiklopedisi.**, C.:13, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.120.

I. Selim, Hızır Reis'i Cezayir hâkimi olarak tanıyarak onu Hayrû'd-din⁵ sanıyla onurlandırmıştır. Böylece Cezayir, Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.⁶ 1510 senesinde Tarabulus şehrini işgal eden İspanya ordusu halkı katletmiştir. Bölgede yaşayan Müslümanlar, 1519 yılında İstanbul'a bir heyet yollayarak yardım istemişlerdir. Bundan sonraki dönemde Osmanlı Devleti, İspanya tarafından uygulanan politikalara daha duyarlı olmuştur.⁷

Osmanlı Devleti ile İspanya arasında sürdürülen mücadeleler neticesinde Tarabulus, 1551 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.⁸ Suriye'de de aynı adla bir başka şehir bulunduğundan Suriye'ye göre daha batıda yer alan Tarabulus şehrinin adına, garp kelimesi eklenmiş ve bundan sonra dönemlerde Trablusgarp olarak anılmıştır.⁹

Tanzimat Dönemi'nde Teşkilat-ı Cedide düzenlemeleri kapsamında Bingazi ayrı bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. 1864 yılında çıkarılan Vilayet-i Umumiye Kanunu kapsamında Trablusgarp Eyaleti, vilayet haline getirilmiş Bingazi ile birlikte beş sancaklık bir idari yapı oluşturulmuştur. 1872 yılında Trablusgarp Vilayeti ve Bingazi Müstakil Sancağı şeklinde yeniden düzenleme yapılmıştır. 1879 yılına geldiğindeyse Bingazi doğrudan Dâhiliye Nezaretine bağlı müstakil bir vilayet haline getirilmiştir. 20. yüzyılın başında Trablusgarp vilayeti Merkez Sancağı (9 kaza, 6 nahiye), Lübde Sancağı (4 kaza, 2 nahiye), Cebeligarbi Sancağı (3 kaza, 4 nahiye) ve Fizan Sancağı (4 kaza, 8 nahiye) halinde yirmi kaza ve yirmi nahiye merkezinden oluşmaktaydı.¹⁰ Bingazi Müstakil Sancağı ise Bingazi, Derne, Ucle-Calu, Ecdabiye, Kufra adlı beş kazaya ayrılmış ve şehir merkezi de 12 mahalle olarak düzenlenmişti.¹¹

⁵ Bu unvanın kendisine I. Süleyman tarafından verildiği de yazılmaktadır. 1519 yılında Hızır Reis İspanyolların gerçekleştirdikleri bir baskını sonuçsuz bırakmıştır. Batılılar bu deniz savaşında ilk kez ona kırmızı sakalından dolayı "Barbarossa" demişlerdir. (B.k.z., Necdet Sakaoğlu, "*Hayreddin Paşa (Barbaros)*", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:1, (Ed): A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N. Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s.556-557)

⁶ Necdet Sakaoğlu, "*Hayreddin Paşa (Barbaros)*", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:1, Ed.: A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N. Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s.556.

⁷ Kavas, Aynı yer.

⁸ Hazar, **a.g.m.**, Aynı yer.

⁹ Kavas, **a.g.m.**, Aynı yer.

¹⁰ Kavas, **a.g.m.**, s.289-290

¹¹ Sırrı Erinç, "*Bingazi*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:6, TDV Yay., İstanbul, 2012. s 181-183..

Siyasi birliğini diğer Avrupa devletlerine göre daha geç tamamlayan İtalya, siyasi ve iktisadi açıdan öncelikli olarak Avrupa'nın büyük devletleri arasına girmeyi hedeflemiştir. Avrupalı devletler, Sanayi Devrimi sonrasında pazar ve hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için sömürgeci faaliyetlere yöneldiğinden İtalya'da, bu doğrultuda harekete geçerek hammadde ve pazar ihtiyacını temin etmek ve artan nüfusunu yerleştirmek için yeni yerleşim yerleri aramıştır.¹² İngiltere'nin, Mısır'a ve Fransa'nın, Cezayir ve Tunus'a yerleşmiş olmaları karşısında arayışlarına sürdüren İtalya, Doğu Afrika'daki Habeşistan topraklarına yönelmişse de bu bölgede başarılı olamamış, sadece Somali kıyılarındaki verimsiz bir alanda tutunabilmiştir. Bu durum, İtalya'yı Osmanlı Devleti'ne ait Adriyatik kıyılarındaki topraklara ve günümüzde Libya olarak bilinen Trablusgarp'daki ve Bingazi'deki topraklara yöneltmiştir.¹³

1882 yılından itibaren Avusturya ve Almanya ile Üçlü İttifak birliği içine giren İtalya, Adriyatik kıyılarındaki Osmanlı topraklarına yönelik ilgisinden vazgeçmiştir.¹⁴ Mevcut şartlarda İtalya için Bingazi ve Trablusgarp'ın uygun olduğu değerlendirilmiştir. Bu topraklar çok eski zamanlardan beri Sudan'ı medeni dünyaya bağlayan doğal bir yol hattıdır. Trablusgarp'ın ele geçirilmesiyle Afrika'nın içlerine açılan belli başlı kapılardan biri elde edilecekti. Ayrıca Trablusgarp hâkimiyetiyle birlikte, Cebelitarık Boğazı'ndan Süveyş Kanalı'na giden stratejik deniz yolunun da hâkimiyeti ele geçirilmiş olacaktı.¹⁵ Trablusgarp ve Bingazi hinterland bakımından da cazibeli bir konumdaydı.¹⁶ Kış mevsiminin ılıman geçtiği bu bölgelerde verimli ve geniş tarım alanları ile henüz işletmeye alınmamış zengin maden ocakları bulunmaktaydı. Trablusgarp ve Bingazi bu özellikleriyle önemli bir iskân potansiyeline sahipti. Ayrıca İtalyan hafızası Roma İmparatorluğu zamanından beri bu bölgelere ilişkin anlatılan efsanevi bolluk ve zenginlik hikâyelerini unutmamıştı.¹⁷ İtalyanlara göre -"İrredanta" ideolojisi kapsamında- Roma İmparatorluğu'nun,

¹² Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, 22. Baskı, İmge Yay, Ankara, 2011, s.225-228.

¹³ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, 5. Bas. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 217.

¹⁴ Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, aynı yer.

¹⁵ Revol, **a.g.e.**, s.4-5.

¹⁶ Commodore W. H. Beehler, **1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi**, Çev: Leyla Yıldırım, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014, s.12.

¹⁷ Revol, **a.g.e.**, Aynı yer. ; Ahmet Şerif, **Arnavudluk'da Suriye'de, Trablusgarp'ta Tanin**, Haz: M Çetin Börekçi, C.2 TTK Yay., Ankara, 1999, s.258-259.

Papalık'ın, Venedik'in ve Cenova'nın varisi olan İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'de hakkı vardı ve bu bölgeler hakimiyet altına alınmalıydı.¹⁸ Bu nedenler yanında uluslararası gelişmelerin gerisinde kalan İtalya, ulusal itibarını yeniden yüceltme ihtiyacı duymaktaydı. İşte tüm bu faktörler İtalya'yı, Trablusgarp ve Bingazi'ye yöneltmiştir.¹⁹

İtalyanlar tarafından bu bölgelerde banka şubeleri,²⁰ ticari işletmeler, hastaneler ve okullar açılarak bölgeye nüfuz edilmiş, zengin İtalyanlar bölgeden toprak almaları konusunda teşvik edilerek fırsatını bulunca kolay ve kârsız bir şekilde bölgenin işgali planlanmıştır. Aynı zamanda buralarda görevlendirilen askeri ve mülki yetkililerin tayinlerine ve bölgedeki çalışmalarına da müdahil olunmuştur.²¹ İtalya tarafından Trablusgarp'ta sürdürülen bu faaliyetler, bütün emperyalist ülkelerin takip ettiği yöntemlerdir. Bu faaliyetler temel olarak kendileri için uygun ortamın oluşturulmasına dayanmaktadır. Bu maksatla okullar, iktisadi kuruluşlar açan ve banka şubelerini faaliyete geçiren İtalya, liman ve benzeri kurumlar için de imtiyaz sağlanmayı hedeflemiştir.²²

Düvel-i Muazzama²³ adıyla anılan Avrupa devletleri, yayılmacı politikalarında ve kendi aralarındaki pek çok anlaşmazlığın çözümünde Osmanlı topraklarını araç olarak kullanmışlardır. Kuzey Afrika'daki Osmanlı toprakları da bu yaklaşımdan payını almıştır. İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'ye yönelik politikalarını büyük devletlerden gizlemeyerek büyük devletlerin Bosna, Fas, Mısır ve Osmanlı Boğazları üzerine yürüttükleri politikaları kabul etmiştir. Bunlara karşılık olarak da kendisinin Trablusgarp ve Bingazi'ye yönelik isteklerinin tanınmasını istemiş ve buna yönelik garantiler aramıştır.²⁴ Bu doğrultuda hareket eden İtalya, Fransa ve

¹⁸ Ünal, **a.g.e.**, s.197. ; Revol, **a.g.e.**, s.3.

¹⁹ Sander, **a.g.e.**, s 228-229.

²⁰ Açılan banka şubeleri Banco di Roma'ya aittir. 1907 yılında İtalyanların, Trablusgarp ve Bingazi'de bankanın birer şubesini açtıkları görülmektedir. Banco di Roma, İtalya'nın Trablusgarp'a ekonomik bakımdan sokulma politikalarının başlıca aracı olmuştur. (B.k.z., Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s.22.)

²¹ Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, s.219. ; Ünal, **a.g.e.**, Aynı yer. ; Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s.22.

²² Şıvgın, **a.g.e.**, Aynı yer

²³ Düvel-i Muazzama: İngiltere Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya'yı tanımlamak için kullanılan ve büyük devletler anlamına gelen sözcük. (B.k.z., "Düvel" **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, C. 4, Yay. Kurulu: Hakkı Devrim, Nezihe Araz, Adnan Berk, Berke Vardar. Meydan Yay., İstanbul, 1990. s.13.)

²⁴ Revol, **a.g.e.**, s.4-5.

İngiltere'nin Trablusgarp ve Bingazi bölgelerini de isteyebileceklerini hesap ederek 1882 yılında Almanya ve Avusturya ile Üçlü Anlaşmayı imzalamıştır. Böylece sürdürülen politika, iki devlet nezdinde dile getirilmiştir.²⁵ 1887 yılında da İngiltere ile bir anlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre İngiltere'nin Mısır'daki faaliyetlerine karşı İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'deki faaliyetleri ve emelleri garanti altına alınmıştır. 1900 yılına gelindiğinde Fransa ile İtalya arasında yapılan bir başka antlaşmayla, Fransa'nın Fas üzerindeki ve İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki nüfuzları karşılıklı olarak tanınmıştır.²⁶ 1902 yılında yine Fransa ile yapılan Barrer-Prinetti anlaşması ile de iki ülke birbirlerine her türlü serbesti hakkını tanımış ayrıca İtalya'nın nüfuz bölgesine Fizan da dâhil edilmiştir. 1887, 1891 ve 1902 yıllarında Almanya-Avusturya-İtalya arasında imzalanmış olan Üçlü İttifak Anlaşması yenilenmiştir. Böylece İtalya, Almanya'nın ve Avusturya'nın desteğini ve kabulünü sürdürmüştür.²⁷ 1909 yılında Rusya ile anlaşan²⁸ İtalya, Rusya'nın Osmanlı Boğazları'na yönelik emellerini kabul etmiştir.²⁹ Almanya ile Fransa arasında devam eden Fas sorunu sebebiyle 1911 yılında toplanan Alceziras Konferansında İtalya'nın bölgeye ilişkin hakları ve ilgisi kabul edilmiştir.³⁰ Bu dönem uluslararası ilişkilerinde İtalyan dış politikasının en önemli konusu Trablusgarp ve Bingazidir. Nitekim İtalya, hassas dengelerle kurulan uluslararası politikayı emellerine göre şekillendirmeyi başarmış, uzun ve zorlu diplomatik süreçlerin sonunda politikasını büyük devletlerin hepsine kabul ettirmiştir.

İtalya diplomatik girişimlerle hedefine adım adım yaklaşırken Osmanlı Devleti, iç politik sorunlarla mücadele etmekteydi. Farklı inanç ve düşünce sistemlerine mensup pek çok Osmanlı aydını, Meşrutiyet yönetiminin yeniden ilanı ile süregelen sorunların sona ereceğini düşünmekteydi. 23 Temmuz 1908 tarihinde ikinci kez Meşrutiyet ilan edilmesi ileri sürülen öngörüler için umut ışığı olmuşsa da sorunlar devam etmiştir. Af kanunlarının ilanı ile değişik siyasi amaçlar peşinde koşan komitacılar, şehirlere inerek bozgunculuğu artırmışlar, birlik ve beraberliği tehdit etmişlerdir. Halkın aydınlatılmasında, birlik ve beraberliğin

²⁵ İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yay, Ankara, 1995, s.11.

²⁶ Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, s.218. ; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.12.

²⁷ Kurtcephe, **a.g.e.**, aynı yer

²⁸ İki ülke arasında Racconigi Anlaşması imzalanmıştır.

²⁹ Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, aynı yer. ; Kurtcephe, **a.g.e.**, aynı yer.

³⁰ Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, aynı yer.

inşasında ve sürdürülmesinde önemli bir rol üstlenmesi gereken basın ise sansürün kalkmasıyla dilediğini yazmaya başlamış, zararlı propagandalar ve ayrılıkçı isteklerle toplumsal beraberliği tehlikeye sokarak huzursuzluğu artırmıştır. Meşrutiyet karşıtı kesimler de bu dönemde boş durmamış, şeriat elden gidiyor parolasıyla harekete geçerek propagandaya başlamışlardır.³¹ İç politikadaki problemlerin yanında dış politikada da önemli sorunlar ve gelişmeler yaşanmıştır. Avusturya, 5 Ekim 1908 tarihinde Bosna-Hersek'i işgal ederken aynı gün Bulgar Prensi de krallığını ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir.³² Bir başka sorun da Girit'in Yunanistan'a ilhakını ilan etmesiyle ortaya çıkmış, peş peşe yaşanan bu gelişmeler karışıklıklara sebep olmuştur.³³ Meclis-i Mebusan'ı oluşturmak için yapılan milletvekilliği seçimleri³⁴ sonucunda 275 mebusluktan 142'si Türk adaylarca, geriye kalan 133 mebusluk ise Osmanlı Devleti'ne tabii diğer milletlerin adaylarınca kazanılmıştır. Bu sonuç olumlu bulunarak Osmanlı tebaası olan tüm halkların Meclis-i Mebusan'da temsiliyle huzur sağlanacak derken iç politikada istikrarsızlık baş göstermiş ve hayal kırıklıkları sürüp gitmiştir.³⁵

17 Aralık 1908 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı fiilen göreve başlamıştır. Meclis'te İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ve İTC'ye muhalif olanlar olmak üzere iki grup öne çıkmıştır. Meclisteki vekiller arasında beraberlikten ziyade belirgin fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bazı mebuslar, kurtuluşun; "*ittihadı anasırda değil, tevhidi menfaatte*" olduğunu beyan ederek, iç politikayı karıştırmışlardır.³⁶ Bulgar, Sırp, Romen ve Musevi milletvekilleri ile birlikte Arnavut ve Arap milletvekilleri Meclis'i bu yaklaşımlarla bir çözümsüzlük merkezi haline getirmişlerdir. Osmanlılık kavramı adeta çökmüş birlik ve beraberlik arayışları sonuçsuz kalmıştır. Osmanlılık anlayışı, "*Osmanlı Bankasının olduğu kadar Osmanlı olmak*" sözleri ile dile getirilir hale gelmiştir. Nitekim bu yaklaşımlar Ege'de,

³¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI. Kısım (1908-1920) 1. Kitap**, Genelkurmay Basımevi., Ankara,1971, s.61-69.

³² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.2. Kıs.1. s.113, Ankara, TTK Yay. 1983.; Ünal, **a.g.e.**, s.179.

³³ Ünal, **a.g.e.**, Aynı yer.

³⁴ Bu seçimler neticesinde; Trablusgarp vilayetinden 6 aday, Bağımsız Bingazi Sancağı'ndan da 2 aday milletvekili seçilmişlerdir. (B.k.z.: Ahmet Demirel, "*Osmanlı Meclis-i Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları*", **Osmanlı**, C.2 Siyaset, Ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999. s. 418-419.

³⁵ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI. Kısım (1908-1920)**, Aynı yer.

³⁶ Ünal, **a.g.e.**, s.180.

Karadeniz kıyılarında, Anadolu'nun doğu ve güneydoğu kesimlerinde bağımsız devletler kurmak yönündeki planların olgunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Araplar, Arnavutlar, Ermeniler, Bulgarlar ve Rumlar kendi etnik amaçlarına yönelik arayışlara ve zaman zaman da ayaklanmalara girişmişlerdir.³⁷

Karışıklıklarla seyreden bu dönemde 31 Mart Vakası yaşanmış, 21 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a gelen Hareket Ordusu karışıklıkları bastırarak Padişah II. Abdülhamit'i tahttan indirmiş ve yerine Mehmet Reşat'ı padişahlığa getirmiştir. Bu gelişme sonrasında İTC'nin yönetimdeki etkinliği ve hâkimiyeti artmıştır.³⁸ Kargaşa ve düzensizliğin bir başka yansıması da ülkenin değişik bölgelerinde yaşanan ayaklanmalardır. Trablusgarp ve Güney Anadolu karışıklıklarının ilk görüldüğü yerlerdir. Trablusgarp'taki ayaklanmanın bastırılmasına Osmanlı Ordusunda görevli Kolağası Mustafa Kemal³⁹ görevlendirilmiştir.⁴⁰ İTC içinde önemli bir isim olan Mustafa Kemal,⁴¹ Şam ve Yafa'da görev yapmıştı.⁴² Ülkenin her yanında asayişsizliğin hâkim olduğu bu dönemde Irak'ta, Suriye'de, Yemen'de ve Hicaz'da da karışıklıklar görülmüştür. En büyük zorluklar ise Yemen'de yaşanmış, bu sorunun çözümüne yönelik olarak Mecliste bir komisyon oluşturularak Yemen'de ıslahat yapılması için kararlar alınmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı topraklarına yönelik plan yapan devletlerin çalışmalarına hız verdikleri bir dönemdir. Trablusgarp ve Bingazi'yi elde etmek isteyen İtalya da bu dönemle birlikte beklediği zamanın geldiğini düşünerek hazırlıklarını hızlandırmıştır.⁴³

İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'ye yönelik emellerine vakıf olan Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'in emirleriyle bölgedeki askeri birlikler donatılarak

³⁷ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI. Kısım, s.61-69.**

³⁸ Bayur, **a.g.e.**, s.212.

³⁹ Mustafa Kemal Atatürk: (Selanik 1881- İstanbul 10 Kasım 1938) Son dönem Osmanlı ordusunda tuğgeneral, ordu komutanı. Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi, Osmanlı hanedanının sona ermesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu sonuçlarını getiren Türk Milli Mücadelesinin önderi ve Türkiye Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanıdır. (B.k.z., Necdet Sakaoğlu "*Mustafa Kemal Atatürk*", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:2, (Ed): A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N. Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s.266-269)

⁴⁰ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI, Aynı yer.**

⁴¹ Asker kişilerin siyasetle uğraşmasının sakıncalarını dile getirdiği için İTC'den dışlandı ve Trablusgarp İsyanının bastırılmasına görevlendirildiği belirtilmiştir.(B.k.z., Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1938**, C.I., 12. Bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s.138)

⁴² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1938**, C.I., 12. Bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s.99.

⁴³ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI. Kısım, Aynı yer.**

komutanlık vasıflarına haiz bir asker olan Recep Paşa⁴⁴ göreve getirilmiş, bölgedeki Senusiler⁴⁵ de Panislamizm politikası ile organize edilerek silahlandırılmışlardı.⁴⁶ Alınan bu önlemler sebebiyle beklemeye geçen İtalya, bir yandan da hazırlıklarını sürdürmüştür.⁴⁷ II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İTC'nin yönetimde güç kazanarak milliyetçi politikalara yönelmesi İtalya tarafından bir başka zorluk olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan İtalyan Nasyonalist Partisi, ülkenin kuruluşunun 50. yılında, geçmişin görkemli hatıralarına yaraşır bir atılım yapılmasını istemekteydi. Bu yaklaşım 1911 yılında harekete geçme eğilimini güçlendirmiştir.⁴⁸ Gelişmeler Avrupa kamuoyu tarafından da takip edilmekteydi. İtalya'nın Trablusgarp politikası, Paris'te bulunan Prens Sebahattin⁴⁹ tarafından Paris'te askeri ataşe olarak görev yapmakta olan Fethi Bey'e,⁵⁰ gayri resmi bir görüşmede anlatılmıştır. Fransa'daki dostlarının kendisini uyardıklarını belirten Prens Sebahattin, İtalya'nın Trablusgarp için durumu uygun gördüğünü ve çok yakında işgale başlayacağını aktarmıştır.

⁴⁴ Recep Paşa: 1842 yılında doğan ve 1908 yılında İstanbul'da ölen Osmanlı devlet adamıdır. 1884 yılında mareşal rütbesi almıştır. 1896 yılında Trablusgarp Tümeni Komutanlığına ve Vali Vekilliğine atanmıştır. 1908 yılına kadar 12 yıl bu görevi sürdürdükten sonra II. Meşrutiyetin ilanından sonra Harbiye Nazırlığı görevine getirilmiş ancak 3 gün sonra çalışırken nefes darlığından vefat etmiştir. Zehirlenerek öldürüldüğü iddia edilmiştir. (B.k.z., Abdullah Kılıç "*Receb Paşa(Müşir)*" **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:2, (Ed): A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N. Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s.452)

⁴⁵ Senusiler: 1837 yılında Mekke'de Ebukubeys Dağında açtığı zaviyede irşad faaliyetine başlayan Muhammed bin Ali es Senusi tarafından kurulan Fas'tan Yemen'e kadar geniş coğrafyalarda yayılan ve Libya'da etkinlik kazanan tarikat. 1911 yılında tarikatın başında bulunan Ahmet Şerif es Senusi cihad ilan ederek Osmanlı askerlerinin yanında İtalyan işgaline karşı savaşmıştır. (B.k.z., Ahmet Kavas, "*Senusiyye*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:36, TDV Yay., İstanbul, 2012, s.536-538.)

⁴⁶ Ünal, **a.g.e.**, s.198.

⁴⁷ **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Aynı yer.

⁴⁸ Revol, **a.g.e.**, s.7.

⁴⁹ Prens Sebahattin, II. Abdülhamit'in kızkardeşi Seniha Sultan ile Damat Mahmut Celaeddin Paşa'nın oğludur. İstibdat yönetimine karşı bilgiye dayalı ilmi bir mücadele yolunu seçmiş ve yurttan ayrılarak çalışmalarını Paris'te sürdürmüştür. (B.k.z., Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12**, Basın Yayın Gen. Müd. Yay., Ankara, 1979, s.103.)

⁵⁰ Ali Fethi Okyar: 1881 yılında Pirlepe'de doğdu. 2 Ocak 1900 yılında Harp Okulundan mezun oldu. 4 Ocak 1904 tarihinde Kurmay Yüzbaşı olarak ordudaki görevine devam etti. Çeşitli görevlerden sonra 12 Ocak 1909 tarihinde Paris Askeri Ateşesi oldu. Kendi isteği ile ataşelik görevinden ayrılarak 3 Temmuz 1911'de İşkodra Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanlığı görevine başladı. Trablusgarp Savaşının başlamasından sonra Trablusgarp'a geçerek görev yaptı. 13 Nisan 1912 seçimlerinde Manastır'dan mebus seçildi. Savaştan sonra ordudan ayrılarak yedeğe ayrılmasını talep etti. Trablusgarp Savaşında gösterdiği yararlıklar gözetilerek rütbesi kurmay yarbaylık rütbesine yükseltilerek yedeğe ayrıldı. 13 Ekim 1912'de Sofya elçiliğine getirildi. Milletvekiliği ve İçişleri Bakanlığı görevlerinde bulundu. İstanbul'un işgali sonrasında tutuklanarak Malta'ya sürgün edildi. TBMM Hükümetinin girişimleri ile Malta sürgünleri serbest bırakılınca Ankara'ya geçerek Milli Mücadele'de görev aldı. TBMM Hükümetinde ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinde milletvekiliği ve bakanlık dahil pek çok görevde bulundu. 7 Mayıs 1943 tarihinde İstanbul'da vefat etti. (B.k.z., Serpil Sürmeli, "*Nuri Killiğil Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları*", **Atatürk Dergisi Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2012, s.149-150)

Fransa ile İtalya arasındaki sessiz mücadeleye vurgu yapan Prens Sebahattin, bu haberlerin önemsenmesini istemiştir. Nitekim ilerleyen günlerde bu konu, Fransız basınına da yansımıştır. Habere göre, İtalya hazırlıkların tamamlamak üzeredir ve Trablusgarp'ı işgal için bahane aramaktadır. Osmanlı Hükümeti basında yer alan bu haberler doğrultusunda Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Bey'den malumat istemiştir. İbrahim Hakkı Bey bu haberlerin asılsız olduğunu, Fransa tarafından kasıtlı çıkarıldığını belirtmiş ve İtalyan Hükümeti'nin kendisine Trablusgarp'taki Osmanlı varlığının devamı için teminat verdiğini aktarmıştır.⁵¹

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'ye yönelik koruyucu yaklaşımları İbrahim Hakkı Paşa'nın sadaretine kadar sürmüştür. Roma elçiliğinden başbakanlığa getirilen İbrahim Hakkı Paşa'nın bu hususta daha bilinçli davranacağını düşünen İtalya, güven veren politikalarını sürdürmüştür. İtalya Dışişleri Bakanı, 14 Şubat 1910 tarihinde İtalyan Parlamentosunda bu doğrultuda açıklamalarda bulunmuştur. İtalya, Kuzey Afrika'daki Osmanlı varlığını ve toprak bütünlüğünü önemsemektedir.⁵²

İbrahim Hakkı Paşa'nın yerine Roma Büyükelçiliğine görevlendirilen Kazım Bey, gelişmeleri daha sağlıklı değerlendirerek Osmanlı Hükümeti'ni ciddi şekilde uyarmıştır. Ancak Kazım Bey'in uyarısı dikkate alınmamıştır. Nitekim kendi büyükelçisi yerine İtalyan yetkililerin açıklamalarını önemseyen Hükümet, Trablusgarp konusundaki temkinli politikaları terk etmekte tehlike görmemiştir.⁵³ İlk olarak Yemen'de devam eden karışıklıkların bastırılmasına Trablusgarp'taki askeri birlikler görevlendirilmiştir. Bu karara bazı devlet adamları itiraz etmişse de Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa⁵⁴ ikna olmamış ve Trablusgarp'taki bazı birliklerin Yemen'e sevkini uygun görmüştür. İkinci bir yanlıs Trablusgarp'taki silah ve cephanenin değiştirilmek üzere İstanbul'a getirilmesidir. Trablusgarp'ta Osmanlı çıkarlarını koruduğu için sürekli olarak İtalyanların hedefinde olan Trablusgarp valisi

⁵¹ Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12**, Basın Yayın Gen. Müd. Yay., Ankara, 1979, s.103-106.

⁵² Bayur, **a.g.e.**, s.70. ;**Mufassal Osmanlı Tarihi**, Aynı yer.

⁵³ Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, s.219.

⁵⁴ Mahmut Şevket Paşa: (1856-1913) Osmanlı Devlet adamı, asker. 1905 yılında orgeneral olmuştur. 31 Mart Vakası sırasında Hareket Ordusunun komutanlığını yapmıştır. 12 Ocak 1911'de İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığı yapmıştır. 9 Temmuz 1912'de istifa etmiş, Babıali Baskınından sonra V. Mehmet (Reşat) tarafından başbakanlığa getirilmişse de bir suikast sonucu öldürülmüştür. (B.k.z., "**Mahmut Şevket Paşa**",**Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, Genel Yay. Yön: Oya Köymen, C.7., Anadolu Yay., İstanbul, 1983, s. 3694-3695)

İbrahim Paşa da bu günlerde görevden alınmıştır.⁵⁵ İbrahim Paşa'nın yerine tayin edilen Bekir Sami Bey ise Trablusgarp'a giderek görevine başlamamış ancak savaş başlayınca aldığı emir üzerine Trablusgarp'a gitmiştir.⁵⁶ Mevcut şartlarda Trablusgarp askersiz, valisiz, komutansız ve silahsız vaziyettedir.⁵⁷

Gelişmeleri kaygı ile takip eden Trablusgarp eşrafı tarafından 7 Eylül 1911'de Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ya⁵⁸ bir telgraf çekilmiştir. Telgrafta Trablusgarp'ın savunmasına hazır olduğu belirtilerek ihmal edilen tahkimatın tamamlanması, gerekli askeri kuvvetlerle mühimmatın⁵⁹ gönderilmesi ve İtalya'ya imtiyazlar verilerek pazarlık yapılmaması istenmiştir. Kuzey Afrika'daki bu vatan topraklarını savunmanın güçlüğüne hesap eden Osmanlı Hükümeti, 17 Eylül 1911'de askeri birlikleri vekâleten komuta eden Albay Neşet Bey'e bir emir⁶⁰ göndermiştir. Bu emirde, İtalya'nın karaya asker çıkarması durumunda birliklerin kıyılardan bir miktar içeri çekilmesi ve içeride yeni bir savunma hattının oluşturulması emredilmiştir. Ayrıca Bekir Sami Bey'e de acele memuriyete hareket emri verilmiştir.⁶¹

22 Eylül 1911'de Derne⁶² adlı yük vapuru ile 25.000 mavzer tüfeği, 6812 sandık cephane, 500 çuval elbise, 951 çuval un ve 500 çuval peksimet yola

⁵⁵ Ünal, **a.g.e.**, s.198. ; Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, s.219.

⁵⁶ Hale Şıvgın, "*Trablusgarp Savaşı*", **Türkler Ansiklopedisi**, C.13, (Ed.) H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.280.

⁵⁷ Ünal, **a.g.e.**, s.198.; Şıvgın, **a.g.m.**, s.280.

⁵⁸ İbrahim Hakkı Paşa: (1863 - 1918) Osmanlı Devlet adamı, Amerika, İtalya ve Yunanistan'da görev yapmıştır. 1909 Aralık ayında Roma Büyükelçiliğine tayin edilmiştir. 12 Ocak 1910 tarihinde geri çağrılarak Hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmek için Osmanlı Devleti'ne ultimatom vermesi üzerine 30 Eylül 1911'de görevinden istifa etmiştir. (B.k.z., Yayın Kurulu "*İbrahim Hakkı Paşa*" **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:1, (Ed): A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N, Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s.626-627)

⁵⁹ Trablusgarp'ta gerekli hallerde milis kuvvetleri silahlandırmak için depolanmış olan 40.000 Martin tüfeği, değiştirilmek üzere İstanbul'a getirilmiştir. Gönderilmesi planlanan Mavzer tüfeklerinin sevkini yapılmamıştır. (B.k.z.,Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı**, C.9, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., Ankara,1996, s.270-271.)

⁶⁰ Albay Neşet Bey'e konuyla ilgili ya müteaddit emirler gönderilmiş olmalıdır ya da belirtilen emirlerle ilgili verilen tarih yanlıştır. Ulaşılan arşiv belgesinde bahsedilen emirlerin 26 Eylül tarihinde verildiği görülmektedir. (B.k.z., "*Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*", **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı:126, Yıl:60, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011, s.3-6.)

⁶¹ Celal Tevfik Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi Ve Fizan**, Ankara, Resimli Posta Matb., 1960, s.196-197.

⁶² Derne Vapuru, Alman bandırası takmak suretiyle yol alarak, Trablusgarp'ın kıyı bölgesini denetim altında tutan İtalyan deniz kuvvetlerinin arasından geçerek savaşın başlamasından üç gün önce 26 Eylül günü limana vararak yükünü boşaltmıştır. (B.k.z.,Celal Tevfik Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi Ve Fizan**, Resimli Posta Matb., Ankara, 1960, s.196.)

çıkarılmıştır. 100 kişilik bir müfreze birliği ile birlikte gönderilen bu malzeme savaş başlamadan Trablusgarp'a ulaşmıştır.⁶³

Harekete geçme konusunda ihtiyatlı davranan İtalya, yaşanan son gelişmeler ışığında uygun zamanın geldiğini düşünerek, 23 Eylül 1911'de Osmanlı Hükümetine bir nota vermiştir. Bu notada, Trablusgarp halkının İtalya'ya karşı tahrik edildiği ve İtalya'nın bölgedeki menfaatlerinin⁶⁴ genişlemesine engel olduğu belirtilerek Trablusgarp'a yapılan asker ve mühimmat sevki eleştirilmiştir. Bu gelişmeler Trablusgarp'ta gerginliğe sebep olmuştur ve kendilerini güvende hissetmeyen İtalyanlar, 24 Eylül tarihinde bölgeyi terk etme hazırlığındadırlar. Ayrıca Trablusgarp'a mühimmat yüklü yeni gemilerin gönderilmesi bu gerginliği artıracaktır.⁶⁵

Mahmut Şevket Paşa, Trablusgarp'a yönelik bir İtalyan saldırısı durumunda uyulacak talimatları içeren bir telgrafi 26 Eylül 1911'de Tümen Komutan Vekili Neşet Bey'e göndermiştir. Bu talimatlar, Osmanlı Devleti'nin savaş stratejisini ortaya koymaktadır. Buna göre düşmanın karaya asker çıkarmasına şiddetle karşı konulacaktır. Bu mücadelede başarısız olunursa iç bölgelere çekilerek düşman iç bölgelerde taciz edilecek ve yıpratılacaktır. Mücadele çete muharebeleri yoluyla yapılacak, iç bölgelerdeki kasabalarda idari yapı yeniden oluşturulacak ve Osmanlı yönetiminin devamına çalışılacaktır. İtalyan saldırısı başlayınca mevcut silah ve mühimmatın vatansever halka dağıtılması, askerlik çağına gelmiş olanların silâh altına alınması, böylece tabur mevcutlarının yükseltilmesi de emredilmiştir. Deniz yolu ile ulaşım engellense bile mücadelede kararlı olunması bildirilmiş, Trablusgarp'ta sürdürülecek mücadeleye gönüllü olarak katılmak isteyen pek çok subayın Mısır ve Tunus yoluyla bölgeye hareket için hazır oldukları haber verilmiştir.⁶⁶

⁶³ Saim Besbelli, Mustafa Ülman, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi, C. 1 Kısım. 3, Deniz Harekatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1980. s.60

⁶⁴ Bölgede, Ermeniler ve Maltalılar ticarete Yahudilerle yarış halindedir. İtalyanlar diğer bütün tüccarların gerisindedirler. İtalyan girişimleri arasında Roma Bankası tarafından zararına desteklenen bir un, bir yağ ve bir sabun fabrikası ile asparagas bir basın bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca Trablusgarp'tan İtalya'ya yıllık 600.000 Dolar ihracat ve 400.000 Dolar ithalat yapıldığı görülmektedir. (B.k.z., Commodore W. H. Beehler, **1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi**, Çev: Leyla Yıldırım, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014, s.12.)

⁶⁵ Bayur, **age.**, s.88. ; Ünal, **a.g.e.**, s.198.; Karasapan,**a.g.e.**, s.197.

⁶⁶ "*Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*", **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı:126, Yıl:60, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011, s.3-6.

İtalya, 28 Eylül 1911’de verdiği yeni bir ultiatomla planlarını açıkça ifade etmiştir. Ültimatomda, İtalya’nın kendi haysiyet ve menfaatlerini korumak zorunda olduğu ve bu doğrultuda Trablusgarp ve Bingazi’nin askeri kuvvetlerle işgaline karar verildiği bildirilmiştir. Ültimatoma 24 saat içinde cevap verilmesi, cevap verilmez ise İtalya’nın işgali başlatacağı vurgulanmıştır. Trablusgarp ile Bingazi’nin medeniyet nimetlerinden mahrum bırakıldığını belirten İtalya, bu hale daha fazla tahammül edemeyeceğini bildirerek isteklerini sıralamıştır. Trablusgarp ve Bingazi’deki Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesi, İtalyan subayların komutası altında bir jandarma teşkilatı kurulması, Trablusgarp’a vali tayinlerinde İtalyan makamların fikrinin alınması, İtalya’ya iktisadi imtiyazlar verilmesi ve gümrüklerin 24 saat içinde İtalyanlara terk edilmesi İtalya tarafından talep edilmiştir.⁶⁷ Osmanlı Hükümeti bu kesin uyarı karşısında büyük devletlerden yardım talep etmiştir. Büyük devletler ise karşılıklı anlaşma yoluna gidilmesini önermişlerdir.⁶⁸ Bunun üzerine İtalyan notasına cevap verilerek bölgede emniyet ve huzurun Osmanlı Devleti’nin garantisi altında olduğu bildirilmiş, İtalya’ya iktisadi imtiyazlar verilmesi kabul edilmekle beraber diğer teklifler reddedilmiştir.⁶⁹

İstekleri kabul edilmeyen İtalya, 29 Eylül 1911’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiştir. İtalya’nın ilk askeri birliklerinin mevcudu 35.000 kişi, 6000 at, 103 top (ağır ve sahra), 800 kamyon ve 4 uçaktan oluşmuştur. 30 Eylül tarihinde kıyıların ablukasına girilerek 1 Ekim 1911’de Trablusgarp abluka altına alınmış ve şehrin teslimi istenmiştir.⁷⁰ Bu gelişme kargaşayı artırırken Belediye Başkanı Hassune Paşa, Trablusgarp eşrafından bazı kimselerle Vali Vekili Besim Bey’e giderek yaşlı, kadın ve çocukların zarar görmelerini engellemek için şehrin İtalyanlara teslimini istemiştir. Besim Bey tarafından verilen cevapla tatmin olmayan Hassune Paşa ile yanındakiler, Besim Bey’in yanından ayrıldıktan sonra bir camide toplanarak şehrin teslim edileceğini bildirmek üzere bir heyet oluşturmuşlardır. Bu heyet İtalyan

⁶⁷ Bayur, **a.g.e.**, s. 91-96. ; Karasapan, **a.g.e.**, s.198-199.

⁶⁸ Ünal, **a.g.e.**, s.199-200.

⁶⁹ Ünal, **a.g.e.**, s.200. ; Bayur, **a.g.e.**, s.98. ; Celal Tefvik Karasapan, **a.g.e.**, s.197.

⁷⁰ Bayur, **a.g.e.**, s.100-103.

Amirali Faravelli'ye başvurarak şehrin teslim edileceğini bildirmiştir. Bu gelişme halk arasında karmaşa yaşanmasına sebep olmuştur.⁷¹

Trablusgarp şehri teslim edilmeyince 3 Ekim tarihinde bombardıman başlamıştır. 4 Ekim tarihinde karaya çıkan İtalyan birlikleri Hamidiye Tabyasını ele geçirmişlerdir. Albay Neşet Bey, bir süre muharebe ettikten sonra aldığı emirlere istinaden birliklerini iç bölgelere çekmiştir.⁷² Böylece askeri birlikler, top menzilin dışında kalan güvenli alanlara ulaştırılmıştır.⁷³ Çekilme sırasında Trablusgarp Merkez Hastanesi'ndeki doktor, eczacı ve cerrahlardan oluşan 13 sağlık görevlisi,⁷⁴ hastanenin bütün araç ve gereçleriyle şehirde kalarak Tümen'e katılmamışlardır. Bu durum daha savaşın başında Tümenin doktorsuz ve tıbbi malzemesiz kalmasına sebep olmuştur.⁷⁵ İtalyan Birlikleri, 7 Ekim 1911'de Trablusgarp'ı işgal etmişlerdir.⁷⁶ İşgal sonrasında şehirde kalan hastane personeli, tutuklanarak Napoli yakınlarındaki Gaeta'ya götürülüp hapsedilmişlerdir.⁷⁷ İtalya tarafından Trablusgarp'ta sıkıyönetim ilan edilerek şehirden ayrılmak isteyenlerin gitmekte serbest oldukları bildirilmiştir. Bu gelişme sonrasında pek çok insan Trablusgarp'tan ayrılmıştır.⁷⁸

Ordunun geri çekilmesi ve hastane çalışanlarının İtalyanlar tarafından esir alınması halk üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Topraklarını korumak için silah isteyerek oluşturulan gönüllü taburlarına katılan halk, bu gelişmeler sonrasında Osmanlı subaylarını tahkir ve silahla tehdit ederek kovmuşlar ve işgalden sonra kendilerine dağıtılan silahları İtalyanlara 25-50 kuruş karşılığında satmışlardır.⁷⁹

4 Ekim tarihinde İtalyanların kuvvet çıkardığı bir başka yer de Tobruk olmuştur. 13 Ekim tarihinde Derne, 18 Ekim tarihinde Hums ve 20 Ekim tarihinde

⁷¹ Zoubeir Khalfallah, Trablusgarp Meselesi ve Osmanlı Kamuoyunun Tutumu (1878-1912), Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Süleyman Kızıltoprak, TC Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul, 2009, s.137-138.

⁷² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı**, C.9, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., Ankara,1996, s.270-271.

⁷³ Bayur, **a.g.e.**, s.100-103

⁷⁴ Söz konusu personelin 17 kişi olduğu ilerleyen bölümlerde görülecektir.

⁷⁵ Hamdi Ertuna, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1981, s. 442.

⁷⁶ Karal, **a.g.e.**, s.270-271

⁷⁷ Kemal Özbay, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C.1, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s. 80.

⁷⁸ **Tanin**, 16 Kasım 1911, s.2.

⁷⁹ Orhan Koloğlu, **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, 1. Bas. Truva Yay., İstanbul, 2008, s. 177.

Bingazi İtalyanlar tarafından ele geçirilmiştir.⁸⁰ Bingazi’de işgale karşı gösterilen şiddetli direniş iki gün sürmüştür. Bu hızlı gelişmeler İtalyanları memnun etse de ilerleyiş kısa süre sonra durmuştur.⁸¹ Savaş süresince kıyı bölgelerde tutunabilen İtalya, donanmasının atış menzilineki yerlerde hâkimiyetini sürdürmüştür.⁸² İtalyanların kıyılardaki tecridi, savaşın sonuna kadar devam ettirilmiştir.⁸³

Trablusgarp Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Müslüman ülke halkları harekete geçerek saldırgan İtalyanlara karşı protesto gösterileri düzenlemişler ve tepkilerini bildiren telgraflar çekmişlerdir. Endonezya, Hindistan (günümüzde Pakistan ve Bangladeş) ve Afganistan’dan başlayarak Fas’a kadar uzanan geniş İslam coğrafyasında yardım kampanyaları düzenlenmiş, gönüllü olarak savaşa katılmak isteyenler yollara düşmüşlerdir.⁸⁴ Osmanlı ordusundan emekli olduktan sonra Halep’e yerleşmiş olan Ethem Paşa, savaşın başlamasından hemen sonra Mısır üzerinden Bingazi’ye giderek Senusi Şeyhi ile görüşmüş, zaviyelerde konuşmalar yapmış ve halkı savaşa davet etmiştir. Bu çalışmalar sayesinde önemli gelişmeler sağlanmış, gönüllü olarak savaşa katılanların sayısında artış olmuştur.⁸⁵ Müslüman ülkelerden yola çıkarak savaşa katılmak isteyen pek çok mücahit Trablusgarp’a ulaşmıştır. Hindistan’daki Darfur Emiri Rayet, en gözde savaşçılarını Trablusgarp’a göndermiştir.⁸⁶ Afrika Müslümanları arasında önemli bir nüfuza sahip olan Cezayir Emiri’nin oğlu Seyid Abdülkadir Efendi de maiyetinde bulunan idareciler ve şeyhlerle birlikte Trablusgarp’ta bulunan Osmanlı ordusuna katılmıştır.⁸⁷ Savaşın başlamasından sonra yaşanan kısa süreli karmaşa sonrasında yerli ahalden pek çok kimse de orduya katılmaya başlamışlardır. Trablus Sancağı mebuslarından Ferhat Bey, Saniyet-i Ben-i Adem’de ve Cebel-i Garbi Sancağı mebusu Süleyman el Baruni de Ayn-ı Zara’da bulunan kuvvetlerle birlikte hareket ederek savaşta görev yapmışlardır.⁸⁸

⁸⁰ Bayur, **a.g.e.**, 100-103. ; Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, s.162.

⁸¹ Karal, **a.g.e.**, s.270-271

⁸² Karal, aynı yer. ; Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, s.163.

⁸³ Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, aynı yer.

⁸⁴ Khalfallah, **a.g.t.**, s.175.

⁸⁵ **Tanin**, 5 Kasım 1911, s.1.

⁸⁶ **Tanin**, 25 Kasım 1911, s.2.

⁸⁷ **Tanin**, 25 Kasım 1911, s.1.

⁸⁸ **Tanin**, 24 Kasım 1911, s.2.

Gelişmelere duyarsız kalamayan vatansever Osmanlı askerleri de harekete geçerek Trablusgarp Savaşına katılma yollarını aramışlardır. Savaşa gönüllü olarak katılan askerlerin büyük bölümü İTC mensuplarından oluşmuştur.⁸⁹ Selanik'te, 4 Ekim 1911'de Enver Bey'in⁹⁰ de katıldığı Trablusgarp konulu bir toplantı yapılmıştır.⁹¹ Beş saatten fazla süren bu toplantıda, bölgenin savunulması için dar cepheli savaşlar yapılması planlanmış ve bu kararın hükümete önerilmesi kararlaştırılmıştır. Planlara göre, düşman iç bölgelere çekilecek ve gece baskınları yoluyla zayıflatılarak ortadan kaldırılacaktır.⁹² 6-7-8 Ekim 1911 tarihlerinde Mahmut Şevket Paşa ile İTC'ye mensup genç subaylar arasında görüşmeler yapılmış ve savaşın nasıl sürdürüleceği saptanmıştır.⁹³ Bu subaylar arasında Mustafa Kemal Bey, Enver Bey, Fethi Bey ve Eşref Bey⁹⁴ bulunmaktaydı.⁹⁵ İTC Genel Merkezi'nde de Trablusgarp müdafaası ile ilgili çalışmalar devam etmiştir. Gönüllü olarak savaşa katılacak olan subaylarla ilgili işlemlerin gizli tutulması ve bir kişi tarafından takip edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu görevi daha sonra Maarif Nazırlığı da yapan Şükrü Bey⁹⁶ üstlenmiştir.⁹⁷ Gönüllü olarak savaşa katılacak ve kaçak yollardan Trablusgarp'a gidecek olanlara Harbiye Nezareti bir şart koşturmuştur. Bu şart,

⁸⁹ Hürriyet Kahramanı olarak tanınan Niyazi Bey, emekli olduktan sonra memleketine yerleşmiştir. Trablusgarp Savaşı'na gönüllü olarak savaşa katılmak istemiş ve çölü geçerek Mısır'a ulaşmıştır. Burada tutuklanan Niyazi Bey'in İstanbul'a iadesine karar verilmiştir. Yolculuk için tutulduğu vapurda iken Niyazi Bey'in dostları Veli isimindeki biriyle Niyazi Bey'i değiştirmişlerdir. Böylece Mısır'da kalmışsa da tekrar tutuklanınca İstanbul'a dönmeye mecbur olmuştur. (B.k.z., **Tanin**, 24 Şubat 1912, s.3.)

⁹⁰ Enver Bey: İstanbul 1881- Belcivan yakınları Türkistan 1922) Osmanlı Devleti'nin son döneminde rol oynamış asker ve siyaset adamı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerindedir. İtalyanların Trablusgarp'a saldırıları sonrasında Bingaziye giderek Bingazi- Derne cephesinin komutanlığını üstlenmiştir. Bir yıl süre ile sürdürdüğü bu görevi Balkan Savaşının başlaması ve Bulgarların İstanbul önlerine kadar gelmeleri üzerine anavatanın savunulmasında görev almak üzere Bingazi'den ayrılmıştır. (B.k.z., Orhan Koloğlu "Enver Paşa" **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:2, (Ed): A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N. Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s.409-412)

⁹¹ Koloğlu, **a.g.e.**, s.5.

⁹² Koloğlu, **a.g.e.**, s.23.

⁹³ Koloğlu, **a.g.e.**, s.6.

⁹⁴ Eşref Kuşçubaşı

⁹⁵ Koloğlu, **a.g.e.**, s.69.

⁹⁶ Şükrü Bey: (Kastamonu 1875- İzmir 1926) Tam adı Ahmet Şükrü Bey'dir. Osmanlı devlet adamı, İttihat ve Terakki yönetiminin ünlü eğitim bakanıdır. 1895 yılında İstanbul Yüksek Öğretmen Okulundan mezun olmuştur. Liselerde ve Selanik Hukuk Okulunda müdürlük yapmış, Eğitim Bakanlığı sırasında kız okullarının açılması ve Darülfünun'daki eğitim standartlarının yükseltilmesine çalışmıştır. (B.k.z., Ahmet Demirel "Şükrü Bey" **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:2, (Ed): A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N. Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s.597-598)

⁹⁷ Koloğlu, aynı yer.

yakalanmaları durumunda Hükümetin malumatı dışında seyahat ettiklerini söylemeleridir.⁹⁸ Hükümetle ilgili işleri takip etmekle görevlendirilen Şükrü Bey, vatan savunmasına gidecek askerlerle ilgili izlenen bu gizlilik politikasını sorgulamıştır. Kendisine askerlerin Trablusgarp'a gidişlerinin kişisel bir tercih olarak lanse edilmesi gerektiği böylece hükümetin barış masasında daha güçlü olacağı anlatılmıştır.⁹⁹ Fedakâr askerlerin gösterdiği bu hassasiyet Osmanlı Hükümeti tarafından da takdir edilerek çalışmalar teşvik edilmiş ve kolaylıklar sağlanmıştır.¹⁰⁰ Bu kapsamda Trablusgarp'a gidecek subaylar Harbiye Nezaretince izinli sayılmışlardır.¹⁰¹ Savaşa katılacak askerlerden aile beyannameleri istenmiş ve bu beyannamelere göre maaşlarının istedikleri kimselere ödenmesi sağlanmıştır. Bu işi takip için İTC tarafından bir de mutemet görevlendirilmiştir. Askerlere yol hazırlığı için 50 altın¹⁰² verilmiştir. Harbiye Nezaretince bu askerlerin maaş ödemeleri hususunda sakınca görülmesi halinde maaşların İTC'nin iane ve yardım hükümleri doğrultusunda karşılanması planlanmıştır.¹⁰³

Trablusgarp Savaşına katılmak üzere yola çıkanlar İstanbul-İskenderiye arasını gemiyle, oradan Mısır sınırındaki Sellum'a kadar tren yolculuğuyla, Sellum'dan sonraki 800 km'den fazla mesafeyi de deve veya at sırtında ya da yaya olarak gitmişlerdir.¹⁰⁴ Vatansever askerlerin Trablusgarp'a ulaşmaları için yapılan bu çalışmalar yanında İTC bünyesinde Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi (İTC TMMŞ) adında bir de yardım heyeti oluşturulmuştur.¹⁰⁵

Mevcut tüm olumsuzluklara rağmen hamiyet sahibi vatanseverler, Kuzey Afrika'daki son vatan topraklarını mücadele etmeden teslim etmemişlerdir. Bu doğrultuda Trablusgarp ve Bingazi'de teşkilat kurma, ordu oluşturma yoluna gidilmiş, çete savaşları şeklinde de olsa mücadele seçilmiştir. Trablusgarp'ta konuşlandırılmış olan Bağımsız 42. Tümen kadrosundaki eksikler de böylece aşılmaya çalışılmıştır.

⁹⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.162.

⁹⁹ Koloğlu, **a.g.e.**, s.69

¹⁰⁰ Ertuna, **a.g.e.**, s. 64

¹⁰¹ Koloğlu, **a.g.e.**, s.67.

¹⁰² Trablusgarp'a gidecek subaylara 4 kat maaş ve ayrıca 100 Türk Lirası yol parası verildiği belirtilmiştir. (B.k.z., Hamdi Ertuna, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1981, s. 64)

¹⁰³ Koloğlu, **a.g.e.**, s.69.

¹⁰⁴ Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas. Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.71.

¹⁰⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Kasım 1911, s.2.

Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği süre içinde Avrupa'nın yeni gücü İtalya, “yaşlı ve hasta” Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük sağlayamamıştır. Osmanlı Devleti'ni, Trablusgarp'tan çekilmeye zorlayan İtalya'nın gücü değildir. Bu sırada başlayan Balkan Savaşı ile iki ateş arasında kalan Osmanlı Devleti barış antlaşmasına razı olmak zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk adeta bir mecburiyet hali gibidir. Savaş sırasında olumsuzluklar üst üste gelmiş iç ve dış siyasette tıkanmalar yaşanmıştır. 17 Temmuz 1912'de kabine görevden çekilmiştir. Bu durum iç politikada belirsizliklere sebep olmuştur. Aynı günlerde İstanbul'da devam eden kolera salgını da antlaşma arayışlarını etkilemiştir.¹⁰⁶ Savaş sebebiyle karşılaşılan ekonomik güçlükler, Arnavutlukta karışıklıklar, Yemen'de Şeyh İdris'in İtalyanlarla işbirliği yapması, Ermenilerin ayrılıkçı girişimlere yönelik teşebbüsleri ve nihayet emlak vergisinde yapılan artışa halkın gösterdiği tepkiler hükümeti nihai çözüme yöneltmiştir.¹⁰⁷ Bu olumsuz gelişmeler savaşın başından beri sürdürülen barış arayışlarına da yansımıştır. Balkanlar'da yaşanan dış politik gelişmeler de göz önüne alınınca barış antlaşması için yapılan arayışlar mecburiyet haline gelmiştir. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla da mecburi olarak barış yapılmıştır. Bu durum, yapılan antlaşma kapsamında 12 Ada'nın İtalya'nın koruyuculuğuna bırakılması ile daha net olarak görülmektedir. Adaların İtalyan korumasına bırakılması “*kuzuyu, kurdun koruyuculuğuna bırakmak*” kavramı ile ifade edilmiştir.¹⁰⁸

Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki Ouchy Barış Antlaşması 18 Ekim 1912'de imzalanmıştır. Osmanlı Padişahının 15 Ekim 1912 tarihli izni doğrultusunda antlaşmayı imzalayanlar, Mehmet Nabi Bey ile Rumbeyoğlu Fahrettin Beylerdir. İtalya Devleti adına da Pietro Bertelim, Gido Fuzinato ile Cozepe Volpi antlaşmayı imzalamışlardır. İki nüsha halinde Lozan Kentinde imzalanan antlaşma 11 maddeden oluşmuştur. Birinci maddeye göre, antlaşmanın imzalanmasını müteakip iki taraf da çatışmaların kesilmesine yönelik önlem alacaklardı. İkinci maddeye göre Osmanlı Hükümeti Trablusgarp ve Bingazi'deki, İtalya Hükümeti de Ege Deniz'inde işgali altında bulunan adalardaki kuvvetlerini geri çekecekti.¹⁰⁹ Osmanlı Devleti, antlaşmanın ilk iki maddesinin uygulanarak savaşa son verilmesi hususunda bir

¹⁰⁶ Beehler, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁰⁷ Khalfallah, **a.g.t.**, s.189.

¹⁰⁸ Sander, **a.g.e.**, s.323.

¹⁰⁹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, “Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)”, s.265-268.

tebligat yayınlamıştır. Padişah'ın onayladığı kanun metninin Trablusgarp ve Bingazi'deki komutanlara tebliğ edilmesiyle Harbiye Nezareti görevlendirilmiş, Dışişleri Bakanlığına da bilgi verilmiştir. Sürdürülen girişimlerle savaş sonrası düzenin sağlanması ve imzalanan antlaşmanın hayata geçirilmesi hedeflenmiştir.¹¹⁰

Savaş sırasında sürdürülen mücadele ve sağlık hizmetlerinin anlaşılıp kıyaslanabilmesi için tarafların askeri gücünün belirlenmesi faydalı olacaktır. 1908 yılında Osmanlı Deniz Kuvvetleri 5351 subay, 7419 denizci erden oluşmaktaydı. Bu askerler limana çekilen hareketsiz gemiler içinde görev yapan, gemileri kışla olarak kullanan askerlerdir. Osmanlı Donanması Sultan Abdülaziz döneminde muharebe gücüne sahip önemli bir deniz gücüyken Sultan Abdülhamit döneminde donanma hareketsiz bırakılmıştır. Deniz kuvvetlerinin muharebe gücündeki yetersizlik fark edilip modernleşme arayışlarına girilmişse de başarı sağlanamamış, Osmanlı Deniz Kuvvetleri adeta bir kara ordusu haline dönüşmüştür.¹¹¹ Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin deniz gücü olarak hiçbir sefer planı bulunmuyordu. Zaten savaş hazırlıklarının ve planların yapılmasına ancak savaş başladıktan sonra başlanabilmektedir. İstihbarat faaliyetleri de yetersizdi ki bu durum gemilerin ve limanların baskına uğramasına sebep olmuştur.¹¹² Bahriye Nezaretinin tek sağlık kurumu İstanbul Kasımpaşa'daki Bahriye Merkez Hastanesi'ydi. Ayrıca donanmaya ait bir de hastane gemisi bulunmaktaydı. Mevcut şartlarda İtalyan Deniz Kuvvetleri görevini tam bir serbestlik içinde yapmıştır. Bununla beraber kaçak yollarla yapılan silah ve malzeme yardımları İtalya tarafından tam olarak engellenememiştir.¹¹³

İtalyan Donanması'nın savaş stratejisi deniz egemenliğini sağlamak, düşmanın silah ve malzeme nakline engel olmak, İtalya'dan Trablusgarp ve Bingazi'ye yapılacak nakliyatı sürdürmek ve yapılacak çıkarmaları desteklemektir.¹¹⁴ Sağlık hizmetleri için altı adet hastane gemisi planlanmış, donanmanın ve cephe hattının ihtiyaçları doğrultusunda görevlendirilmiştir.¹¹⁵

Kara ordusu açısından durum nispeten daha iyidir. İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı Ordusu'nda yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu

¹¹⁰ a.g.e., s.212-217.

¹¹¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI. Kısım**, s.118-119.

¹¹² Besbelli. Ülman, a.g.e., s.35

¹¹³ a.g.e., s.125-126.

¹¹⁴ a.g.e., s.36.

¹¹⁵ a.g.e., s. 125

düzenlemeye göre Ordunun kuruluş ve konuşlandırılması nizamiye, redif ve müstahfizlara¹¹⁶ dayandırılmıştır. Nizamiye Ordusu 1., 2., 3., 4. Ordu Müfettişlikleri ile bunlara bağlı kolordulardan ve doğrudan Harbiye Nezaretine bağlı (Bağımsız) 14. Yemen Kolordusu, 41. Asir, 42. Trablusgarp ve 43. Hicaz Tümenlerinden oluşturulmuştur.¹¹⁷ Bu düzenleme kapsamında Bağımsız 42. Trablusgarp Tümeni Komutanlığına vekâleten Albay Neşet Bey getirilmiştir. Tümen 124., 125., 126., 127. Piyade Alayları, 42. Nişancı Taburu, 38. Süvari Alayı, iki sahra topçu taburu (biri Trablusgarp Kalesi Topçu Taburu), İstihkam Bölüğü, Muhabere Bölüğü ve Tenvir Müfrezesinden oluşmuştur.¹¹⁸

1911 yılında Osmanlı Ordusu, memleketin iç güvenliği ile iskân, iaşe ve ulaştırma imkânları doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁹ Bu düzenleme ile Bağımsız 42. Tümen Karargâhı Trablusgarp'ta konuşlandırılmıştır. Tümene bağlı olan 124. Piyade Alayı Bingazi'de bulunmaktadır. 125., 126., 127. Piyade Alayları ile 42. Nişancı Taburu, 38. Süvari Alayı ve Sahra Topçu Taburunun ise Trablusgarp'ta konuşlandırılmıştır¹²⁰

İç güvenliğinin temin edilmesi için 1903 yılında Jandarma Teşkilat Nizamnamesi kabul edilmiş, her ilde piyade ve süvariden kurulu jandarma alayları hizmete başlamıştır. Her sancakta bir tabur, ilçelerdeyse bir bölük bulundurulmuştur. Bu düzenlemeler doğrultusunda Trablusgarp'taki jandarma teşkilatı 1 tabur, 5'i yaya ve 1'i süvari olmak üzere 6 bölükten oluşmuştur. Bingazi'de ise 1 tabur ile 1'i yaya 2'si süvari olmak üzere 3 bölük bulunmaktadır.¹²¹

Meşrutiyetin ilanından önce Trablusgarp'ta bulunan 42. Tümenin mevcudu, İtalyan tehlikesi de dikkate alınarak 20.000 kişiye çıkarılmıştır. Bununla beraber Yemen'de meydana gelen karışıklıklar sebebiyle ilave askere gereksinim duyulunca ihtiyaç, Trablusgarp'taki 42.Tümen mevcudundan tamamlanmıştır. Yemen'e sevk edilen askeri birliklerin yerine yeni birlikler gönderilmediği gibi bölgede konuşlu olan bir süvari alayı da lağvedilmiştir. Bu olumsuz uygulamalar dışında bölgedeki

¹¹⁶ Müstahfiz: Korucu veya koruyucu. (B.k.z., İsmail Parlatur, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, 3. Baskı, Yargı Yay., Ankara, 2011, s.1196.)

¹¹⁷ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI. Kısım**, s.146-147.

¹¹⁸ **a.g.e.**, s.159.

¹¹⁹ **a.g.e.**, Aynı yer.

¹²⁰ **a.g.e.**, s.174.

¹²¹ **a.g.e.**, s.135.

birliklerin asker mevcutları¹²² da düşürülmüştür.¹²³ Tüm bu olumsuzluklar neticesinde bölgede bulunan asker mevcudu azalmış ve geri kalan düzenli kuvvetlerin mevcudu 5.000 kişiye kadar düşmüştür. Meşrutiyet'in ilanından sonra Trablusgarp halkı da mecburi askerlik kapsamına alınmışsa da askerlik çağında olan 16.000 kişiden ancak 3.400'ü hizmete alınabilmiştir. Bu şartlarda modern bir savaş için gerekli olan cephane, erzak, muharebe araçları, sağlık tesisleri ve bu tesislerde kullanılacak malzeme yetersiz durumdaydı.¹²⁴

Mevcut kadrolara göre Osmanlı Ordusunun Trablusgarp'ta 4.568, Bingazi'de ise 2.950 personelinin bulunması gerekmekteydi. Toplamda bulunması gereken mevcut ise 7.518 kişiydi. Oysa gerçek mevcut çok daha azdır. 1 Mayıs 1911 tarihli kayıtlara göre Trablusgarp'ta bulunan personel sayısı 2880, Bingazi'de bulunan personel sayısı ise 1200'dür. Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan askerlere ilaveten 22 subay ile 250-300 askerden oluşan bir de jandarma teşkilatı bulunmaktadır.¹²⁵ Askeri birliklerde görev yapan sağlık personeli de bu doğrultuda yetersizdir. Mücadelenin esas insan gücünü ise yerli kabileler oluşturmuştur. Düzensiz ve silahsız bir halde bulunan yerli halk, savaşa inanmışlar ve iyi yönetilmişlerdir. Bu başarı sonucunda sayıları 60-70 bine ulaşan Osmanlı kuvvetleri önemli zaferler kazanmıştır.¹²⁶

Savaş hazırlıklarını Napoli'de sürdüren İtalyan Genelkurmayı, Napoli'ye gelen her İtalyan subayına Libya hakkında muhtelif bilgiyi ihtiva eden 50 sayfalık bir kitapçık vermiştir. Bu kitapçıkta bölgedeki Osmanlı kuvvetleri hakkında bilgiler yer almıştır. 1 Mayıs 1911'de Osmanlı askerinin mevcuduna ilişkin çalışma yapan İtalya,

¹²² Osmanlı ordusundaki personel düzenlemeleri Osmanlı Genelkurmayı tarafından muntazaman tespit edilmekte ve Bütçe Mevcudu adıyla itibari ve fiili olarak kurulmaktaydı. Buna göre nizamiye taburlarının Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi gereğince barış mevcutlarınının 400-500 olması gerekirken bütçeye yük olmadan hizmetin sürdürülmesi için tabur mevcutlarınının 350 mevcudunda bulunması prensip olarak kabul edilmiştir. Uygulamada bu mevcut 300'ün de altına düşmüştür. 1911 bütçesine göre taburlarının mevcudu 274 olarak kabul edilmiştir. (B.k.z., Hamdi Ertuna, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1981, s. 59. ; Kurtcephe, **a.g.e.**, TTK Yay., Ankara, 1995, s.25.

¹²³ Ertuna, **a.g.e.**, s. 59. ; Kurtcephe, **a.g.e.**, Aynı yer.

¹²⁴ Karal, **a.g.e.**, s.270-271.

¹²⁵ Ertuna, **a.g.e.**, s. 60-61.

¹²⁶ Suat İlhan, **Atatürk ve Askerlik –Düşünce ve Uygulamaları-**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.40.

700'ü jandarma olmak üzere toplamda 5.500 Osmanlı askerini¹²⁷ işaret etmiştir.¹²⁸ Bu sayısında çok az olduğu muhakkaktır. Savaşa katılan yerli halkla birlikte bile İtalyanların askeri mevcuduna ulaşılammıştır. Derne'de yapılan teşkilatlanma sonrasında bölgede 280 kadarı Türk diğerleri yerli mücahit olmak üzere toplam 7-8 bin kişilik bir kuvvetin bulunduğu belirtilmiştir. Bu kuvvetlerin karşısında yer alan İtalyan kuvvetleri ise donanma desteğiyle hareket eden 15-16 bin kişiden oluşan 19 tabur, 6 topçu bataryası ile diğer muharip ve destek kuvvetleridir.¹²⁹

Muvazzaf asker sayısının yetersiz olmasına rağmen vatanları işgale uğrayan Trablusgarp, Bingazi ve Fizan halkı savaşa katılarak azimle savaşmışlardır. Mücahitlerin gücünü artıran bir başka faktör de bunların hareketsiz durmak yerine savaşarak şerefle can verme inançları olmuştur. Sahranın uzak köşelerinden, Berberi topraklarından, Mısır'dan, Sudan'dan gelen gönüllüler de orduya katılmışlardır. Orduya katılanlar arasında önemli sayıda kadın savaşçı da bulunmuştur.¹³⁰

Osmanlı Ordusundaki asker mevcudunun artmasıyla birlikte Bingazi bölgesindeki ordu kademelerinde sağlık teşkillerini de kapsayan yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bingazi, Tobruk ve Derne Komutanlıklarına gönderilen 404 numaralı telgrafla Bingazi ve çevresindeki genel kuvvetlerin bir kolordu suretinde tanzim edildiği, Derne ve Bingazi'nin ise bu kolorduya bağlı tümenler haline getirildiği bildirilmiştir.¹³¹

İtalyan ordusunun personel ve teçhizat mevcudu çok daha büyüktür. Yetkililer, savaşın kısa sürede sonuçlanacağını düşünerek kolordu büyüklüğündeki bir kuvveti planlamışlardır. Bu kapsamda toplamda 34.000 insan, 6.300 hayvan, 1050 araba, 48 sahra topu, 24 dağ topu bölgeye gönderilecektir. Hareketin başlamasından kısa süre sonra, teşkil edilen kolordunun ve gönderilen mevcutların yetersiz olduğu anlaşılmış ve yeni bir planlama yapılmıştır. İlk planlamada belirlenen mevcutlara ilave olarak 55.000 insan, 8.300 hayvan, 1.346 araba, 84 sahra topu, 42

¹²⁷ Bir İtalyan yazar ise Trablusgarp'ta 3010 ve Bingazi'de 1200 olmak üzere toplamda 4210 askerin bulunduğunu işaret etmiştir. (B.k.z., Celal Tevfik Karasapan, **Libya, Trablusgarp, Bingazi Ve Fizan**, Resimli Posta Matb., Ankara, 1960, s.203.)

¹²⁸Revol, **1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi**, C.II. Çev: Kadri Demirkaya, İstanbul, Askeri Matbaa, 1940, s.40. ; Koloğlu, **a.g.e.**, s.60.

¹²⁹ İlhan, **a.g.e.**, Aynı yer.

¹³⁰ H. C. Seppings-Wright, **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl**, Çev: Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013, s.76-77

¹³¹ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-2. ; **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 5.

dağ topu ve 28 muhasara topunun gönderilmesi planlanmıştır. İkinci planlama kapsamında 50'şer yataklı iki adet sahra hastanesi, 100'er yataklı 4 adet sahra hastanesi ve Kızılhaç Teşkilatına mensup iki dağ seyyar hastanesinin gönderilmesi planlanmıştır. Sonradan bu sayıların da yetersizliğine hükmedilerek 4 alp taburu, 7 Eritre askeri taburu, 1 hecin süvari bölüğü ile balon ve uçak bölüklerinin eklenmesi kararlaştırılmıştır.¹³² İtalyan askeri birliklerinin toplamdaki mevcudu yapılan planlamalar ve sevkiyatlar sonrasında yaklaşık 100.000 kişilik bir mevcuda ulaşmıştır.¹³³

Her iki ordu açısından asker ve techizat mevcudu nasıl belirleyici bir unsursa belirleyici bir unsurda askerlerin sıhhatlerinin korunması ve sürdürülmesidir. Muharebeler esnasında ve sonrasında askerlerin sağlık durumlarının korunması ve ortaya çıkabilecek salgın hastalıkların engellenmesine yönelik önlemlerin alınması sağlık hizmetlerinin göreviydi.¹³⁴ Trablusgarp Savaşı sırasında sağlık hizmetleriyle ilgili görevler ne derecede yapılabilmektedir? Bu soruya cevap verebilmek için görevin hangi standartlara göre yapılacağı bilinmelidir. Böylece sağlık hizmetleriyle ilgili görevlerin ne derece uygulanıp uygulanmadığı kıyaslanabilir. Bu doğrultuda savaşlar sırasında sürdürülecek sağlık hizmetlerini açıklayan hükümler araştırılmıştır. Osmanlı Ordusu'ndaki sağlık hizmetleri yürürlükte bulunan nizamnamelere göre icra edilmekteydi. Bunlar, barış zamanındaki ve savaş zamanındaki sağlık hizmetleri için ayrı ayrı düzenlenmiştir. *Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamname-yi Humayunu*¹³⁵ savaş zamanlarındaki sağlık hizmetlerini açıklamaktadır.¹³⁶ Savaşın başlamasından sonra Bağımsız 42. Tümen'deki sağlık hizmetleri yürürlükteki Nizamname hükümlerine göre sürdürülmeliydi. Aşağıda anılan nizamnameye göre sağlık hizmetlerinin nasıl yapılması gerektiği görülmektedir.

Nizamnameye göre daha üst seviyede bir askeri birliğe bağlı olmayan Bağımsız 42. Tümen'deki sağlık hizmetleri, tümenlerdeki sağlık hizmetleri

¹³² Ertuna, **a.g.e.**, s.103. ;Revol, **a.g.e.**, s.38-40.

¹³³ Revol, **a.g.e.**, s.68.

¹³⁴ **Vakt-i Seferde Hidamat-i Sıhhiye Nizamne-yi Hümayunu**, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1902, s.41.

¹³⁵ Savaş Zamanlarında Sağlık Hizmetleri Nizamnamesi

¹³⁶ Nizamnamede sağlık hizmetlerine ilişkin yapılan açıklamalar 85 sayfada başlıklar altında maddelenerek verilmiştir. Nizamnede yer alan hükümler iki kısım ve altı bölüm halinde düzenlenmiştir. İçindekiler kısmından sonra yazım hatalarını gösteren bir cetvel eklenmiştir. Devam eden bölümde hizmete ilişkin verilmiş 60 şekil bulunmaktadır. Bu nizamnamenin basıldığı kitabın iç kapak resmi Ek. 21 'de verilmiştir

uygulanmasına göre yapılacaktır. Bölgede görev yapan komutanlar ve sağlık personeli de bu doğrultuda tümen ve alay kadro görevlerine göre hizmete devam etmişlerdir. Savaş sırasında sürdürülen mücadele, tek bir cephede yapılmamıştır. Muharebeler farklı büyüklükteki birliklerce yapıldığından sağlık hizmetleri de farklı rütbedeki personel tarafından farklı ölçekteki sağlık birimleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Tümenlerde uygulanan sağlık hizmetleri alay ve tabur seviyesindeki birliklerin uygulamalarına örnek teşkil ettiğinden tümenlerdeki sağlık hizmetleri incelenmiştir.

Tümen baştabiplerinin görev ve sorumlulukları Nizamnamenin 79. Maddesi ile düzenlenmiştir. Daha üst seviye bir askeri birliğe mensup olmayan tümenlerde görev yapan tümen baştabipleri, ordu veya kolordu baştabipleri ile aynı vazifeleri yapmaktaydılar. Bu anlamda sağlık hizmetlerinden her aşamada sorumlu olan kişi tümen baştabibi idi. Tümen baştabipleri, muharebe günlerinde tümen komutanları tarafından verilen emirlere göre hareket ederek emrindeki personele hastanelerin tesis edilmesi için gerekli emirleri vererek sargı mahallerinin ve seyyar hastanelerin kurulacakları yerlerin keşfini yaptırmakta veya bizzat yapmaktaydı.¹³⁷ Muharebenin başlamasından sonra yaralananların Birinci Hat Seyyar Hastanelerine (BHS) nakilleri de Tümen baştabipleri tarafından organize edilmekteydi. Bu maksatla nakil kafileleri oluşturulmakta ve yaralılar daha üst seviyedeki sağlık teşkillerine nakledilmekteydi. Nakil kafilelerinin denetimi için atlı bir görevli seçen baştabip, yaralananların çok fazla olduğu zamanlarda kıtalarında bulunan doktorları da yaralılarının tedavisine yönlendirebilmekteydi.¹³⁸

Muharebe esnasında görev yapan doktorların, hastabakıcıların ve sedyecilerin başlıca vazifeleri: yaralıları ateş hattından korunaklı bir yere taşımak, burada gerekli olan ilk müdahaleyi yapmak ve şartların uygun olmasıyla birlikte sargı mahallerine nakillerini gerçekleştirmektir.¹³⁹ Sedyecilerin kendi inisiyatifleri ile yaralılara müdahaleleri yasaklanmıştır. Yanlış müdahaleler hayati tehlikelere sebep olabilmekte sedyeciler yaralıya su vermekle yetinerek yaraların üzerine yanlarında bulunan sirkeyi tatbik edip yara üzerindeki kanı veya pıhtıyı temizlemekten sakınmaktaydı.¹⁴⁰

¹³⁷ a.g.n., s.31.

¹³⁸ a.g.n., aynı yer.

¹³⁹ a.g.n., s. 33-34.

¹⁴⁰ a.g.n., s.42.

Yaralıların sevki çok önemli bir görev olduğundan ihtiyaç halinde halkın elinde bulunan arabalar baştabibielerin yetkisi dahilinde Tekâlif-i Harbiye¹⁴¹ esaslarına göre toplanabilmekteydi. Yaralıların naklinden sonra teşkil edilen BSHH'lerin lağvedilmeleri gerekmekteydi. Böylece sağlık personelinin ve malzemenin planlanacak yeni muharebeler için hazır halde tutulması sağlanmaktaydı. Muharebeler sonrasında yaralılara hizmet verecek İkinci Hat Seyyar Hastanesinin¹⁴² (İHSH) bulunmaması önemli bir sorundu. Böyle bir durumda tümen baştabibi üst makamlara müracaat ederek İHSH'yi talep etmekteydi. İHSH'nin teşkil edilmesi ve faaliyete başlaması sonrasında BSHH bünyesinde görev yapan sağlık personelinin, tekrardan muharebe alanına dönmesi baştabip tarafından sağlanmaktaydı.¹⁴³

Muharebeler sırasında ileri hatlardaki sağlık hizmetleri, oluşturulan üç kademe arasındaki hizmetlerin koordinasyonu sağlanmaktaydı. Bu üç kademe alaylar dâhilindeki sağlık hizmetleri, BSHH sağlık hizmetleri ve İHSH sağlık hizmetleridir. Bu koordinasyon kapsamındaki faaliyetler, muharebe aşamalarına göre üç farklı duruma göre düzenlenmişti. Bunlar yürüyüş ve ikamet esnasındaki sağlık hizmetleri, muharebe esnasındaki sağlık hizmetleri ve muharebe sonrasındaki sağlık hizmetleridir.¹⁴⁴

Yürüyüş esnasında; baştabip, doktorlar, timarcı¹⁴⁵ hademeleri¹⁴⁶, ve teskereciler¹⁴⁷ taburun tıbbi malzemelerini taşıyan nakliye vasıtalarıyla taburların sol tarafında yürüyüşe katılmaktaydılar. Yürüyüş esnasında yolda hastalananların BSHH'ye sevklerini sağlamak üzere nakil vasıtaları hazır bulundurmakta ve bu vasıtalar muharebe durumuna geçilmesiyle birlikte seyyar hastanelerin kadrosunda

¹⁴¹ Tekalif-i Harbiye: Savaş vergileri anlamına gelmektedir. (B.k.z., Parlatır, a.g.e, s.1669)

¹⁴² Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde İkinci Hat Seyyar Hastanesine karşılık olarak İHSH kısaltması kullanılacaktır.

¹⁴³ a.g.n., aynı yer.

¹⁴⁴ a.g.n., s.32.

¹⁴⁵ Timarcı: Bir hastanede yaralı ve hastaların yaralarını bağlayıp değiştiren görevli kimse. Hastabakıcı (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1724 ve Fehmi Yılmaz, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2010, s. 653.)

¹⁴⁶ Çalışmanın bazı bölümlerinde timarcı hademesi yerine hastabakıcı sözcüğü kullanılmıştır.

¹⁴⁷ Teskere: Hasta bir kimseyi taşımaya yarayan kollu tahta araç, sedye. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s. 1703.) ; Çalışmanın sonraki bölümlerinde teskereci yerine sedyeci sözcüğü de kullanılmıştır. ; Sedyecilerin çantalarında makas, cımbız, 5 metre uzunlukta ve 7 cm genişlikte sargı bezi, 30 cm uzunlukta ve 25 cm genişlikte ince tahta ile iğne kutusu bulunmaktaydı. Sedyeciler, çantalarındaki bu malzemeyi yanlarında bulunan timar paketçikleri ile birlikte kullanacaklardı.(B.k.z., a.g.n., s.41-42)

kullanılmaktaydı. Yürüyüş esnasında yaralılar ve hastalar, yürüyüş kollarını takip edebilenler, yürüyemeyecek şekilde yaralanış olanlar ve ileri tedaviye muhtaç olanlar halinde üç sınıfa ayrılmaktaydı. Yürüyüş kollarına alınacak yaralı ve hastaların ellerinde kendi tabur tabipleri tarafından yazılmış bir ilmühaber bulunmakta ve bunlar baştabip tarafından da tasnif edilerek arabalarla veya yaya olarak nakledilmekteydiler. Baştabipler, saatte bir verilen molalar sırasında hastaların ve yaralıların durumları değerlendirerek birliklerine dönebilecek olanları ayırıp birliklerine göndermekteydi. Yürüyüş kolunun ordugâha ulaşmasından sonra baştabip, mahiyetindeki personelle birlikte kendilerine tahsis edilen yerde hastaların muayenesini yapmaktaydı. Bu muayeneler kapsamında yürüyebilen yaralıların muayeneleri mensup oldukları bölüklerde yapılırken ayaklarından vurulanlar ile tedaviye muhtaç olanlar BSHH'ye nakledilmekteydi.¹⁴⁸

Muharebe düzeninin alınması ile birlikte baştabip, emrindeki personel ve malzemeyi toplayarak sargı mahallerinin tertibine başlamaktaydı. İlerideki taburların sağlıkçı personeli malzemeleri ile birlikte gerideki taburların gelmesini beklemekte böylece tüm personel ve malzeme toplanmaktaydı. Bundan sonraki aşamada personel ve malzeme sargı mahalli olarak seçilmiş bölgeye sevk edilmekte muharebe alanının gerisindeki düz arazide ateş hattından uzak mesafelerde sargı mahalleri kurulmaktaydı.¹⁴⁹ Sargı mahallerinin savaşın seyrine göre yer değiştirmesi gerektiğinden kıtanın yedek kuvvetlerine yakın, ateşten korunaklı, suyu bol, geri hatlara giden yollara yakın ve seyyar hastanelerin menzillerine hâkim alanlarda kurulmasına özellikle dikkat edilmekteydi.¹⁵⁰

İhtiyaç durumunda ikiye taksim edilebilen BSHH muharebe zamanlarında görev alan önemli bir unsurdu. Her kolordu kadrosunda üç adet BSHH bulunmaktaydı. Savaş durumunda bu hastanelerden biri topçu tümenine ve diğer ikisi de piyade tümenlerine tahsis edilirdi. BSHH'de; 1 baştabip, 5 tabip, 3 eczacı, 2 imam ve gassal, 12 pansuman görevlisi ve 100 adet sedyeci görev yapmaktaydı. BSHH'nin teşkili ve ikiye taksimi tümen komutanının emriyle baştabip tarafından yapılırdı. Tümeni takip eden BSHH tümen komutanının emri sonrasında ilk yaralanma hadisesinin meydana gelmesi ile işe başlamakta, personeli vasıtasıyla BSHH'nin

¹⁴⁸ a.g.n., s. 32-33.

¹⁴⁹ a.g.n., s. 33-34.

¹⁵⁰ a.g.n., s. 37.

sargı mahallerini oluşturulmaktaydı. Sedyeciler vasıtasıyla ateş hattından alınan yaralılar, oluşturulan sargı mahallerine buradan da BSHH'ye götürülmekteydi. BSHH'nin işe başlamasıyla birlikte tabur personeli tarafından sürdürülen sargı mahalli uygulaması sonlandırılırken taburlarda görevli sağlık personeli, taburları aynı sahada olduğu müddetçe BSHH personeliyle birlikte çalışır taburlarının sahadan ayrılması halinde kendi taburlarına katılırlardı.¹⁵¹

BSHH kadrolarına tahsis edilmiş nakil vasıtaları, uzak mesafeli ulaşım ihtiyaçlarında kullanılmazdı. Oluşturulacak sargı mahallerine yeterli miktarda nakliye vasıtaları tahsis edilir ve denetimi bir subay tarafından yapılırdı. BSHH bir bina içerisinde kurulduğunda belirlenmiş ihtiyaçlara göre bölümler oluşmaktaydı. Bu bölümler: ilk muayene alanı, pansuman alanı, gerekli alet ve ilaçların üretileceği ve tatbik edileceği alan, ameliyatların yapılacağı alan ile mutfak ve kiler gibi müştemilattır. BSHH'de ameliyat yapılacak alan ayrılıyorsa da yalnızca acil ameliyata alınması gereken vakalar BSHH'de yapılmaktaydı.¹⁵² Ameliyat edilen hastalar için hastanın adının, birliğinin, yaralanma yerinin, yapılan ameliyatın içeriğinin ve nakil olabilme durumunun belirtildiği bir levha hazırlanmaktaydı. Bu levhanın rengine göre beyaz olanların hastanede bakılmaları, kırmızı olanların ise daha geriye nakillerinin yapılması planlanır, muharebelerin durduğu zaman nakli mümkün olanlar İHSH'ye sevk edilirdi.¹⁵³

Muharebe hattının sargı mahallinden uzaklaşması durumunda baştabip muharebe hattına yakın yeni bir sargı mahalli belirlemekte sargı mahallinde görev yapan personel de yaralıların naklini müteakip yeni sargı mahalline intikal etmekteydi. Alayın yer değiştirmesi durumunda yaralılar düşman ateşinden korunaklı bir mahalde toplanmakta ve takipleri yapılmaktaydı. Yaralıların nakli için görevlendirilmiş birliklerin çalışmaya başlamasıyla buradaki yaralılar nakledilmekteydiler. Bu hastaların nakillerinde de nakil durumlarını bildiren kırmızı ve beyaz bilgi fişleri referans alınmaktaydı.¹⁵⁴

BSHH'de hasta yığılmasının önüne geçilmesi için hafif yaralı ve yürüyebilecek durumda olanlar uygun bir mahalde toplanarak nakilleri

¹⁵¹ a.g.n., s. 44-45.

¹⁵² a.g.n., s.37.

¹⁵³ a.g.n., s.47-48.

¹⁵⁴ a.g.n., s.34-36.

planlanmaktaydı. Sargı mahallerinin ileri hareketi durumunda tümen baştabibi hiç olmazsa bir adet BSHH takımını sargı mahallerinin ileri hareketine paralel olarak ilerletirdi. Bu ilerletme mümkün olmaz ise baştabip ileri hareketi temin etmek için BSHH'yi tahliye ederdi. Bu durumda yaralılar İHSH'ye gönderilmekteydi.¹⁵⁵

İHSH'ler BSHH'lerin yerini tutacak şekilde teçhiz edilmişlerdir. Ayrıca iç bölgelere gönderilemeyen yaralılara yerinde müdahale edilmesi ve yaralıların BSHH'lere hiç götürülmeksizin sargı mahallerinden doğrudan alınması amaçlanmıştı. Bu sebeple kuruldukları yerlerin; kara, deniz ve demiryolu ulaşımına olduğu kadar muharebe alanına da yakın olması önemsenmiştir. Ordunun geri çekildiği hallerde İHSH'ler Cenevre Sözleşmesinin¹⁵⁶ koruması altında olduğu yerde kalan sabit hastanelerdi.¹⁵⁷ İHSH'lerde lüzumu halinde ayaktan hasta kabulü yapılarak poliklinik hizmeti verilmekteydi. Her tümen için bir adet 100 yataklı İHSH kurulması gerekli görülmüştür. İHSH'de 1 baştabip, 2 operatör doktor, 4 doktor, 1 hastane müdürü, 2 eczacı, 34 hastane hademesi, 20 hastabakıcı ile yardımcı personel görev yapmaktaydı. İHSH uzun süre faaliyette olacağından su temini kolay mahallerde, elverişli binalarda veya çadırlarda kurulmaktaydı.¹⁵⁸

Sağlık birimlerinin geri çekilmesi durumunda en hafif yaralılarından başlanarak sargı mahalleri tahliye edilmekteydi. Birliklerin geri çekilmesi durumunda ise sedyeciler, kakuleler¹⁵⁹ ve diğer nakil vasıtası araçlarla birlikte geri çekilirlerdi. Sargı mahallerinin tahliyesinde; BSHH sedyecileri, alay sedyecileri ile hastabakıcılar birlikte çalışmaktaydılar. Sargı mahallinin zamanında tahliyesi mümkün olmaz ise bir doktor ile birkaç hastabakıcı Cenevre Sözleşmesi hükümlerine dayanılarak

¹⁵⁵ a.g.n., s.38.

¹⁵⁶ 8 Ağustos 1864 tarihinde 16 devletin katılımıyla toplanan kongre sonrasında 22 Ağustos 1864 tarihinde imzalanan sözleşmedir. Sözleşme hükümleri ile savaşan devletlerin kuracakları can kurtarma teşkilatı, hastaneler, sağlık personeli, ve gönüllü hemşirelerin durumlarıyla sivil halk ve yaralılara yapılacak yardımlar karara bağlanmıştır. Osmanlı Devleti sözleşmeyi 5 Temmuz 1865 tarihinde imzalayarak kabul etmiştir. (B.k.z., Mesut Çapa, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türk Kızılay Derneği Yay., Ankara, 2009, s.10.)

¹⁵⁷ a.g.n., s. 36

¹⁵⁸ a.g.n., s. 48-49.

¹⁵⁹ Kaküle: Fransızca'dan dilimize geçmiştir. Seyyah ya da yaralı taşımak için bir at veya katırın iki yanına yerleştirilen iskemle biçiminde veya bu hayvanların üstüne yerleştirilen yatak şeklindeki sepete verilen addır. Osmanlı Ordusunda kakule yüklü develerden oluşan birliklere; kakule sıhhiye müfrezesi, kakule sıhhiye bölüğü, kakule sıhhiye nakli-i mecruhin kolu, kakule sıhhiye kolu, kakule sıhhiye deve kolu, kakule kolu veya kakule bölüğü gibi adlar verilmiştir. Trablusgarp Savaşı sırasında cephelerden develi sıhhiye kolları vasıtasıyla hasta ve yaralı nakli yapıldığı bildirilmiştir. (B.k.z., Nuran Yıldırım, "*Osmanlı Ordusunda Kakule Sıhhiye Bölükleri*", **V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri**, s.163-165, Ankara Üniversitesi. Basımevi, Ankara, 1999.

yaralılarla birlikte bırakılırdı. Sürdürülen sağlık hizmetleri birliklerin özelliklerine göre değişiklikler göstermekteydi. Süvari birliklerinde sargı mahalleri bulunmamaktaydı. Süvari birliklerinin yaralıları, piyade birliklerinin personeline toplanır ve tedavi edilirdi. Süvari birliklerinin müstakil hareketleri esnasında yaralıların toplanması, tedavisi ve nakilleri seyyar hastanelerin personeli tarafından veya kıta tabipleri tarafından gerçekleştirilmekteydi.¹⁶⁰

Muharebelerin durunca baştabibin bilgisi dâhilinde muharebe alanında keşif ve tarama faaliyeti yapılarak, bulunan tüfekler boşaltılarak geriye gönderilir, yaralılara ait eşyalar da toplanırdı.¹⁶¹ Alay sedyecileri, sargı mahallerinin tahliyesinde de görev aldıkları gibi yaralıların aranıp tahliye edilmesinde de görev alırlardı. Arama ve tahliye işlemleri tamamlandıktan sonra sedyeciler, malzemelerini alayın tıbbi ecza arabalarının yanına götürerek onları yükledikten sonra çantalarını ve aletlerini alarak hastabakıcılarla birlikte arabaların yanında toplu halde taburlarına giderlerdi. Sargı mahallerinden ya da direk olarak savaş alanından getirilen yaralılar hastanede üç sınıfa ayrılırlardı. Bunlar:

1-Yaralı veya hasta olmasına rağmen yürüyebilenler.

2-Yaralı veya hasta olup yürüyemeyen ve nakledilmeye müsait olanlar.

3-Nakledilemeyecek derecede ağır durumda olanlar. (Bunların tedavi ve bakımları İHSH'de devam ettirilirdi.)

BHSH'nin tahliye edilmesi yetkili baştabip tarafından bildirildiğinde BHSH'nin baştabibi iki adet tahliye ekibi oluşturarak tahliye sürecini başlatırdı. Bu ekiplerden birincisi, kendi başlarına yürüyebilen hastaları belirlenmiş mahallere götürürken ikincisi, ancak bir vasıta ile nakledilmeye müsait olanların nakillerini gerçekleştirirdi. Nakil sırasında seyyar hastane arabaları, kakuleler veya muavenet arabaları¹⁶² kullanılırdı. BHSH'de 1. ve 2. gruba ayrılmış olan yaralı ve hastaların belirlenen yerlere gönderilmelerine sevk ve nakil işlerinden sorumlu bir tabip nezaret etmekteydi. Seyyar hastanelerde görev yapan baştabipler, önemli muharebelerden sonra idaresi altında bulunan hastanenin ne şekilde hizmet ettiğini belirten bir rapor

¹⁶⁰ a.g.n., s. 36-38.

¹⁶¹ a.g.n., s.34-36.

¹⁶²Muavenet Arabaları: Tekalif-i Harbiye suretiyle toplanmış nakliye araçlarıdır. Daha ziyade oturarak nakli gerekli hasta ve yaralıların naklinde kullanılırlar. Bununla birlikte yatarak nakli kabil olan hasta ve yaralıları için bu arabalarda tadilat yapılması da mümkündür. (B.k.z., Vakt-i Seferde Hidmet-i Sıhhiye Nizamne-yi Hümayunu, Madde.76, İstanbul, Matbaa-yı Askeriye, 1902, s.39.)

hazırlayarak bu raporu, yaralı ve hastaların durumlarını bildirmek amacıyla hazırlanan ikinci bir raporla birlikte kolordu baştabibine göndermekteydiler¹⁶³

Çatışmanın durması ile birlikte iki önemli görev ortaya çıkmaktaydı. Bunlardan ilki, defn-i emvat (ölülerin gömülmesi); ikincisi ise izale-i taaffündür (çürüme ve kokuşmanın önlenmesi). Bu iki vazifenin gereği gibi yapılması, hastalıkların ve salgınların önlenmesinde hayati öneme sahipti. Bu sebeple çatışmaların durmasıyla birlikte süratle insan ve hayvanların defnine başlanırdı. Bunun için komutanın emri ve baştabibin katılımı ile defin çukurları açtırılırdı. Defin çukurlarının açılıp kapatılmasında askerler ile halktan kimseler görev alırlar ve çukurlar kapatılmadıkça çalışmayı bırakamazlardı. Bu görev için askeri idarenin nezareti altında menzil komutanı veya menzil müdürleri tarafından teşkil edilecek hıfzıssıhha komisyonları da oluşturulmaktaydı. Bu komisyonlar aynı zamanda seyyar hastanelerde kullanılan eşyaların, malzemelerin, içmelik ve yemeklik sularında temizliğini ve hijyenini sağlamakla da yer görevliydi. Defin işlemi için açılacak çukurların iki metre derinlikte olması gerekmekteydi. Mümkün olan durumlarda çukurlara sönmemiş kireç veya kömür serpilmeekteydi. Telef olan hayvanlar için de aynı işlem yapılabildiği gibi yakma yoluyla bunların zararsız hale getirilmeleri de benimsenmişti.¹⁶⁴

Defin işlemlerinin yapılacağı alan, BSHH ve İSHH'nin uzunca süre yerinde kalabilecekleri düşünülerek seçilmekteydi. Defin alanlarının seçiminde dikkat edilmesi gereken önemli unsurlardan bir diğeri de ordunun ve sağlık ekiplerinin gerisinde kalan mahalli unsurlarla iletişimi bozmayacak, yolların sürekliliğini etkilemeyecek şekilde belirlenmesiydi. Bu esaslara göre seçilecek defin alanları, kuru bir zemine sahip olan hafif meyilli arazilerde ve ağaçsız alanlarda oluşturulmaktaydı¹⁶⁵.

Savaşlar sırasında oluşturulan Menzil¹⁶⁶ Teşkilatı büyük öneme sahipti. Balkan Savaşı sırasında alınan yenilginin en önemli sebeplerinden birinin Menzil Teşkilatı'ndaki yetersizlik olduğu işaret edilmiştir. Menzil alanı yurtiçi ile hareket

¹⁶³ a.g.n., s.38-39.

¹⁶⁴ a.g.n., s.39-40.

¹⁶⁵ a.g.n., s.39.

¹⁶⁶ Menzil: Ordunun cephe gerisi işlerinin tümü. (B.k.z., "Menzil maddesi", **Türkçe Sözlük**, Dil Derneği Yay., Ankara, 1999, s. 929.)

alanı arasında kalan ikmal zincirinin oluşturulduğu bir bölgedir ve 1911 yılına kadar ferman ve hükümlerle idare edilirken daha sonra Almanlardan alınan Menzil Hidematı Nizamnamesine göre yönetilmiştir. Menzil hizmetleri bir ordunun lojistik sisteminin temelini oluşturmaktadır.¹⁶⁷

Menzil Teşkilatı, sağlık hizmetlerinin aksamadan sürdürülmesinde çok önemli yer tutmaktaydı. Menzillerde bulunan baştabipler, savaş alanı dışında kalan bölgelerin ve muharip birliklerin desteklenmesinde görevlidir. Ayrıca cepheden gelen hasta ve yaralıların yerleştirilmesi, menzil bölgesindeki hastanelerin faaliyete geçirilmesi, ileri hattaki birliklerin eksiklerinin tamamlanması, hastanelerin ecza ve sıhhi malzemelerinin temini, sahra röntgeninin sağlanması, suyun temin edilmesi, koruyucu hekimliğe yönelik çalışmaların yapılması ve bulaşıcı hastalıklara karşı önlem alınması menzil baştabiplerinin sorumluluğundaydı. Binalarda, barakalarda veya çadırlarda faaliyet gösteren harp hastaneleri Menzil baştabiplerinin emrine verilmekteydi. Bu hastaneler vasıtasıyla hastaların kabul ve tedavileri yapılmaktaydı. Böylece ileri hatlardaki seyyar hastaneler de boşaltılmaktaydı. Harp hastanelerindeki sağlık hizmetleri gerektiğinde gönüllü hastabakıcılar, muvazzaf, yedek veya emekli sağlık personeli tarafından yapılmaktaydı. Menzil hastanelerinin yükünü hafifletmek amacıyla, hafif hastalar şubesi açıldığı gibi iyileşmiş fakat tam kuvvetlenememiş askerler için de nekahet evleri kurulabilirdi. Salgın ve bulaşıcı hastalık durumlarında ise ayrıca bulaşıcı hastalıklar hastaneleri açılmakta ve tedaviler özel olarak yapılmaktaydı.¹⁶⁸ Ayrıca menzil komutanları veya menzil müdürleri tarafından teşkil edilecek hıfzıssıhha komisyonları vasıtasıyla muharebelerden sonra savaş alanının temizlenmesi, çürüme ve kokuşmadan kaynaklanacak sağlıksız ortamın bertaraf edilmesine yönelik önlemler de alınmaktaydı.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Bülent Durgun, “*Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, 2014 Güz, s. 57-96.

¹⁶⁸ Kemal Özbay, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C.II, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s. 331.

¹⁶⁹ **a.g.n.**, s. 40.

1. BÖLÜM

TRABLUSGARP SAVAŞI SAĞLIK HİZMETLERİNDE GÖREV ALAN TEŞEKKÜLLER

Trablusgarp ve Bingazi’de 19. yüzyılda açılmış sivil ve askeri hastaneler, karantina evleri ve belediyeler bünyesinde çalışan görevliler bulunmaktaydı. Bölgedeki askeri birliklerde kadro eksikleri bulunsada sağlık hizmetleri devam ediyordu. Savaşın başlamasından sonra mevcut hastanelere ve personele tezat yetersizlikler yaşanmıştır. Bu yetersizliğin en önemli nedeni, şehir merkezlerinin İtalya tarafından işgal edilmesidir. İşgaller sırasında yaşanan olumsuz gelişmeler, tıbbi hizmetlerin güç kaybetmesine neden olmuştur.

Osmanlı Ordusu iç bölgelere çekilirken sağlık hizmetlerinde önemli sorunlar yaşanmış ve bu sorunlar yeniden düzen oluşturma arayışları sırasında da devam etmiştir. Muharebelerin başlamasıyla birlikte ordunun elinde bulunan tıbbi malzeme azalmış, personel ve malzeme sıkıntısı baş göstermiştir. Askeri birlikler, mevcut personeliyle ancak hafif hasta çadırı adı altında sargı mahalleri oluşturabilmişlerdir. Özellikle tıbbi personel ve malzeme konusundaki yetersizlikler bölgenin ikmalini zorunlu kılmıştır. Sağlık hizmetlerine yönelik eksikleri değerlendiren kurumsal kimliğe sahip kuruluşlar ve kamuoyu hissedilen lüzum üzerine harekete geçerek çalışma yapmışlardır. Savaşın ilk günlerinde Mısır’dan bir sağlık heyeti yola çıkarılmıştır. Trablusgarp’ın sağlık işlerinde görülen aksaklıkların aşılması için bir sağlık heyeti de İstanbul’dan gönderilmiştir. Trablusgarp’ın hemen her yanında hissedilen tıbbi yetersizlikler, bu görevlendirmelerle aşılma istenmiştir. Savaşın ilerleyen safhalarında, BSH, İSH ile Harp Hastanesine karşılık gelecek seyyar ve sabit hastaneler kurulabilmiştir. Bu hastanelerin kuruluşunda ordu kadrolarının yanında OHAC Sağlık Heyetleri, Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti (MHAC) Sağlık Heyetleri, Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti, İngiltere’de Hint Müslümanları’nın girişimleri ile oluşturulan sağlık heyetleri ile İTC TMMŞ tarafından oluşturulan Selanik ve Manastır Sağlık Heyetleri görev almışlardır.

Bu bölümde ordu kadrolarından başlayarak Trablusgarp Savaşı sırasında görev alan heyetlerin oluşum safhaları, heyete katılan görevlilerin isimleri, heyetlerin seyahat güzergahları, seyahatlar sırasında karşılaşılan güçlükler ve heyetlerle ilgili edinilen ve paylaşılmasının faydalı olacağı düşünülen hususlar değerlendirilmiştir.

1.1. Trablusgarp Savaşı'ndan Önce ve Savaş Sırasında Osmanlı Ordusu'nun Sağlık Kadrosu.

Osmanlı Ordusu'nun Trablusgarp'taki askeri gücü, karargâhı Trablusgarp'ta konuşlandırılan Bağımsız 42. Tümandır. Trablusgarp ve Bingazi'de bu tümene bağlı iki asker hastanesi bulunmaktaydı. Trablusgarp vilayetinin merkezinde bulunan asker hastanesi, 1834 yılında Münşiye semtinde Topçu kışlasının yanında inşa edilmişti.¹⁷⁰ Önemli bir garnizon ve deniz üssü olan Bingazi'de de Trablusgarp'taki Merkez Asker Hastanesinin kuruluşuyla yakın tarihlerde bir asker hastanesi kurulmuştu. Savaşa yakın zamanlarda Bingazi Asker Hastanesinde Binbaşı Hayati Yusuf Bey ile Yüzbaşı Rıza Kamil Bey görev yapmaktaydı. Başhekim Suphi Zühtü Bey, savaş sırasında izinli olarak İstanbul'a dönmüş, Cerrah Hacı Mahmut ve Cerrah Hasan Efendiler ise görevlerine devam etmekteydiler.¹⁷¹

Trablusgarp şehrinde asker hastanesi dışında Münşiye Kapısı civarında faaliyet gösteren ikinci hastane de Gureba Hastanesi'ydi. Bu hastaneler dışında Trablusgarp ve Bingazi'nin farklı şehirlerinde karantina haneler¹⁷² de mevcuttu. Trablus, Bingazi, Derne, Bomba ve Tobruk karantina evlerinin bulunduğu yerlerdi. Bu merkezlerin hepsinde birer karantina memuru görev yapmakta, doktor bulunan merkezlerde poliklinik hizmeti de verilmekteydi.¹⁷³

Bu sağlık tesislerine ilaveten belediyeler bünyesinde belediye tabibliği, belediye eczacılığı gibi kadrolarda görev yapan personelin varlığı da Derne Belediye Eczacılığı görevine tayin edilmiş olan Hasan Sabri Bey¹⁷⁴ ile ilgili yapılan yazışmadan anlaşılmaktadır. 21 Ocak 1912'de Harbiye Nezareti Müsteşarı, Bingazi

¹⁷⁰ Kemal Özbay, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C.III, Kitap II, Yörük Basımevi, İstanbul, 1981, s.267.

¹⁷¹ Özbay, **a.g.e.**, C. III. Kitap. I., S. 105-106.

¹⁷² Karantinahane: Bulaşıcı yada salgın hastalık olan bir yerden gelen yolcularda hastalık olup olmadığını anlamak için çeşitli tahlillerin yapıldığı ve bir süre gözetim altında tutuldukları şehir dışındaki resmi sağlık binaları (B.k.z.,Fehmi Yılmaz, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Gökkuşbu Yay. İstanbul, 2010, s.320.)

¹⁷³ Kumbaracılar, **a.g.m.**, s.98-99.

¹⁷⁴ Hasan Sabri Bey'in babası, dilekçe yazarak 27 Temmuz 1911 (14 Temmuz 327) tarihinde memuriyete gitmiş olan oğlundan Derne'ye ulaştığına dair bir mektup aldığını ancak daha sonra kendisinden haber alamadığını beyan ederek durumunun araştırılmasını istemiştir. Konunun araştırılması sonucunda Hasan Sabri Bey'in Tobruk'ta sıhhat ve afiyette olduğu Harbiye Nezaretine bildirilirken kendisine de ailesini haberdar etmesi bildirilmiştir. (B.k.z., **ATASE Arşivi**, OİH Kol. Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 2-14.)

Kuvvetleri Genel Komutanı (BKGK) Enver Bey'e Hasan Sabri Efendi'nin akıbetini sorulmuştu.¹⁷⁵

Bağımsız 42. Tümen, kuruluş ve konuş durumlarına göre 3 taburlu alaylardan oluşturulmuştur. Sıhhiye taburu ile eksik olan 4. taburlar savaş durumunda kurulacağından tümende yeterince sağlık personeli bulunmuyordu.¹⁷⁶

“Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi”ne göre her alayın birinci tabur tabibi aynı zamanda o alayın alay tabibi olarak görevlendirilerek sağlık hizmetlerinin sürdürülmesinden sorumlu tutulmuştur. Taburlardaki sağlık hizmetlerinin sorumluluğu ise nizamnamenin 87. Maddesinde yer alan “... *piyade, topçu vesaire taburlarda binbaşı veya küçük rütbede bulunan etıbbā, alay tabipleri misullu taburları dâhilinde ifa-yı vazife iderler*” ifadesi ile kayıt altına alınarak binbaşı ve daha küçük rütbedeki doktorlara verilmiştir.¹⁷⁷

Nizamnameye göre her piyade alayında 1 alay baştabibi¹⁷⁸, 4 tabur tabibi, 16 hastabakıcı¹⁷⁹ ile 128 sedyecinin bulunması gerekmektedir. Sedyecilerden 1 tanesi çavuş diğer 4 tanesi ise onbaşı rütbesindedir. Buna göre her tabur kadrosu 1 tabip, 4 tımarcı hademe ve 32 teskereciden oluşmaktaydı.¹⁸⁰ 42. Tümen e bağlı alaylar 3 taburlu olduğundan her alayda 3 doktor, 12 hastabakıcı ile 96 tane de sedyeci bulunmalıydı. 1957 yılında yayınlanan bir makalede, Bağımsız 42. Tümene bağlı her taburda: bir doktor, bir cerrah ve bir eczacının görev yaptığı belirtilmiştir.¹⁸¹ Bununla beraber kadro miktarı 7.518 kişi olan Trablusgarp Bağımsız 42. Tümeni'nde 4.352 ile 4.402 kişi mevcuttu. Bu durum kadroların büyük ölçüde boş olduğunu göstermektedir.¹⁸² Bu eksiklik savaş sırasında görev yapan doktor, eczacı ve cerrah sınıfına mensup personelin tespitine yönelik ulaşılan verilerle de örtüşmektedir.

¹⁷⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol. Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 2-14.

¹⁷⁶ Tefik Doğan, M Ali Özütöçü, “Osmanlı Devleti'nin Politik. Ekonomik ve Sosyal Durumunun, Osmanlı İtalyan Harbinin (1911-1912) Hareket ve İdari Faaliyetler Üzerindeki Etkisi”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl:11, Sayı:21, Gen Kur Basımevi, Ankara, 1986, s.68-69. (53-72)

¹⁷⁷ a.g.n., s.41.

¹⁷⁸ Alay tabibliği görevini yapan personel aynı zamanda alayın 1. taburunun tabibidir. (B.k.z., Vakt-i Seferde Hidmet-i Sıhhiye Nizamne-yi Hümayunu, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1902, s.41)

¹⁷⁹ Hastabakıcılardan (Tımarcı hademelerden) dört tanesi onbaşı rütbesinde olacaktır. (B.k.z., Vakt-i Seferde Hidemat-i Sıhhiye Nizamname-yi Hümayunu, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1902, s.43.)

¹⁸⁰ a.g.n., s. 42.

¹⁸¹ Sedat Kumbaracılar, **Trablusgarp'ta Türkler Tarafından Vücuda Getirilen Sağlık Teşkilatı**, Dirim Aylık Tıp Gazetesi, sayı:4-5-6, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1957, s.98-100.

¹⁸² Ertuna, a.g.e., s.60-61.

Savaş sırasında taburlarda bulunması gereken tabip, eczacı ve cerrah sınıfına mensup personel mevcudunda önemli eksiklikler olduğu devam eden sayfalarda görülecektir.

Nizamnamenin 94. maddesi BSHH'nin kuruluşunu açıklamaktadır. *"Harekatda bulunan her bir kolorduda mevcut olması iktiza iden üç Birinci Hat Seyyar Hastanesinden her piyade fırkası için suret-i daimide bir aded ita olunub üçüncüsü ise topçulara virilerek umum kumandanın taht-ı nezaretinde bulunur."*¹⁸³ Buna göre Bağımsız 42. Trablusgarp Tümeninde bir adet BSHH bulunması gerekmektedir. Ancak 42. Trablusgarp Tümeni daha üst seviyede bir kolorduya bağlı olmadığından BSHH'den mahrum bulunmaktaydı.

Savaşın başlamasından önce Trablusgarp Merkez Asker Hastanesi'nde ve Bingazi Askeri Hastanesi'nde görev yapan personel mevcutları 5 Nisan 1911'de kayıt altına alınarak 42. Trablusgarp Fırkası Erkan-ı Harbiye Reis Vekili olan ve miralay¹⁸⁴ rütbesinde bulunan yetkili¹⁸⁵ tarafından imzalanmış ve İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁸⁶ Bu belgeye göre 200 yataklı Trablusgarp Merkez Asker Hastanesinde 124 personel görev yapmaktadır. Bunların 7 tanesi doktor, 6 tanesi eczacı ve 3 tanesi cerrah kadrosundadır. 100 yataklı Bingazi Asker Hastanesi'nde ise 64 personel görev yapmakta ve bunlardan 5 tanesi doktor, 2 tanesi eczacı ve 1 tanesi cerrah kadrosundadır. Söz konusu belge, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Dairesi Kuvve-yi Umumiye Kısmında (Genelkurmay Başkanlığı Genel Kuvvetler Kısmı?) 23 Nisan 1911'de kayıt edilerek basılmıştır. Bu kayıtlar ışığında Trablusgarp Merkez Asker Hastanesi ile Bingazi Asker Hastanesi'nin kadro mevcutları aşağıdaki tabloda görülmektedir.¹⁸⁷

Tablo 1. Trablusgarp Savaşı'ndan önce Trablusgarp ve Bingazi Asker Hastanelerinin Kadro Mevcutları.

Trablusgarp Merkez Hastanesi	
Yatak Kapasitesi	200
Sağlık sınıfına mensup olmayan	3 kişi. (1 adet yüzbaşı, 1 adet mülazım-ı evvel,

¹⁸³ a.g.n., s.44.

¹⁸⁴ Miralay: albay (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1097)

¹⁸⁵ Bu yetkilinin Albay Neşet Bey olması muhtemeldir. İkinci Meşrutiyet Döneminde yapılan düzenleme kapsamında Bağımsız 42'nci Tümen Komutanlığına vekaleten Albay Neşet Bey getirilmişti. (B.k.z., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI. Kısım**, s.146-147.)

¹⁸⁶ ATASE Arşivi, OİH, 7, 33, 1-3.

¹⁸⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol. Kls. 7, Ds. 33, Fhr. 1-3.

subay mevcudu	1 adet mülazım-ı sani)
Tabip mevcudu	7 kişi. (1 adet binbaşı, 2 adet kolağası, 4 adet yüzbaşı)
Eczacı mevcudu	6 kişi. (1 adet ka'im-makam, 1 adet binbaşı, 1 adet kolağası, 3 adet mülazım)
Cerrah mevcudu	3 kişi. (askeri rütbeye haiz olmayan sivil cerrah)
İdari memur ve yazıcı mevcudu	2 kişi
İmam	1 kişi
Ücretli hademe	14 kişi
Emir çavuşluğu, yazıcılık ve diğer hizmetlerde istihdam edilmiş asker	78 kişi
Gayr-ı mevcut olan personel	2 kişi
Staj yapan talebe	8 kişi
Bingazi Hastanesi	
Yatak kapasitesi	100
Sağlık sınıfına mensup olmayan subay mevcudu	4 kişi. (1 adet mülazım-ı evvel, 3 adet mülazım-ı sani)
Tabip mevcudu	5 kişi. (1 adet binbaşı, 1 adet kolağası, 3 adet yüzbaşı)
Eczacı mevcudu	2 kişi. (askeri rütbeye haiz olmayan sivil eczacı)
Cerrah mevcudu	1 kişi. (askeri rütbeye haiz olmayan sivil cerrah)
Ücretli hademe	2 kişi
Emir çavuşluğu, yazıcılık ve diğer hizmetlerde istihdam edilmiş asker	50 kişi

Trablusgarp Savaşı'na denk gelen dönemde, birliklerdeki sağlık hizmetlerinin sıhhiye erleri ve cerrahlar ile idare edilebileceği düşünülerek, tabur doktorlarının hastanede çalışmalarına izin verilmiştir. 126. Tabur Doktoru Yüzbaşı Şaban (Barutçu) Bey ile Dr. Yüzbaşı Ahmet Misbah Bey, bu karar sonrasında hastane

kadrosuna geçmişlerdir.¹⁸⁸ Savaşın başlamasından sonra Albay Neşet Bey, Harbiye Nezareti'nden aldığı emirler doğrultusunda birliklerine iç bölgelere çekilme emrini verdiğinde bazı doktorlar birliklerine katılarak iç bölgelere geçmişlerdir. Şehrin işgali sebebiyle birliklerine gidemeyenler ve geri çekilme sırasında Trablusgarp Merkez Asker Hastanesi'nde kalarak tümene katılmayan doktorlar esir alınmışlardır.¹⁸⁹ Tümenle organize olarak gerekli düzenlemeleri yapamayan ve Hastanedeki faaliyetlerine devam ettikleri sırada esir alınıp İtalya'ya götürülen personel listesi aşağıdaki tabloda yer almaktadır.¹⁹⁰

Tablo 2. Tümen Komutanlığına Bağlı Asker Hastanesinde Görev Yaparken Esir Alınan Personel Listesi.

Trablusgarp Tümen Hastanesi Personeli
Baştabip Albay Osman
Birinci Tabip Albay Salim
İkinci Tabip Binbaşı Ömer Vasfi
Tabip Binbaşı Rüştü
Tabip Kıdemli Yüzbaşı Cevdet
Bakteriyolog Kıdemli Yüzbaşı Tahsin
Göz Tabip Kıdemli Yüzbaşı Mehmet Ali
Operatör Tabip Yüzbaşı Rıfkı
Tabip Yüzbaşı Esat
Tabip Yüzbaşı İskender
Birinci Eczacı Binbaşı Kamil
Eczacı Yüzbaşı Muhittin "Ağır Topçu"
Eczacı Üsteğmen Nuri
Eczacı Üsteğmen Zeki
Cerrah Hafız
Cerrah İsmail

¹⁸⁸Özbay, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C.III, Kitap II, s.267.

¹⁸⁹Ertuna, **a.g.e.**, s. 442. ; Özbay, Aynı yer. ; Zuhul Özaydın, "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Trablusgarp'da Açtığı Hastaneler", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (17-19 Şubat 1988) Kongreye Sunulan Bildiriler**, TTK Yay., Ankara, 1992 , S.87.

¹⁹⁰ Ertuna, **a.g.e.**, s.442.

Listede yer alan personel bir İtalyan vapuruna bindirilerek Napoli yakınlarındaki Gaeta'ya götürülmüşler ve bir kışlada hapsedilmişlerdir. İtalyanlar tarafından yapılan bu uygulamaya Dr. İskender, Dr. Muhtar, Dr. Rıfki ve Dr. Şaban (Barutçu) Beyler¹⁹¹ itiraz etmişlerdir. Dr. Rıfki Bey, İtalyan General Kadorna'ya bir telgraf çekerek yapılan muamelenin yanlışlığını dile getirmiş, Cenevre Sözleşmesine göre ya yeniden Trablusgarp'a gönderilmelerinin ya da ülkelerine iade edilmelerinin gerektiğini bildirmiştir. İki gün sonra Napoli'ye gönderilen personel,, 7 Ekim 1911'de bir Avusturya gemisi ile İzmir'e gönderilmiştir. Buradan İstanbul'a getirilen doktorlar tutuklanmışlar ve Bekir Ağa Bölüğüne konulmuşlardır. 16 Ekim'de başlayan yargılamalar sırasında Trablusgarp ile haberleşme yapılmış¹⁹² durumları açıklığa kavuştuktan sonra tahliye edilmişler ve yeni tayin yerlerine gönderilmişlerdir.¹⁹³

Trablusgarp Hastanesinde çalışan sağlık personeliyle birlikte tedavi gören hastalar da Napoli'ye götürülmüşlerdir.¹⁹⁴ İtalya tarafından Temmuz ayında yapılan açıklamaya göre, Osmanlı Ordusu'ndan esir düşen askerler 88 subay, 227 astsubay ve 1436 erdir.¹⁹⁵ Savaşa hiç katılmamış olan bu esirler yalnızca Trablusgarp Hastanesinde tutuklananlar değildir. Bunlar arasında Derne¹⁹⁶ ve Bingazi'den getirilenler, İstanbul veya Dedeoğaç'a giderken limanlarda ya da vapurlarda Osmanlı askeri oldukları için tutuklananlar da vardır.¹⁹⁷

İtalyanlar Kazerna'ya getirilen esirleri kimlik kontrolünden geçirdikten sonra hasta olan dört kişiyi serbest bırakmışlardır.¹⁹⁸ Kazerna'da kalanlar ise çalışmaya mecbur edilmişler, çalışmayanlar cezalandırılmışlardır.¹⁹⁹ Bu esaret günlerini

¹⁹¹ Bir önceki dipnot doğrultusunda esir alınan personel listesinde Dr. Muhtar ve Dr. Şaban (Barutçu) Beylerden bahsedilmemektedir. (B.k.z., Ertuna, **a.g.e.**, s.442.)

¹⁹² Aynı olayla ilgili olarak çok zor bir süreç yaşayan Albay Neşet Bey'in 24 Ekim 1911'de Harbiye Nezaretine bir rapor yazdığı ve bu raporda anılan doktorlara merhamet edilmemesini ve tutuklanarak cezalandırılmalarını istediği görülmektedir. (B.k.z., **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1981, s. 442)

¹⁹³ Özbay, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C.III, Kitap II, gös. yer.

¹⁹⁴ **BOA**, Fon Kodu: BEO, Ds. 4004, Gömlük No: 300232.1

¹⁹⁵ Beehler, **a.g.e.**, s. 120

¹⁹⁶ Derne'den getirilen esirler arasında Derne hastanesinde görev yaparken esir alınan sağlık personeliyle hastanede tedavi gören hastalar da bulunmaktadır. (B.k.z., **Tanin**, 27 Şubat 1912, s.2.)

¹⁹⁷ **Tanin**, 30 Ocak 1912, s.1.

¹⁹⁸ Bununla beraber hastanelerde tedavi görürken esir alınan hasta ve yaralılardan geri kalanlar, esirlerle aynı yerde tutulmuşlar, hasranelere yatırılmamışlardır. (**Tanin**, 27 Şubat 1912, s.2.)

¹⁹⁹ **Tanin**, 1 Aralık 1911, s.2.

yaşayan Yüzbaşı Saffet Bey, esaret hakkında bilgi vermiştir. Verilen yemekler önemli bir sorundur. Esirlere günde iki öğün haşlanmış makarna ile 5-10 gram miktarında et verilmektedir. Ayrıca yemeklerde kullanılan malzemeler ve pişirme usulleri memnuniyetsizliğe sebep olmaktadır. Bu durum İtalyan makamlara bildirilmiş ve çözüm bulunması istenmiştir. Yapılan girişimler sonrasında yemeklerin Osmanlı askerleri tarafından yapılmasına izin verilmiştir. Bu doğrultuda gerekli malzemenin temini bir İtalyan çavuş nezaretinde Dr. Saffet Bey tarafından satın alma yoluyla sağlanmıştır.²⁰⁰ Yapılan girişimlere rağmen fiziki ortam ve beslenmeyle ilgili sorunlar devam etmiştir.²⁰¹ Sorun basın tarafından da ele alınarak takip edilmiştir. 13 Mart 1912'de konuyla ilgili bir haber alınmıştır. Habere göre, Kazerna(?) yakınlarındaki Aldo Ferodo(?) Kışlasında tutulan esirlere kötü muamele edilmektedir. Ayrıca esirler sağlıklı olmayan bir ortamda tutulmakta ve yetersiz beslenmektedirler. Almanya'nın Napoli Başkonsolosu bu haberler üzerine esirlerin durumunu tahkik için anılan kışlaya gitmeye karar vermiş ve İtalyan makamlardan izin istemiştir.²⁰² Planlanan ziyareti yapan Başkonsolos, esirlerin tutuldukları ortamın soğuk ve gayri sıhhi olduğunu, 438 esir için yeterli yatak olmadığını, bazı esirlerin yerde yatmaya mecbur olduklarını görmüştür. Esirlere günde iki öğün yemek verilmektedir. Menü gündüzleri verilen, pirinç çorbası, fasulye, makarna ile akşamları verilen etli fasulye veya etli sebze yemeklerinden oluşmaktadır. Esirlerle yapılan görüşmelerde dile getirilen hususlardan biri, yemeklerin İslam'a aykırı usullerle ve domuz yağıyla yapılmasıdır. İtalyan yetkililer, bu iddialar karşısında: domuz yağının diğer yağlara göre daha pahalı ve temininin de güç olduğunu belirterek İtalyan askerlerin beslenmesinde dahi domuz yağının kullanılmadığını bildirmişlerdir. İbadetlerinde serbest bırakılan esirler, çalışmaya tabi tutularak karşılığında sigara ile ücretlendirilmişlerdir. Maaş aldıkları için ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayan rütbeli personel, kışlada hamam bulunmamasından ve serbestçe dışarı çıkamamaktan yakınmışlardır.²⁰³

²⁰⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 22 Kasım 1911, s.2.

²⁰¹ **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Mart 1912, s.1.; Oğuz Karakartal, “ *Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı ve Bir Kitap: İtalya'da Türk Esirlerinin Hayatı*”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.8, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul. 1997 s. 288-289. (285-290)

²⁰² **Tercüman-ı Hakikat**, 6 Şubat 1912, s.3. ; **Tanin**, 7 Şubat 1912, s.1.

²⁰³ **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Mart 1912, s.1.

Mevcut şartlar sebebiyle bu esirlerden hastalananlar, hasta olup tedavi görmekte iken hastalığı şiddetlenerek durumu ağırlaşanlar olmuştur. Bunun üzerine Türk esirlerin yiyecek miktarları artırılmış ve bahçeye çıkararak temiz hava almalarına müsaade edilmiştir.²⁰⁴ Trablusgarp Merkez Asker Hastanesinde tedavi görmekte iken Napoli'ye götürülenler arasında Dr. Hüseyin Efendi de bulunmaktaydı.²⁰⁵ Napoli'de bulunan bir asker hastanesine yatırılan Dr. Hüseyin Efendi²⁰⁶ yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir.²⁰⁷ Hüseyin Efendi'nin defni sırasında arkadaşları, İslami usullere göre hareket edilmesini istemişlerse de talepleri dikkate alınmamıştır. Papazlar eşliğinde kiliseye götürülen naaş buradan sonra Hıristiyan mezarlığına defnedilmiştir. Azim Gazetesinin Mesul müdürü olan yeğeni Osman Tevfik Bey bu duruma ilişkin bir dilekçe yazarak dayısı Dr. Hüseyin Bey'in naşının İstanbul'a getirilmesini talep etmiştir.²⁰⁸

Deniz üstünlüğünü elinde tutan İtalya, Trablusgarp ve Tunus istikametine seyahat eden Sabah, Neva ve Şifild(?) gibi yolcu ve yük taşıyan pek çok vapuru kontrol ederek denetimden geçirmiştir.²⁰⁹ Bu denetimler sırasında Osmanlı askeri olduğu anlaşılan herkes tutuklanarak esir edilmiştir. Bunlar arasında doktorlar da vardır. Adriyatik'te seyreden Sabah vapurunda yapılan kontrol sonrasında Osmanlı vatandaşı olan; 11 subay ile 6 öğrenci İtalyan Deniz Kuvvetleri tarafından esir alınmışlar önce Brindizi'ye oradan da Kazerna'ya gönderilmişlerdir. Tutuklanan bu askerler, hava değişiminde olduklarını beyan ederek Cenevre Sözleşmesi hükümlerine atıfta bulunmuşlardır. Serbest bırakılan bu askerler Napoli'den hareketle İzmir üzerinden İstanbul'a dönmüşlerdir. Serbest bırakılanlardan biri Tabip Yüzbaşı Misbah Efendidir. Esir alınarak Kazerna'daki Aldo Ferodo kışlasına getirilen doktor serbest bırakılmış ve İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmıştır.²¹⁰

²⁰⁴ Karakartal, **a.g.m.**, aynı yer.

²⁰⁵ **BOA**, Fon Kodu: BEO, Ds. 4004, Gömlek No: 300232.1.; **Tanin**, 23 Kasım 1912, s.2.

²⁰⁶ Gazetede yer alan haberde anılan kişinin adı, Dr. Binbaşı Hüseyin İskender Efendi olarak geçmektedir.

²⁰⁷ **Tanin**, 23 Kasım 1912, s.2.

²⁰⁸ **BOA**, Fon Kodu: BEO, Ds. 4004, Gömlek No: 300232.1

²⁰⁹ **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Kasım 1911,s.1.

²¹⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Kasım 1911,s.1-3.

İtalya tarafından esir alınan bir başka doktor da Neva vapurunda tutuklanan İşkodra 3. Fırka Baştabibi Yarbay Hasan Tevfik Bey'dir.²¹¹

Trablusgarp Merkez Asker Hastanesi personeli ile Bingazi bölgesinde bulunan sağlık personelinden bazılarının İtalya tarafından esir alınmasıyla yaşanan gelişmeler sonrasında bölgede görev yapan sağlık personelinin takviye edilmesi gerekmiştir. İmkanlar ölçüsünde sürdürülen çalışmalar kapsamında tayinler ve görevlendirmeler yapılmış, gönüllü personelin katılımı sağlanmıştır. Savaş sırasında Trablusgarp Bağımsız 42. Tümeni'ne bağlı hastanelerde ve kıtalarda görev yapan sağlık personelinin isimleri ve görev yerleri, Genelkurmay Başkanlığı'nın 3. Şubesinde tutulan ve 23 Nisan 1912'de onaylanarak yayınlanan belge ışığında tespit edilmiştir. Bu belgede tümen hastanelerinde ve kıtalarında görev yapan tabip, cerrah ve eczacı sınıfına mensup personel kayıtlıdır. Harbiye Nezaretine gönderilen bu kayıtlar, Genelkurmay Başkanlığı 3. Şubesine havale edilerek dosyalanmıştır. Buna göre Trablusgarp Bağımsız 42. Tümeni'nde 40 tabip, 18 eczacı ve 14 cerrah görev yapmaktadır. Bu personellerin isimleri ve görev yerleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.²¹²

Tablo 3. Trablusgarp Bağımsız 42. Tümen Kıtalarında ve Hastanelerinde Görev Yapan Tabip, Cerrah ve Eczacı Personeli Gösteren 23 Nisan 1912 Tarihli Kayıtlar.

Bingazi Hastanesi
Tabib-i evvel Binbaşı Mehmet Suphi Efendi İbn Zühtü
Tabib-i sani Binbaşı Talat Efendi İbn Mehmet
Tabip Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi İbn Abdullah
Eczacı Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi Bin Beşir
Cerrah Emin Efendi bin Ahmed (memuriyeti: 21 Ocak 1905)
Eczacı evvel Ömer Efendi İbn Abdülbaki (memuriyeti: 1893)
Eczacı Yanko Efendi
Eczacı Setrak Efendi İbn Azeryan (1. Kolordu 5. Süvari Alayı Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle 1 Kasım 1911 tarihinde Bingazi'ye)

²¹¹ **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Kasım 1911,s.2.

²¹² **ATASE Arşivi**, OİH Kol. Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 1-1.; **ATASE Arşivi**, OİH Kol. Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 1-2.; **ATASE Arşivi**, OİH Kol. Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 1-2a. ; **ATASE Arşivi**, OİH Kol. Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 1-3.

Eczacı Mihail Efendi İbn Yakubi (1. Kolordu 2. Topçu Alayı 1. Taburundan bu dahi (Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle Bingazi'ye 24 Mart 1912'de)
Trablusgarp Hastanesi
Tabip Binbaşı Nikola Efendi bin İlyadis
Tabip Kolağası ²¹³ Ahmet Esat Efendi İbn Kazım
Tabip Yüzbaşı Mustafa Efendi bin Mehmet
Tabip Yüzbaşı Mehmet Hulusi Efendi İbn Abdullah
Cerrah Ali Efendi (memuriyeti: 75-?-)
Topçu Alayı 1. Seyyar Taburu
Tabip Yüzbaşı Mehmet Orhan Efendi ibn Rıza
42. Nişancı Taburu
Eczacı Mincalaki Efendi (memuriyeti:2 Haziran 1878?)
38. Süvari Alayı
Tabip Binbaşı Evram Efendi ibn David
Tabip Yüzbaşı Sait Niyazi Efendi ibn Ahmet
Eczacı Theodori Efendi (memuriyeti: 1Kasım 1895)
Eczacı Yorgi Efendi (memuriyeti: 7 Eylül 1893)
Cerrah Tahsin Efendi İbn Hasan (memuriyeti:21 Nisan 1891)
124. Alay 1. Tabur
Cerrah Raşid Efendi (memuriyeti:27 Nisan 1897)
Eczacı Mülazım-ı evvel ²¹⁴ Abdullah Efendi bin Mustafa
124. Alay 2. Tabur
Tabip Yüzbaşı Mehmetu'z- Zeytori(?) Efendi
Cerrah Hasan Efendi İbn Mehmed (memuriyeti:27 Nisan 1897)
125. Alay 1. Tabur
Cerrah Mehmed Mazhar Efendi İbn İbrahim (memuriyeti: 5 Ocak 1881)
125. Alay 2. Tabur
Tabip Yüzbaşı Akif Efendi Bin Mehmet
Cerrah Mustafa Efendi İbn İbrahim (memuriyeti: 27 Ağustos 1898)

²¹³ Kolağası: yüzbaşılık ile binbaşılık arasında bir rütbe. (B.k.z., Parlatur, a.g.e., s.916)

²¹⁴ Mülazım evvel: üsteğmen (B.k.z.,Parlatur, a.g.e., s.1172.)

Eczacı Mayk(?) Efendi İbn Petro (memuriyeti: 7 Ekim 1892)
125. Alay 3. Tabur
Operatör Tabip Binbaşı Tahsin Efendi bin Hacı Hasan
Timarcı Mehmet Ali Efendi ibn Abdülkadir (memuriyeti: 17 Ağustos 1896)
126. Alay 1. Tabur
Tabip Binbaşı Levonidi Efendi İbn Dimitri
Cerrah Hasan Efendi İbn Ahmed (memuriyeti: 1 Nisan 1900)
Eczacı Agop Efendi (memuriyeti: 15 Aralık 1876?)
126. Alay 2. Tabur
Cerrah Mehmed Efendi İbn Osman (memuriyeti: 20 Haziran 1908)
Eczacı Mülazım-ı evvel Tahir Efendi İbn Mustafa
126. Alay 3. Tabur
Cerrah Sıdkı Efendi İbn Ali (memuriyeti: 14 Mayıs 1882)
Eczacı Nikolaki Efendi (memuriyeti: ? 1885)
127. Alay 1. Tabur
Tabip Yüzbaşı Ahmet Muhtar Efendi
Eczacı Ermenak Efendi (memuriyeti: 19 Mayıs 1908)
Cerrah Refik Efendi İbn Hasan (memuriyeti: 12 Haziran 1900)
127. Alay 2. Tabur
Cerrah Hüseyin Hüsnü Efendi İbn Ali (memuriyeti: 93?)
127. Alay 3. Tabur
Tabip Yüzbaşı Hayri Efendi İbn Sadık
Eczacı Yüzbaşı Mehmet Kemali Efendi İbn Emin
Cerrah Osman Efendi İbn Zeynel (memuriyeti: 12 Ağustos 910 ?)
Paris Askeri Ataşesi Binbaşı Fethi Bey'in refakatinde Genelkurmay Başkanlığının 18 Teşrinievvel 1327 (31 Ekim 1911) tarihli muhtırası üzerine Trablusgarp'a giden personel
Tabip Kolağası Refet Efendi
Tabip Yüzbaşı İzzet Fikri Efendi
Tabip Yüzbaşı Eşref Naci Efendi
Tabip Yüzbaşı Abdülkadir Efendi

Tabip Yüzbaşı Yusuf Ziya Efendi İbn Şevki
Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle Trablus'a Görevlendirilen
Tabip Yüzbaşı Abdülislam Efendi Bin Mustafa (Trablusgarp'a)
Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle Bingazi'ye Görevlendirilen
Operatör Tabip Binbaşı İbrahim Ethem Efendi İbn Tali (Hudeyde ²¹⁵ Hastanesinden Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle 12 Aralık 1911 tarihinde görevlendirilmiştir.)
Operatör Tabip Kolağası Hüseyin Hüsnü Efendi bin İbrahim (Hudeyde Hastanesinden 12 Aralık 1911 tarihinde görevlendirilmiştir.)
Tabip Kolağası Emraz-ı Cildiye ²¹⁶ ve Efrenciye ²¹⁷ Mütahassısı İsmail Hakkı Efendi Bin Hakkı (Mısırdan 19 Mart 1912'de gitmiştir.)
Tabip Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi Bin Emrullah (6. Kolordu, 47. Alay, 3. Taburundan 2 Aralık 1911 tarihinde görevlendirilmiştir)
Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle
Operatör Tabip Binbaşı Ali Lutfullah Efendi İbn İsmail (Selanik Hastanesinden Hilal-i Ahmer Cemiyetiyle 28 Ekim 1911 tarihinde görevlendirilmiştir.)
Tabip Kolağası Mehmet Abdülgani Efendi İbn Zahit ²¹⁸ (14. Kolordudan 2 Aralık 1911 tarihinde görevlendirilmiştir.)
Bingazi'ye
Tabip Yüzbaşı Abdurrahman Nafiz Efendi bin Cağfer(?) (13. Kolordu 38. Nişancı Taburundan 7 Kasım 1911) tarihinde.
Tabip Yüzbaşı Hüsnü Efendi İbn Ali (Seyr-i Riyat'tan 7 Kasım 1911 tarihinde.)
Tabip Kolağası Mehmet Halit Efendi bin Şeyh Ahmet (Şam Hastanesinden 14 Şubat 1911 tarihinden itibaren görevlendirilmiştir.)
Görev Yeri Belirtilmeyen Personel
Tabip Binbaşı Mehmet Arif Efendi İbn Ata (Haydarpaşa Hastanesinden 24 Mart 1912'de görevlendirilmiştir.)
Tabip Binbaşı(?) Ahmet İhsan Efendi İbn Ali (Hudeyde Hastanesinden 13 Şubat

²¹⁵ Hudeyde: Yemen'in önemli bir limanı.

²¹⁶ Emraz-ı cildiye: deri hastalıkları. (B.k.z., E. K. Unat, E. İhsanoğlu, S. Vural, **Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü**, TTK Yay., Ankara, 2004, s.27.)

²¹⁷ Efrenc: Frengi hastalığı ile ilgili. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.385)

²¹⁸ Şam doğumludur. Sicil no: 1321-92'dir. B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas. Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.72.)

1327 (26 Şubat 1911) tarihinde görevlendirilmiştir.)
Tabip Kolağası İsmail Taci Efendi bin Vehbi (İhtiyat Zabit(?) 5 Mart 1911(?) tarihinde.)
Operatör Tabip Yüzbaşı Mehmet Rıfki Efendi İbn Kemal (Trablusgarp Hastanesinde görevli iken İstanbul'a ²¹⁹ gelmiş sonra Bayramiç Redif Taburuna tayin edilmişse de arzusu üzerine 31 Aralık 1911 tarihinde tekrar Trablus'a görevlendirilmiştir.) ²²⁰
Emraz-ı ²²¹ Hançeriyye ²²² Uzmanı Tabip Yüzbaşı Mehmet Nuri Efendi İbn Hüseyin ²²³ (Tekfurdağı (Tekirdağ) Hastanesinden duyulan ihtiyaç üzerine 24 Mart 1912'de görevlendirilmiştir.)
Tabip Yüzbaşı Abdülkadir Sırrı Efendi bin Mehmet (Şam Hastanesinden 25 Mart 1912'de Trablus'a görevlendirilmiştir.)
Tabip Yüzbaşı Ahmet Raşit Efendi İbn Mehmet (Şam Hastanesinden 25 Mart 1912'de Trablus'a görevlendirilmiştir.)
Tabip Yüzbaşı Mehmet Fuat Efendi İbn Ali Rıza (Selanik Hastanesinden 25 Mart 1912'de Trablus'a görevlendirilmiştir.)
Eczacı Yüzbaşı İsmail Efendi İbn Mustafa -?- Alay 2. Tabur
Eczacı Kimyager Yüzbaşı Arzuman Efendi (Taif Hastanesinden geçici olarak Selanik'te görevli iken 7 Nisan 1912 tarihinde görevlendirilmiştir.)
Operatör Tabip Ka'im-makam ²²⁴ Mehmet Adil Bey İbn Mahmut (Edirne Hastanesinden 5 Mart 1911 tarihinde görevlendirilmiştir.)

Savaşın başladığı ilk günlerde bölgedeki personel açığını tamamlamak için asker gönderilmesi mümkün olmamışsa da imkanlar ölçüsünde sağlık personelindeki yetersizlik, yapılan görevlendirmeler ve tayinlerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu girişimlerde dikkati çeken önemli bir husus bazı askeri doktorların Osmanlı Hilal-i

²¹⁹ Der-sa'adet: İstanbul. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.335.)

²²⁰ Trablusgarp Hastanesinde esir alınarak İtalyaya götürülen personeldendir.

²²¹ emraz: hastalıklar. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.401.)

²²² hançeriyye: gırtlığa özgü. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.575.)

²²³ Mehmet Nuri Ergüklü: 1877 yılında Elazığ'da doğmuştur.1904 senesinde Askeri Tıbbiye'den mezun olduktan sonra; İştîp, Haydarpaşa, Maltepe Hastaneleri ile İzmir Jandarma Okulu'nda ve İkinci Kolordu Merkez Hastanesi'nde görev yapmıştır. Gönüllü olarak Trablusgarp Savaşı'na katılan Mehmet Nuri Bey, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşına katılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Sarıkamış'ta görev yaparken esir düşen Mehmet Nuri Bey, Kurtuluş Savaşı sırasında alay tabipliği yapmıştır. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 88)

²²⁴ Ka'im-makam: yarbay rütbesindeki asker. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.821)

Ahmer Cemiyeti (OHAC) tarafından oluşturulan sağlık heyetleri dâhilinde bölgeye gönderilmiş olmalarıdır.²²⁵ Sürdürülen çalışmalar neticesinde Trablusgarp Savaşı'nda görev yapan doktor, eczacı ve cerrah sayısı yükseltilmiş ve eksiklikler önemli ölçüde giderilmiştir. 22 Haziran 1912 tarihi itibarıyla Trablusgarp ve Bingazi'deki kıtalarda ve hastanelerde 50 doktor, 21 eczacı ve 14 cerrahın görev yapmakta olduğu Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye'ye (Genelkurmay Başkanlığına) gönderilen belgeden anlaşılmaktadır.²²⁶ Bu veriler ışığında 23 Nisan 1912'den 22 Haziran 1912 tarihine kadar geçen iki aylık süre zarfında 10 doktor ile 3 eczacı Trablusgarp ve Bingazi'ye giderek göreve başlamışlardır.

1.2. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sağlık Heyetleri

OHAC tarafından görevlendirilen sağlık heyetleri, Trablusgarp Savaşı sırasında Bingazi ve Trablusgarp'ta görev alarak önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. 14 Nisan 1877 tarihinde resmen kurulan ancak II. Meşrutiyetin ilanına kadar kesintisiz faaliyet gösteremeyen OHAC'nin, sürekli faaliyetleri 20 Nisan 1911'de başlamıştır.²²⁷ Osmanlı Devleti, Cenevre Sözleşmesini 5 Temmuz 1865 tarihinde imzalamıştır. Bununla beraber OHAC'yi kurmak için hemen harekete geçilmemiştir. Devlet erkânı ve kamuoyu konuyu önemsemeyince gecikme yaşanmıştır. Savaşlar sırasında tarafsızca hizmet edecek sağlık heyetlerinin oluşturulması gerçekleşmesi güç bir hayal sayılmıştır. Cenevre'de misyonun ortak sembolü olarak haç işaretinin kabul edilmesi de söz konusu yavaşlığa sebeptir. Sırp ve Karadağ Seferleri ile Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Ordusunun sağlık hizmetlerinde görev alacak bir teşkilata olan ihtiyacı açıkça hissettirmiştir. 12 Ağustos 1876 tarihinde ilgili nezaretlerce görevlendirilen temsilcilerin de katılımıyla yapılan toplantıda bir yardım cemiyetinin kurulması dile getirilmiştir. Bu toplantıda alınan karar doğrultusunda Kızılhaç sembolü yerine Kızılay sembolünün kabul edilmesi, bu yaklaşımın orduya bildirilmesi ve kızılhaç sembolünün kabulü için diğer devletlerin tasvibine müracaat edilmesi kararlaştırılmıştır. Savaş halinde bulunan Rusya ve diğer bazı devletler Kızılhaç sembolüne riayet şartıyla Kızılay sembolünü kabul edeceklerini

²²⁵ Bu yaklaşım, askeri personelin sağlık hizmetlerinde istihdamını vurgulamak ve İtalyanlar tarafından yapılabilecek suiistimalleri engellemeye yönelik olmalıdır.

²²⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kıs.39 , Ds.177 , Fhr. 2-3a.

²²⁷ Çapa, a.g.e., s.12.14.

bildirmişlerdir. Bu girişimler neticesinde 14 Nisan 1877 tarihinde OHAC resmen kurulmuştur.²²⁸

OHAC'nin Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti'ne mensup ülkeler tarafından tanınması ve saldırılardan korunması amacıyla, Kızılhaç yerine Kızılay sembolünü kullanması ile ilgili girişimler sonraki yıllarda da sürdürülmüştür. 1907 yılında Londra'da yapılan toplantıya Osmanlı temsilcisi olarak katılan Dr. Besim Ömer Paşa, haç yerine ay sembolünün kullanılmasını önermiş ve bu öneri olumlu karşılanmıştır. Bununla beraber bu konuda resmi bir karar alınmamıştır. Sonraki yıllarda da ay sembolünün kabulüne ilişkin girişimler devam ettirilmiştir. Dr Besim Ömer Paşa, Londra'dan sonra Lahey Konferansında aynı talebi yinelemiştir. Ay işaretinin sembol olarak resmen kabulüne ancak 10 Mayıs 1912'de Washington'da düzenlenen 9. Uluslararası Kızılhaç Konferansında mümkün olabilmiştir.²²⁹

Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında mevcut parası Osmanlı Bankasına yatırılan OHAC, Osmanlı-Yunan Savaşına kadar faaliyetlerine ara vermiştir. Bu savaşın başlamasıyla yeniden faaliyete geçilmişse de bu dönem de kısa sürmüş ve II. Meşrutiyet Dönemine kadar sürekli ve etkili faaliyette bulunulamamıştır.²³⁰ II. Meşrutiyetle beraber Cemiyetin yeniden kurulması, Hükümet tarafından uygun görülmüştür. Bu gelişme sonrasında OHAC'nin ilk nizamnamesi hazırlanmış ve 100 kişilik kurucu üye kaydı yapılmıştır. Kurucu üyelere meydana gelen Genel Meclis, 20 Nisan 1911'de Sadrazam Hakkı Paşa başkanlığında İstanbul'da bulunan Tokatlıyan Oteli'nde ilk toplantısını yapmıştır. Padişahın himayesine giren ve fahri başkanlığını Veliht Yusuf İzzettin Efendi'nin üstlendiği Cemiyet, bu ilk toplantısında 30 kişilik Genel Merkez Heyetini seçerek faaliyetlerine başlamıştır.²³¹ Daha sonraki aylarda Osmanlı padişahı tarafından verilen bir emirle Başkadın Hanımefendi OHAC'nin Kadınlar Kısmı Reisliğini üstlenmiştir.²³² Bu gelişme

²²⁸ Mesut Çapa, “*Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti*”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 199, s.129-130.

²²⁹ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Beyda Basımevi, Ankara, 2000, s.31-32.

²³⁰ Çapa, **a.g.m.**, gös. yer.

²³¹ Çapa, **a.g.e.**, gös. yer.

²³² **Tanin**, 25 Mart 1912, s.1.

OHAC Genel Merkezi tarafından memnuniyetle karşılanarak OHAC Kadınlar Kolu tarafından Başkadın Hanımefendiye hitaben bir teşekkür name yazmıştır.²³³

OHAC yeniden faaliyetlerine başladığı sırada Trablusgarp Savaşı başlamıştır. Bu günlerde faaliyetler için toplanma merkezleri kurulamamış, gerekli eşya ve aletlerin temini yapılamamış, sedyeci ve hastabakıcı yetiştirme faaliyetlerine başlanamamıştı.²³⁴ Savaş durumunu değerlendiren OHAC, Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti nezdinde girişimde bulunarak Cenevre Sözleşmesi hükümlerine bağlı kalacağını taahhüt etmiş ve çalışmalarına başlanmıştır.²³⁵ Trablusgarp'ın işgali sırasında askerin birliklerin iç bölgelere çekildiği, orduya ait tıbbi malzemelerin Trablusgarp şehrinde kaldığı ve şehirde kalan askeri doktorların esir alınarak İtalya'ya gönderildikleri yönünde alınan haberler harekete geçme sürecini hızlandırmıştır.²³⁶ Trablusgarp Savaşı'nda görev alacak sağlık personeli ve sağlık kuruluşlarının yok denecek kadar az olması sebebiyle OHAC sağlık heyetleri oluşturarak bölgeye gönderme kararı almıştır.²³⁷ Çalışmalar kapsamında gazete ilanları verilerek personel temine gidilmiştir. Askerlikle ilişkisi olmayan, sağlıklı ve bilgili sağlık personelinden isteklilerin Tophane'de Kılıç Ali Paşa Türbesinin karşısında bulunan OHAC Genel Merkezine müracaat etmeleri istenmiştir.²³⁸

20 Ekim 1911'de toplanan OHAC Genel Merkezi altı doktor, bir muhasebeci ile on beş hastabakıcıdan oluşan bir heyetin süratle Trablusgarp'a gönderilmesine karar vermiştir.²³⁹ Trablusgarp'a gönderilmek üzere oluşturulan ilk sağlık heyeti iki kabile halinde 30 ve 31 Ekim tarihlerinde Marsilya ve Paris'e gitmek üzere yola çıkmıştır.²⁴⁰ Mısır yoluyla Bingazi'ye gönderilmesi planlanan Bingazi OHAC Sağlık Heyeti, 28 Kasım 1911'de görevlendirilmiştir.²⁴¹ Üçüncü bir sağlık heyeti de 1912 senesinin Ocak ayının ilk günlerinde Trablusgarp'a gitmek üzere Fransa'ya doğru

²³³ **Tanin**, 27 Mart 1912, s.2.

²³⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.

²³⁵ **Tanin**, 21 Kasım 1911, s.3.

²³⁶ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.1.

²³⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.

²³⁸ **Tanin**, 15 Kasım 1911, s.4.

²³⁹ **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi**, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Şirketi, İstanbul, s. 96.

²⁴⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.1-2.

²⁴¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 48

yola çıkmıştır.²⁴² Bu sağlık heyetinin Hums Heyet-i Sıhhiye-yi İmdadiye adıyla Hums bölgesinde faaliyet göstermesi planlanmıştır.²⁴³

Tunus üzerinden gönderilecek sağlık heyetlerine gerekli kolaylığın sağlanması için Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Mösyö Mayor(?), Fransa Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunarak çalışmalarına destek vermiştir.²⁴⁴ Aynı zamanda sağlık heyetlerinin Tunus üzerinden Trablusgarp'a gitmeleri sırasında güvenliklerinin sağlanması amacıyla İtalya Hükümeti nezdinde de girişimlerde bulunulmuştur. İtalya bu girişimlere cevap vermemiştir. İtalya'nın sessizliği karşısında Fransa Hükümeti, girişimlere duyarlı davranarak Roma Büyükelçisi vasıtasıyla İtalya nezdinde ayrıca girişimlerde bulunmuştur. Fransa nezdinde yapılan girişimler ise olumlu sonuçlanmıştır. Bu gelişme 6 Kasım 1911'de Sadrazamlık tarafından Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Böylece Trablusgarp için görevlendirilecek sağlık heyetlerinin Fransa denetimindeki Tunus'tan serbestçe geçişleri garanti altına alınmıştır.²⁴⁵

Hariciye Nezareti, 23 Kasım 1911'de Harbiye Nezaretine bir yazı göndererek OHAC heyetinin gidişiyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı, OHAC Sağlık Heyetinin Trablusgarp'a gidişine İtalya'nın engel olmayacağını bildirmektedir. Almanya Büyükelçiliği kanalıyla da haberler alınmıştır. Kızılhaç Heyetlerinin güvenliği konusunda Osmanlı Devleti tarafından gösterilecek duyarlılık karşılığında Hilal-i Ahmer Heyetlerine duyarlı olunacaktır.²⁴⁶ İtalyan Hükümeti sağlık heyetlerinin güvenle seyahatleri konusunda Almanya'nın Roma Büyükelçiliğine 4-5 ay kadar sonra ayrıca bilgi vermiş ve Trablusgarp'a gidecek Hilal-i Ahmer Sağlık Heyetleriyle Kızılhaç Sağlık Heyetlerinin güvenliğini garanti etmiştir. Bu gelişme Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği kanalıyla Osmanlı Dışişleri Bakanlığına bildirilmiştir. Gelişmeler hakkında 1 Nisan 1912'de Bingazi Komutanlığına bilgi verilmiştir. İtalya, Kızılhaç işaretinin güvenliğini temin

²⁴² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 18.1

²⁴³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No.77.1

²⁴⁴ **Tanin**, 21 Kasım 1911, s.3.

²⁴⁵ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-5.

²⁴⁶ **BOA**, Fon Kodu: Sadaret (A), Mısır (MTZ 05), Ds. 8-Ç, Gömlek No:292-27.

karşılığında Hilal-i Ahmer'in güvenliğini sağlayacak ve Trablusgarp'a gönderilecek Kızıllaç ekipleri hakkında Cenevre Sözleşmesine bağlı kalacaktır.²⁴⁷

Bu heyetlerden Trablusgarp'a gönderilen iki heyet; Aziziye, Hums ve Garyan'da hastaneler kurmuş ve ihtiyaç duyulan yerlere doktor, hastabakıcı ve malzeme göndermiştir. Hums ve Garyan Hastaneleri savaşın sonuna kadar faaliyetlerine devam etmiş aynı zamanda bölge halkına poliklinik hizmeti vermiştir.²⁴⁸ OHAC tarafından görevlendirilen sağlık heyetlerinden ilki elindeki malzemelerin büyük bölümüyle; askeri birliklerin eksiklerini tamamlamıştır. Ayrıca mevcut personel Aziziye'de, Yifrin (Nifrin)'de, Zaviye'de, Zuvare'de ve Münşiye'de kurulan hastanelere ve sargı mahallerine dağılarak hizmet etmişlerdir.²⁴⁹ Bu faaliyetler Avrupa'dan bölgeye gelen gözlemciler tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Dört ay süreyle Trablusgarp'taki Osmanlı Ordugâhında kaldıktan sonra 18 Mart 1912'de Londra'ya dönen yazar George Frederich Abbott, Reuters Haber Ajansına verdiği bir röportajda OHAC tarafından yapılan çalışmalardan övgüyle bahsetmiştir.²⁵⁰

Gönderilen OHAC sağlık heyetlerinde görev yapacak olan personele, yolculuklarından önce harcırah ve belli oranlarda maaş ödemeleri yapılmış, kullanacakları bazı malzemeler ve kıyafetler de istihkak olarak verilmiştir. Yapılan yazışmalarda doktorlardan bazılarının bu ödemeleri ve istihkakları almadıkları görülmektedir. Trablusgarp'a gönderilen Hums Sağlık Heyeti'nin Reisi Dr. Mehmet Emin Bey, kendisine ödeme yapılmadığını belirtmiştir. Dr. Aziz Bey ile Dr. Rasim Ferit Bey²⁵¹'e 80'er lira harcırah ve bir buçuk aylık maaşları toplamı olarak 60'ar lira maaş ödemesi yapılmıştır. Bu veriler ışığında doktorların maaşlarının 40 Lira olduğu anlaşılmaktadır.²⁵² Bazı çalışmalarda Bingazi'ye gönderilen OHAC Sağlık Heyeti doktorlarından Dr. Nihat Sezai Bey ile Dr. Fikret Bey'e aylık 10'ar altın maaş ödemesi yapıldığı da yazılmıştır.²⁵³ Hastabakıcıların aylık maaşları ise 750 kuruş

²⁴⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol. Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-13

²⁴⁸ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 1138, Belge No. 18-3.

²⁴⁹ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 77.

²⁵⁰ Tanin, 10 Nisan 1912, s.1.

²⁵¹ Oluşturulan sağlık heyetlerinde görev alan doktorlar arasında Dr. Rasim Ferit Bey'in ismine rastlanmamıştır.

²⁵² Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 77.1

²⁵³ Koloğlu, Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, s.93.

yani 7.5 lira olarak belirlenmiştir.²⁵⁴ Ayrıca bazı doktorlara, görevleri sırasında kullanmaları için beyaz gömlek, beyaz pantolon, pelerin, çanta, çizme, havlu, yastık, çarşaf, terlik gibi malzemeler de OHAC tarafından verilmiştir.²⁵⁵

Savaş sırasında OHAC Sağlık Heyetlerinin hizmete ilişkin telgraf haberleşmelerinden ücret alınmamıştır. 12 Mart 1912'de Derne Komutanlığına gönderilen telgrafla, OHAC Sağlık Heyetlerinin resmi işlerle ilgili haberleşmelerinden ücret alınmayacağı, şahsi haberleşmelerinden ise ücret isteneceği bildirilmiştir.²⁵⁶ Aynı bilgi Tobruk Komutanlığına bildirilirken buradaki OHAC Heyetine durumun tebliğ edilmesi emredilmiştir.²⁵⁷ Bu durum Mertube Telgraf Müdürlüğüne de bildirilmiş ve hususi haberleşmeler için çekilecek telgraflardan ücret alınması istenmiştir.²⁵⁸ Bu gelişme Meclis-i Vükela tarafından telgraf haberleşmesine getirilen sınırlamayla alakalı olmalıdır. Meclis, askeri haberleşmeler hariç olmak üzere resmi kurumlar arasında telgrafla haberleşme yapılmasını sınırlamış, yalnızca acil nitelikteki haberleşmenin telgrafla yapılmasına karar vermişti.²⁵⁹

Savaş sırasında sürdürülen sağlık hizmetleri takip edilmiş, eksikler tamamlanmış, kaynakların nasıl kullanıldığı da denetlenmiştir. OHAC faaliyetlerine yeniden başladığında önceden devreden 11.000 Lira civarında parası bulunmaktaydı. Cemiyete yardım için düzenlenen kampanyaları vasıtasıyla önemli miktarda para toplanmıştır. Bu paranın 40.000 Liralık bölümüyle Trablusgarp, Hums ve Bingazi'ye üç sağlık heyeti gönderilmiştir. 10 Şubat 1912 tarihi itibariyle OHAC'nin elinde kalan para 33.807 liradır.²⁶⁰ Trablusgarp Savaşı sırasında Harbiye Nezareti de OHAC'ye tahsisat çıkarmıştır.²⁶¹ Savaş sırasında sağlık hizmetlerinin planlanması, büyük ölçüde OHAC ile koordineli olarak yapıldığından savaş sırasında ve savaştan sonra OHAC tarafından götürülen malzemelerin tespiti, Harbiye Nezareti tarafından

²⁵⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 77.2.

²⁵⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 102.2.

²⁵⁶ **ATASE Arşivi**, OİH Kol, Kls. 59, Ds. 282, Fhr. 3-1.

²⁵⁷ **ATASE Arşivi**, OİH Kol, Kls. 59, Ds. 282, Fhr. 3-3.

²⁵⁸ **ATASE Arşivi**, OİH Kol, Kls. 59, Ds. 282, Fhr. 3-2.

²⁵⁹ **Tanin**, 12 Şubat 1912, s.3.

²⁶⁰ **Tanin**, 11 Şubat 1912, s.2.

²⁶¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 239, Belge No. 1.1.

çıkarılan tahsisatın ve yardım kampanyaları yoluyla sağlanan maddi kaynakların denetimi ve tespiti yönünde çalışmalar yapılmıştır.

OHAC tarafından savaş sırasında yapılan harcamaların denetlenmesinde görev alan kurumlardan ilki Maliye Bakanlığıdır. Bakanlığa bağlı Teftiş Heyeti Genel Müdürlüğü, 19 Haziran 1912'de OHAC Genel Merkezine bir yazı göndererek, OHAC adına bölgeye gönderilen ekiplere ait hesapların tetkik edileceğini bildirmiştir. Bu denetleme için Maliye Müfettişlerinden Nikolaidis Efendi görevlendirilmiştir.²⁶²

İkinci denetim OHAC Sağlık Heyetlerinin yaptığı harcamaları kontrol eden Harbiye Nezareti tarafından gerçekleştirilmiştir. Harbiye Nezareti tarafından yapılan incelemelerde OHAC Sağlık Heyetleri tarafından yapılan harcamalarda 2.701 kuruşluk açık bulunmuştur. Bu meblağ ile Dr. Mehmet Emin Bey'de kalan 8.405 kuruş 10 paranın akıbetinin öğrenilmesi için çalışma başlatılmıştır.²⁶³ Bu doğrultuda Harbiye Nezareti Muhasebe Dairesi, 5 Ocak 1913 ve 21 Ocak 1913 tarihlerinde OHAC'ye iki yazı göndermiştir. OHAC Yazı İşleri, Harbiye Nezaretinden gönderilen yazılara 31 Ocak 1913 tarihinde cevap vererek Harbiye Nezaretinden alınan 3.132.164 kuruş tutarındaki ödeneğin nasıl harcandığını açıklamıştır.²⁶⁴

OHAC Yazı İşleri tarafından 31 Ocak 1913 tarihinde Harbiye Nezaretine verilen cevapta, 3.132.164 kuruşluk toplam paradan 3.000.000 kuruşunun nasıl harcandığının 5 Ocak 1913 tarih ve 2572 numaralı yazı ile bildirildiği belirtilmiştir. Tahsis edilen paradan 47.490 Kuruş, Hums Sağlık Heyetine alınan eşyalar ve masraflar için harcanmıştır. 76.260 kuruş ise Mehmet Emin Bey başkanlığındaki sağlık heyetinin eşya ve masraflarında kullanılmıştır. Ayrıca Mehmet Emin Bey'in üzerinde kalan 8.405 kuruş 10 para Cagliari tutsaklığı sırasında ve sonrasında Mehmet Emin Bey tarafından kendisinin ve maiyetindeki personelin masrafları için harcanmıştır.²⁶⁵

Dr. Mehmet Emin Bey de 27 Ocak 1913 tarihinde bu konuyla ilgili OHAC Genel Merkezine açıklama yapmıştır. OHAC Hums Sağlık Heyeti personeline yol harcırahı olarak 2.000 Kuruş tahsis edilmiş ve bu tutar genel masraflardan mahsup

²⁶² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 394, Belge No. 72.

²⁶³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 239, Belge No. 1.

²⁶⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 239, Belge No. 1.1

²⁶⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 239, Belge No.1.1.

edilmiştir. Uhdesinde kalan 8.405 kuruş 10 para da Cagliari'deki tutukluluk sırasında harcanmıştır. 132.164 kuruşluk toplam harcama matrahının içeriği mevcut evraklarda da kayıtlıdır.²⁶⁶

Bulaşıcı hastalıklara karşı yeni bir hastane kurmayı planlayan OHAC, mevcut malzeme durumunun tespitine karar vermiş ve Dr. Adnan Bey'i²⁶⁷ denetim ve tespit çalışmaları yapması için Trablusgarp'a göndermiştir.²⁶⁸ Trablusgarp ve Hums'da görev yapacak olan Dr. Adnan Bey, Tıp Fakültesi Müdürü olduğundan yokluğunda müdürlük görevine Bakteriyoloji Laboratuar Şefi Dr. Server Kamil Bey görevlendirilmiştir. Dr. Adnan Bey tarafından verilmekte olan derslere ise Dâhiliye Şefi Dr. Neşet Ömer Bey'in girmesi kararlaştırılmıştır.²⁶⁹

Trablusgarp'a gitmek üzere yola çıkan Dr. Adnan Bey, 19 Ağustos 1912'de Paris'e ulaşarak Fransa Kızılhaç Genel Sekreterliğini ziyaret etmiştir. Yaptığı çalışmaları OHAC İdare Heyetine mektupla bildiren Dr. Adnan Bey, Paris'te bulunduğu günlerde uzunluğu ve yüksekliği sorun olan HA bayraklarıyla ilgili araştırmalar yapmıştır. Çalışmalar sonucunda Kızılhaç bayraklarının belirlenmiş bir genişliği ve ölçüsünün bulunmadığı öğrenilmiştir. Halen Fransız Kızılhaç'ı tarafından kullanılmakta olan iki bayraktan birinin arabalarda ve hastanelerde kullanılmak üzere küçük ve diğerinin de istenilen herhangi bir büyüklükte imal edilebildiği öğrenilmiştir.²⁷⁰

11 Eylül 1912'de düzenlenen OHAC İdare Heyeti toplantısında, Dr. Adnan Bey'in verdiği bilgiler ışığında bayrak konusu ele alınmıştır. Görüşme sonucunda; imal edilecek bayraklarda daha önceden imal edilen örneklerle hareket edilmesi ve eskiden olduğu gibi imalata devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu karar, 19 Eylül 1912'de kaydedilmiş ve 20 Eylül 1912 tarihli OHAC Genel Merkez toplantısında yeniden görüşülmüştür. Bu toplantı sonucunda, OHAC'ye ait çadırlara önceden belirlenen esaslara uygun HA işareti bulunan sancaklar yapılması uygun görülmüş ve uygulamanın devamına karar verilmiştir. Alınan bu karar 26 Eylül

²⁶⁶ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 239, Belge No. 1.2.

²⁶⁷ Abdülhak Adnan Adıvar

²⁶⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 103.1

²⁶⁹ BOA., Fon Kodu: MF. MKT., Ds. 1180, Gömlek No: 76.1.

²⁷⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 101.

1912'de göreve devam eden OHAC Sağlık Heyeti reisliğine de yazı ile bildirilmiştir.²⁷¹

Dr. Adnan Bey'in Paris'te bulunduğu sırada araştırdığı konulardan bir diğeri de siparişi yapılan hastane ve malzemesinin teslim tarihi olmuştur. Hastanenin Eylül ayı sonunda Marsilya'dan gönderilmeye hazır hale geleceği öğrenilmiştir. Trablusgarp'ta sargı ve pamuk gibi malzemenin konulacağı bir depo inşa ettirilmesi yönündeki düşüncüyü dile getiren Dr. Adnan Bey'e, fabrikaların yoğun olduğu söylenerek söz konusu malzeme için hemen sipariş verilmesi tavsiye edilmiştir. Develerle hasta naklinde kullanılan sedyelere duyulan ihtiyaç sebebiyle, Paris'te imalatçı arayan Dr. Adnan Bey, aradığı imalatçıları Paris'te bulamamışsa da Tunus'ta aradığı sedyelerin imalatını yapan bir fabrikanın adresini almıştır. Paris'te bulunduğu bu günlerde Kızılhaç'a yardım toplamak amacıyla imal edilmiş okul defterlerini, kartpostalları ve mektup kâğıtlarını görerek bunlardan birer adedini İstanbul'a gönderen Dr. Adnan Bey, OHAC'ye yardım toplamak amacıyla benzer ürünlerin fazla miktarda satılabileceğini belirtmiştir.²⁷²

Trablusgarp'a geldikten sonra, Dr. Kerim Sebati Bey başkanlığındaki Heyete ilişkin malzemelerin akıbetini araştıran Dr. Adnan Bey, Garyan'a gitmeden önce bir süre Aziziye'de kalmış, daha sonraki çalışmalarına Hums-Mıslata'da devam edeceğini bildirmiştir. Dr. Adnan Bey, 14 Eylül 1912'de OHAC'nin müfettişi ve murahhası sıfatıyla Aziziye'den Garyan'a gitmiştir. Dr. Mehmet Emin Bey'e verilmek üzere 2950 Frank para götürdüğü görülmektedir. Dr. Adnan Bey, Aziziye'de bulunduğu sırada ilk giden sağlık heyeti tarafından dağıtılmak zorunda kalınan malzemenin akıbetini araştırmıştır. Yaptığı çalışmalar kapsamında OHAC'ye ait pek çok malzemeye ilişkin listeler hazırlatmış ve bunları Trablusgarp Komutanlığına onaylatmıştır.²⁷³ Hazırlanan listeler incelendiğinde OHAC'nin Trablusgarp Savaşındaki hizmetlerinin kapsamı ve niteliği çok daha iyi anlaşılmaktadır. Bu anlamda OHAC'nin yalnız sağlık personeli ile değil aynı zamanda bölgeye gönderdiği malzemeleriyle de tüm Trablusgarp'a yayıldığı ve hizmet ettiği görülmektedir.

²⁷¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 101.2

²⁷² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 101.

²⁷³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 103.

Akıbeti araştırılan malzemeler demirbaş malzemeler ve zaman aşımına bağlı olarak değerini ve özelliğini yitiren malzemeler olarak iki kısma ayrılmıştır. Yaptığı tahkikat neticesinde bu malzemelerden işe yarayacak nitelikte yalnızca çadırların kaldığını belirten Dr. Adnan Bey, diğer eşya ve malzemenin neredeyse tamamının işe yaramaz hale geldiğini görmüştür. Bununla beraber bir kısım malzemenin halen bölgede görev yapan subaylar tarafından kullanıldığı da belirlenmiştir. Bu konuda çalışmalar yapılmış ve OHAC'ye ait malzemeleri kullanan subayların bir kısmından bu malzemelere karşılık senetler alınmıştır. Ancak söz konusu malzemenin büyük ölçüde Ordu hesabına geçirilmesi gerektiğinden bu malzemeler bir deftere açık şekilde kaydedilerek Komutanlığa tasdik ettirilmiştir. Subaylar tarafından kullanıldığı tespit edilen malzemelere ilişkin alınan senetler, Komutanlığa bildirilerek bedellerinin subayların maaşlarından kesilmesi ve OHAC hesabına gönderilmesi kararlaştırılmış ve bu karar Komutanlığa onaylatılmıştır.²⁷⁴

Aziziye'de HA çadırlarının bombalanması ile ilgili görüşmeler yapan Dr. Adnan Bey'e mevcut bayrakların 200 metre irtifadan bile gözükmedikleri, 600 metre irtifadan gözükecek bayrakların ebatlarının 7×8 metre ebatlarında yatay (ufuki) bayraklar olması gerektiği söylenmiştir. Bu bilgiler ışığında Garyan'da bayrak imalatına girişilmiştir. Yapılan çalışmalar sonrasında ilk OHAC heyetiyle getirilen malzemenin yeni bir hastane kurmaya yetmeyeceği görülerek Tunus'tan bazı eşyaların tedarikine ihtiyaç olduğu belirlenmiştir.²⁷⁵

Tespit edilen malzemelerle ilgili hazırlanan iki adet liste, Dr. Adnan Bey tarafından hazırlanan rapora eklenmiştir. Bu listelerden ilkinde yer alan malzemelerin sarf malzemesi niteliğinde oldukları, sarf edildikleri için ya da kullanım özelliklerini yitirdikleri için iadesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Demirbaş niteliğindeki malzemeler halen Tümen'e bağlı birimlerde ve faaliyet gösteren hastanelerde kullanılmaktadır. Bu sebeple bunların da iadeleri mümkün değildir. Hazırlanan listeler, 13 Eylül 1912'de Bağımsız 42. Trablusgarp Tümen Komutanı Neşet Bey tarafından imzalanarak onaylanmıştır. Aşağıda OHAC Sağlık

²⁷⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 103.

²⁷⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Ds 103-1.

Heyeti tarafından dağıtılmak zorunda kalınan malzemeler ve bunların nerelerde kullanıldıklarına ait listeler yer almaktadır.²⁷⁶

Tablo 4. Ordu Envanterine Kaydedilecek Malzeme Listesi.

Çadır	5 adet Saniyet beni Adem'de.
	3 adet Fındık beni Gaşir'de.
	11 adet Aziziye'de.
	1 adet Münşiye'de.
	1 adet Seydi Sait'te.
	2 adet Hums Hastanesi'nde.
	4 adet Garyan __?__ kıtaata verilen.
Karyola	17 adet Aziziye Hastanesi'nde.
	4 adet Hums Hastane'sinde
	3 adet Aziziye Deposu'nda.
Karyola Şiltesi	20 adet Aziziye Hastane'sinde.
	1 adet Aziziye Deposu'nda.
Matara	30 adet İleri hatta teşkil edilen sedye efradına.
	10 adet Fırkaya verilen (Kerim Bey tarafından)
	20 adet İkinci Hilal-i Ahmer'le gelen asker hastabakıcılara verilen.
Masa	2 adet sıhhiyede
	1 adet eczanede.
Fener	7 adet Aziziye Hastanesi'nde, (3 tanesi asma gemi feneri).
	2 adet Garyan Hastanesi'nde.
	1 adet Fırka'da.
	1 adet Saniyet beni Adem'de.
	1 adet Zanzur'da.
Balta	1 adet Aziziye'de (Eczanede).
Keser	1 adet Aziziye'de (Eczanede).
Testere	1 adet Aziziye'de (Eczanede).
Kıskaç(?)	1 adet Aziziye'de (Eczanede).

²⁷⁶ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 80.3. ; **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 80.4. ; **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 80.2.

Ocak	1 adet ___?___ lambası (Aziziye Eczanesi'nde).
	1 adet gaz fitilli ocak (Aziziye Eczanesi'nde).
	2 adet alet ve edavat-ı cerrahiye(?) için. (Aziziye Eczanesi'nde).
Sedye	100 adet Aziziye, Garyan, Cebel, Hums, Zaviye Hastaneleriyle, ileri hatta ___?___ , Fındık beni Gaşır, Saniyet beni Adem, Zanzur'da ve Aziziye Deposunda.
Yatak Çarşafı	150 adet Aziziye Hastanesi'nde.
	50 adet Cebel Hastanesi'nde.
	50 adet Garyan Hastanesi'nde.
	20 adet ileri hatta hastane istasyonlarına.
	24 adet Zaviye Hastane İstasyonlarına.
	6 adet Aziziye'de.
Battaniye	55 adet Aziziye Hastanesi'nde.
	21 adet ileri hatta.
	10 adet Hums Hastanesi'nde.
	30 adet Garyan Hastanesi'nde
	20 adet Cebel Hastanesi'nde
	20 adet İkinci Hilal Ahmer gelen asker hastabakıcılarına.
	36 adet Cebel Hastanesi'ne.
Ustunç Takımları	16 adet İkinci Hilal Ahmerle gelen hastabakıcılara.
	1 adet Dr. İzzet Efendi (İstanbul'a giden).
Ön Şilte	100 adet Aziziye Hastanesi'nde.
	10 adet Hums Hastanesi'nde.
	21 adet ileri hattaki hastanede.
	40 adet Hastane-yi Garyan'a.
	30 adet Nifrin Hastanesine.
	100 yastık kılıfı da mezkûr hastanelere verilmiştir.
Sandık	1 adet aleti cerrahiye Aziziye Hastanesi'nde.
	1 adet operatörlere mahsus alet ve edevat-ı cerrahiye.
Don Gömlek	20 adet Aziziye Hastanesi'nde.

	20 adet Nifrin Hastanesi'nde.
	100 adet Fırka'ya.
	110 adet Aziziye Hastanesi'nde.
	100 adet Nifrin Hastanesi'nde.
Mendil- Çorap	100 adet Fırka'ya verilen.
	75 adet Garyan Hastanesi'nde.
	50 adet Cebel Hastanesi'nde.
Elbise Takımı	79 adet İleri Hat sedyeci efradına.
	10 adet Aziziye sedyeci efradına.
	10 adet Garyan sedyeci efradına.
Doktorlara _?_ mahsus Ameliyat Gömleği	10 adet Aziziye Hastanesi doktorları ve eczacılarda.
	10 adet Aziziye Hastanesi timarcılarında(?).
	6 adet Garyan Hastanesi'nde.
Bez Çanta	100 adet Fırka'ya verilen.
	79 adet sedyeci efradına.
	6 adet Aziziye doktorlarında.
	6 adet Zaviye Hastanesi'nde.
	10 adet Aziziye Hastanesi'nde
	20 adet _____?_____.
	2 adet Hums Mevki Hastanesi'nde
	15 adet Garyan Mevki Hastanesi'nde.
	10 adet Nifrin Mevki Hastanesi'nde.
Pülverizatör (Dezenfekte Aleti)	4 adet Aziziye Hastanesi (3 adedi büyük bir adedi küçük).
Hasta Entarisi	50 adet Nifrin Hastanesinde.
	30 adet Aziziye Hastanesinde.
	10 adet Zaviye Hastanesinde.

	10 adet Garyan Hastanesinde
Terlik (Ayakkabı)	32 adet Azizizye Hastanesinde.
Takye	50 adet Aziziye Hastanesinde.
	50 adet Nifrin Hastanesinde.
Çinko Tabak	80 adet Aziziye Hastanesinde.
	30 adet Garyan Hastanesinde.
	31 adet Cebel Hastanesinde.
	40 adet İleri hatta tesis edilen seyyar hastanede.
Mispak (?)	10 adet Cebel Hastanesinde.
	10 adet Garyan Hastanesinde.
Çorba Tası	6 adet Garyan Hastanesine.
	20 adet Cebel Hastanesine.
	10 adet Hums Hastanesine.
	10 adet Aziziye Hastanesine.
Kaşık	20 adet Aziziye Hastanesine.
	40 adet Garyan Hastanesine.
	18 adet Cebel Hastanesine.
	20 adet İleri hatta tesis edilen hastanesine.
Çatal	5 adet Aziziye Hastanesine.
Su Kupası	20 adet Aziziye Hastanesine.
	16 adet Cebel Hastanesine.
___?___	40 adet Garyan Hastanesine.
	1 adet Garyan Hastanesine.
Kepçe	1 adet Garyan Hastanesine.

Hazırlanan ikinci listede personel uhdesine verilmiş malzemeler bulunmaktaydı. Bunların nerelerde ve kimler tarafından kullanıldığı aşağıda yer alan listede görülmektedir. Tespitleri yapılan bu malzemelerin bedelleri, adı geçen memurların maaşlarından kesileceği ve OHAC veznesine yatırılacağı, Bağımsız 42.

Trablusgarp Tümen Komutanı Neşet Bey tarafından 13 Eylül 1912'de tasdik edilmiştir.²⁷⁷

Tablo 5. Muvazzaf Askeri Personel Tarafından Kullanılmakta Olan Malzemeler.

Karyola	1 adet Jandarma Komutanı Ahmet Bey'e.
	1 adet Yusuf Ziya Bey'e (Zaviye'de).
	1 adet Dr. Refet Bey'e.
	1 adet Garyan İdare Memuru Hafız Efendiye.
	1 adet Garyan İdare Memuru Yüzbaşı Hürşit Efendiye.
	1 adet Cebel Hastanesinde Hastalar ağası Mülazım Hasan Efendiye.
	1 adet Aziziye'de erken-1 harbe mülhak Yüzbaşı Halil Efendiye.
	1 adet Tahir Bey'de (Erkan-1 Harp Yüzbaşı).
	1 adet Topçu Yüzbaşı Ahmet Efendiye.
Karyola Şiltesi	1 adet Topçu Yüzbaşı Ahmet Efendiye.
	1 adet Tahir Bey'de.
	1 adet Fethi Bey'de.
Matara	1 adet Telgraf memurundan Orhan Efendiye.
	1 adet Topçu Yüzbaşı Ahmet Efendiye
	1 adet Garyan Ka'im-makamlığına verilen
	1 adet Zuvara(?) Binbaşı Musa Bey'e Kerim Bey tarafından verilen.
	1 adet Dr. Müteveffa Eşref Bey'de.
	1 adet Dr. Zeynel Abidin Bey'de.
İskemle	3 adet Aziziye Komutanlık Dairesinde.
	1 adet Adil Bey nezdinde.
Masa	1 adet Baştabip Arif Bey'de.
Balta	1 adet Komutan Bey mutfağında.
Battaniye	3 adet Fethi Bey'e hastalığı zamanında verilmiş olan.
	4 adet Mösyö lo Movani' (?) de hastalığı zamanında verilen.
Battaniye	1 adet İdare Reisi Nazmi Efendiye.

²⁷⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148. Belge No. 80. ; **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148. Belge No. 80.1.

1.2.1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Trablusgarp Sağlık Heyeti

Trablusgarp bölgesindeki sağlık hizmetlerinin ikmali için Dr. Kerim Sebati Bey²⁷⁸ başkanlığında oluşturulan Trablusgarp Sağlık Heyeti²⁷⁹ tüm malzemesiyle birlikte gönderilmek üzere Ekim ayı sonunda teşkil edilmiştir. Heyette doktor olarak Kerim Sebati Bey, Lütfü İsmail Bey, Abdüsselam Bey, Ziya Bey, Ali Bey ve Saip Bey²⁸⁰, bulunmaktaydı. Eczacı olarak Suphi Bey'in yer aldığı heyette hastabakıcı²⁸¹ olarak Bekir Efendi, Recep Efendi, Osman Efendi, Hüseyin Efendi, Avram(?) Efendi ve Sadık Efendi²⁸² yer almışlardır. Heyetin muhasebecilik görevini Suphi Bey yapmıştır. Heyete eşya ve sağlık malzemesi temini ile harcırah ve maaş harcamalarında kullanılması için 5000 Lira²⁸³ tahsis edilmiştir.²⁸⁴ Harbiye Nezareti ihtiyaç duyulacak bazı tıbbi malzemeleri Heyetle göndermiştir. Bu doğrultuda kolera ve dizanteri tedavisinde kullanılacak tıbbi malzemeyi ihtiva eden altı sandık ecza malzemesi, iki adet büyük cerrahi malzeme sandığı ve 200 adet HA kolları 30 Ekim 1911'de OHAC Genel Merkezine teslim edilmiştir.²⁸⁵

²⁷⁸ Kerim Sebati Gürgün: Trabzon'da doğmuştur. Kuleli Askeri Lisesinden sonra girdiği askeri Tıbbiyeden 1891 yılında mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra 5 yıl süre ile Almanya'da Friedrich Wilhelm Üniversitesinde eğitim görmüş ve operatör sertifikası almıştır. Yurda döndükten sonra çeşitli görevlerde çalışmıştır. Binbaşı iken emekli olarak Tıp Fakültesindeki görevine devam etmiştir. Üniversite Reformunda kadro dışı kalmış 1942 yılında Zonguldak Havza Hekimliğini yaparken vefat etmiştir. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 283) ; Bazı belgelerde ismi, Abdülkerim Sebati Bey olarak kaydedilmiştir.

²⁷⁹ Trablusgarp'a gönderilen sağlık heyeti ile ilgili görsel, Ek.15' de görülebilir.

²⁸⁰ Saip Giray: 1889 yılında doğmuştur. 1912 yılında Tıp Fakültesinden diplama almış, Trablusgarp Savaşına Kızılay Heyeti Başkan Yardımcısı olarak katılmıştır. Birinci Dünya Savaşına katılan Giray Harp Madalyası ile taltif edilmiştir. Milli Mücadele'de Kuyuluhisar Hükümet Tabipliği görevini yapmıştır. Meslek hayatı sırasında Küçük Çekmece, Büyük Çekmece, Konya, İstanbul, Balya ve Ankara Hükümet Tabipliği görevlerinde bulunmuş, Yenişehir ve Balya'da Kızılay Başkanlığında çalışmıştır. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 99-100)

²⁸¹ Heyette bulunan hastabakıcı sayısının 20 kişi olduğu belirtilmiştir. (B.k.z., Saip Giray, "*Trablus Harbinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)*", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Yıl:1955, Sayı: 11-12, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s. 484.)

²⁸² Hastabakıcı olarak görev yapan Sadık Efendi vefat etmiştir. Sadık Efendiden kalan 13 küsur lira para OHAC muhasebecisi tarafından Eczacı Suphi Efendi vasıtasıyla İstanbul'a gönderilerek OHAC Genel Merkez veznesine teslim edilmiştir. (B.k.z., **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 77.)

²⁸³ Tahsis edilen paranın 10.000 Lira olduğu da beyan edilmektedir. (B.k.z., Saip Giray, "*Trablus Harbinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)*", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Yıl:1955, Sayı: 11-12, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s. 484.)

²⁸⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.1-2

²⁸⁵ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls.17, Ds. 75, Fhr. 5.

30 Ekim 1911’de heyet üyelerinin bir kısmı Marsilya’ya gitmek üzere yola çıkmışlardır. Paris’te malzeme temin edilmesi planlandığından Dr. Kerim Sebati Bey ve kalan üyeler Paris’e gitmişlerdir.²⁸⁶ Malzeme satın almak üzere Paris’e gidenler arasında Tıp Fakültesi Kulak Servisi asistanlarından Dr. Saip Bey bulunmaktaydı.²⁸⁷ İyi derecede Fransızca bilen Dr. Saip Bey, Dr. Kerim Sebati Bey’in yardımcılığıyla görevlendirilmiştir.²⁸⁸ Kerim Sebati Bey ve beraberindekiler 31 Ekim 1911’de yola çıkmışlardır.²⁸⁹ Paris’te bulunan Besim Ömer Paşa, Kasım İzzeddin Bey ve Akil Muhtar Bey’in yardımları ile alınması gereken malzeme 6 gün içinde tamamlamıştır. Tedarik edilen malzemeler 1 tondan fazla ağırlıkta ve 200 kadar koliden oluşmuştur.²⁹⁰ Paris’ten iki adet tam teşekküllü ambulans takımı tedarik edilmiştir.²⁹¹ Fransız Kızılhaç’ı ile sürdürülen görüşmeler neticesi Cemiyet’ten 100 yataklı bir hastane eşyası ile 100 adet teskere ve bol miktarda pansuman malzemesi satın alınmıştır. Alınan pansuman malzemesinin savaşın sonuna kadar ihtiyacı karşıladığı belirtilmiştir.²⁹²

Bu malzemeler 130’dan fazla sandıkla Tunus’a taşınmıştır.²⁹³ Malzemelerle birlikte Marsilya’ya giden Dr. Kerim Sebati Bey, OHAC Trablusgarp Sağlık Heyetinin diğer üyeleri ile birlikte Transatlantik Vapuruna²⁹⁴ binerek 13 Kasım 1911’de Tunus’a ulaşmıştır. Tunus’ta vapur içinde kimlik kontrolünden geçirilen ekip iki gün sonra 15 Kasım 1911’de²⁹⁵ Sfaks sahiline ulaşmıştır.

²⁸⁶ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.1-2

²⁸⁷ Saip Bey’in düzenlenen evraklarda İsmail Saip Efendi adıyla kaydedilmiş olması muhtemeldir. 9 Mayıs 1912’de Dr. Mehmet Emin Bey’den Dr. İsmail Saip Efendi ile ilgili bilgi talep edilmiştir. Garyan’da görev yaptığı için Dr. İsmail Saip Efendi hakkındaki gelişmeleri bilmeyen Dr. Mehmet Emin Bey, şahsın hastalığı sebebiyle Tümen doktorlarından rapor olarak İstanbul’a döndüğünü belirtmiştir. Muhasebeciden alınan bilgiye göre de şahıs, 14 Mart gününe kadar görev yapmış ve maaşlarını eksiksiz almıştır. Ayrıca Dr. İsmail Saip Efendi’ye 50 lira yol harcırahı verilmiştir. (B.k.z., **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No. 77.2.)

²⁸⁸ Giray, **a.g.m.**, s. 485.

²⁸⁹ **ATASE Arşivi**, Kls. OİH Kol., 17, Ds. 75, Fhr. 5-30.

²⁹⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.24.5.

²⁹¹ Giray, **a.g.m.**, s. 485.

²⁹² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.24.3.

²⁹³ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-30.

²⁹⁴ Bazı kaynaklarda bu vapurun adı Ville de Tunis olarak anılmıştır. (B.k.z., Saip Giray, “*Trablus Harbinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)*”, **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Yıl:1955, Sayı: 11-12, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s. 485.)

²⁹⁵ 24 Kasım 1911 tarihli Tanin Gazetesinde yer alan habere göre OHAC Sağlık Heyeti 23 Kasım 1911’de Tunus’a ulaşmıştır. Heyette 5 doktor, 1 eczacı ve 12 hastabakıcı görev almıştır. (B.k.z., **Tanin**, 24 Kasım 1911, s.3.)

Tunus'ta Ali Başhampa²⁹⁶ ve arkadaşlarından yardım alınmıştır. Trablusgarp için gönüllü hastabakıcı gönderilmesinde, hastalar için gerekli eşya ve aletlerin sağlanmasında önemli yararlılıkları görülen bu insanlardan bazıları sonraki günlerde tutuklanmış bazıları da ülkeden ihraç edilmişlerdir.²⁹⁷ Paris ve Marsilya'da yeterli çadır tedarik edilemediğinden burada çadır imalatı yaptırılmıştır. Fransa'dan alınan 2000 metre çadır bezi Sfaks'ta çadır imalatçılarına verilerek ihtiyaç duyulan çadırlar sipariş edilmiştir. Verilen siparişe göre, 8 yataklı 13 adet çadır imal edilmesi ve imalatı tamamlanan çadırların peyderpey gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu girişimlerde Sfaks eşrafından Ramazan Bey ile Tefvik Eşref Bey'in büyük faydaları olmuştur.²⁹⁸

Heyet, Tunus'ta bulunduğu sırada İtalyan Hükümeti'nin şikâyetleri üzerine Fransız yetkililerce tahkikattan geçirilmiş, imtihanlar yapılmış²⁹⁹ ve beraberlerinde bulunan malzemeler de paket paket açılarak kontrol edilmiştir. Bu gelişmeler Heyetin bir süre alıkonulmasına sebep olmuştur.³⁰⁰ Ekibin doktor ve hastabakıcılardan oluştuğuna kanaat getirilmesinden sonra Ben-i Karden yoluyla Trablusgarp'a hareketine izin verilmiştir.³⁰¹ İtalya'nın heyet içerisinde savaş kaçağı personel ve malzeme bulunduğunu iddiasıyla başlayan tahkikat süreci OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti'nin geçikmesine sebep olmuştur. Yaşanan gecikmeden

²⁹⁶ Ali Başhampa: 1897 yılında Tunus'ta doğmuştur. Dedesi Tunus'ta kalmış yönetici Türk seçkinlerinden Şerif Ali Başhampa ve babası Ahmet Başhampa'dır. Paris'te hukuk eğitimi almış ve ülkesinde avukatlık yapmıştır. Tunus Milliyetçiliği yolunda çalışmalar yapmış, kendine örnek olarak Genç Türkler Hareketini seçerek Tunus'ta Genç Tunuslular Hareketini başlatmıştır. Trablusgarp Savaşı başlayınca Tunus halkını Trablusgarp'taki direnişi desteklemeye davet etmiştir. Trablusgarp'a gelen komutanlar ile Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçiliği arasında bağlantı konumunda olmuştur. Fransızlara karşı giriştiği mücadele sebebiyle arkadaşlarıyla birlikte 13 Mart 1912'de tutuklanmış ve 22 Mart 1912'de de sınır dışı edilmiştir. İstanbul'a gelerek çalışmalarına devam etmiş, Teşkilat-ı Mahsusa ve Şura-yı Devlet gibi kurumlarda görev almıştır. 30 Ekim 1918'de geçirdiği kalp krizi sonrası ölmüştür. İstanbul'un işgali sırasında gerçekten ölüp ölmediğini anlamak isteyen İtilaf Devletleri mezarını açtırarak öldüğünü bir zabıtla belgelenmişlerdir. (B.k.z., Serpil Sürmeli, "Nuri Killiğil Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları", **Atatürk Dergisi Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2012, s.153-154)

²⁹⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.24.4.

²⁹⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.24-5.

²⁹⁹ Heyet üyelerinin mesleki imtihanını binbaşı rütbesindeki bir doktorun yaptığını belirten Dr. Saip Bey, kendisinin de rehberlik yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca Dr. Kerim Sebati Bey tarafından HA'nın Tunus Hükümeti ile ilişkilerinin sürdürülmesinde görevlendirilen Dr. Saip Bey'e sınırdan kolay geçiş yapabilmesine yönelik evrak verilmiştir. (B.k.z., Saip Giray, "Trablus Harbinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Yıl:1955, Sayı: 11-12, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s. 485.)

³⁰⁰ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-30.

³⁰¹ Giray, **a.g.m.**, s. 485.

dolayı yolculuğa deniz yolu ile devam etmek istenmiştir. Ancak Sfaks'ta bulunan Fransız yetkililer, denizyolu ile gidilmesi durumunda mevcut malzemeye İtalya tarafından el konulabileceğini belirterek karayolunu tavsiye etmişlerdir. Bu uyarı sonrasında deniz yoluyla gitmekten vazgeçilmiştir. Bu olumsuzluk seyahatin süresini yedi gün uzatmıştır.³⁰² Heyet, hareket ettikten üç gün sonra Rigdalin'e ulaşmış, buradan sonra yol olmadığından atlara binilmiş ve mevcut malzeme 35 deveye yüklenerek yolculuğa devam edilmiştir. Bir haftalık yolculuğun ardından Aziziye'ye ulaşan ekip bütün yiyecek ve malzeme fazlasını Ordu'ya vererek hizmete başlamıştır.³⁰³ OHAC Genel Merkezine çekilen telgrafa göre, Aziziye'de kurulan hastanenin faaliyete geçiş tarihi 3 Aralık 1911'dir.³⁰⁴

Dr. Kerim Sebati Bey başkanlığındaki OHAC Sağlık Heyeti'yle birlikte bölgeye giden görevliler arasında Tanin Gazetesi muhabirlerinden Ahmet Şerif Bey³⁰⁵ de bulunmaktaydı. Ahmet Şerif Bey yaşanan gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. İstanbul'dan hareket ettikten 27 gün sonra Ayn-ı Zara'da bulunan karargâha ulaştığını yazan Ahmet Şerif Bey, gözlemlerini Trablusgarp'ta bulunduğu sürece mektuplar vasıtasıyla İstanbul'a döndükten sonra ise "Harp Hatıraları" adlı dizi yazısında anlatmıştır. Ahmet Şerif Bey, Marsilya'da 10 gün kalınarak satın alınan malzemelerin ve Dr. Kerim Sebati Bey başkanlığındaki personelin beklendiğini yazmıştır. Sfaks şehrinde yapılan denetimler sırasında subay oldukları tespit edilen dokuz asker karaya çıkarılmadan geri gönderilmişlerdir. Bu sırada OHAC Trablusgarp Sağlık Heyetine mensup personel çok sıkı tahkikattan geçirilmişlerdir. Heyete depo memuru sıfatıyla katılmış olduğundan kendisi imtihan edilmemiştir. İki gün Sfaks'da kaldıktan sonra sağlık heyetinden ayrılan bir grupla yola çıkan Ahmet Şerif Bey ve beraberindekiler Trablusgarp sınırına 6-7 saatlik mesafedeki Ben-i Kerdan'e ulaşmış ve heyetin kalanını burada beklemişlerdir.³⁰⁶

Ahmed Şerif Bey ve beraberindekiler telgraf yoluyla Sfaks'ta kalan personel ile haberleşerek onların bir süre daha hareket edemeyeceklerini öğrenmişlerdir.

³⁰² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.24.6-7.

³⁰³ Giray, **a.g.m.**, s. 485.

³⁰⁴ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-30.

³⁰⁵ Trablusgarp'ta Şubat ayı sonuna kadar kalan muhabir, 4 Mart 1912'de İstanbul'a dönmüştür. (B.k.z., **Tanin**, 4 Mart 1912, s.2.)

³⁰⁶ **Tanin**, 30 Aralık 1911, s.1. ; Ahmet Şerif, **Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarp'de Tanin**, Haz: M Çetin Börekçi, C. II, TTK Yay., Ankara, 1999, s.241-245.

Bunun üzerine Ahmet Şerif Bey ile birlikte OHAC Trablusgarp Sağlık Heyetine hastabakıcı olarak katılmış olan Üsteğmen³⁰⁷ Hüsameddin, Şevki, Mazhar, Abdullah Efendiler³⁰⁸ 24 Kasım Cuma günü öğleden sonra Ben-i Kerdan'dan hareket ederek yola çıkmışlardır. Ekip Zuvare, Uceylat, Zanzur yoluyla tümen karargâhının bulunduğu Ayn-ı Zara'ya varmıştır. Uceylat'da pek çok yaralı ile karşılaşan Ahmet Şerif Bey ve arkadaşları hemen işe koyularak yaralılara müdahale etmişlerdir. Ayn-ı Zara Muharebesinde alınan yenilginin yaşandığı bu günlerde sağlık hizmetlerinin çok yetersiz olduğu belirtilmiştir.³⁰⁹

Trablusgarp'a gönderilen OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti'nin görev yerine ulaşip ulaşamadığı yetkili makamlarca takip edilmiş ve heyetin akıbeti sorgulanmıştır. 24 Kasım 1911'de Sadrazamlık, OHAC Sağlık Heyetinin durumu ile ilgili bir yazıyı Harbiye Nezaretine göndermiştir. Harbiye Nazırı bu yazıyı 28-29 Kasım 1911'de cevaplayarak Heyet'in görev yerine ulaştığına dair bilgi alınamadığını, konunun Trablusgarp Komutanlığına yazıldığını bildirmiştir.³¹⁰ Bu belirsizlik Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi tarafından Hariciye Nezaretine de yazılarak bilgi verilmiştir.³¹¹

OHAC Sağlık Heyeti'nin gecikmesi en çok Tümen Komutanı Albay Neşet Bey'i rahatsız etmiştir. Konuyla ilgili İstanbul'a bir rapor gönderen Neşet Bey, 16 Kasım³¹² 1911'de Tunus'a ulaştıkları öğrenilen OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti'nin 18 gündür Tunus'ta bulunmasına dikkat çekmiştir. Bu durumun yarattığı

³⁰⁷ Ahmet Şerif Bey Hüsameddin Efendinin üsteğmen rütbesinde olduğunu bildirmiştir. 31 Aralık 1911 tarihli Tanin gazetesinde bu konuyla ilgili bir düzeltme yapılmıştır. Önceki gün yapılan haberin yanlış anlamalara sebep olması düzeltmeye gerekçe olarak gösterilmiştir. Buna göre: Hüsameddin Efendinin askerlikle ilgisi yoktur. Kendisi İTC'ye mensuptur ve askerlikle ilişkisi kalmamıştır. OHAC sağlık heyetine hastabakıcı olarak girmiş ve Trablusgarp'a görevlendirilmiştir. Basın mensubu olan Ahmet Şerif Bey'in depo memuru sıfatıyla heyette yer almasına da bu düzeltme de açıklık getirmiştir. Buna göre: Ahmet Şerif Bey: hem OHAC sağlık heyetine sağlanan masuniyetten faydalanarak korkmadan yolculuk etmek istemiş, hem de heyete yardım etmek düşüncesi ile depo memurluğu sıfatını almıştır. (B.k.z., **Tanin**, 31 Aralık 1911, s.1.)

³⁰⁸ Hastabakıcı olarak adı geçen Hüsameddin, Şevki, Mazhar, Abdullah Efendiler Hilal-i Ahmer Ekibine sonradan katılmış olmalıydılar. Türk Kızılayı Arşivinden alınan belgeye göre İstanbul'dan hareket eden Heyette 6 hastabakıcı bulunmaktadır. Söz konusu arşiv belgesine göre bu hastabakıcılar Bekir Efendi, Receb Efendi, Osman Efendi, Hüseyin Efendi, Avram(?) Efendi ile Sadık Efendilerdir.

³⁰⁹ Ahmet Şerif, **a.g.e.**, s.241-245.

³¹⁰ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3971. Gömlek No: 297761.2.

³¹¹ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3971. Gömlek No: 297761.1.

³¹² Harbiye Nazır tarafından yapılan beyanda bu tarih 24 Kasım olarak belirtilmiştir.

sorunları vurgulayan Neşet Bey, 300'den fazla askerin yaralandığını ve bunlara müdahale edecek malzemenin kalmadığını bildirmiştir.³¹³

Harbiye Nazırı, 9 Aralık 1912'de Trablusgarp Komutanlığından gelen bilgiler ışığında şaşkın olduğunu belirten bir yazı hazırlamıştır. Heyet ancak 24 Kasım'da Tunus'a gelebilmiş ve burada değişik sebeplerle kalmıştır. Bu durum 300'den fazla hastanın tedavisinin aksamasına sebep olmuştur. Heyet'in 31 Ekim 1911'den itibaren geçen 35 günlük bir süreye rağmen göreve başlayamaması Harbiye Nazırını hayrete düşürmüştür. Nazır, Dr. Kerim Sebati Bey'in liyakatsiz olduğunu ima ederek sonradan teşkil edilecek heyetlerin başına faal ve fedakâr kimselerin getirilmesini istemiştir.³¹⁴ Bu talep Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi tarafından 11 Aralık 1912'de yazılan bir tezkire³¹⁵ ile OHAC'ye bildirilerek sonraki heyetlerde görevlendirilecek personelin vasıflı ve fedakâr kimselerden seçilmesini istenmiştir.³¹⁶

OHAC Genel Merkezi, 17 Aralık 1911'de Kerim Sebati Bey'den alınan telgraf doğrultusunda Sadrazamlığa bilgi vermiştir. OHAC Heyetinin gecikme sebebi, bu telgraf vasıtasıyla iletilerek OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti'nin 3 Aralık 1911'de hastaneyi tesis ederek göreve başladığı bildirilmiştir. Heyette bulunan personelin gerekli vasıflara haiz gayretli ve fedakâr kimseler oldukları da vurgulanarak Harbiye Nezaretinin bilgilendirilmesi istenmiştir.³¹⁷ Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi bu telgraf sonrasında Harbiye Nezaretine tezkire yazarak Heyetin 3 Aralık 1911'de göreve başlamış olduğu bildirmiştir.³¹⁸

1.2.2. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Bingazi Sağlık Heyeti

Trablusgarp bölgesine gönderilen ilk sağlık heyetinden sonra ikinci bir sağlık heyeti de Bingazi bölgesine gönderilmiştir. Bu kapsamda Bingazi'ye gidecek sağlık heyetinin personel ihtiyacını karşılamak amacıyla Tıp Fakültesi Müdürlüğü tarafından bir gazete ilanı verilmiştir. Bu ilanda tabip muavini unvanı ile aylık 750 kuruş maaşla çalışacak 3 stajyer doktor arandığı belirtilmektedir. Tıp fakültesindeki sınavlarını tamamlamış olanlardan OHAC Heyeti ile birlikte Bingazi'ye gitmek

³¹³ Ertuna, **a.g.e.**, s.443.

³¹⁴ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3975. Gömlek No: 298112.2.

³¹⁵ Tezkire: Bir şehrin içinde bulunan resmi daireler arasındaki yazışma. (B.k.z., Parlatır, **a.g.e.**, s.1719).

³¹⁶ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3975. Gömlek No:298112.1.

³¹⁷ **ATASE Arşivi**, OİH Kol. Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-30.

³¹⁸ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3981, Gömlek No: 298533.1.

isteyenler, bu ilan kapsamında OHAC'nin Tophane'deki merkezine davet edilmişlerdir.³¹⁹

Bingazi'ye gönderilecek OHAC Bingazi Sağlık Heyetinin personel eksikleri tamamlandıktan sonra 28 Kasım 1911'de görevlendirme yapılmıştır. Yolculuk için Galata rıhtımından kalkan Romanya vapuruna binen OHAC Bingazi Sağlık Heyeti'nin, İskenderiye'de birkaç gün kaldıktan sonra Kahire'ye gitmesi ve gerekli malzemeyi tedarik etmesi planlanmıştır.³²⁰ Bingazi Sağlık Heyetine Dr. Arif Bey'in başkanlık etmiştir. Heyetin muhasebecilik görevini de üstlenmiş olan Operatör Dr. Aziz Bey, Dr. İhsan Bey, Dr. Fikret Tahir Bey,³²¹ Eczacı Nasib Efendi, Cerrah Ali Efendi ile Dr. Nihat Sezai Bey³²² heyette görev alan diğer isimlerdir.³²³ 30 Kasım 1911'de³²⁴ Mısır gitmek üzere yola çıkmıştır.³²⁵ Mısır'da 32 gün kalan Heyet, 100 yataklı bir hastane için gerekli tüm malzemeyi 3000 Osmanlı Lirası harcayarak tedarik etmiştir.³²⁶ Kahire'de bulunan OHAC Genel Merkez Üyesi Esad Paşa

³¹⁹ **Tanin**, 24 Kasım 1911, s.3.

³²⁰ Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s.93.

³²¹ Fikret Bey, Tıbbiyede öğrenci iken gizli örgütlere karışmış, tutuklanmış daha sonra İTC'ye girmiştir. OHAC ekibiyle Bingazi'ye giden Fikret Bey, 11 Eylül 1912 gecesine Derne mevzileri karşısında İtalyanlarca başlatılan saldırılarda at üzerinde sargı mahallerine giderek yaralılara müdahale ettiği sırada bindiği atın vurulmasıyla atın altında kalmış ve bacağı kırılmıştır. Geçirdiği kaza sebebiyle muharebenin ikinci günü hiç ortalıkta görülmeyen Fikret Bey'in adı yanlışlıkla şehitler listesine yazılmıştır. (B.k.z., Nuyan Yiğit, **Atatürk'le Otuz Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.52-60.); Trablusgarp Savaşı'na gönüllü olarak katılmadan önce kadın doğum asistanı olarak çalışmıştır. Savaşın sonu İstanbul Beyoğlu Belediye başkanlığı görevini yapmaktayken vefat etmiştir. (B.k.z., Nihat Sezai Güran, "*Trablus Harbinde Kızılay'ın Yardımları*", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı: 1-2, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956, s.39-41.)

³²² Nihat Sezai Güran: 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1911 senesinde Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Trablusgarp Savaşı başlayınca gönüllü olarak savaşa katılmıştır. Balkan Savaşları sonunda askeri doktor olarak Süvari Okulu'nda ve 10. Tümen'de çalışmıştır. Trabzon, Zonguldak ve İstanbul'da değişik hastanelerde görev yapmıştır. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 112) ; 1911 yılında Tıp Fakültesinde cerrahi asistanı iken Dr. Adnan Adıvar'ın Bingazi'ye gönüllü gidecek doktor arandığını söylemesi üzerine savaşa katılmıştır. Kadın doğum kliniğinde asistan olan Dr. Fikret Bey'le birlikte Bingazi bölgesine görevlendirilen OHAC Heyetine katılmıştır. Ameliyatlar başlayınca kadar Tobruk karargahında görev yapmıştır. Savaş sırasında yaralanarak peritonit olduğundan bir süre tedavinin ardından Kahire'ye gönderilmiştir. (B.k.z., Nihat Sezai Güran, "*Trablus Harbinde Kızılay'ın Yardımları*", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı: 1-2, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956, s.39-41.)

³²³ Heyete sonradan katılan Nihat Sezai Bey, Heyette kendisi ve Dr. Fikret Bey dışında; Dr. Arif, Dr. Aziz, Dr. İhsan, Eczacı Nasib Bey ile iki de hastabakıcı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Dr. Nihat Sezai Bey'e ve Dr. Fikret Bey'e aylık 10 altın maaş bağlandığı görülmektedir.(B.k.z., Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12**, Basın Yayın Gen. Müd. Yay., Ankara, 1979, s.93.)

³²⁴ Tanin gazetesinin haberine göre Heyet, 1 Aralık 1911'de yola çıkmış ve hareketi sırasında OHAC Genel Müfettişi Mehmet Ali Bey, Yazı İşleri Müdürü ve Veznedar Haydar Bey ile Beyoğlu Mutasarrıfı Muhiddin Bey hazır bulunmuşlardır. (B.k.z., **Tanin**, 1 Aralık 1911, s.2.)

³²⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 48.

³²⁶ Malzemelerin tedariki sırasında MHAC'den Dr. Nazım Bey (Şakir) ile Ali Rıza Bey' (Şakir) OHAC Heyeti ile birlikte çalışmışlardır. Yapılan işbölümüne göre: Nihat Sezai Bey, cerrahi aletlerin

malzemelerin satın alınmasında Heyet'e yardım etmiştir.³²⁷ Satın alınan malzemelerin emniyetini sağlamak için nöbet hizmetine başlanmış ve bunun için Mısırdan hastabakıcı istihdamına gidilmiştir. İstihdam edilen hastabakıcılarla birlikte Heyet personeli ikişer nöbetçi halinde göreve başlamışlardır. Bu hastabakıcılara maaşlarına ilave olarak nöbetlerin devam ettiği sürece günlük 5 kuruş para ödenmiş ve ödemeler 28 Aralık 1911'de başlamıştır.³²⁸ Kahire'den ve İskenderiye'den satın alınan malzemeler ve miktarları aşağıdaki tabloda görülmektedir. İki bölüm halinde düzenlenmiş olan bir tutanakla kaydedilen belgenin ilk bölümünde Kahire'de alınan 17 kalem malzeme listelenmiştir.³²⁹

Tablo 6. OHAC Bingazi Sağlık Heyetinin Kahire'den Satın Aldığı Malzeme Listesi.

Malzemenin adı	Miktarı	Malzemenin Adı	Miktarı
Peksimet	78 çuval	Su kırbası	20 adet
İlaç sandıkları	17 adet	Matara (Hastabakıcılara)	18 adet
Saf pamuk	12 adet balya	(?)	1 denk
Çadır	26 adet	Renkli entari	30 adet
Cerrahi alet sandıkları	2 adet	Beyaz entari	30 adet
Koltuk değneği	8 çift	Amerikan bezinden gömlek	100 adet
Deve eğeri	8 adet	Amerikan bezinden don	100 adet
Deve başlığı	3 adet	--(?)-- Fanila	20 adet
Yastık	65 adet		

temini ile; Fikret Bey, erzak ve iaşenin temini ile; Dr. Arif Bey, ilaç tedariki ile ve Dr. Aziz Bey kervan ayarlanması ile görevlenmişlerdir. (B.k.z., Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12**, Basın Yayın Gen. Müd. Yay., Ankara, 1979, s.94)

³²⁷ İzgöer. Tuğ, **a.g.e.**, s.83.

³²⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 31.2.

³²⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 33.2.

Tutanağın ikinci bölümünde İskenderiye’de tedarik edilen 64 kalem malzeme yer almaktadır.³³⁰

Tablo 7. OHAC Bingazi Sağlık Heyetinin İskenderiye'den satın aldığı malzeme listesi.

Malzemenin Adı	Miktarı	Malzemenin Adı	Miktarı
Pirinç	2 çuval	Şeker	54 sandık
Çay	4 sandık	Fasulye	1 çuval
Mercimek	8 çuval	Patates	3 çuval
Bezelye	1 çuval	Soğan	3 çuval
Bakla	2 çuval	Kahve	1 çuval
Helva	1 sandık	Sirke	4 (?)
Kuru bamyası	½ sandık	Peynir	8 (?)
Tuz	½ sandık	Reçel	1 sandık
Süt konservesi	1 sandık (48 kutu)	Sardalye	--?-- 2 adet
Ton(?)	1 sandık	Sabun	2 çuval
Domates salçası	1 sandık	Zeytin	2 sandık
Zeytinyağı	10 Teneke	İspermacet mumu	1 sandık
Seyyar karyola	50 adet	Battaniye	165 adet
Doktorlara mahsus su matarası	6 adet	Doktorlara mahsus (?) matara	2 adet
Çivi	5 --?--	Marangoz malzemesi	6 adet
Fener	2 adet	--?--	2 adet
Lüks	1 adet	Sırlı maden tencere	5 adet
Sırlı maden leğen	5 adet	Sırlı maden çay ibriği	5 adet
Su filtresi	2 adet	Madeni kaşık	22 adet
Madeni çatal	12 adet	Çorba kâsesi	20 adet
Kahve değirmeni	2 adet	Teneke leğen	4 adet
Şamdan kulplu	6 adet	Boyun çantası	8 adet

³³⁰ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.148, Belge No.33.2, Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 33.3

Küçük kova	1 adet	Madeni maşrapa	31 adet
Kahve cezvesi	2 adet	Keffiye	--?-- adet
Atlar için eğer takımı	3 adet	Sırlı maden küçük tabak	19 adet
Malzemenin Adı	Miktarı	Malzemenin Adı	Miktarı
Sırlı maden küçük çukur tabak	17 adet	Büyük çinko kova	1 adet
Lamba	4 adet	Tepsi muhtelif	4 adet
İp	1 -(?)-	Süpürge	15 adet
Kibrit	½ sandık	Seyyar demir karyola	4 adet
Para saklama çantası	1 adet	Reçete ve saire için küçük-büyük defter	5 adet
Lamba şişesi	3 Düztine	Saç makinesi	1 adet
Kırtasiye malzemesi	1 takım	Ebu'l- Haccac'da satın alınan seyyar karyola	5 adet

Toplamda 81 kalem olduğu beyan edilen bu malzemelerle ilgili olarak düzenlenen tutanakta: Dr. Arif Bey'in, Dr. Fikret Tahir Bey'in, Dr. Nihat Sezai Bey'in, Cerrah Ali Efendi'nin imzaları tespit edilmiştir. Ayrıca baş memur sıfatıyla bir kişinin ve eczacı sıfatıyla iki eczacının da tutanağı imzaladıkları görülmektedir.³³¹

Mısır'da luzum görülen personelin istihdamı ile personel sayısı on beş kişiye ulaşan Heyet,³³² 3 Ocak 1912'de Kahire'den trenle yola çıkmıştır. Asıl tren yolu bitince malzemeler dar hatlı tren yoluna aktarılmış ve ertesi günü yolculuğa devam edilmiştir. Ebu'l-Haccac İstasyonuna ulaşılmca malzemeler develere aktararak karayolu ile seyahate devam edilmiştir. Yolculuk sırasında Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa da konvoyu ziyaret etmiştir. Altı gün sonra Mersamatruh adlı yere geldiğinde

³³¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Ds .33-3.

³³² Heyete hastabakıcı olarak dahil olan isimlerden biri de İbrahim Süreyya Yiğit'tir. (B.k.z., Nihat Sezai Güran, "Trablus Harbinde Kızılay'ın Yardımları", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı: 1-2, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956, s.39.)

Osmanlı Bankası memurları, Ordu için tahsis edilmiş olan 10.000 altını³³³ Heyete takdim etmişlerdir. On beş gün süren yolculuğun ardından Heyet, Sellum'a ulaşmış ve buradan hareket ettikten on üç saat sonra da Defne'ye varılmıştır.³³⁴

Türk Kızılayı Arşivinden alınan belgeye göre, sınıra 14 Ocak 1912'de ulaşılmış ve malzemenin taşınması için 340 develik³³⁵ bir kabile³³⁶ oluşturulmuştur.³³⁷ Heyet üyelerinden Dr. Fikret Tahir Bey ile Dr. Nihat Sezai Bey tarafından Defne'den gönderilen bir mektuba göre ise sınır 20 Ocak 1912'de geçilmiş, 23 Ocak tarihinde Defne'ye varılmış ve aynı gün Bingazi'ye gitmek üzere yola çıkılmıştır.³³⁸

Defne'ye³³⁹ gelen Heyet, Bingazi Genel Komutanlığının gördüğü lüzuma istinaden burada 10 yataklı bir hastane şubesi oluşturmuş ve idaresine Dr. İhsan Bey getirilmiştir.³⁴⁰ Defne'de hemen yaralıların tedavisine başlanmıştır.³⁴¹ Yüzbaşı Saffet Bey ile Derne'ye haber yollanmıştır.³⁴² Defne'de bir hastane şubesi kurulmasının sebebi, burada yaşayan 4 Arap çobanın patlamamış bir top mermisinin içindeki barutu çıkarmaya çalışırken yaralanmalarıdır. Meydana gelen patlama neticesinde bu çobanlardan ikisi vefat etmiş,³⁴³ ikisi de ağır vaziyette yaralanmışlardır.³⁴⁴

OHAC Bingazi Sağlık Heyeti bir an evvel görev yerine giderek hizmete başlamak istemiştir. Tobruk Komutanı Ethem Paşa'dan hareketin birkaç gün

³³³ Altınları kimse almak istemeyince Dr. Fikret Bey ve Dr. Nihat Sezai Bey almaya mecbur olmuşlardır. (B.k.z., Nihat Sezai Güran, "*Trablus Harbinde Kızılay'ın Yardımları*", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı: 1-2, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956, s.39.)

³³⁴ Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s.94-95.

³³⁵ Malzeme taşıyan kafiledaki deve sayısı ile ilgili çelişkili bilgiler görülmektedir. OHAC 1911-1913 Yılığında kafilede 312 deve ve 4 at bulunduğunu yazılmıştır.

³³⁶ Bingazi'nin pek çok yerinde sağlıklı su bulmak mümkün olmadığından bu kafilede yer alan 40 deveye su yüklenerek bölgeye götürülmüştür. (B.k.z., Nihat Sezai Güran, "*Trablus Harbinde Kızılay'ın Yardımları*", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı: 1-2, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956, s.39-41.)

³³⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 48.

³³⁸ **Tanin**, 15 Şubat 1912, s.1.

³³⁹ Ahmet Zeki İzgöer ve Ramazan Tuğ tarafından hazırlanan Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yılığında adlı çalışmada 10 yataklı hastane şubesinin Derne'de kurulduğu yazılmıştır.

³⁴⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Ds .48. ; Nihat Sezai Güran, "*Trablus Harbinde Kızılay'ın Yardımları*", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı: 1-2, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956, s.39-41.; İzgöer. Tuğ, **a.g.e.**, gös yer

³⁴¹ Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s.95.

³⁴² Güran, **a.g.m.**, s 40.

³⁴³ Yaralanan bu dört kişiden birinin vefat ettiği, üçünün yaralı olduğu belirtilmiştir. (B.k.z., Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12**, Basın Yayın Gen. Müd. Yay., Ankara, 1979, s.95)

³⁴⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 33.4. ; Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s.95.

ertelenmesi yönünde bir telgraf alınmıştır.³⁴⁵ Bu dönemde Bingazi bölgesindeki mahallerde Mısır'dan ve Selanik'ten gelen sağlık ekipleri görev yapmaktaydı.³⁴⁶ Heyetin, Derne mintokasındaki iş yükünü hafifletmesi ve sağlık hizmetlerini kolaylaştırması kararlaştırılmıştır.³⁴⁷ Öte yandan görev yerlerini bilmeyen Heyet, Defne'de 4 gün boyunca³⁴⁸ konuya ilişkin emir verilmesini beklemiştir. Herhangi bir emir verilmemesi üzerine Heyet Reisi Dr. Arif Bey, BKGK'ya 24 Ocak 1912'de bir telgraf çekmiştir. OHAC'nin resmi bir şubesi olarak 4 gün boyunca emir beklediklerini dile getiren Arif Bey, adeta terk edilmiş gibi kullanılmaz bir halde bırakıldıklarını vurgulamıştır. Heyet görev yerlerine ilişkin emri almak üzere ertesi gün Tobruk'a hareket edecektir.³⁴⁹ Yolculuğa devam eden Heyet, Defne'den Tobruk'a ulaşmıştır.³⁵⁰ Ethem Paşa ile yapılan görüşme sonrasında yapılacak işler kararlaştırılmış ve ordugâha yarım saat mesafede, su kuyusu bulunan bir alanda konuşlanılmasına karar verilmiştir.³⁵¹

1.2.3. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Hums Sağlık Heyeti

Trablusgarp'ta görevlendirilen ikinci OHAC Sağlık Heyeti, Hums Heyet-i Sıhhiye-yi İmdadiye adıyla Hums bölgesinde kurulması planlanan hastane için görevlendirilmiştir.³⁵² Bu heyetin Trablusgarp yolculuğu ilk heyete göre çok daha büyük zorluklarla geçmiştir. Heyet, savaşın sonuna kadar hizmet eden Doktor Emin Bey'in başkanlığında 29 kişiden oluşmuştur. Heyette Aziziye, Msallata ve Yifrin hastanelerinde görev yapan Dr. Lutfullah Bey,³⁵³ Dr. Aziz Bey³⁵⁴ ve Dr. Aziz Bey'in dönüşünden sonra yerine geçerek savaşın sonuna kadar görev yapan Dr. Sadeddin

³⁴⁵ Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları*, s.96.

³⁴⁶ *Türk Kızılayı Arşivi*, Kutu No. 148, Belge No. 33.4.

³⁴⁷ *ATASE Arşivi*, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 1-6.

³⁴⁸ OHAC sağlık heyetindeki doktorlardan Fikret Tahir Bey, bir arkadaşına gönderdiği mektubunda Defne'de iki gün kaldıklarını, daha sonra yola çıkarak 4 günlük bir yolculuk sonrasında Tobruk'a ulaştıkları ve Enver Bey'in emriyle hastaneyi burada kurduklarını öğrenmekteyiz. (B.k.z., **Tanin**, 23 Mart 1912, s.1.)

³⁴⁹ *ATASE Arşivi*, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 1-15.

³⁵⁰ *Türk Kızılayı Arşivi*, Kutu No. 148, Ds .48.; İzgöer. Tuğ, **a.g.e.**, s.84.; Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları*, s.96.

³⁵¹ Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları*, s.96.

³⁵² *Türk Kızılayı Arşivi*, Kutu No.148, Belge No.77.1

³⁵³ Garyan'da 4 ay görev yaptıktan sonra rahatsızlığı sebebiyle dönmek zorunda kalmıştır.

³⁵⁴ Dr. Aziz Bey, dönüşü sırasında OHAC tarafından kullanımı için verilen bazı malzemeyi beraberinde götürmüştür. Söz konusu malzemeye ilişkin olarak Garyan'da tutanak tutulmuş ve eksikler kaydedilmiştir. (B.k.z., *Türk Kızılayı Arşivi*, Kutu No. 148, Belge No. 102.2.)

Bey³⁵⁵ görev almışlardır. Bu doktorlar dışında heyette Dr. Abdüsselam Bey, Dr. Ertuğrul Bey,³⁵⁶ Dr. Beşir Fuat Bey, Eczacı Nazif Bey, Eczacı Solon Bey, Eczacı Suphi Bey ve Muhasebe Memuru Suphi Bey ile isimleri arşiv belgesinde kayıtlı olmayan 18 hastabakıcı bulunmaktaydı.³⁵⁷ Hums Sağlık Heyeti de daha önceki sağlık heyetiyle aynı yolu izlemiştir. Personelin bir kısmı³⁵⁸ malzeme eksiklerini tamamlamak üzere Paris üzerinden Marsilya'ya giderken kalanlar doğrudan Marsilya'ya gitmişlerdir. Heyetin hareket tarihi 2 Ocak³⁵⁹ 1912'dir. Heyet 14 Ocak 1912'de Marsilya'ya ulaşmış ve 17 Ocak 1912'de Tuvaş Şirketinin Manuba Vapuruna binerek Tunus'a hareket etmiştir. 18 Ocak 1912 günü Heyetin bindiği Manuba Vapuru, Sardunya adasının güneybatısında İtalyan donanmasına mensup Agordat isimli savaş gemisi tarafından tevkif edilmiştir.³⁶⁰

Bu gelişme OHAC tarafından protesto edilerek İtalya'nın hukuka aykırı girişimi Kızılhaç Cemiyetlerine şikâyet edilmiştir. Heyetin yolculuğu ile ilgili olarak Cenevre ve Lahey Anlaşmalarına göre İtalyan Kızılhaç Başkanlığına bilgi verildiğini belirten OHAC, Harbiye Nezaretine başvurarak gerekli girişimlerin yapılmasını

³⁵⁵ Sadettin Vedat Koçer: 1878 tarihinde Selanik'te doğmuştur. 1901 senesinde Askeri Tıbbiyeden mezun olmuştur. Bir sene süreyle Gülhane Hastanesi cerrahi servisinde staj görerek operatörlük sertifikası almıştır. Trablusgarp Savaşı sırasında Hilal-i Ahmer tarafından Trablusgarp'a gönderilen heyette yer almıştır. Savaşın bitiminden sonra 1913-14 yıllarında Trablusgarp'ta operatörlük yapmış ve bilahere yurda dönmüştür. 1925 senesinde cerrahi profesörü olmuş ve tıp fakültesinde görev yapmıştır. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 139) ; Sadettin Vedat Koçer'in, II.Abdülhamit döneminde Mısır'a kaçtığı ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra rütbesi iade edilerek Haydarpaşa Asker Hastanesine atandığı belirtilmiştir. Ayrıca Trablusgarp Savaşı'na giderken yolda İtalyanlar tarafından esir alındığı ve Fransızların girişimleri ile kurtarıldığı da yazılmıştır. (B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.86.)

³⁵⁶ Ertuğrul Baykal: 1886 yılında Selanik'te doğmuştur. 1910 yılında Tıp Fakültesinden mezun olarak cerrahi ihtisası için Paris'e gitmiştir. 1912 yılında yurda dönerek Kızılay'a girmiş ve operatör yardımcılığı göreviyle Trablusgarp'a gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı, İstiklal Savaşı ve Kızılay'daki mesaileri dolayısıyla Hilal-i Ahmer Gümüş Madalyası, Harp Gümüş Liyakat Madalyası ve İstiklal Harbi madalyaları ile tevcih edilen Ertuğrul Bey'e ayrıca İstiklal Harbinde binbaşılık rütbesi tevcih edilmiştir. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 42-43)

³⁵⁷ Bazı kaynaklarda İstanbul'dan 4 Ocak 1912'de hareket eden sağlık ebibinin 3 doktor, 24 erkek hemşire ile 2 muhasebe görevlisinden oluştuğu görülmektedir. (B.k.z., G. F. Abbott, **The Holy War In Tripoli**, London Edward Arnold, London, 1912, s.249-250)

³⁵⁸ 29 kişilik OHAC sağlık personelinden 22 kişi doğrudan Marsilya'ya giderken 7 kişi Paris üzerinden Marsilyaya geçmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 25 Ocak 1912, s.2.)

³⁵⁹ ATASE Arşivinden alınan belgede hareket tarihi 5 Ocak 1911(?) (23 Kanun-ı evvel 327 (?)) olarak görülmüştür. (B.k.z., **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 176, Fhr. 3-8.)

³⁶⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.18.1

istemiştir. Nitekim aynı gün Hariciye Nezareti vasıtasıyla Paris Büyükelçiliğine telgraf çekilmiştir.³⁶¹

Manuba vapurunun tevkif edilmesinin sebebi, gemide asker ve kaçak malzeme bulunduğu iddiasıdır. Vapurdaki OHAC Heyetinin teslimi istenmiş, mürettebat tarafından olumsuz karşılanınca gemi bütünüyle tevkif edilerek Cagliyari'ye götürülmüştür. OHAC Heyetinin seyahatiyle ilgili olarak Fransız ve İtalyan Kızılhaç Cemiyetlerine haber verildiğinden Fransız Hükümeti nezdinde girişimde bulunulması, Osmanlı Devleti'nin Paris ve Marsilya elçiliklerine bildirilmiştir. Ayrıca Almanya nezdinde girişimde bulunulması için de Berlin Büyükelçiliğine yazılmıştır.³⁶² Hariciye Nezareti tarafından Sadrazamlığa verilen malumat sonrasında Sadaret Dairesi Tahrirat Kaleminden; OHAC'ye ve Harbiye Nezaretine bilgi verilmiştir.³⁶³

Manuba vapurunda bir Osmanlı istihkâm subayına yazılmış mektup bulunmasıyla başlayan süreç önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir.³⁶⁴ Tutuklanan kişilerin casuslukla suçlanmaları, olayları yakından takip eden Tercüman-ı Hakikat Gazetesi tarafından protesto edilmiştir.³⁶⁵ Gazetede, Lahey Antlaşmasının 5. Maddesi gereğince asker kişilerin bile Tunus'a gitmelerine müsaade edilmesi gerektiği yazılmıştır.³⁶⁶ Yaşanan tutuklama olayından dolayı Dr. Kerim Sebati Bey de Paris Başkonsolosu Rıfat Paşa'ya bir telgraf çekerek gelişmeleri protesto etmiştir.³⁶⁷ Fransız idaresi altında bulunan Tunuslular da bu olaydan dolayı Fransız Dışişlerine telgraflarla başvurmuşlar ve 29 kişilik OHAC sağlık heyetinin tahliye edilmelerini istemişlerdir. Fransız bayrağı çekili olarak seyreden Manuba vapuruna İtalya tarafından yapılan müdahale Fransız basınınca da eleştirilmiştir.³⁶⁸

İtalyan basınında Manuba yolcularının Trablusgarp'a gitmek için Marsilya'da bir yat aradıkları ve bir kaptan ile görüştükleri yönünde haberler yer almıştır. Habere göre müşterilerin Osmanlı askeri olduğunu anlayan kaptan, kendisine yapılan teklifi

³⁶¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 176, Fhr. 3-8.

³⁶² BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 3993, Gömlek No: 299411.2.

³⁶³ BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 3993, Gömlek No: 299411.1.

³⁶⁴ Tercüman-ı Hakikat, 2 Şubat 1912, s.4.

³⁶⁵ Tercüman-ı Hakikat, 22 Ocak 1912, s. 1-3.

³⁶⁶ Tercüman-ı Hakikat, 23 Ocak 1911, s.1.

³⁶⁷ Tercüman-ı Hakikat, 26 Ocak 1912, s.3. ; Tanin, 27 Ocak 1912, s.1.

³⁶⁸ Tercüman-ı Hakikat, 22 Ocak 1912, s. 1-3.

reddetmiştir. Basın, tutuklananlardan bazılarının üzerinden yalnızca küçük cerrahi paketler çıkmasını ele alarak heyet personeline ilişkin şüphelere dikkat çekmiştir.³⁶⁹ Heyet muhasibinde 1.100.000 Frank tutarında para bulunduğu da basında ele alınmış, miktarın fazlalığı şüpheli bulunmuştur.³⁷⁰ Ayrıca OHAC üyelerinin Fransa'daki Saint Etienne Fabrikasından silah aldıkları ve beraberlerinde götürdükleri de iddia edilmiştir. Tüm bu değerlendirmeler yanında bu şahıslardan bazılarının malzeme tedarikinde görev almamış olmaları üzerinde durularak bu şahısların asker oldukları ileri sürülmüştür. İtalyan makamları yapılan bu tespitler kapsamında tutuklamaların haklılığını ispatlamak istercesine tutuklananların mesleki sınava alınacağını duyurmuştur. Gelişmeleri yakından takip eden İngiliz basını, İtalya'nın pozitif bir yaklaşım sergilemesini ve gerekçelerini Fransa'ya açıklamasını istemiştir. Aksi halde Fransız donanması, protesto amaçlı olarak İtalyan karasularına girerectir.³⁷¹

Osmanlı Hükümeti ileri sürülen iddiaları değerlendirerek açıklamalarda bulunmuştur. Söz konusu şahısların üzerinde OHAC tarafından verilmiş fotoğraflı kimliklerinin bulunduğu, yanlarında silah götürmedikleri, bazı personelin yalnızca kendilerini korumak amacıyla silah (revolver) sahibi oldukları ve belirtilen miktarda paralarının da olmadığı yalnızca kendilerine yetecek kadar paralarının bulunduğu belirtilmiştir. Tarafsız bir limandan tarafsız bir başka limana giden bu yolcuların tutuklanmaları keyfi bir yaklaşım olarak değerlendirilmiş ve protesto edilmiştir. Ayrıca Fransız bandıralı bir gemide seyahat eden bu yolculara ilişkin denetime, Fransız makamların yetkili olduğu da işaret edilmiştir.³⁷²

Savaş esiri olarak Sardunya adasının merkezi olan Cagliari'ye götürülen Heyet üyeleri, kimlik kontrolünden geçirildikten sonra jandarma kışlasında gözetim altına alınmışlardır. Üç gün boyunca Cagliari Devlet Hastanesine götürülen Heyet üyeleri hastanede oluşturulan bir sağlık heyetince pratik ve teorik imtihanlara tabi tutulmuşlardır.³⁷³ Yapılan sınavlar sonucunda söz konusu 29 kişiden bazılarının doktor, bazılarının hastabakıcı geri kalanın da idare memurları oldukları

³⁶⁹ **Tercüman-ı Hakikat**, 22 Ocak 1912, s. 1-3. ; **Tanin**, 23 Ocak 1912, s.2.

³⁷⁰ **Tanin**, 23 Ocak 1912, s.2

³⁷¹ **Tercüman-ı Hakikat**, 22 Ocak 1912, s. 1-3.

³⁷² **Tanin**, 25 Ocak 1912,s.2

³⁷³ Roma Tıp Fakültesi doktorlarının katılımıyla bir komisyon kurulduğu basına yansımıştır. (B.k.z., **Tanin**, 26 Ocak 1912, s.1.) Ayrıca Roma'dan bir doktorun Cagliari'ye gönderildiği ve Cagliari esaretinin bir hafta sürdüğüne yönelik tespitlerde vardır. (B.k.z., G. F. Abbott, **The Holy War In Tripoli**, London Edward Arnold, London, 1912, s.249-250)

anlaşılmıştır.³⁷⁴ Doktorların çok başarılı bulunduğu sınavlar sonrasında 5 kişi şüpheli görülmüştür. Heyetin Fransa'ya iade edilmesi durumunda bu kişilerle ilgili teminat alınmasına karar verilmiştir.³⁷⁵

Tunus ile Fransa arasında çalışan gemilerde savaş kaçağı bulunduğu iddiasıyla önce Kartaca³⁷⁶ daha sonra da Manuba vapurlarına el konulması, Fransa ile İtalya arasındaki ilişkileri zora sokmuştur.³⁷⁷ Fransa tarafından tutukluların tahliye edilmeleri ısrarla talep edilince diplomatik ilişkilere zarar gelmesini istemeyen İtalya, yapılan talebin kabul edilebileceğini bildirmiştir.³⁷⁸ Fransız Hükümeti de şüpheli bulunanları Trablusgarp'a göndermemeyi garanti etmiştir.³⁷⁹ Konuyla ilgili sürdürülen görüşmeler kapsamında İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Fransa'nın Roma Büyükelçisi ile görüşerek söz konusu 29 tutuklunun Fransız yetkililere teslim edileceğini açıklamışlardır. Mesele her iki ülkenin milli değerleri ve haysiyetleri çerçevesinde çözüme kavuşturulacaktır.³⁸⁰ Tutuklu 29 yolcu öncelikle Fransa'nın Cagliyari Konsolosluğuna teslim edilecekler ve buradan da konsolosluk vasıtasıyla Fransa'nın Fribol şehrine gönderileceklerdir.³⁸¹ Jandarma kıışlasında tutulan Heyet üyeleri, 28 Ocak 1912'de Fransa'nın Cagliyari Konsolosluğuna teslim edilmişlerdir.³⁸²

Paris Büyükelçiliği tarafından İstanbul'a çekilen bir telgrafla son gelişmeler aktarılmıştır. Fransa, muharip asker olanları Trablusgarp'a göndermeyecek ve konuyu Lahey Mahkemesine verecektir.³⁸³ 29 Ocak 1912'de Cagliyari'de Sen Agust (Saint Augustine ?) isimli vapura bindirilen OHAC Sağlık Heyeti, Marsilya yakınlarındaki Fribol'e getirilmiş ve burada bulunan bir karantina evine

³⁷⁴ **Tanin**, 26 Ocak 1912, s.1.

³⁷⁵ **Tanin**, 27 Ocak 1912, s.1

³⁷⁶ İtalya, Tunus'a giden Kartaca Vapurundaki bir uçağın Osmanlı ordusuna götürüldüğünü iddia etmiş ve konunun Lahey'de muhakemesini istemiştir. Vapurda kaçak malzeme bulunmadığı ve uçağın Trablusgarp'a gitmediği yönünde verilen teminatlar sonrasında vapurun hareketine izin verilmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 30 Ocak 1912, s.2.) ; Geminin hareketi ancak içindeki uçağın karaya çıkarılmasından sonra mümkün olmuştur. (B.k.z., **Tanin**, 27 Ocak 1912, s.2.) Tunus'a gitmekten alıkonulan uçağın pilotu, Tunus'ta düzenlenen müsabakalara gidemediğini beyan ederek Lahey Sulh Mahkemesine başvurmuş ve 74.000 Frank tazminat talep etmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 1 Nisan 1912, s.1.)

³⁷⁷ **Tanin**, 30 Ocak 1912, s.2.

³⁷⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, 23 Ocak 1912, s.1.

³⁷⁹ **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Ocak 1912, s.3.

³⁸⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 26 Ocak 1912, s.3.

³⁸¹ **Tanin**, 28 Ocak 1912, s.1.

³⁸² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.18.2.

³⁸³ **BOA.**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No:1.127.

yerleştirilmiştir.³⁸⁴ Burada oluşturulacak tahkikat komisyonunda bir doktor, bir asker ve bir emniyet görevlisinin bulunacağı öğrenilmiştir.³⁸⁵ Mesleki yeterliklerin tespiti için oluşturulan sınav komisyonu da aynı tarihte Paris'ten Marsilya'ya hareket etmiştir.³⁸⁶ OHAC üyeleri, Paris Emniyet Genel Müdürü Mösyö Henyu(?) başkanlığındaki bir heyet tarafından kimlik kontrolünden geçirilmiş ve mesleki sınava alınmışlardır.³⁸⁷

Dr. Mehmet Emin Bey, İTC'nin Kadıköy Şubesinden Cemil Paşa'ya 1 Şubat 1912'de bir mektup yazarak yaşanan süreç hakkında bilgi vermiştir. Mektupta yolculuğun başlangıç tarihi olarak 17 Ocak 1912 tarihi gösterilmiştir. Vapur, 18 Ocak günü sabah saatlerinde Sardunya adasının açıklarındayken İtalya'nın Agurdat isimli savaş gemisi tarafından alıkonulmuştur. 19 Ocak tarihinde vapurda bulunan sağlık heyetinin teslimi istenmiştir. Vapurdan indirildikten sonra askeri kışlaya götürülen OHAC üyeleri, 20-21 Ocak tarihlerinde sorguya alınmışlardır. 22 Ocak 1912'de heyette bulunan üç doktor, Cagliyari Devlet Hastanesine götürülerek mesleki sınava tabi tutulmuşlardır. 23-24 Ocak tarihlerinde de üçer kişilik gruplar halinde hastabakıcıların sınavı yapılmıştır. 26 Ocak tarihinde heyet üyeleri yeniden sorguya alınmışlardır. 27 Ocak tarihinde Fransa'ya gönderileceklerini öğrenen heyet üyeleri, 28 Ocak tarihinde Transatlantik Şirketinin Saint Agustin(?) adlı vapuruyla Marsilya'ya gitmek üzere Cagliyari'den ayrılmışlardır. 29 Ocak akşamı saat 18:00 sıralarında, Marsilya'nın Fribol adlı şehrindeki tahaffuzhaneye³⁸⁸ getirilmişlerdir. Aynı akşam heyetle ilgili sorgulamalar başlamış, 30-31 Ocak tarihlerinde de devam etmiştir. 31 Ocak akşamında çalışmalarını bitiren tahkikat komisyonu Paris'e dönmüştür. 1 Şubat tarihinden itibaren heyet hakkında verilecek karar beklenmiştir.³⁸⁹

Yapılan tahkikat kapsamında Fransa Başbakanı Poincare, Paris Emniyet Müdürü Henyu'yu makamında kabul ederek bilgi almıştır. Görüşme neticesinde söz konusu 29 kişiden 27'sinin gerçekten OHAC üyesi olduklarının anlaşıldığı, 1 kişinin hastalığı sebebiyle imtihan edilemediği, 1 kişinin de kimliğini ibraz edemediği için

³⁸⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.18.2. ; **Tanin**, 31 Ocak 1912, s.1.

³⁸⁵ **Tanin**, 29 Ocak 1912, s.1.

³⁸⁶ **Tercüman-ı Hakikat**, 30 Ocak 1912, s.1.

³⁸⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.18.2.

³⁸⁸ Tahaffuz hane: karantina evi. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1606)

³⁸⁹ **Tanin**, 9 Şubat 1912, s.2.

Fransa'dan çıkarılacağı yönünde açıklama yapılmıştır.³⁹⁰ İtalya'nın Paris Büyükelçisi Titoni de Fransa Başbakanıyla konu hakkında bir görüşme yapmıştır.³⁹¹ Yapılan tahkikat sonrasında, sağlık heyetinin Tunus üzerinden Trablusgarp'a gitmelerine müsaade edilmiştir.³⁹²

Fransız basını, tutukluları yakından takip etmiştir. Tan Gazetesi, Marsilya'ya getirilenlerin elinde OHAC üyesi olduklarını gösteren kimlik belgeleri olduğunu yazmış ve onları üç grup halinde sınıflandırmıştır. Bunlardan birinci grubu doktorlar oluşturmuştur. İkinci grupta yedi ya da sekiz kişiden oluşan tecrübeli hastabakıcılar vardır. Geri kalan personel ise tecrübesi az ikinci sınıf hastabakıcılar olarak değerlendirilmiştir. Saint Agustin Vapuru ile Fribol'e ilk geldiğinde, OHAC Sağlık Heyetini yakından takip eden basın, bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Vapurda bulunan eşyaların indirilmesi istendiğinde doktorlar ile ikinci sınıfa mensup hastabakıcılar eşyalara dokunmadan vapurdan inerken tecrübeli hastabakıcılar olarak sınıflandırılmış olan yedi ya da sekiz hastabakıcı eşyaları vapurdan indirmişlerdir. Bu davranış gelişmeleri izleyen muhabirlerin gözünden kaçmamış, ikinci sınıfa mensup tecrübesiz hastabakıcıların rahatlığı şüpheli bulunmuştur. Heyet üyeleri Marsilya'da iki otele yerleşmişlerdir. Üç doktor ile birinci sınıfa mensup hastabakıcılar, fiyatı yüksek bir otele yerleşirken ikinci sınıfa mensup hastabakıcılar, genellikle muhacirlerin konakladığı bir başka otele yerleşmişlerdir. Fribol'de tutulan hastabakıcılarla görüşen basın mensupları, bunlar arasında çok kibar ve olgun kimseler olduğunu gözlemişler ve bunların hastabakıcı olmalarına şaşırılmışlardır. Bu tespitler, hastabakıcılara ilişkin tereddütleri daha da artırmıştır. Yaşanan süreç sırasında uzun ve zorlu bir tahkikat geçiren OHAC Hums Sağlık Heyeti nihayet 2 Şubat 1912'de Tunus'a doğru yola çıkmıştır.³⁹³

Manuba Vapurunda tutuklananlardan bazıları gerçekten de askeri rütbeye haiz kimselerdi. Ordu ile bağlantılarının kalmadığı belirtilen bu personelden biri Haydar Bey'dir. Muhasebe memuru olarak Heyete katılmış olan Haydar Bey, Topçu Yüzbaşısıdır. Haydar Bey dışında Heyete katılan diğer askerlerin hastabakıcılığı öğrendikleri yazışmalardan anlaşılmıştır. Haydar Bey haricinde Heyete katılan diğer

³⁹⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 2 Şubat 1912, s.3.

³⁹¹ **Tercüman-ı Hakikat**, 3 Şubat 1912, s.1.

³⁹² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.18.2.

³⁹³ **Tercüman-ı Hakikat**, 3 Şubat 1912, s.3.

personeller ise Topçu Teğmen Münir Vahid Efendi(?), Topçu Teğmen Ali Yaver Efendi(?), Topçu Teğmen Ziyaeddin Efendi ile İstihkâm Teğmen Hasan Basri Efendidir. Bunların orduyla ilişkileri kalmamış ve hastabakıcılığı öğrenerek Heyete katılmışlardır. İstanbul'dan gönderilen bir telgraf vasıtasıyla heyet hakkındaki bu ayrıntıların Fransız yetkililere açıklanması ve Fransa tarafından verilecek kararın İstanbul'a bildirilmesi Osmanlı Büyükelçiliğinden istenmiştir.³⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin Marsilya Başkonsolosu, OHAC'ye bir telgraf çekerek son duruma ilişkin bilgi vermiştir. Kafiledeki hastabakıcılardan biri hastalandığı için Basri adındaki bir başka hastabakıcı ise seyahatine izin verilmediği için Trablusgarp'a gidememiş geri kalan personel, Sfaks'a gitmek üzere yola çıkmışlardır. Alınan bu haber, OHAC Genel Müfettişi tarafından Harbiye Nezaretine bildirilmiştir.³⁹⁵

Aynı tarihte benzer bir telgraf da Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa'dan alınmıştır. OHAC Sağlık Heyetinin 27 kişi olarak Trablusgarp'a gittiğini bildiren Paşa, hastabakıcı Ziyaeddin Bey'in henüz imtihan edilmediğini, Hasan Basri Bey'in ise üzerinde çıkan bazı evraktan dolayı şüpheli görüldüğünü bu sebeple İsviçre sınırına gönderilerek orada serbest bırakılacağını bildirmiştir. Heyette yer alan personele dikkat çeken Rıfat Paşa, Trablusgarp'a vardıklarında bunların yalnızca sağlık hizmetlerinde görevlendirilmelerini vurgulamıştır. Bu personelin başka görevlerde istihdam edilmeleri soruna sebep olacaktır. Harbiye Nezaretinin bu husus doğrultusunda Trablusgarp Komutanlığı'na bilgi vermesi istenmiştir.³⁹⁶ Aynı gün bu telgraf doğrultusunda Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Dairesi (Genelkurmay Başkanlığı), Trablusgarp Komutanlığına bir şifreli telgraf göndermiştir. Telgrafta OHAC Sağlık Heyeti arasında subayların bulunduğu belirtilerek bunların yalnızca sağlık hizmetlerinde görevlendirilmeleri ve muharip görevlerden uzak tutulmaları bildirilmiştir.³⁹⁷

Harbiye Nazırı, 4 Şubat 1912'de OHAC Genel Merkezine gelişmeleri açıklayan bir yazı göndermiştir. 3 Şubat 1912'de Paris Büyükelçisi tarafından çekilen telgrafa atfen verilen malumata göre, Ziyaeddin Bey'in hastalığı sebebiyle

³⁹⁴ BOA., Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553. Gömlek No:1.132.

³⁹⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 176, Fhr. 3-3.

³⁹⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 176, Fhr. 3-4.

³⁹⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 176, Fhr. 3-6.

Trablusgarp'a gönderilmeyeceği, iyileştiği zaman İstanbul'a döneceği belirtilmiştir. Şüpheli bulunan Hasan Basri Bey, askerlikle ilişkili olmayıp yedek astsubay³⁹⁸ durumundadır. Harbiye Nezareti, Hasan Basri Bey'i göreve çağırılmamıştır. Şahıs bizzat OHAC'ye başvurarak hastabakıcı sıfatıyla görev almıştır. Bu bilgiler ışığında konunun değerlendirilmesini isteyen Paşa, böylece mevcut şüphenin giderileceğini belirtmiştir.³⁹⁹ Trablusgarp'a gitmekten alıkonulan Hasan Basri Bey, Paris Emniyet Müdürlüğüne mensup iki görevli nezaretinde İsviçre'ye götürülmüş ve Cenevre'deki Osmanlı Büyükelçiliğine teslim edilmiştir.⁴⁰⁰

Harbiye Nazırı, 11 Şubat 1912'de Hariciye Nezareti'ne Ziyaeddin Efendi'nin durumuyla ilgili görüş bildirmiştir. Nazır, heyete son anda katılan bu şahsın asker olduğuna ilişkin malumatının bulunmadığını belirtmiştir. Şahsın tabi tutulacağı mesleki sınavda başarılı olamaması durumunda kapanmış olan subay hastabakıcılar konusu yeniden gündeme gelebilecektir. Bu sorunun önüne geçmek için Ziyaeddin Bey, yola çıkacak hale gelince kendisine hava değişimi raporu verilerek İsviçre yoluyla yurda gönderilmesi uygun olacaktır.⁴⁰¹

2 Şubat 1912'de yola çıkan Heyet, 4 Şubat 1912'de Tunus halkının coşkulu tezahüratları arasında Tunus'a ulaşmıştır.⁴⁰² Halkın Osmanlı ve Fransa lehinde yaptığı coşkulu tezahüratlar, Tunus'taki Fransız makamlar tarafından ihtiyatla takip edilmiştir. Fransız idaresi asayişin temini ve Heyetin güvenliğinin sağlanması amacıyla zırhlı birlikleri de ihtiva eden askeri taburları limanda hazır bulundurmuştur.⁴⁰³ Tedbirler kapsamında OHAC Sağlık Heyeti'nin limana inmesine izin verilmemiştir. Yalnızca hastalanmış olan bir kişi ile adına para çeki düzenlenmiş bir başka heyet üyesi limana çıkmıştır.⁴⁰⁴ İstanbul'dan 2 Ocak 1912'de yola çıkan Heyetin karşılaştığı güçlükler sebebiyle üzüntü duyan Tunus halkı, Heyet için

³⁹⁸ Hasan Basri Efendi'nin rütbesiyle ilgili olarak arşiv belgelerinde farklı bilgiler olduğu görülmektedir. (B.k.z., **BOA.**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553. Gömlek No:1.132.)

³⁹⁹ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 176, Fhr. 3-9.

⁴⁰⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 10 Şubat 1912, s.3.

⁴⁰¹ **BOA.**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553. Gömlek No:1.180.

⁴⁰² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.18.2.

⁴⁰³ G. F. Abbott, **The Holy War In Tripoli**, London Edward Arnold, London, 1912, s.249-250

⁴⁰⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 3 Şubat 1912, s.3.

hazırladıkları hediyeleri⁴⁰⁵ takdim ederek bu hediyelerin Çağiyari Hatırası olarak kabulünü istemişlerdir.⁴⁰⁶

OHAC Heyeti'nin bulunduğu gemi, iki saat limanda kaldıktan sonra Sfaks şehrine doğru hareket etmiştir.⁴⁰⁷ 5 Şubat 1912'de Sfaks şehrine ulaşılmıştır.⁴⁰⁸ Tunus'ta olduğu gibi Sfaks'ta da halkın galeyan halinde olması sebebiyle Heyet'in şehirde uzun süre kalması sakıncalı görülmüş ve yetkili Kontrolör Sivil(?) tarafından uyarıda bulunulmuştur. Bunun üzerine Dr. Rıfki Bey'in başkanlığında 20 personel⁴⁰⁹ hastane eşyasıyla yola çıkmıştır. Trablusgarp'a ulaşan Heyet üyeleri, Dr. Kerim Sebati Bey'in emrine girerek uygun görülen yerlerde göreve başlamışlardır⁴¹⁰ Heyet Ben-i Karden'den Rigdalın, Uceylat, Zaviye yoluyla Aziziye'ye ulaşmıştır.⁴¹¹ Dr. Mehmet Emin Bey, Muhasebe Memuru olarak heyete katıldığı anlaşılan Ali Haydar Bey ve diğer dört görevliyle Sfaks'ta kalmıştır. Burada Marsilya'dan banka kanalıyla gelecek olan paranın gelmesi beklenmiştir. 16 Şubat'ta paranın tamamını alan Heyet üyeleri Ben-i Karden'e gitmek üzere otomobil ile Sfaks'dan ayrılmışlardır.⁴¹² Trablusgarp sınırına geldiklerinde bir subayın komutası altında bulunan 20 kadar süvari tarafından karşılanan Heyet, sorunsuz şekilde Aziziye'ye ulaşmıştır. Bu sırada Aziziye'de çadır sıkıntısı çekildiğinden getirilen çadırlar yaşanan sıkıntıların aşılmasında faydalı olmuştur.⁴¹³

1.3. Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sağlık Heyetleri

Mısır kamuoyu, Trablusgarp Savaşı'nın başlamasıyla birlikte nakdi yardım toplanması, toplanan paralarla sağlık heyetleri oluşturulması ve bölgeye gönderilmesi için çalışmalarına başlamıştır. Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın validesi Emine Hanımefendi, sürdürülen faaliyetlere önderlik ederek örnek olmuştur. MHAC reisliğini üstlenen Emine Hanımefendi, askerler için 6000 takım elbise hazırlatarak

⁴⁰⁵ Tunus'ta doktorlara altın saat, hastabakıcılara Tunus mamülü tütün tabakası ve para kesesi hediye edilmiştir. (B.k.z., **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.18.2.)

⁴⁰⁶ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.18.2.

⁴⁰⁷ G. F. Abbott, **The Holy War In Tripoli**, London Edward Arnold, London, 1912, s.249-250

⁴⁰⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.149, Belge No. 10. ; **Tanin**, 7 Şubat 1912, s.1.

⁴⁰⁹ 10 Şubat 1912 tarihli Tanin gazetesinde heyetten 21 kişinin deniz yoluyla El- Biban'a gidecekleri kalan 6 kişinin ise karayolunu takip edecekleri belirtilmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 10 Şubat 1912, s.1.)

⁴¹⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.149, Belge No. 10

⁴¹¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.18.2

⁴¹² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 149, Belge No. 10. ; **Tercüman-ı Hakikat**, 17 Şubat 1912, s.3. ; **Tanin**, 18 Şubat 1912. s.2.

⁴¹³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 149, Belge No. 10.

1500 yaralının 4 aylık tedavi masrafını üstlenmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı kuvvetlerinin sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için MHAC'ye mensup 4 doktor ile 10 hastabakıcıdan oluşan bir sağlık heyeti⁴¹⁴ oluşturulmuş ve gerekli tıbbi malzemeler 64 deveye yüklenerek 3 Kasım 1911'de yola çıkarılmıştır.⁴¹⁵ Bu sağlık heyeti 6 Aralık 1911'de Derne'deki Ayn'e-l Mansur Karargahına ulaşarak göreve başlamıştır.⁴¹⁶ Bu girişim sonrasında Yardım Komisyonları vasıtasıyla çalışmalar devam ettirilmiştir. Faaliyetleri yakından takip eden Mısır Fevkalade Komiseri Rauf Bey, çalışmalarla ilgili Sadaret Dairesine bilgi vermiştir. Yapılan bu çalışmalardan dolayı, Osmanlı Devleti adına duyulan memnuniyeti bildirerek teşekkür etmenin Mısır kamuoyunda olumlu yankı bulacağını belirten Rauf Bey, kendisine bu hususta müsaade edilmesini istemiştir.⁴¹⁷

Mısır'da sürdürülen yardım kampanyaları iki farklı koldan sürdürülmüştür. Bunlardan birincisi İane-yi Harbiye'dir. Bu yardım faaliyeti, Donanma İane Cemiyetine bağlı olarak köylere kadar şubeler kuran bir teşkilatlanma ile gerçekleştirilmiş ve önemli miktarda yardım toplanmıştır. İkinci yardım cemiyeti ise Hilal-i Ahmer İane Cemiyeti olup El Müeyyid gazetesinin sahibi olan Şeyh Ali Yusuf Bey'in idaresinde faaliyet göstermiştir. Yakın zamanda oluşturulan bu yardım kurumu, kısa zamanda 4000 İngiliz Sterlini yardım toplamıştır. Yardımlar oluşturulan komisyonlar vasıtasıyla alınmış ve komisyonlar bir üst komisyona bağlı olarak çalışmışlardır. 5000 İngiliz Sterlini yardımda bulunan Ömer Tosun Paşa, bu üst komisyonun başkanlığını üstlenmiştir.⁴¹⁸

Yardım kampanyaları, para desteği sağlanmasında çok önemli rol oynamıştır. Mısır Fevkalade Komiser Vekili Hasan Fehmi Bey 25 Kasım 1911'de çektiği telgrafında, HA yardımı olarak toplanan para miktarının 6.000 liradan fazla olduğunu bildirmiştir. Savaş yardımı olarak toplanan paranın miktarı ise 60.000 liradan fazladır.⁴¹⁹ Maliye Nazırı tarafından Sadrazamlığa gönderilen yazıda yapılan yardımlara ilişkin bilgiler görülmektedir. Buna göre Mısır Yardım Cemiyetinin

⁴¹⁴ Bu sağlık heyetine ilişkin bir görsel Ek.16'da görülebilir.

⁴¹⁵ BOA., Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No: 292.2.

⁴¹⁶ Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s. 29.

⁴¹⁷ BOA., Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No: 292.2.

⁴¹⁸ Tanin, 25 Kasım 1911, s.2-3.

⁴¹⁹ BOA., Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No: 292.33.

kasasında toplanan 28.000 İngiliz Sterlini paradan 6.000 İngiliz Sterlinlik bölümü, Bingazi bölgesine Enver Bey'e gönderilmiştir. Trablusgarp'a para göndermenin güçlüğü sebebiyle 4.000 İngiliz Sterlinlik yardımın da Paris Büyükelçiliğine gönderilmesi düşünülmüştür. Bu amaçla 4.000 Sterlin telgraf poliçesiyle Paris Büyükelçiliğine gönderilmiştir. Konuyu değerlendiren Maliye Nazırı, Trablusgarp'a para göndermek için Hazine tarafından gerekli önlemlerin alındığını belirterek sonraki dönemlerde yapılacak yardımların Osmanlı Bankası vasıtasıyla Maliye Bakanlığına gönderilmesini istemiştir.⁴²⁰

Yardım toplanması ve sağlık heyeti oluşturulması amacıyla sürdürülen faaliyetler devam ettirilmiştir. 19 Kasım 1911'de Mısır Fevkalade Komiser Vekili Hasan Fehmi Bey, Sadrazamlığa bir telgraf çekerek yeni gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. Bu telgrafla, MHAC tarafından 70 çadır ve yeterli malzemeyle birlikte 4 doktor, 6 eczacı ve 30 hastabakıcıdan oluşacak ikinci bir sağlık heyetinin⁴²¹ hazırlandığı bildirilmiştir. Bu sağlık heyetinin iki kısma ayrılarak deniz yoluyla Bingazi ve Trablusgarp'a⁴²² gönderilmesi planlanmaktadır. Bununla beraber hangi tarafta daha fazla ihtiyaç olduğunun MHAC'ye bildirilmesi gerekmektedir.⁴²³ Telgraf alındıktan bir gün sonra Sadrazamlık makamından Harbiye Nezaretine bu konuyla ilgili bir tezkire⁴²⁴ yazılarak görüş sorulmuştur.⁴²⁵

Harbiye Nazırı, hangi tarafta daha fazla ihtiyaç olduğunun kesin olarak bilinemediği belirterek tezkireyi cevaplamıştır. Bununla beraber, İstanbul'dan Trablusgarp'a bir sağlık heyetinin gönderildiği, MHAC tarafından teşkil edilen ilk sağlık heyetinin de Bingazi'ye gitmekte olduğu hatırlatılmıştır. Trablusgarp bölgesine gönderilmesi planlanan Adana HA Sağlık Heyeti'nin hareketine ilişkin henüz haber alınmadığını belirten Harbiye Nazırı, durumun bu hususlar

⁴²⁰ BOA., Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No:292.15.

⁴²¹ Hazırlanan ikinci sağlık heyetine ilişkin görsel Ek. 17'de görülebilir.

⁴²² Bu planlamalar sırasında Roma basınında MHAC Sağlık Heyetinin Trablusgarp'a çıkışına İtalya tarafından izin verildiği yazılmıştır. (B.k.z., **Tanin**, 7 Kasım 1911,s.6.) İngiltere'nin girişimleri sonrasında HA bayrağı taşıyan gemilerin Trablusgarp, Bingazi, Derne ve Tobruk sahillerine emniyetle çıkabileceğini duyuran İtalya sonradan bu karardan vazgeçmiş gemilerde yakalanacak eşyaya el koyacağını açıklamıştır. Sağlık heyetleri karayolunu kullanarak bölgeye gitmişler (B.k.z., **Tercüman-ı Hakikat**, 23 Aralık 1911, s.2.)

⁴²³ BOA., Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No: 292.24.

⁴²⁴ Tezkire: Bir şehrin içinde bulunan resmi daireler arasındaki yazışma. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1719).

⁴²⁵ BOA., Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No: 292.23.

kapsamında değerlendirilmesine dikkat çekmiştir. Mevcut şartlarda Mısır'da teşkil edilmiş olan ikinci sağlık heyetinin planlandığı gibi ikiye taksim edilerek gönderilmesi uygun bulunmuştur.⁴²⁶ Bu karar Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemî tarafından 22 Kasım 1911'de Mısır Fevkalade Komiserliğine bildirilmiştir. Buna göre, Mısır'dan gönderilecek sağlık heyeti ikiye taksim edilerek Bingazi'ye ve Trablusgarp'a gönderilecektir.⁴²⁷

Tanın gazetesi 13 Aralık 1911 tarihli sayısında MHAC tarafından sürdürülen faaliyetleri haber yapmıştır. Bingazi'ye gönderilen birinci sağlık heyeti bir ay önce göreve başlamıştır. Tüm levazımı ile birlikte Derne, Tobruk ve Bingazi'de görev yapmak üzere hazırlanan ikinci, üçüncü ve dördüncü sağlık heyetleri de Kahire İstasyonu'nda yapılan tören sonrasında yola çıkarılmışlardır. 150 kişiden oluşan bu kafilenin beraberinde 550 deve yükü malzeme bulunmaktadır.⁴²⁸

İncelenen arşiv belgelerinde, Trablusgarp bölgesine Mısır'dan gönderilen herhangi bir sağlık heyetine rastlanmamıştır. Bingazi bölgesinde ise MHAC personeli tarafından kurulan üç adet Hilal-i Ahmer Hastanesi faaliyete geçirilmiştir. Konuyla ilgili kaleme alınmış eserlerde de MHAC'nin üç ayrı sağlık ekibi oluşturarak bölgeye gönderdiği belirtilmiştir. Bu çalışmaya göre ekiplerde dokuz doktor, altı eczacı ve çok miktarda hastabakıcı ile ilaç ve ameliyat malzemeleri bulunmaktaydı. Heyetler kendilerine tahsis edilen özel bir trenle İskenderiye'ye gitmişler, burada temin edilen 500 deveye malzemelerini yükleyerek yolculuğa devam etmişlerdir. Bu seyahatin tüm masrafları Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa tarafından karşılanmıştır. Bu sağlık ekipleri Tobruk, Bingazi ve Derne'ye giderek görev yapmışlardır.⁴²⁹ Enver Bey'in bu gelişmelerden duyduğu memnuniyeti MHAC'ye mektup yazarak dile getirmiştir.⁴³⁰

Düzenlenen yardım kampanyaları gönderilen heyetlerin masraflarının karşılanmasında önemli rol oynamıştır. İlk kafilenin masrafları için 50.000 Mark'lık bir yardım parası kullanılırken ikinci kafiye için toplanan yardım parası bu tutarın

⁴²⁶ BOA., Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No: 292.26.

⁴²⁷ BOA., Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No: 292.25.

⁴²⁸ Tanin, 13 Aralık 1911, s.5.

⁴²⁹ Tanin, 23 Aralık 1911, s.2. ; Kurtcephe, a.g.e., s.144-145.

⁴³⁰ Kurtcephe, a.g.e., s.144-145.

üzerindedir.⁴³¹ Bu sağlık heyetlerinin bölgeye ulaşması büyük bir rahatlama sağlamıştır. MHAC'nin faaliyetleri ve heyet üyelerine ilişkin veriler Bingazi Bölgesinde Sağlık Hizmetleri başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Mısır kamuoyunun savaşa gösterdiği yakın ilgi, Mısır'da yaşayan duyarlı bazı kimselerin Bingazi'ye yaptıkları ziyaretleri beraberinde getirmiştir. 20 Nisan 1912'de Tobruk Komutanı Nazım Bey'in çektiği telgraf ile iki misafirin Mısır Fevkalade Komiserliğinin tavsiyesiyle Defne'ye gitmek üzere yola çıkarılacakları BKGK'ya bildirilmiştir. Bu iki misafir Mısır'da yayın yapan Nil Gazetesinin sahibi Mösyö Kolera(?) ile eşidir. Bu misafirler 21 Nisan sabahı Defne'ye gitmek üzere yola çıkarılacakları Sellum Müfreze Komutanı İsmet Efendi tarafından haber verilmiştir.⁴³²

1.4. Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti

Alman Kızılhaç Cemiyeti, savaşın başlamasıyla birlikte harekete geçerek Trablusgarp'ta görev yapmak üzere Alman Hariciye Nezaretine başvurmuş ve gönderilecek sağlık heyetinin hazırlığına başlamıştır.⁴³³ Ayrıca cemiyet merkezinde yapılacak olağanüstü bir toplantıyla da gönderilecek sağlık heyetinin teşkili kararlaştırılmıştır.⁴³⁴ Cemiyet, tarafsızlık esasları⁴³⁵ çerçevesinde her iki tarafa da eşit mesafede hizmet verecektir. Bu husus OHAC'ye de bildirilerek tarafsızlık konusundaki yaklaşımın mazur görülmesi istenmiştir.⁴³⁶ Hazırlıkların devam ettiği günlerde konuyla ilgili bir beyanname yayınlayan Alman Kızılhaç Cemiyeti, Alman halkını OHAC'nin yardımına çağırmıştır. Bu beyannamede; OHAC'nin henüz kuruluş aşamasında olduğu, tam olarak faaliyete başlamadığı, personel ve malzeme açısından sıkıntı çektiği belirtilmiş ve Almanya'daki herkesin OHAC'ye yardım edeceğine olan inanç dile getirilmiştir.⁴³⁷

Alman Kızılhaç Cemiyetince devam ettirilen faaliyetler 23 Aralık 1911'de basına yansımıştır. Haberde, Alman Kızılhaç Cemiyeti tarafından Trablusgarp'a bir

⁴³¹ **Tanin**, 21 Kasım 1911, s.3.

⁴³² **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-17.

⁴³³ **Tercüman-ı Hakikat**, 29 Kasım 1911, s.3. ; **Tanin**, 30 Kasım 1911, s.1.

⁴³⁴ **Tanin**, 4 Ocak 1912, s.2.

⁴³⁵ Tarafsızlık esasları kapsamında İtalya Hükümetine de yardım teklif edilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından memnuniyetle karşılanan teklif İtalyanlar tarafından reddedilmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 8 Ocak 1912, s.2.

⁴³⁶ **Tanin**, 1 Aralık 1911, s.2.

⁴³⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, 12 Aralık 1911, s.1.

sağlık heyeti gönderileceği ve heyete Profesör Goebel'in başkanlık edeceği yazılmıştır.⁴³⁸ Özellikle ateşli silah yaralanmalarıyla ilgilenmesi planlanan heyette, dâhili hastalıklar konusunda Prof. Goebel hizmet verecektir.⁴³⁹

Almanya'da faaliyet gösteren bazı bankaların müdürleri Alman halkına seslenerek: Trablusgarp'ta görev alacak olan Kızılhaç Cemiyetine yardım talep etmişlerdir.⁴⁴⁰ Yine pek çok hayırsever topluluk, Alman Kızılhaç Cemiyetine yardım yapacaklarını ve para toplayacaklarını açıklamışlardır. Ayrıca yakın zamanlarda Kızılhaç işleriyle meşgul olan Mareşal Goltz başkanlığında bir yardım komitesi oluşturulması yönünde girişimlerde bulunulmuştur.⁴⁴¹ Osmanlı Devleti ile ticari bağlantıları bulunan Krupp, Mauser, Deutsche Bank gibi firmalar da çalışmalara katılarak finansman desteği sağlamışlardır.⁴⁴² 6 Ocak 1912'de Berlin'deki Osmanlı Kulübünde düzenlenen yemek sonrasında yardım kampanyası düzenlenmiştir. Bu kampanyada: Deutsche Bank, 20.000 Mark; Krupp Firması, 10.000 Mark; Mauser Firması, 10.000 Mark ve Verinkt (?) Vafin (?) Fabrikası, 5.000 Mark yardımda bulunmuşlardır.⁴⁴³

Heyeti oluşturan personele ilişkin farklı tespitler yapılmıştır. Bunlardan birinde heyetin: Prof. Goebel'in başkanlığında iki doktor ile oniki hastabakıcıdan⁴⁴⁴ oluştuğu belirtilmiştir.⁴⁴⁵ Bir başka kaynakta ise, heyette üç de doktor adayının bulunduğu belirtilmiştir. Buna göre heyette görev alan doktorlar: Prof. Goebel, Prof. Schutze ile Dr. Fritz'dir. Bunların yanında üç doktor adayı ile dokuz da yardımcı personel vardır.⁴⁴⁶ Heyetin mevcuduna ilişkin basında da farklı bilgiler yer almıştır. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde heyetin iki profesör, bir askeri tabip, oniki hastabakıcı ile iki öğrenciden oluştuğu yazılmıştır.⁴⁴⁷ Tanin gazetesinin haberinde ise

⁴³⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, 23 Aralık 1911, s.1.

⁴³⁹ **Tanin**, 12 Ocak 1912, s.2.

⁴⁴⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 5 Ocak 1912, s.3.

⁴⁴¹ **Tanin**, 2 Aralık 1911, s.1.

⁴⁴² G. F. Abbott, **a.g.e.**, s.247-249.

⁴⁴³ **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Ocak 1912, s.1.

⁴⁴⁴ Adigeçen 12 hastabakıcının bazı kaynaklarda hemşire olarak belirtilmiştir. Bu hemşirelerden ikisinin Tunus yoluyla ilerlerken tifodan öldükleri yazılmıştır. (B.k.z., Comodore W. H. Beehler, **1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi**, Çev: Leyla Yıldırım, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014, s.83.)

⁴⁴⁵ **BOA.**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.81.

⁴⁴⁶ **Frik, a.g.m.**, s.346.

⁴⁴⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, 12 Mart 1912, s.3.

iki profesör, bir eski askeri doktor ile dördü tıp fakültesi öğrencisi olan oniki hastabakıcının bulunduğu yazılmıştır.⁴⁴⁸

Hariciye Nezareti, 21 Aralık 1911'de Harbiye Nezaretine bir tezkire göndererek Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti hakkında bilgi vermiş ve Trablusgarp'taki yetkililerin Heyete itibar göstermesini istemiştir. Yazıda OHAC ile birlikte çalışacak olan Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyetinin Marsilya-Tunus yoluyla seyahat edeceği ulaşım tarihinin ve yerinin daha sonra bildirileceği belirtilmiştir.⁴⁴⁹

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, bu tezkireyi değerlendirerek 24 Aralık 1911'de Hariciye Nezaretine cevap yazmıştır. Bu yazıda: Alman Kızılhaç Heyetinin seyahatine yönelik alınacak önlemler, hakkında bilgi verilmiştir. Nazır, heyetin güvenliğini temin için Trablusgarp Komutanlığına emir verileceğini ve bu doğrultuda Tunus sınırına bir müfreze asker gönderileceğini bildirmiştir. Gerekli hazırlıkların sağlanabilmesi için seyahat zamanının ve izlenecek güzergâhın bildirilmesi istenmiştir.⁴⁵⁰ Hariciye Nezareti, gönderilen bu tezkireye 15 Aralık 1911'de cevap vermiştir. Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti'nin, 21 Ocak 1912'de Tunus'a ulaşması beklenmektedir. Ayrıca seyahat güzergâhı da bildirilmiştir.⁴⁵¹

Hazırlıklarını devam ettiren heyetin başkanı olan Prof. Goebel, Alman Kraliçesi tarafından kabul edilmiştir.⁴⁵² Alman İmparatoru Wilhelm de heyeti, reisi nezdinde kabul etmiştir.⁴⁵³ Tunus yoluyla Trablusgarp'a gidecek olan heyetin, 10 Ocak 1912'de Hamburg'dan yola çıkacağı basına yansımıştır.⁴⁵⁴ Ayrıca hareketinden önce heyet onuruna Asplandid(?) Otelde bir ziyafet verilecektir.⁴⁵⁵ 6 Ocak tarihinde Berlin'deki Osmanlı Kulübü tarafından Alman Kızılhaç Heyeti onuruna yemek verilmiş ve bu yemekte eski Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar ve Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Beyler hazır bulunmuşlardır.⁴⁵⁶

⁴⁴⁸ **Tanin**, 13 Mart 1912, s.2.

⁴⁴⁹ **BOA.**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.77

⁴⁵⁰ **BOA.**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.80.

⁴⁵¹ **BOA.**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.81.

⁴⁵² **Tercüman-ı Hakikat**, 5 Ocak 1912, s.1. ; **Tanin**, 8 Ocak 1912, s.2.

⁴⁵³ **Tanin**, 4 Ocak 1912, s.1.

⁴⁵⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Ocak 1912. s.1. ; **Tanin**, 9 Ocak 1912, s.1.

⁴⁵⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Ocak 1912. s.1.

⁴⁵⁶ **Tanin**, 9 Ocak 1912, s.1. ; **Tercüman-ı Hakikat**, 8 Ocak 1912, s.3.

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Trablusgarp'ta bulunan Osmanlı ordusunun maddi kaynakları azalmış ve para sıkıntısı baş göstermiştir. 21 Aralık 1911'de Harbiye Nazırı tarafından Berlin Büyükelçiliğine gönderilen şifreli bir telgrafta bu sıkıntılar ve çözüm arayışları dile getirilmiştir. Trablusgarp'a 40.000 lira gönderilmesi planlanmaktadır fakat paranın gönderilmesi hususunda sıkıntı yaşanmaktadır. Bu paranın Trablusgarp Komutanlığı'na ulaştırılmasında akla gelen bir aracı Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti olmuştur. Paranın, altın olarak Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti vasıtasıyla gönderilebilmesi için Berlin Büyükelçisinden görüşme yapması istenmiştir. Heyetin parayı altın olarak taşımaya razı olması durumunda söz konusu para, Berlin Büyükelçisinin hesabına gönderilecektir. Alman makamlarından gizli olarak yapılması istenen bu görüşmelerden olumlu sonuç alınması durumunda mevcut sorun aşılmış olacaktır.⁴⁵⁷ 27 Aralık 1911'de Harbiye Nazırı tarafından Berlin Büyükelçisine gönderilmek üzere yazılan bir başka şifreli telgrafta konu tekrar ele alınmıştır. Telgrafta Alman Kızılhaç Heyeti ile yapılacak görüşmelerde acele edilmesi, teklifin kabul ettirilmesi ve Heyetin bir an evvel yola çıkması için çaba gösterilmesi istenmektedir.⁴⁵⁸

27 Aralık 1911'de 26 Aralık 1911 tarihli telgrafa ilave olduğu anlaşılan bir telgraf Trablusgarp Komutanlığı'ndan alınmıştır. Bu telgrafta, Trablusgarp Komutanlığı'nın konuyla ilgili bir talebi dile getirilmektedir. Komutanlık, gönderilecek paranın bir an önce alınabilmesi için Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti'nin, Trablusgarp güzergâhıyla seyahat etmesini istemektedir. Belirtilen yolun kullanılması durumunda süreç hızlanacaktır.⁴⁵⁹ Takip edilen evrakta bu girişimin sonucu hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Trablusgarp Komutanlığı'nın daha önce çekilmiş bir telgrafa ek olarak başka bir telgraf çekerek izlenecek güzergâhı bildirmesi ve Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyetinin de bu yolu kullanması sürecin olumlu sonuçlandığını düşündürmüştür.

⁴⁵⁷ BOA., Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.72.

⁴⁵⁸ BOA., Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.74.

⁴⁵⁹ BOA., Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.83.

1.5. Hint Müslümanları'nın Girişimleri ile İngiltere'de Oluşturulan Sağlık Heyetleri

En büyük sömürge imparatorluğu olarak kabul edilen İngiltere, pek çok ülkeyi idaresi altına almıştır. Hindistan bu ülkelerden biriydi ve halkının önemli bir bölümü de Müslümanlardan oluşmaktaydı. 20. yy başında Hint Müslümanları arasında çeşitli siyasal akımlar ortaya çıkmıştır. Kongre Hareketine katılmayanlar kendi örgütlenmelerini oluşturmuşlardır. Bu kapsamda 1906 yılında All-İndia Moslem League (Tüm Hindistan Müslümanları Birliği) adıyla kurulan örgüt gerek Hindistan'daki gerekse Hindistan dışındaki Müslümanlarla temas kurmaya gayret etmiştir. İngiltere yönetimi karşısında Müslümanların temsilciliği konumuna gelen Birlik, Londra'da bir şube açmıştır. İslam ülkelerinin toprak bütünlüğüne yönelik saldırılara duyarlı olan Birlik, Trablusgarp Savaşı'nın başlamasıyla harekete geçerek Hindistan'ın çeşitli kentlerinde toplantılar düzenlemiştir. Düzenlenen bu toplantılarda İtalya'yı kınayan örgüt, Osmanlı Devleti'nin desteklenmesi konusunda İngiliz yönetimine başvurma kararı olarak telgraflar çekmiştir. Hindistan'ı farklı şehirlerinde düzenlenen yardım kampanyaları ile önemli miktarlarda para toplanmış ve toplanan paralar, farklı tarihlerde ve meblağlarda Hindistan Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla Osmanlı Devleti Hariciye Nezaretine iletilmiştir.⁴⁶⁰ Bunlara ilaveten Birlik, Trablusgarp'a bir sağlık heyetinin gönderilmesi hususunda karar olarak bu kararı İngiliz yönetimine bildirmiştir.⁴⁶¹ İngiltere'de iki sağlık heyeti⁴⁶²

⁴⁶⁰ Bu yardımlar kapsamında Kalkuta HA Cemiyeti veznedarı Hacı Ahmet Abdüllatif Efendi Harbiye Nezaretine 1700 İngiliz Sterlini teslim etmiştir. (B.k.z., **Tanin** 4 Ocak 1912, s.1.) ; Hindistan'da bulunan Lahor Müslümanları OHAC hesabına 300 liralık bir çek göndermişlerdir. Osmanlı Padişahı paranın tahsil edilerek OHAC'ye teslim edilmesi için bu çeki Maliye Nezaretine göndermiştir. Hindistan'ın Rangon(?) şehrinde de 3500 İngiliz Sterlini yardım toplanmış ve toplanan para İngiliz Büyükelçiliğine gönderilmiştir. Büyükelçilik bu gelişmeyi Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 20 Ocak 1912, s.3.) Yine Lahor şehrinde yayınlanan Vatan gazetesince düzenlenen yardım kampanyasında savaş alanındaki asker ve mücahitler için 1000 Rupî ve savaş alanına giderek hizmet edecek olan HA heyeti için de 3000 Rupî para toplanmıştır. Toplanan bu meblağlar gazetenin sahibi ve yazarı olan Mehmet İnşallah(?) Efendi tarafından Seyyid Emir Ali'ye gönderilmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 22 Şubat 1912, s.2.)

⁴⁶¹ Hasan Taner Kerimoğlu, "Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptıkları Yardımlar", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.12/2, Ege Üni Bas., İzmir. 2013. s.163-164. (159-179)

⁴⁶² Bu sağlık heyetleri Hint Müslümanları tarafından Londra'da kurulan Hilal-i Ahmer Şubesinin girişimleri ile oluşturulduğundan bazı arşiv belgelerinde İngiliz Hilal-i Ahmer'i olarak kaydedilmiştir.

oluşturulmuştur. Bunlardan ilki Garyan'da,⁴⁶³ ikincisi ise Tunus sınırı yakınındaki Zuvara'da görev yapmıştır.⁴⁶⁴

Novuya Vermya(?) gazetesinin Londra muhabiri, sürdürülen çalışmaları yakından takip ederek konuyla ilgili bir haber yapmıştır. Haberde, Hint Müslümanlarının Trablusgarp'taki mücahitler için 60 yataklı bir seyyar hastane göndereceği yazılmıştır. Bu girişim Hint Müslümanlarının tüm İslam dünyasına ve Osmanlı Halifesine karşı duydukları bağlılığın bir yansımasıdır.⁴⁶⁵

Trablusgarp Savaşı'nın başlamasından sonra gelişmelere duyarlı İngilizler de harekete geçmişlerdir. Tanınmış İngiliz doktorlardan Prof. Makromak(?), savaşın başlamasıyla birlikte Trablusgarp'ta bir asker hastanesine ihtiyaç olacağını düşünerek bir komite oluşturmuş ve İngiliz halkını bu komitenin çalışmalarına katılmaya ve yardım yapmaya davet etmiştir.⁴⁶⁶

Bu çalışmalar sırasında Londra'da Müslüman cemaat tarafından bir Hilal-i Ahmer Şubesi oluşturulmuş ve bir sağlık heyeti teşkil edilmiştir. Heyet kısa sürede hareket için hazır hale getirilmiştir. Bu husus, 4 Şubat 1912'de Osmanlı Devleti Londra Büyükelçiliğinden çekilen 108 numaralı telgraf ile Osmanlı Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. 6 Şubat 1912'de tercüme edilen bu telgrafta, Heyetin bölgeye giderek sağlık hizmetine başlayabilmesi için yapılması gereken işlemler bildirilmiştir. Buna göre heyetin, Cenevre Sözleşmesi hükümleri gereğince OHAC'nin bir şubesi olarak tanınması gerekmektedir. Londra Büyükelçisi, bu hususta çalışma yapılmasını istemiştir.⁴⁶⁷

Hariciye Nezareti, 6 Şubat 1912'de bu telgrafla ilgili olarak OHAC'ye bilgi vermiştir. OHAC, teşkil edilen heyetin Cemiyete bağlı olmasına ilişkin işlemlerin zaman alacağını belirterek bu sürecin heyeti geciktireceğini bildirmiştir. Ayrıca bu gecikme girişimi akamete de uğratabilecektir. OHAC, bu heyetin "*Muavenet-i Milliye Heyet-i İmdadiye-yi Sıhhiye*" adıyla teşkil edilip gönderilmesini ve Hükümetin heyeti bu adla tanıyarak İtalyan Hükümeti nezdinde girişimde bulunmasını önermiştir. Heyetin, OHAC'ye bağlı bir şube halinde görev yapabilmesi için mevcut kurallar doğrultusunda hareket edilmesi gerekmektedir. Bu kuralların

⁴⁶³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 149, Belge No. 10.2.

⁴⁶⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 94.4.

⁴⁶⁵ **Tanin**, 11 Şubat, s.2.

⁴⁶⁶ **Tanin**, 24 Kasım 1911, s.3.

⁴⁶⁷ **BOA.**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.174

önemi vurgulanarak Hariciye Nezaretine bilgi verilmiştir. Heyetin bir an önce yola çıkması için OHAC tarafından yapılan teklifin Hükümet tarafından uygun görülmemesi durumunda izlenecek prosedür de anlatılmıştır. Bu kapsamda Uluslararası Kızılhaç Cemiyetine ve İtalyan Kızılhaç Cemiyetine tebligat yazılması; heyete mensup kişilerin isimlerinin, görevlerinin ve yetki belgelerinin bulunduğu bir listenin hazırlanması ve bu heyetin Osmanlı Hükümeti tarafından tanındığını belirten bir tasdiknamenin OHAC Genel Merkezine gönderilmesi gerekmektedir. Bu süreçte Londra Büyükelçiliği'nce yapılması gereken işlemler de bulunmaktadır. Büyükelçilik; Heyete mensup kişilerin fotoğraflarının bulunacağı, isimlerinin yazılacağı ve heyete dâhil olduklarının açık şekilde belirtileceği bir belge hazırlayarak mühürlenecektir. Heyet üyesi kişilere ait fotoğraflar zarar verilmeden ön yüzlerinden mühürlenecek ve görevlilerin kimlik belgeleri OHAC'ye gönderilecektir. Ayrıca Heyetle ilgili İngiliz Hükümetine ve İngiliz Kızılhaç Cemiyetine de bilgi verilmesi gerekmektedir. Bütün bu işlemler tamamlandıktan sonra yapılması gereken bir diğer husus da Heyetin Trablusgarp'a kadar seyahat edeceği yolun ve kullanacağı vasıtaların belirlenerek en kısa zamanda OHAC'ye bildirilmesidir. OHAC, İngiltere'de teşkil edilen sağlık heyetiyle ilgili olarak izlenecek süreci ve bu kapsamdaki isteklerini 7 Şubat 1912'de Hariciye Nezaretine bildirmiştir.⁴⁶⁸

OHAC tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen bu cevap doğrultusunda Londra Büyükelçiliği ile yazışma yapılmıştır. 10 Şubat 1912'de Büyükelçi Tevfik Paşa'dan, söz konusu heyetle ilgili ayrıntılı bilgi alınarak edinilen bilgiler OHAC'ye bildirilmiştir. Heyet, birinci cerrah Bernard Haigh, ikinci cerrah Charles Holton Smyth ile hastabakıcılar; Robert Brothie, Joseph Lander, Edmund Johnson ve William Kirby'den oluşmaktadır. 14 Şubat 1912'de Francis Dixon Johnson başkanlığında Marsilya'ya gidilecek oradan bir Fransız vapuruna binilerek yolculuğa devam edilecektir. İngiltere Hariciye Nezareti konuyla ilgili olarak Fransız ve İtalyan Hükümetlerine bilgi vermiştir. Heyetin Cenevre Sözleşmesi hükümlerine göre güvenliğinin sağlanması ve Osmanlı Hükümeti'nce tanınmasının önemi bu yazışma

⁴⁶⁸ BOA, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.171.

kapsamında yeniden dile getirilmiş ve Trablusgarp'taki askeri makamlara da bu konuda bilgi verilmesi Harbiye Nezaretinden istenmiştir.⁴⁶⁹

OHAC, Hariciye Nezareti'nce 10 Şubat 1912'de gönderilen yukarıdaki bilgiler ışığında söz konusu heyetin, Cenevre Sözleşmesinin 10. Maddesi kapsamında korunması için gerekli yazışmaları yapmış ve İtalyan Kızılhaç Cemiyetine bilgi vermiştir. Bu konudaki girişimler 11 Şubat 1912'de Hariciye Nezareti'ne de bildirilmiştir.⁴⁷⁰

Bu süreçte; Hint Müslümanları tarafından çekilen sayısız telgraflar, Tüm Hindistan Müslümanları Birliği ve Birliğe destek veren İngilizlerin girişimleri etkili olmuştur. İngiliz Hükümeti, telgraflar yoluyla yapılan sayısız talebi olumlu karşılamanın yönetimi altındaki Müslümanlar nezdinde olumlu etki yapacağını düşünmüştür. Konu İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından da değerlendirilmiş ve Trablusgarp'taki Osmanlı ordugâhına gönderilmesi planlanan sağlık heyetinin teşkiline izin verilmiştir. Ayrıca Bakanlık bu girişime destek vereceğini de açıklamıştır. Manuba Vapurundaki OHAC Sağlık Heyetinin tevkifi, bu girişimin ivme kazanmasına vesile olmuştur. Gelişmeler hakkında Osmanlı, İtalyan ve Fransız hükümetlerine bilgi verilmiştir. Sağlık heyeti'nin 14 Şubat 1912 Çarşamba günü Londra'dan hareket ederek Marsilya'ya oradan da Sfaks'a gitmesi planlanmıştır. Yalnızca İngiliz görevlilerden oluşan heyet, Sfaks'tan sonraki yolculuğuna karayoluyla devam edecektir. Heyet beraberindeki çok miktarda tıbbi malzeme haricinde muhtaç durumdaki çocuk ve kadınlara dağıtılmak üzere erzak ve nakitle yola çıkacaktır. Tüm Hindistan Müslümanları Birliği, 8 Şubat 1912'de oluşturulan sağlık heyet için bir tören düzenlemiştir. Hint Müslümanları tarafından Londra'da açılmış olan Hilal Ahmer Şubesinin Cenevre Sözleşmesi hükümlerine uygun bir teşkilatı ve nizamnamesi bulunmamaktaydı. Ayrıca bu şube İngiliz Kızılhaç Cemiyetine üye değildi. Bu durum bürokratik sorunlara sebep olmuştur. Bu sorunların aşılmasında Hint Müslümanlarının liderlerinden İngiliz Kralının Hindistan Özel Müsteşarı Seyyid Emir Ali'nin önemli gayretleri ve faydası olmuştur.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ BOA, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.170.

⁴⁷⁰ BOA, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.177.

⁴⁷¹ Tanin, 13 Şubat 1912, s.2.

İngiliz Sağlık Heyeti için toplanan yardım parası 5.134.13 İngiliz Sterlinidir.⁴⁷² Seyyid Emir Ali, 21 Mayıs 1912’de Londra Büyükelçilik Müsteşarı Cevad Bey’e bir mektup yazmıştır. Bu mektupla birlikte iki nüsha halinde düzenlenmiş iki de defter gönderilmiştir. Mektupta bu defterlerden birinin Halife’ye yani Osmanlı padişahına sunulmak üzere diğerinin ise Tanin gazetesinde yayınlanmak üzere gönderildiği belirtilmiştir. Bu defterlerde, yardımda bulunan Hint Müslümanlarının isimleri ve yaptıkları yardım miktarları ayrıntılarıyla kaydedilmiştir.⁴⁷³ Sürdürülen bu girişimlerin neticesinde Hint Müslümanları tarafından oluşturulan bir seyyar hastane Trablusgarp’a gönderilmiştir. Çalışmalarına devam eden Hint Müslümanları takip eden aylarda bir yardım heyeti daha oluşturarak Trablusgarp’a göndermiştir.⁴⁷⁴

Trablusgarp’a İngiltere’den gönderilen sağlık heyetinin Londra Tüm Hindistan Müslümanları Birliği (London All-İndia Moslem League) Şubesi tarafından organize edildiği savaşa ilişkin yazılmış kitaplarda da yer almıştır.⁴⁷⁵

1.6. İttihat ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi (İTC TMMS)

İTC, İkinci Meşrutiyet’in ilanı sonrasında siyasal, sosyal, kültürel pek çok alanlarda etkili olmuştur. Cemiyet bünyesinde barındırdığı üyeleriyle ve hitap ettiği kesimler üzerindeki etkisiyle önemli bir kurumsal yapı haline gelmiştir. Bu kimlik Cemiyeti hemen her konuda duyarlı kılmıştır. Bu anlamda Trablusgarp Savaşı, Cemiyetin en önemli davalarından biridir. Bu duruma etki eden en önemli unsur şüphesiz Trablusgarp’a özellikle de Bingazi’ye giderek teşkilat oluşturan ve savaşan askerlerden pek çoğunun Cemiyet’e üye olmasıdır. Vatan toprağından ayrı düşmüş olan Trablusgarp ve Bingazi’de sürdürülen mücadele, özellikle de Bingazi’de yapılan müdafaa adeta İTC’nin onur müdafaaşı şeklindedir.

İTC savaşın başlamasını takip eden günlerde Trablusgarp Savaşı ile ilgili bir beyanname yayınlarak yapılan ve yapılacak çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Yayımlanan beyannameye göre: Vatansever Osmanlılar kısa sürede karar vererek

⁴⁷² BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 4046, Gömlek No: 303430.3.

⁴⁷³ BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 4046, Gömlek No: 303430.5.

⁴⁷⁴ BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 4046, Gömlek No: 303430.5.

⁴⁷⁵ G. F. Abbott, **a.g.e.**, s.250.

harekete geçmişlerdir. “*Ya namus, vatan ve hayat ya memat*” denilerek İtalyanlara karşı mücadele başlatılmıştır. Bu sayede Trablusgarp ve Bingazi’de yaşayan halk, bir avuç vatanseverin gayretiyle bir araya toplanarak askeri güç haline getirilmişlerdir. İTC, Osmanlı halkının düşünen aklıdır. Bu misyonla savaşın başından beri gerekenlerin teşkil ve tanzimi için geceli gündüzlü, maddi manevi her türlü gayretle çalışılmaktadır. Trablusgarp’ın kurtarılması için gerekecek her türlü malzemenin temini önemlidir. Cemiyet, yapılan mücadeleyi en üst seviyeye taşıyabilmek için milletin vicdanından kopup gelen tüm yardımları kabul edecektir. Gerekli düzenlemelerin temini için İTC, kendi nezaret ve himayesinde çalışacak bir şube kurmuş ve bu şubeye Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi adını vermiştir. İTC’nin bir şubesi olarak faaliyet gösterecek olan bu heyet bütün vilayetlerde vatandaşlar tarafından yapılacak aynı ve nakdi yardımları kabul edecek ve Trablusgarp’a ulaştırılmasını sağlayacaktır. Trablusgarp’ın kurtuluşuna kadar faaliyet gösterecek bu heyetin hedefleri Trablusgarp savunmasının takviye edilmesiyle her türlü hayati ve askeri malzemenin kesintisiz olarak temin edilmesidir. İTC’nin Trablusgarp’a her türlü yardımı ulaştırabilecek imkânlarla sahip olduğu dikkate alınarak duyarlı olunmalıdır. Bu kapsamda İTC TMMŞ ilk iş olarak Trablusgarp’a bir seyyar sıhhiye heyeti göndermeye karar vermiştir.⁴⁷⁶

İTC tarafından yayınlanan bu beyannameden oluşturulan TMMŞ’nin çalışmaları vasıtasıyla askerlerin her türlü lojistik ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalar yapılacağı anlaşılmaktadır. Nitekim ilerleyen günlerde basına yansıyan bir haberde İTC TMMŞ tarafından uçak ve balonlar vasıtasıyla sağlanabilecek avantajların değerlendirildiği ve bu doğrultuda temin edilecek bir uçağın bölgeye gönderilmesinin planlandığı duyurulmuştur.⁴⁷⁷

İTC TMMŞ tarafından gönderilmesi planlanan ilk sağlık heyeti Selanik’te teşkil edilmiştir. Daha sonra Manastır Vilayeti bünyesinde de bir sağlık heyeti oluşturulmuştur. Aşağıdaki başlıklarda bu sağlık heyetleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

⁴⁷⁶ **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Kasım 1911, s.2.

⁴⁷⁷ **Tanin**, 30 Aralık 1911, s.2.

1.6.1. İttihad ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi (İTC TMMŞ) Selanik Sağlık Heyeti

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 12 Kasım 1912 tarihli sayısında İTC TMMŞ tarafından Selanik'te bir sağlık heyeti oluşturulduğu, kullanılacak ilaçların satın alındığı ve gerekli hazırlıkların görüldüğü duyurulmuştur. Oluşturulan bu sağlık heyeti Trablusgarp Savaşı'na gönderilecektir.⁴⁷⁸ Mısır üzerinden Bingazi'ye giden İTC TMMŞ Selanik Sağlık Heyeti, 25 Aralık 1911'de göreve başlayarak Muhile Merkez Hastanesi'nin tesisinde görevlendirilmiştir. Üç ay süreyle Muhile'de görev yapan sağlık heyeti devam eden altı aylık sürede de Bingazi'de görev yapmıştır.⁴⁷⁹

Selanik Sağlık Heyeti iki katile halinde gönderilmiştir. İlk katile 23 Kasım 1911'de yola çıkarak İskenderiye'ye ulaşmıştır. Dr. Cevdet Bey başkanlığındaki katile, seyyar hastane için gerekli malzemeleri Mısır'da tedarik edecek ve heyetin geri kalanını bekleyecekti. Heyetin Mısır'daki çalışmaları neticesinde gerekli malzemeler büyük ölçüde tedarik edilmiştir. Tedariki sağlanamayan malzemeler bazı Avrupa şehirlerine sipariş edilmiştir. Kurulacak seyyar hastanede kullanılacak çamaşır ve yatak mefruşatı gibi malzemelerin tamamlanması için de fedakâr kadınlarca evlerde özverili çalışmalar yapılmıştır.⁴⁸⁰ İTC'nin Çatalca Şubesi kadınlar tarafından sürdürülen çalışmaları açıklamıştır. İTC TMMŞ bünyesinde çalışan bu kadınlar tarafından askerler için toplanan malzeme miktarı: 20 yatak çarşafı, 27 yastık yüzü, 27 peşkir,⁴⁸¹ 4 battaniye, 62 takye,⁴⁸² 33 hasta gömleği, 19 entari, 47 don, 37 top sargı bezi ve 12 adet değişik cinsten eşyadır. Ayrıca 1059 Kuruş da nakit para toplanmıştır.⁴⁸³

Selanik Sağlık Heyetine katılmak üzere yola çıkacak olan ikinci katileyle ilgili çalışmalar gizlilikle sürdürülmüştür. Selanik'te hazırlanan mefruşat malzemeler yola çıkarılarak Mısır'a gönderilmiş ve Dr. Cevdet Bey tarafından teslim alınmıştır. Avrupa'dan gelmesi beklenen malzemeler gelmediğinden bu malzemeler hariç

⁴⁷⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, 12 Kasım 1911, s.1.

⁴⁷⁹ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-94.

⁴⁸⁰ **Tanin**, 24 Kasım 1911, s.2.

⁴⁸¹ Peşkir: Yemek yerken peçete yerine dizlerin üzerine alınan uzun bez, havlu, peçete, makrama. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1359)

⁴⁸² Takye: Başa giyilen bezden küçük fes gibi şey, takke. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1624)

⁴⁸³ **Tanin**, 21 Ocak 1912, s.3.

olmak üzere tüm eksikler tamamlanarak yolculuk için hazır hale gelinmiştir.⁴⁸⁴ Dr. Cevdet Bey'e Mısır'da bulunduğu sırada önemli yardımlarda bulunulmuştur. Mısır Hıdivi ailesinden Prenses Emine ve Nimet Hanımlar ile valideleri Neşedil Hanımefendi 100 İngiliz Sterlini tutarında yardım yapmışlardır. Selanik Sağlık Heyeti Reisi Dr Tahir Bey tarafından çekilen bir telgrafla Prenses Emine İsmail Efendi tarafından sağlık heyetine 500 İngiliz Sterlini yardım yapıldığı bildirilmiştir.⁴⁸⁵ Mısır Hıdiv ailesi yanında halk tarafından da iane kampanyaları düzenlenmiştir. Dr. Tahir Bey yazdığı bir mektupta bu yardım kampanyalarına vurgu yaparak heyetin pek çok malzemesinin bu yardım paraları ile alındığını belirtmiştir.⁴⁸⁶ Manastırlı Bahaeddin Bey de gönderdiği mektubunda iki saat gibi kısa bir süre içinde 232 Liralık yardım toplandığını ve bu paranın İTC TMMŞ adına Doğu Alman Bankası'na yatırıldığını belirtmiştir.⁴⁸⁷

İTC TMMŞ Selanik Sağlık Heyeti, 23 Aralık 1912'de 500 develik bir kafilde Bingazi'ye doğru yola çıkmıştır.⁴⁸⁸ 24 kişiden oluşan heyette 16 tane hastabakıcı görev almıştır. Heyet beraberinde 3000 kıyye⁴⁸⁹ peksimet, 1000 kıyye şeker, 1000 kıyyeden fazla miktarda şekerle birlikte yeterli miktarda tıbbi malzeme götürmüştür. Ayrıca hastalar ve personel için çok miktarda çay, kahve, sigara ve gerekli diğer malzemeler de tedarik edilmiştir. Havalanın yağmurlu seyrettiği günlerde yapılan yolculuk zor şartlar altında geçirilmiş ve masraflı olmuştur. Ulaşım masraflarında Mısır'da sağlanan yardım paraları kullanılmıştır. Heyetin 10 Ocak tarihinde Bingazi'ye varacağı hesaplanmıştır.⁴⁹⁰

Selanik Osmanlı Hastanesi'nde çalışmaktayken heyete katılan doktorlardan Kilisli Mehmet Bey, 10 Ocak 1912'de gönderdiği mektubunda yolculuğa ilişkin bilgiler vermiştir. Heyet Selanik'ten çıktıktan 41 gün sonra Defne'ye varabilmiştir. Mısırlı deveçiler Defne'den ileri gitmedikleri için burada deve değiştirilecektir. Defne'ye kadar olan yolculuk sırasında günlük 5-6 saat yol gidilmesi ve sık sık

⁴⁸⁴ **Tanin**, 12 Aralık 1911, s.3.

⁴⁸⁵ **Tanin**, 15 Aralık 1911, s.2.

⁴⁸⁶ **Tanin**, 10 Şubat 1912, s.3.

⁴⁸⁷ **Tanin**, 23 Aralık 1912, s.2.

⁴⁸⁸ **Tanin**, 23 Aralık 1912, s.2.

⁴⁸⁹ Kıyye: Okka, 400 dirhemlik ölçü birimi. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.906.), Okka: Ağırlık ölçüsü birimi, 1283 gram. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1315)

⁴⁹⁰ **Tanin**, 30 Ocak 1912. S.2.

durularak develerin otlatılması yolculuk süresini uzatmıştır. Ayrıca deveçiler ailelerinin yaşadığı yerlerde de yola devam etmeyerek 1-2 günlük molalar vermişlerdir. Bu durum yolculuğun uzamasına sebep olmuştur.⁴⁹¹

Avrupa'dan sipariş edilen ancak heyetin hareketine kadar gelmeyen malzemeler daha sonraki aylarda Mısır üzerinden gönderilmiştir. 200 deve yükü miktarındaki bu malzemeler 20-30 kişi tarafından taşınmıştır. Bu denli büyük miktardaki malzeme ve personelin nakli, bölgedeki İngiliz yetkililerce şüpheyle karşılanmış ve malzemenin içeriği konusunda sözlü soruşturma yapılmıştır.⁴⁹² Selanik Sağlık Heyeti'nin faaliyetleri Bingazi Bölgesindeki Sağlık Hizmetleri başlığı altında ilerleyen sayfalarda anlatılmıştır.

1.6.2. İttihad ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi (İTC TMMŞ) Manastır Sağlık Heyeti

Manastır vilayetinde Trablusgarp'taki askerlerin sağlık hizmetinde görevlendirilmek üzere bir sağlık heyeti oluşturulmuştur. İTC'nin Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi⁴⁹³ tarafından oluşturulan Manastır Sağlık Heyeti Bingazi bölgesindeki Tobruk'ta faaliyet göstermiş, İki doktor, iki eczacı ile birkaç hastabakıcıdan oluşmuştur.⁴⁹⁴ Manastır Sıhhiye Müfettişi Feyzullah Bey, heyetin 7 Şubat 1912'de yola çıktığını bildirmiştir. Heyet İstanbul üzerinden görev yerine gidecektir.⁴⁹⁵ Manastır Belediye Reisi Ömer Bey ile Sıhhiye Müfettişi Feyzullah Bey'in beyanına göre, heyetin malzemesi Manastır'dan tedarik edilmiştir. Ohri'li Nureddin Bey, 50 Sterlin parayla 20 battaniye yardımda bulunmuştur.⁴⁹⁶ Manastır Vilayetinde sağlık heyetinin masraflarında kullanılmak üzere yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Bu kampanyalar kapsamında Gorice şehrinde ve şehre bağlı Girye (?) ve İstarva (?) kazalarıyla Bihliştā (?) ve Vesikun (?) nahiyelerinden toplanan

⁴⁹¹ **Tanin**, 6 Şubat 1912, s.2.

⁴⁹² **Tanin**, 21 Ocak 1912, s.3.

⁴⁹³ Bazı arşiv belgelerinde Manastır Sağlık Heyeti'nin, İTC tarafından kurulduğu kaydedilerek Trablusgarp Muavenet-i Milliyesi adından bahsedilmemiştir. 18 Mayıs 1912'de düzenlenen belgeye göre Manastır HA Heyeti birkaç ay evvel Sadreddin Bey'in başkanlığında bölgeye gönderilmiştir. (B.k.z., **BOA.**, Fon Kodu: HR.SYS., 1553, Gömlek No: 1.18.)

⁴⁹⁴ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2.

⁴⁹⁵ **Tanin**, 8 Şubat 1912, s.1.

⁴⁹⁶ **Tanin**, 21 Mart 1912, s.2.

18.328,5 kuruş para toplanmıştır..⁴⁹⁷ Heyet Mısır'a ulaştığında Manastırlı Bahaeddin Bey ile Giritli Hacı Dervişzade Ahmet Zeki Bey'den yardım almıştır. Bahaeddin Bey, ayrıca 50 İngiliz Sterlini nakdi yardımda bulunmuştur.⁴⁹⁸

Heyet 19 Mart 1912'de El Hadura'ya gitmek üzere Sellum'dan hareket etmiştir. ⁴⁹⁹ Heyette reislik görevini Manastır Belediyesi Sıhhiye Heyet Reisi Sadreddin Bey yapmıştır.⁵⁰⁰ Manastır Sağlık Heyeti 28 Mart 1912'de Tobruk'a ulaşmıştır.⁵⁰¹

Manastır Sağlık Heyeti Reisi Dr. Sadreddin Bey,⁵⁰² Bingazi'ye Mısır'da ticaretle uğraşan Hacı Ömer bin Hasan Ağa ile birlikte gelmiştir. Aslen Derneli olan ve İskenderiye'ye yerleşerek ticaretle uğraşan bu şahıs Sadreddin Bey'in refakatinde 54 develik eşya ile Tobruk'a gelmiş ve Derne'ye gitmek istediğini bildirmiştir. Tobruk Komutanlığı, Hacı Ömer bin Hasan Ağa'nın Derne'ye gitmesine izin verildiğini, 28 Mart 1912'de BKGK'ya bildirmiştir.⁵⁰³ Sadreddin Bey'le birlikte Tobruk'a gelen ve Derne'ye gitmesine izin verilen bir başka şahıs da Mehmet Efendi'dir. Büyük bir aileye mensup olan Mehmet Efendi, gönüllü olarak hizmet etmek ve Derne'de bulunan Enver Bey'in maiyetinde çalışmak istemekteydi.⁵⁰⁴

Sadreddin Bey'in savaş sırasındaki hizmetleri, kısa sürmüştür. Nisan ayı başında göreve başlayan Sadreddin Bey, hastalığı sebebiyle kısa süre sonra geri dönmek üzere yola çıkmıştır. Ancak yolculuğu sırasında, Mısır'a girmekten alıkonularak Sellum'a geri gönderildiği ve tutuklandığı bilgisi alınmıştır. Bu haber üzerine babası Kasım Nuri Bey,⁵⁰⁵ dilekçe ile başvurarak, Sadreddin Bey'in

⁴⁹⁷ **Tanin**, 28 Ocak 1912, s.2.

⁴⁹⁸ **Tanin**, 21 Mart 1912, s.2.

⁴⁹⁹ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2.

⁵⁰⁰ **BOA**, Fon Kodu: Sadaret (A), Mısır (MTZ), Ds. 9E, Gömlek No:316-1.2.

⁵⁰¹ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr.2-9.

⁵⁰² Sadreddin Hattusas: 1883 yılında Ankara'da doğmuştur. 1906 yılında Mülkiye Tıbbiyesi'nden mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra Breşeva kazası tabipliğine gönderilmiştir. 1907 yılında Keskin, 1908'de Kayalar, 1909'da Debre Sancağı, 1911'de Manastır ve 1912 senesinde Trabzon Belediye Hekimliği görevlerinde bulunmuştur. Devam eden yıllarda çeşitli sağlık kademelerinde görev yapmıştır. 1927 seçimlerinde Kars milletvekili seçilen Sadreddin Bey, 1943 yılında vefat etmiştir. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 285)

⁵⁰³ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr.2-10.

⁵⁰⁴ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr.2-9.

⁵⁰⁵ Kasım Nuri Bey eski Ankara mebusudur. (B.k.z., **BOA**, Fon Kodu: Sadaret (A), Mısır (MTZ), Ds. 9E, Gömlek No:316-1, 2.)

akıbetinin araştırılmasını ve kurtarılmasını istemiştir.⁵⁰⁶ Hariciye Nezareti, Sadreddin Bey'in durumuyla ilgili olarak 18 Mayıs tarihinde Sadarete başvurmuş ve Londra Büyükelçiliği vasıtasıyla İngiliz Hükümeti nezdinde girişimde bulunulmasına ilişkin müsaade istemiştir.⁵⁰⁷ Konu, Mısır Fevkalade Komiserliği tarafından 21-22 Mayıs 1912'de çekilen telgrafla aydınlatılmıştır. Sadreddin Bey, 12 Mayıs 1912'de doktor, eczacı ve timarcılardan oluşan bir hasta kafilesini İstanbul'a götürmekle görevliyken Seyd-i Berani'de tutuklanmış ve buradan Bakbak'a gönderilmek üzereyken tutuklandığını bildiren telgrafını çekmiştir. Yapılan incelemede tutukluluk sebebinin kaçak eşya sevkiyatı olduğu belirlenmiştir. Enver Bey tarafından gerekli askeri malzemeyi tamamlaması amacıyla Mısır'a gönderilen Tobruk Komutanı Nazım Mürsel Bey, tıbbi malzemenin muayene dışı olmasından faydalanmak isteyerek palaska, matara, dürbün gibi askeri eşyaları Sadreddin Bey adına yazdırmıştır. Ebu'l-Haccac'ta bu malzemelerin yakalanması ile durum ortaya çıkmış, söz konusu eşyalara el konulmuştur. Bu gelişme üzerine Nazım Mürsel Bey ile Sadreddin Bey savaş bölgesine kaçmışlardır. Tutuklanan Sadreddin Bey yapılan girişimler sonucunda kurtarılmış ve İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmıştır.⁵⁰⁸ Mısır'dan alınan bu haber sonrasında Sadaret Dairesi, 27 Mayıs 1912'de Hariciye Nezaretine cevap yazarak Mısır Fevkalade Komiserliğinden gelen telgraf doğrultusunda bilgilendirme yapmıştır.⁵⁰⁹

1.7. Trablusgarp Savaşı'nda Sağlık Hizmetlerine Yönelik Duyarlı Girişimler

Savaşın başlamasıyla birlikte İstanbul'dan Hindistan'a, Sudan'a, Cezayir'e ve İngiltere'ye kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Müslümanlar tarafından yardım kampanyaları düzenlenmiş, cemiyetler oluşturularak çalışmalar yapılmıştır. Gelişmelere duyarlı olarak kamuoyunu harekete geçirmek için seferber olan İTC'nin Makriköy (Bakırköy) Kulübü, OHAC'ye bir telgraf çekerek, oluşturulacak bir sağlık yardım heyetinin hemen hizmete hazır olduğunu belirtmiş ve cevap beklediklerini

⁵⁰⁶ BOA, Fon Kodu: Sadaret (A), Mısır (MTZ), Ds. 9E, Gömlek No:316-1, 2.; BOA., Fon Kodu: HR.SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.18.)

⁵⁰⁷ BOA., Fon Kodu: HR.SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.18.

⁵⁰⁸ BOA, Fon Kodu: Sadaret (A), Mısır (MTZ), Ds. 9E, Gömlek No:316-1, 5. BOA., Fon Kodu: HR.SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.19.

⁵⁰⁹ BOA., Fon Kodu: HR.SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.20

bildirmiştir.⁵¹⁰ Yine İstanbul Veznecilerde Trablusgarp ve Bingazi Mücahitlerine Muavenet Heyeti adıyla bir heyet oluşturulmuştur.⁵¹¹ Avrupa başkentlerinden Paris'te de Osmanlı Büyükelçiliği himayesinde bir Hilal-i Ahmer Komitesi kurulmuştur. HA için yardım toplayacak olan komitenin yönetimine Sıvacıyan ve Manuk Efendiler, kâtipliğine de Nuriçak(?) Efendi getirilmiştir.⁵¹²

Adana'da vilayet tarafından bir tabip, bir eczacı ile beş hastabakıcıdan oluşan bir sağlık heyeti oluşturulmuştur. Bu heyet, 31 Ekim 1911'de OHAC'ye başvurarak bölgeye gitmek için hazır olduğunu bildirmiştir. Heyet başvurusunda, Mısır Fevkalade Komiserliğinin seyahatleri sırasında kolaylık sağlanması için yetkililer nezdinde girişimde bulunmasını OHAC'den talep etmekteydi. Konu, OHAC Reisi tarafından 1 Kasım 1911'de Sadrazam'a arz edilmiştir.⁵¹³ Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi, 6 Kasım 1911'de Adana valiliğine bir yazı göndererek Heyet'in hangi yoldan, ne zaman gideceğinin bildirilmesini istemiştir.⁵¹⁴ Adana Valisi bu telgrafi 7 Kasım 1912'de cevaplamıştır. Heyet'in İskenderiye-Kahire yoluyla Bingazi'ye gitmek niyetinde olduğunu bildiren Vali, Tunus yoluyla Trablusgarp'a gidilmesinin uygun görülmesi durumunda Trablusgarp'a da gidilebileceğini bildirmiştir.⁵¹⁵ Cevabın alınmasını müteakip Sadrazam, 2021 kayıt numaralı tezkire ile Harbiye Nezaretinden görüş sormuştur.⁵¹⁶ Harbiye Nezareti, 9 Kasım 1911'de istenen malumatı vermiştir. Trablusgarp mıntikasına İstanbul'dan ve Bingazi mıntikasına da Mısır'dan birer Hilal-i Ahmer Heyeti gönderildiğini belirten Nezaret, Trablusgarp mıntikasında askeri birliklerin daha fazla olmasından dolayı Adana Hilal-i Ahmer Heyeti'nin Tunus yoluyla Trablusgarp mıntikasına gönderilmesinin daha uygun olduğunu bildirmiştir.⁵¹⁷ Bu gelişme sonrasında Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi, 9 Kasım 1911'de Adana vilayetine bilgi vererek oluşturulan sağlık heyetinin Tunus yoluyla Trablusgarp'a gönderilmesinin uygun bulunduğunu bildirmiştir.⁵¹⁸

⁵¹⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 43, Belge No. 8.15.

⁵¹¹ **Tanin**, 29 Kasım 1911, s.3.

⁵¹² **Tanin**, 22 Mart 1912, s.3.

⁵¹³ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3959. Gömlek No:296900.2.

⁵¹⁴ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3959. Gömlek No:296900.1.

⁵¹⁵ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3961. Gömlek No:297061.3.

⁵¹⁶ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3960. Gömlek No: 296971.

⁵¹⁷ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3961. Gömlek No: 297061.2

⁵¹⁸ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 3961. Gömlek No: 297061.1.

Görev için hazır olduğunu belirten bir başvuru da Şam'dan gelmiştir. Şam Tıp Fakültesi⁵¹⁹ Müdür Vekili Operatör Dr. Mustafa Şevki Bey, OHAC Genel Merkezi'ne bir telgraf çekerek Şam Tıp Fakültesinde çalışan doktor, eczacı, kimyager, asistan ve hastabakıcılardan 25 kişilik bir sağlık heyeti oluşturulduğunu belirtmiş ve göreve hazır olduğunu bildirmiştir.⁵²⁰

Almanya'nın Wiesbaden şehrinde de sağlık hizmetleri için çalışan bir komite oluşturulmuştur. Bu komite, tedaviye ihtiyacı olan subaylar için Wiesbaden'de 10 yatak kapasiteli bir tesis kurulmasını hedeflemiştir.⁵²¹ Bu tesisten iyileşme dönemine giren ve istirahate ihtiyacı olan subaylar faydalanacaklardır. Tesiste yatan subaylar taburcu oldukça yerlerine yeni hastalar kabul edilecektir. Gerekli hazırlıkları tamamlayan komite, tesis hakkında Osmanlı Hükümetine bilgi vermiş, Hükümet de OHAC'yi bilgilendirmiştir. Gelişmeyi değerlendiren OHAC yönetimi, Cemiyet adına teşekkür ederek Trablusgarp'ta ve Bingazi'de bulunan personelin bilgilendirilmesine karar vererek bölgedeki OHAC sağlık personelinin Harbiye Nezaretince verilecek emirler çerçevesinde hareket etmesini istemiştir.⁵²²

Avusturya-Macaristan Yardım Derneği de tedavi edilmesi gereken yaralılara kayıtsız kalmamıştır. 22 Nisan 1912'de Harbiye Nezareti'nden Bingazi Kuvvetleri Genel Komutanlığına⁵²³(BKGK) gönderilen bir yazıda Eksila Şapel'deki (Eksila Cappella) Avusturya-Macaristan Yardım Derneği'nin girişimleri hakkında bilgi verilmiştir. Dernek Başkanı Mösyö Wilhelm Döveniş,(?) yaralı Osmanlı askerleri için odalar tahsis edecektir. Buna ilişkin yazılan mektubun tercümesi Bingazi'ye gönderilmiştir. Söz konusu yazıyı alan Bingazi Kuvvetleri Baştabipliği, bu yazının Bingazi ve Tobruk Komutanlıklarına bildirilmesini Bingazi Kuvvetleri Komutanlığı Kurmay Başkanlığı'ndan talep etmiştir.⁵²⁴

⁵¹⁹ Şam Tıp Fakültesi: 1903 yılında Şam'da faaliyete geçirilen ve 1919 senesine kadar 240 doktor ile 289 eczacı yetiştiren Osmanlı eğitim kurumudur. İstanbul'da faaliyet gösteren tıp fakültelerinden sonra Osmanlı Devleti'nde açılmış olan üçüncü tıp fakültesidir. (B.k.z.,Ekmeleddin İhsanoğlu, **Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi**, TTK Yay., Ankara, 1999, s.35-59)

⁵²⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 43, Belge No. 6.

⁵²¹ **Tanin**, 15 Aralık 1911, s.2.

⁵²² **Tanin**, 16 Aralık 1911, s.2.

⁵²³ Bingazi Kuvvetleri Genel Komutanlığı ifadesi çalışmanın sonraki bölümlerinde BKGK kısaltmasıyla anılacaktır.

⁵²⁴ **ATASE Arşivi**, OİH Kol. Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 6.

Bu girişimler yanında çok geniş bir coğrafyada para yardımı için kampanyalar düzenlenmiştir. Harbiye Nezareti Hindistan, Basra, Kavala, Medine, Alasonya gibi bölgelerin bulunduğu geniş bir alanda toplanan yardımların Harbiye Veznesi tarafından teslim alındığını duyurmuştur.⁵²⁵ Bulgaristan'da yaşayan Müslüman halk, Balkan Gazetesi vasıtasıyla düzenlenen yardım kampanyasına etkin şekilde katılarak Trablusgarp yaralıları ve şehitleri için yardım toplamıştır. Toplanan 67 Lira 4.5 Mecidiye 50 Para (1560. 77 Frank) tutarındaki yardım Balkan Gazetesi muharriri Ethem Ruhi Bey vasıtasıyla teslim edilmiştir.⁵²⁶ Buhara'da HA için yardım kampanyası başlatılmış ve toplanan 39 Lira 35 Kuruş para Tanin Gazetesi vasıtasıyla OHAC Genel Merkezine teslim edilmiştir.⁵²⁷ Bulgaristan'ın Şumnu kazasına bağlı Makaf(?) köyünde de 505 Kuruş HA yardımı toplanmıştır.⁵²⁸ Duyarlı insanlarca ardi arkası kesilmeksizin devam ettirilen yardım kampanyaları o kadar çoktur ki şehirlerden köylere kadar yayılmıştır. Bu girişimlerden yalnızca bazıları burada belirtilmiştir.

Trablusgarp Savaşı sırasında nakdi yardımlar yanında aynı yardımlar da yapılmıştır. Kavala Mekteb-i İbtidaiyesi öğrencileri tarafından Trablusgarp Savaşı'nda yaralanan askerlerin tedavisinde kullanılmak üzere malzeme yardımı yapılmıştır. Hazırlanan 5 kıyye kadar tiftik,⁵²⁹ Trablusgarp ve Bingazi Mücahidine Muavenet Cemiyeti'ne gönderilmiştir. Bu malzeme Harbiye Nezareti tarafından 13 Ocak 1912'de OHAC'ye gönderilmiştir.⁵³⁰

⁵²⁵ **Tanin**, 18 Nisan 1912, s.4.

⁵²⁶ **Tanin**, 18 Mart 1912, s.2.

⁵²⁷ **Tanin**, 28 Mart 1912, s.2.

⁵²⁸ **Tanin**, 13 Nisan 1912, s.3.

⁵²⁹ Tiftik: Yara için eski keten bezinden yapılan sargı bezi. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1723)

⁵³⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 19, Belge No. 145.

2.BÖLÜM

TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA SAĞLIK HİZMETLERİ

Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı'na sayısız dezavantajla başlamıştır. Asker sayısından techizata, deniz gücünden lojistik imkanlara varıncaya kadar büyük eksiklikler hatta yokluklar söz konusuydu. Bu dezavantajların en önemli paydaşlarından biri de sağlık hizmetleriydi. Savaşın ilk aylarında yetersiz olan sağlık hizmetleri, duyarlı girişimler sayesinde kısa bir sürede tanzim edilerek düzene sokulmuştur. Oluşturulan bu düzenin kabul edilen standartlara uygun olduğunu söylemek mümkün olmasa da önemli gelişmeler sağlandığı söylenebilir. Fedakarlıkla sürdürülen çalışmalar devam ettikçe sağlık hizmetlerindeki kalite artmıştır. Bölgede görev yapan Avrupalı basın mensupları bu gelişmeleri takip ederek beğeniyle izlemişlerdir. Petite Marsccillese gazetesinin bölgedeki muhabiri, OHAC doktorlarının özverili çalışmalarını özellikle vurgulamıştır. Muhabire göre İtalyan Kızıllaç'ı, tıbbi cihaz ve malzeme yönünden mükemmel bir durumdayken Osmanlı tarafında⁵³¹ böylesi bir düzen ve zenginlik yoktur. Buna karşın OHAC'nin çok başarılı doktorları vardır. Sedyeciler Türk, Arap, İtalyan ayrımı gözetmeksizin tüm yaralıları sargı mahallerine ve hastanelere taşımaktadırlar. Muhabir, hasta ve yaralıların hastanelere naklini ve ameliyat dâhil tüm tedavi süreçlerini Osmanlı tarafında daha başarılı bulmuştur. Yaralanan askerlerin her birinde bir su testisi ile içinde pansuman malzemesi bulunan bir heybe bulunduğunu işaret eden muhabir, esir düşen ve yaralanan İtalyan askerlere ayırım yapılmadığını, bunların İtalya'daki aileleri ile haberleşmelerine dahi izin verildiğini bildirmiştir.⁵³²

Savaşın başlamasından sonra Trablusgarp hastanesinde çalışan doktorların bir kısmı birlikleri ile iç bölgelere çekilmişlerdir. Bununla beraber geri çekilme sırasında tümene katılmayan doktorlar esir edilmişlerdi.⁵³³ Benzer olaylar Bingazi'de ve Derne'de de yaşanmış, buralardaki sağlık personeli ve hastalar da esir

⁵³¹ İtalyan ordusunun teşkilatlı sağlık hizmetleriyle kıyaslandığında Osmanlı tarafında önemli yetersizlikler vardı. 1911 yılının Kasım ayında, Trablusgarp'taki sabit İtalyan hastanesinde 121 doktor görev yapmakta ve gerekli görülen yaralılar, İtalya'ya nakledilmekteydi. Osmanlı tarafında ise gerekli ilaçlar bulunamadığı gibi bazı durumlarda idrar dezenfeksiyon için kullanılmaktaydı. (B.k.z., Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s.60.)

⁵³² **Tanin**, 9 Şubat 1912,s.2.

⁵³³ Özbay, **a.g.e.**, gös. yer. ; Ertuna, **a.g.e.**, s.442. ; Zuhul Özaydın, "*Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Trablusgarp'Da Açtığı Hastaneler*", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (17-19 Şubat 1988) Kongreye Sunulan Bildiriler**, TTK Yay., Ankara, 1992 , S.87.

alınmışlardır.⁵³⁴ Sağlık hizmetlerinin devamlılığında personel mevcudiyeti büyük önem taşımaktaydı. Bu konunun hassasiyeti savaşın ilk günlerinde yeterince değerlendirilememiştir. Savaşın başladığı günlerde Hariciye Nazırına bir mektup yazan Süleyman Sırrı Bey, Viyana’da gazetecilik yaptığını ve yanında bulunan 4 doktorla birlikte hizmete hazır olduğunu beyan etmiştir. Bu istek Harbiye Nezaretine iletilmişse de böyle bir planlamaya ihtiyaç olmadığı bildirilerek istek geri çevrilmiştir.⁵³⁵ İlerleyen süreçte yaşanan personel eksikliği düşünüldüğünde sürecin yeterince değerlendirilemediğini söylemek yanlış olmaz.

Sağlık hizmetlerinde belirsizliğe sebep olan ve süreci doğrudan etkileyen unsurlardan biri iklim şartlarıdır. Kışın yağın şiddetli yağmurlar ve fırtınalar önemli sorunlara sebep olmuştur. Trablusgarp’ta kış ılıman seyretmiş ve çok soğuk havalar yaşanmamıştır.⁵³⁶ Bingazi bölgesinde ise kış mevsimi daha sert geçmiş, sürekli yağın yağmurlar magduriyetlere sebep olmuştur.⁵³⁷ Türkler ile Arapların sakin oldukları vahalar sel sularıyla dolmuş, hayat şartları çekilmez hale gelmiştir.⁵³⁸ Trablusgarp’taki önemli su kaynakları sürekli yağın yağmurlar ve sel suları sebebiyle bozulduğundan temiz su sorunu ortaya çıkmıştır.⁵³⁹

Rakımı yüksek olan yerlerde yaşanan gece-gündüz sıcaklık farkları olumsuzlukları artırmıştır. Trablusgarp’ın 75 km. güneyinde yer alan 550 rakımlı Garyan’da gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı 26 derece civarında seyretmiştir. Kuzey ve batı yönünden esen rüzgârlar ve kum fırtınaları sürece doğrudan etki etmiştir. Salgın hastalıkların da görüldüğü Garyan’da yaşanan bu sert iklim, hasta olanların nekahet sürelerine olumsuz etkilemiştir.⁵⁴⁰

Savaşın başında yatılacak çadırlar temin edilemediğinden askerler açık arazide kalmışlardır. Bu durum 24 Kasım tarihinde ordugâhlar için gerekli çadırlar temin edilinceye kadar sürmüştür.⁵⁴¹ Hastanelerde tedavi gören hastaların ve esir alınan askerlerin çoğu yere serilmiş şilteler üzerinde yatmaya mecbur olmuşlardır.

⁵³⁴ **Tanin**, 27 Şubat 1912, s.2.

⁵³⁵ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-9.

⁵³⁶ **Tanin**, 16 Ocak 1912, s.2.

⁵³⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Şubat 1912, s.1.

⁵³⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Kasım 1911, s.3.

⁵³⁹ **Tercüman-ı Hakikat**, 22 Kasım 1911, s.3. ; **Tanin**, 23 Kasım 1911, s.1.

⁵⁴⁰ Feridun Frik, “*Alman Kızılhaçının Trablus ve Balkan Harplerindeki Sıhhi Yardım Hizmetleri Eserinden Memleketimize Ait Notlar*”, **Dirim Aylık Tıp Dergisi**, Sayı: 8, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s.347. (344-350)

⁵⁴¹ **Tanin**, 24 Kasım 1911, s.6.

Garyan'daki hastaneyi ziyaret eden Petite Marsccillese muhabiri, bu olumsuz durumun sorumlusu olarak sağlık heyetlerinin bölgeye gelişini engelleyen İtalya'yı işaret etmiştir.⁵⁴²

Savaş her iki orduda yıkıcı etkiler yapmıştır. Yaşanan salgınlar yanında muharebeler sebebiyle pek çok asker savaş dışı kalmıştır. Savaşın başlamasından 23 Temmuz 1912 tarihine kadar geçen sürede Osmanlı Ordusu 3800 askerini şehit vermiş, 350 askeri iş göremeyecek derecede sakat kalmıştır.⁵⁴³ İtalyan ordusunda İtalya'ya sevk edilenler askerlerin sayısı ise 23.921 olmuştur. Muharebelerde vurulanların sayısı, 4220'yi geçmiştir. Bunlardan 2.802'si İtalya'ya gönderilirken 1432'si kaybedilmiştir.⁵⁴⁴ İtalyan Ordusu'nun zayıat toplamına bakıldığında 25.869 kişinin hastalıklar sonucu ve 5.652 kişinin de muharebeler sonucu savaş dışı kaldığı görülmektedir.⁵⁴⁵ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Osmanlı askerlerinin maruz kaldıkları yaralanmalar ve hastalıklar ulaşılan veriler ölçüsünde anlatılmıştır. İtalyan Ordusu'nda sürdürülen sağlık hizmetlerinden kısaca bahsetmek karşılaştırma yapılabilmesi açısından faydalı olacaktır.

İtalya, kolordu büyüklüğündeki bir kuvvetle savaşa başlamıştı. Savaş başladıktan sonra asker sayısı az bulunarak yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda mevcut sağlık kadrolarına, 50'şer yataklı sahra hastanelerinden iki adet ve 100 yataklı sahra hastanelerinden dört adet hastane eklenmiştir. Ayrıca İtalyan Kızılhaç Teşkilatına mensup iki adet de seyyar hastane görev almıştır.⁵⁴⁶ Malta Şövalyeleri sağlık hizmetlerinde çalışan bir diğer kuruluştur.⁵⁴⁷ Trablusgarp'ta 121 hekim görevlendirilmiş, yedek personel planlaması da yapılmıştı.⁵⁴⁸ İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele'in annesi Kraliçe Margaret da gelişmeleri yakından takip etmiş, İtalyan Kızılhaç Cemiyeti'ne 20.000 Frank bağışta bulunmuştu.⁵⁴⁹ Çalışmalar sonunda sağlık hizmetlerini eksiksiz yürütebilecek donanımlı bir teşkilat oluşturulmuştur.

⁵⁴² **Tanin**, 7 Mart 1912, s.1.

⁵⁴³ Ertuna, **a.g.e.**, s.460.

⁵⁴⁴ Revol, **a.g.e.**, C.II, Aynı yer.

⁵⁴⁵ Revol, **a.g.e.**, C.II, Aynı yer. ; Koloğlu, **a.g.e.**, s.61.

⁵⁴⁶ Revol, **Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1911-1912 Türk-İtalyan Harbi**, C.II s.38-40.

⁵⁴⁷ Revol, **a.g.e.** s.66-70.

⁵⁴⁸ Revol, **a.g.e.**, gös. yer.

⁵⁴⁹ **Tercüman- Hakikat**, 25 Ekim 1911, s.3. ; **Tanin**, 29 Kasım 1911, s.4.

İtalyan askerleri arasında sıkça görülen hastalıklar tifo, sıtma, dizanteri menenjit, kızıl ve koleradır. Messina Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr Umberto Gabi (?) bulaşıcı hastalıklarla ilgili çalışmalar yapmak üzere Trablusgarp'a gelmiştir.⁵⁵⁰ Hastalıklar için gerekli önlemler alınmış, özellikle de kolera ile mücadele edilmiştir.⁵⁵¹ Savaş sebebiyle halkın ve askerlerin şehirlerde yığılması özellikle Araplar ve Yahudiler arasında bulaşıcı hastalıkların yayılmasına sebep olmuştur.⁵⁵² Yaralanan askerlerin sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir. Trablusgarp'ta kurulan hastanelerde yer kalmadığı için resmi binalar hastaneye çevrilmiş ve pek çok yaralı da İtalya'ya gönderilmiştir.⁵⁵³ Koleraya yakalanmış olanlar için tahaffuzhaneler oluşturulmuş, sağlıkla ilgili planlama yapılarak Trablusgarp şehrinde Sıhhi Zabıta Teşkilatı kurulmuştur.⁵⁵⁴ Mevcut olumsuzlukları aşmak amacıyla askerlerin beslenmelerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁵⁵ Şiddetli yağmurlar sıhhi açıdan olumsuz koşulları beraberinde getirmiş, kazılan istihkâmlar sel sularıyla dolmuş, sağlıklı su kaynakları seller sebebiyle bozulmuş ve yaşanan sel felaketleri sırasında can kayıpları yaşanmıştır.⁵⁵⁶ İtalyan ordusunun temiz su ihtiyacını karşılamak için artezyen kuyuları açılmış, bölgesel sular filtre edilmiş ayrıca İtalya'dan bol miktarda maden suyu ve limon getirilmiştir.⁵⁵⁷ Sıtmanın bölgesel olarak yayılması üzerine kinin⁵⁵⁸ ile mücadeleye girilmiş fakat Ayn-ı Zara bölgesinde başarı sağlanamamıştır.⁵⁵⁹ Kum fırtınaları sebebiyle maruz kalınacak göz rahatsızlıklarını önlemek için Nuvar (?) Sanayi Fabrikalarına 200.000 adet gözlük siparişi vermiştir.⁵⁶⁰ Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkından kaynaklanan bağırsak ve romatizmal hastalıkların engellenmesi amacıyla arazide gecelemenin önüne geçilmiş, bu amaçla barakalar tesis edilmiştir. Ordugâhların yakınlığı sayesinde muharebeler sırasındaki sağlık hizmetleri, kolaylıkla sürdürülmüştür. Bununla beraber ileri

⁵⁵⁰ **Tanin**, 7 Nisan 1912, s.2.

⁵⁵¹ Revol, **a.g.e.**, C.II, s.66-70.

⁵⁵² **Tanin**, 11 Kasım 1911, s.2.

⁵⁵³ **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Kasım 1911, s.1.

⁵⁵⁴ Revol, **a.g.e.**, C.II, s. 66-70.

⁵⁵⁵ Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı Ve Türk Subayları**, s.61.

⁵⁵⁶ **Tanin**, 21 Kasım 1911, s.5. ; **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Kasım 1911, s.3.

⁵⁵⁷ Revol, **a.g.e.**, C.II, s. 66-70. ; Beehler, **a.g.e.**, s. 43 ; **Tanin**, 23 Kasım 1911, s.1. ; **Tanin**, 21 Ocak 1912, s.3.

⁵⁵⁸ Kinin: Kınakına ağacının kabuğunda bulunan ve sıtma veya baş ağrısına iyi gelen çok acı bir madde. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s. 910)

⁵⁵⁹ Revol, **a.g.e.**, C.II, Aynı yer.

⁵⁶⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Şubat 1912, s.2.

hatlarda toplanma merkezlerinin ve sargı merkezlerinin oluşturulmasında sorunlar yaşanmıştır. Çabuk iyileşecek hastalarla, nakli mümkün olmayan ağır hastaların tedavisi, bölgedeki hastanelerde sürdürülmüş ya da bu hastalar geçici olarak nekahethanelere yerleştirilmişlerdir.⁵⁶¹

Bu savaşta İtalyan askerler arasındaki zayıf yüksekliği dikkat çekmiştir. Savaşta etkilenen asker sayısı 31.521'dir. 9 yaralıya karşılık bir asker ölmüştür. Subay ölümünde de ölüm oranı yüksektir. 17 ere karşılık bir subay hayatını kaybetmiştir.⁵⁶² Toplamda yüz bin kişiye yaklaşan İtalyan askerinden 31.000 kişiden fazlası savaş dışı kalmıştır. Bu oran toplam kuvvetin üçte birine yakındır.⁵⁶³ Hasta ve yaralıların İtalya'ya nakilleri sırasında her birinde 200-300 yatak olan, Re'd İtalia, Regina-d İtalia, Memfi ve Regina-Margherita isimli dört hastane gemisi⁵⁶⁴ kullanılmıştır.⁵⁶⁵

Trablusgarp Savaşı sırasında taraflar, birbirlerini sağlık hizmetlerini engellemekle suçlamışlardır. Deniz denetimini elinde tutan savaş gemilerinden top atışıyla havadan uçak ve balonlar vasıtasıyla bomba atışı yapabilen İtalya'nın, gerek muharebelere ilişkin gerekse sağlık hizmetlerini engellemeye yönelik daha kapsamlı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu girişimler sonucu Osmanlı ordusundaki sağlık hizmetlerinde aksamalar yaşanmıştır. Saldırılarda hastane çadırları ve sağlık personeli hedef alınmıştır. Bu girişimler Osmanlı Devleti tarafından defalarca protesto edilmiştir. Buna karşın İtalyan makamları da benzer protestolarda bulunmuştur.

Uçaklar ve balonlar vasıtasıyla sürdürülen bombardımanlardan ilki 1 Kasım 1911'de Ayn-ı Zara'daki Türk kampı üzerine el bombaları⁵⁶⁶ atılarak

⁵⁶¹ Revol, **a.g.e.**, C.II, Aynı yer.

⁵⁶² Koloğlu, Aynı yer.

⁵⁶³ Özbay, **a.g.e.**, s.85.

⁵⁶⁴ İtalyan Kızılhaç'ı ile Malta Şovalyeleri'ne ait olan iki geminin 1912 senesinin Nisan ayında teçhiz edildiği görülmektedir. Diğer iki geminin zaten hastane gemisi olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. (B.k.z., Revol, İ, **Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı, 1911-1912 Türk-İtalyan Harbi**, C.II, Çev: Kadri Demirkaya, İstanbul, Askeri Matbaa, 1940, s.69-70.) Bir başka kaynakta İtalyan ordusunun ihtiyaçları için 92 buharlı geminin kiralandığı ve bu gemilerden 2 tanesinin hastane gemisi olarak kullanıldığı belirtilmiştir. (B.k.z., Commodore W. H. Beehler, **1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi**, Çev: Leyla Yıldırım, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014, s.108)

⁵⁶⁵ Revol, **a.g.e.**, C.II, Aynı yer.

⁵⁶⁶ Kullanılan el bombaları İtalyan Bahriye Yüzbaşı Cipelli tarafından icat edilmiştir. bu Cipelli el bombaları Spezia'da yapılmaktaydı. Bombalar pikrik asitle doldurulmuş portakal büyüklüğünde çelik bir kabuktan oluşmaktaydı. Pilyonun uçuş sırasında yalnız olması, bir eliyle bombanın pimini çekerken diğer eliyle uçağın dümenini tutmak zorunda olması bu bombaların etkili şekilde kullanılmasını

gerçekleştirilmiştir.⁵⁶⁷ 23 Kasım tarihli gazetelerde HA çadırlarının bombardıman edildiği yönünde yeni haberler çıkmıştır. Bu girişimler Osmanlı Devleti tarafından protesto edilmiştir.⁵⁶⁸ Albay Neşet Bey, 22 Kasım tarihinde çektiği telgrafında Sevkü'l-Cuma'daki(?) hastanenin topa tutulduğunu bildirmiştir. Trablusgarp Mebusu Ferhat Bey de çektiği telgrafında üzerindeki bayrağı ile hastane olduğu ilan edilmiş olan yerlerin bombalandığını bildirmiştir.⁵⁶⁹

İtalyan İstafani Haber Ajansı Ayn-ı Zara'da görülen çadırlarda tarafsızlık belirtisi bir işaret görülmediğini, burada konuşlanmış bir Osmanlı hastanesinin de bulunmadığını belirterek bombalama iddialarını yalanlamıştır.⁵⁷⁰ Osmanlı askerleri bu şartlarda uçaklara karşı da savunma yapmak durumunda kalmışlardır. Böyle bir savunma sırasında bir İtalyan uçağına ateş açan mücahitler, İtalyan pilot Francisko Riberto(?)'yu ve uçağını etkisiz hale getirmişlerdir.⁵⁷¹

Deniz kuvvetleri de yaptığı top atışlarıyla bombardımanlarda aktif rol almıştır. İki İtalyan gemisi, 3 Ocak 1912'de üzerinde işareti bulunan bir hastaneyi bombalamıştır. Bu gelişme 4 Ocak tarihinde Alman basınında ele alınmıştır.⁵⁷² Petite Marsccillese gazetesinin Saniyet-i Beni Adem'deki muhabiri, 19 Şubat 1912'de bir mektup göndererek üzerinde yıldız veya ay simgesi bulunan çadırların reis çadırları olduğunu belirtmişti.⁵⁷³ Bu iddia akılları karıştırıcı etki yapmış olmalıdır. Öte yandan her türlü diplomasiye rağmen bombardımanlar sürmüştü, Osmanlı Devleti tarafından yapılan protestoların da ardı arkası kesilmemiştir.

İtalya tarafından Cenevre Sözleşmesi hükümlerine aykırı olarak sürdürülen saldırılar OHAC tarafından Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti nezdinde protesto edilmiştir. Cemiyet OHAC'nin protestosu sonrasında İtalyan Kızılhaç Cemiyetine tebligat göndermiştir.⁵⁷⁴ 9 Şubat 1912 tarihli Tanin gazetesinde MHAC'nin bombardımanlar konusundaki bir girişimi haber yapılmıştır. MHAC Reisi Şeyh Ali

sınırlamıştır. Ayrıca rüzgar ve çölden savrulan tozlar sebebiyle uçakların kullanımının da sınırlı olduğu belirtilmiştir. (B.k.z., Commodore W. H. Beehler, **1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi**, Çev: Leyla Yıldırım, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014, s.42-43.)

⁵⁶⁷ Beehler, a.g.e., s.42.

⁵⁶⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, 23 Kasım 1912, s.2. ; **Tanin**, 23 Kasım 1911, s.1 ve 5.

⁵⁶⁹ **Tanin**, 26 Kasım 1911, s.1.

⁵⁷⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Kasım 1912, s.2.

⁵⁷¹ **Tercüman-ı Hakikat**, 6 Nisan 1912, s.3.

⁵⁷² **Tercüman-ı Hakikat**, 5 Ocak 1912, s. 3.

⁵⁷³ **Tanin**, 1 Mart 1912, s.2.

⁵⁷⁴ **Tanin**, 24 Ocak 1912, s.3.

Yusuf Efendi, Times Gazetesine bir telgraf çekerek İtalya tarafından sağlık kuruluşlarına yönelik saldırıları protesto etmiş ve bu yaklaşımların İngiltere tarafından da protesto edilmesini istemiştir.⁵⁷⁵

Uluslararası Kızılhaç Kongrelerine katılan Osmanlı delegeleri, OHAC'nin kuruluşundan itibaren bu organizasyona katılacak Müslüman ülkeler tarafından kullanılacak sembolün Kızılay olarak kabul edilmesini istemişlerdi. Bu talep katılımcı ülkeler tarafından olumlu karşılanmışken Cenevre Sözleşmesine kabul eden İtalya, sağlık merkezilerine ve personele karşı sürdürülen bu yaklaşımlara duyarsız kalmıştır.⁵⁷⁶

Hariciye Nezareti, bu konuda çalışma yaparak HA çadırlarının havadan görülebilecek işaretlerle donatılmasını önermiştir. Bu doğrultuda HA çadırlarının kolayca görülecek şekilde beyaz renkten yapılması kararlaştırılmıştır. Alınan karar sonrasında BKGK, 29 Şubat 1912'de bir telgraf çekerek asker ve mücahitlere ait çadırların siyah Arap çadırlarından, HA çadırlarının ise beyaz çadırlardan oluştuğunu bildirmiştir. Ayrıca bu telgrafta HA çadırlarının tanınması için beyazdan başka bir işaret konulmasının mümkün olmadığı da belirtilmiştir. Bu gelişme Harbiye Nazırı tarafından OHAC'ye de bildirilmiştir.⁵⁷⁷

Sorunun çözümünde Cenevre Sözleşmesini esas alan OHAC, Harbiye Nezareti nezdinde girişimde bulunarak bölgedeki HA hastanelerine ve hasta çadırlarına sözleşme hükümlerine uygun şekilde HA işareti konulmasını talep etmiştir. Bu hususu değerlendiren Harbiye Nezareti, 28 Mart 1912'de gerekli makamlara tebligatta bulunmuştur.⁵⁷⁸

Tebliğati alan komutanlardan Enver Bey, 22 Mart 1912'de Harbiye Nezaretine bir telgraf çekerek 19 Mart 1912'deki bir saldırı hakkında bilgi vermiştir. Bu saldırı sırasında üzerinde HA bayrağı bulunan bir hastane çadırı bombalanmıştır. Harbiye Nazırı, alınan bu telgraf ışığında İtalyanların Cenevre Sözleşmesi hükümlerinin aksine hareket ettiklerini bir kez daha dile getirmiştir.⁵⁷⁹

İtalya tarafından da karşıt iddialar ileri sürülmüştür. Sadrazamlık makamına 24 Kasım 1912'de 1159 sayı numarası ile gönderilen bir belgede, İtalya tarafından

⁵⁷⁵ Akgün. Uluğtekin, **a.g.e.**, gös. yer.

⁵⁷⁶ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-11.

⁵⁷⁷ Akgün; Uluğtekin, **a.g.e.**, s.69-70.

⁵⁷⁸ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-11.

⁵⁷⁹ Akgün; Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 71.

ileri sürülen iddialara yer verilmiştir. Buna göre, Osmanlı askerleri İtalyan seyyar hastanelerine saldırmıştır. İtalya tarafından ileri sürülen bu iddiaya cevaben hazırlanan belgede, söz konusu iddialar yalanlanmıştır. İleri sürülen bu iddiaların asılsız olduğu İtalyan uçakları tarafından, üzerinde HA bayrağı olan⁵⁸⁰ hastaneye bombalar atıldığı daha sonra da aynı hastanenin İtalyan topçusu tarafından ateş altına alındığı belirtilmiştir.⁵⁸¹

İngiliz basınında da İtalyanlara mezalim yapıldığı yönünde haberler çıkmıştır. Bu haberlerin kaynağı bu doğrultuda aralıksız haber yapmakta olan İtalyan İstafani haber ajansıdır.⁵⁸² İtalyan makamları tarafından ileri sürülen bir başka iddiaya göre: Osmanlı subayları kollarına HA işareti takarak sağlık hizmetlerinin dokunulmazlığına sığınmakta ve böylece İtalyan saldırılarından korunmaktadırlar.⁵⁸³ Konuyla ilgili olarak Uluslararası Kızılhaç Genel Merkezinden OHAC'ye bir yazı gönderilmiştir. OHAC de konuyu Harbiye Nezaretine arz etmiştir. Harbiye Nezareti konuyla ilgili olarak Trablusgarp'tan ve Bingazi'den malumat istemiştir. Cevaben gönderilen telgrafta: Osmanlı askerlerinin kollarına HA işareti takmak gibi hilelere tenezzül etmedikleri ve etmeyecekleri bildirilmiş ve bu konuda hiç bir suiistimalin olmadığı dile getirilmiştir. OHAC, bu sonucu Uluslararası Kızılhaç Genel Merkezine bildirmiş, ayrıca gerekli girişimlerde bulunulmasını Hariciye Nezaretinden istemiştir.⁵⁸⁴ İtalyanlar tarafından ileri sürülen bu iddiaya cevaben Trablusgarp Komutanlığı adına Binbaşı Fethi Bey de 14 Mart 1912'de bir telgraf çekerek İtalyan iddialarını reddetmiştir. Enver Bey'in de bu konuda telgraf çektiği ve iddiaları reddettiği görülmektedir. Harbiye Nazırı alınan bu telgraflar kapsamında konuyla ilgili yazışmalar yapmıştır. Gelişmeler neticesinde İtalya'nın bu iddiasının ve sürdürdüğü haksız davranışlarının protesto edilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan tüm girişimlere rağmen İtalyanlar, sağlık hizmeti için ayrılmış alanları bombardıman etmekten vazgeçmemişlerdir.⁵⁸⁵

İtalyan askerleri yalnızca hastaneleri bombalamakla kalmamışlar, sağlık hizmetlerini engelleyici tutumlara da yönelmişlerdir. Enver Bey tarafından yapılan

⁵⁸⁰ Başlangıçta HA tesisleri yalnızca beyaz kumaştan yapılan çadırlarla işaretlenirken savaşın ilerleyen sürecinde gerekli Kızılay işaretleri ile donatıldığı anlaşılmaktadır.

⁵⁸¹ BOA., Fon Kataloğu: HR. SFR (3)., Ds. 638, Gömlek No: 88.1.

⁵⁸² Tercüman-ı Hakikat, 5 Aralık 1911, s.2.

⁵⁸³ BOA., Fon Kataloğu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.240.; Akgün. Uluğtekin, a.g.e., s.72.

⁵⁸⁴ BOA., Fon Kataloğu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.240.

⁵⁸⁵ Akgün. Uluğtekin, a.g.e., s. 74-79.

bilgilendirmeye göre, 17 Ocak 1912'de Derne'nin doğusundaki muharebeler sırasında İtalyan topçusu HA ekiplerini hedef alarak faaliyetlerini engellemiştir. Bu tutum sebebiyle yaralıların bakımı ve nakli yapılamamıştır. Vakanın HA Heyeti tarafından çekilen telgrafta da görüleceğini bildiren Enver Bey, İtalyanların uluslararası alanda protesto edilmesini istemiştir. Konu Harbiye Nazırı tarafından Hariciye Nezaretine bildirilmiştir.⁵⁸⁶ Dr. Fikret Tahir Bey tarafından gönderilen bir mektup da bu hususa ışık tutmuştur. Atının üzengisi kopan doktor, kolunda takılı olan HA işaretine güvenerek İtalyanların kendisine ateş etmeyeceklerini düşünmüştür. Ancak kolundaki HA işaretine rağmen ateş altında kalan Dr. Fikret Tahir Bey büyük bir tehlike atlattır.⁵⁸⁷

İtalya tarafından ileri sürülen iddialardan bir diğeri de HA çadırlarında askeri malzeme saklandığı ve Bingazi'de bulunan askerlerin HA çadırlarında ikamet ettikleri yönündedir. Hariciye Nezareti, bu iddialarla ilgili olarak da OHAC'den malumat istemiştir.⁵⁸⁸ İtalyanlar tarafından ileri sürülen bu iddia, HA çadırlarına yönelik devam eden saldırıların sebebini göstermektedir.

İtalya, maktul olmuş veya yaralanmış İtalyan askerlerine işkence yapıldığını belirterek iddialarını yeni bir boyuta taşımıştır. Bu iddialar Enver Bey tarafından 15 Mart 1912'de gönderilen telgrafla cevaplandırılmıştır. Enver Bey bu iddiaların doğru olmadığını belirtmiştir. İtalyanlara karşı dom dom kurşunu kullanıldığı yönündeki iddiaya da değinen Enver Bey, İtalyanlara karşı dom dom kurşunu kullanılmasının söz konusu olmadığını belirterek mücahitlerin ellerinde bulunan çakmaklı tüfeklerin dom dom kurşunları gibi tesirde bulunduğunu belirtmiştir. İmkânlar ölçüsünde bu silahlar kurşun atan silahlarla değiştirilerek bu olumsuzluk önlenecektir.⁵⁸⁹

Enver Bey de İtalyanlar tarafından kullanılan mermilere yönelik şikâyetle bulunmuştur. İtalyanların küçük çaplı silahlar kullanmalarına rağmen bu silahlara özel dom dom kurşunları⁵⁹⁰ imal ettiklerini belirtip bu mermilerin numunelerini

⁵⁸⁶ BOA., Fon Kataloğu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.183.

⁵⁸⁷ Tanin, 24 Mart 1912, s.1.

⁵⁸⁸ Akgün. Uluğtekin, a.g.e., s.80.

⁵⁸⁹ BOA., Fon Kataloğu: HR. SFR (04)., Ds. 860, Gömlek No: 132.1-1.

⁵⁹⁰ Kullanılan dom dom kurşunları üzerinde İtalya'nın resmi damgasının bulunduğu Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından tespit edilmiştir. (B.k.z., Tercüman-ı Hakikat, 18 Aralık 1911, s. 1.)

göndermiştir.⁵⁹¹ İtalya ise BKGK tarafından ileri sürülen bu iddiaların asılsız olduğunu belirtmiştir.⁵⁹²

İtalya bir askeri doktor ile Kızıllaç Komiseri olan Dr. Negrinu'ye(?) Kızıllaç bayrağı taşıyan bir hastane gemisinden inerken ateş açıldığını duyurmuştur.⁵⁹³ Bu iddia, Enver Bey tarafından reddedilmiştir. Yaralı taşımak için savaş hattında bulunan tüm sağlıkçıların risk altında olduklarını kabul eden Enver Bey, İtalyan sağlık personeli arasında ölen kimsenin olmamasını işaret ederek bu iddiaların asılsız olduğunu beyan etmiştir. Yakalanan İtalyan askerlere esir statüsünde baktıklarını belirten Enver Bey, kazara İtalyanların eline düşen Osmanlı askerlerinin hayat şanslarının olmadığını, yakalananların hemen öldürüldüklerini söyleyerek yaşanan sürece ilişkin bir başka sorunu da ifade etmiştir.⁵⁹⁴

Yapılan bazı muharebelerde geri çekilmek zorunda kalan İtalyan askerler, yaralıları muharebe alanında bırakmışlardır. Bu yaralılar Osmanlı askerleri tarafından seyyar hastanelere taşınarak tedavileri yapılmıştır.⁵⁹⁵ 14 Şubat 1912'de gazetesine bir mektup gönderen Petite Marsccillese gazetesi muhabiri, Garyan'da esir düşen İtalyan askerleri hakkında bilgi vermiştir. İki savaşı alanında yaralı olarak bulunan beş İtalyan esirin gerekli tedavileri Dr. Rıfat Bey ve Dr. Yusuf Ziya Bey tarafından idare edilen hastanede yapılmaktadır. Rahat ve huzurlu görünen esirler, kendilerine gösterilen muameleden memnundurlar.⁵⁹⁶ Bu askerler Corriera Della Sera gazetesine mektup göndererek kendilerine karşı sergilenen iyi muameleleri anlatmışlardır.⁵⁹⁷

Uluslararası sözleşmelerin gereği olarak hayatını kaybedenlerin üzerlerinden çıkan özel eşyalarının gönderilmiştir. 24 Ocak 1912 tarihli Tanin gazetesinde bu duruma ilişkin bir haber yapılmıştır.⁵⁹⁸ 16 ve 27 Aralık 1911'de gerçekleşen Derne muharebeleri sonrasında hayatını kaybeden İtalyan askerlerin üzerinden çıkan 615 Frank da ailelerine verilmek üzere posta ile gönderilmiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹¹ BOA., Fon Kataloğu: HR. SFR (04)., Ds. 860, Gömlek No: 132.1-2.

⁵⁹² Tercüman-ı Hakikat, 16 Aralık 1911, s.2.

⁵⁹³ Tercüman-ı Hakikat, 26 Kasım 1911, s.3.

⁵⁹⁴ BOA., Fon Kataloğu: HR. SFR (04)., Ds. 860, Gömlek No: 132.1-2.

⁵⁹⁵ Tercüman-ı Hakikat, 23 Aralık 1911, s.1.

⁵⁹⁶ Tanin, 7 Mart 1912, s.1

⁵⁹⁷ Tanin, 3 Şubat 1912, s.1.

⁵⁹⁸ Tanin, 24 Ocak 1912, s.3.

⁵⁹⁹ Akgün. Uluğtekin, a.g.e., s.82.

5 Mayıs 1912 tarihli Tanin gazetesinde Ayn-ı Zara karargâhına yapılan bombardıman haber yapılmıştır. İtalya, 2 Mayıs 1912'de karargâh ve karargâh yakınında bulunan HA çadırları üzerine 16 bomba atarak 11 kişinin yaralanmasına sebep olmuştur.⁶⁰⁰ Bu gelişme Harbiye Nazırı tarafından 12 Mayıs 1912'de OHAC Genel Merkezine iletilmiştir. İtalyanlar, HA hasta çadırları üzerine bombalar atmışlardır. Bombardıman sırasında sivil ahalden iki kişi yaralanmıştır.⁶⁰¹

Benzer saldırılar Bingazi bölgesinde de yaşanmıştır. BKGK, 7 Ağustos 1912'de yaşanan bombardıman hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, 3 İtalyan uçağı Tobruk İleri Karakolu, Tobruk Karargâhı ve Tobruk Hastanesini bombalamıştır. Hastaneye atılan bombalardan biri hastanenin yakınında patlamışsa da herhangi bir zarara yol açmamıştır.⁶⁰² Harbiye Nazırı tarafından Sadaret makamına bu bombardımanla ilgili bilgi verilmiştir. Bu gelişme sonrasında Sadaret Makamı Tahrirat Kalemi tarafından Hariciye Nezaretine tezkire yazılarak hastaneye yapılan saldırı hakkında gerekli girişimlerin yapılması ve neticesinin bildirilmesi istenmiştir.⁶⁰³

Tobruk Hastanesi, 9 Ağustos 1912'de öğleyin saat 12:00 sıralarında bir İtalyan uçağı tarafından yeniden bombalanmıştır. Uçaktan atılan bomba zarara yol açmamıştır. Tobruk'ta bulunan Dr. Fikret Tahir Bey, aynı gün olayı telgrafla OHAC'ye bildirmiştir. Bunun üzerine Kızılhaç Cemiyetlerine ve İtalyan Kızılhaç'ına telgraflar çekilerek durum protesto edilmiş, Harbiye ve Hariciye Nezaretlerine de bilgi verilmiştir.⁶⁰⁴ Yaşanan bombardıman Enver Bey tarafından gönderilen telgrafla da haber verilmiştir.⁶⁰⁵ Harbiye Nazırı bu gelişmeyi Sadaret Makamına arz etmiş, Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi de Hariciye Nezaretine gereğinin yapılmasını bildirmiştir.⁶⁰⁶

İtalya savaşın kısa sürede sonuçlanacağı beklentisi ile Avrupa ülkelerine mensup haber muhabirlerini Trablusgarp'a davet etmişti. Savaş sırasında İtalyan askerleri tarafından sivil halka yapılan kötü muameleler bu muhabirler tarafından yerinde görülüp tespit edilerek haber yapılmıştır. The Times, Morning Post, Daily

⁶⁰⁰ **Tanin**, 5 Mayıs 1912, s.1-5.

⁶⁰¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 195, Belge No. 1

⁶⁰² **BOA.**, Fon Kataloğu: BEO., Ds. 4079, Gömlek No: 305864.2.

⁶⁰³ **BOA.**, Fon Kataloğu: BEO., Ds. 4079, Gömlek No: 305864.1.

⁶⁰⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.16, Belge No. 114.

⁶⁰⁵ **BOA.**, Fon Kataloğu: BEO., Ds. 4078, Gömlek No: 305830.2.

⁶⁰⁶ **BOA.**, Fon Kataloğu: BEO., Ds. 4078, Gömlek No: 305830.1.

Mail, Restminister, Neue Freie Presse gibi gazetelerde yayınlanan bu haberler, Avrupa kamuoyunda İtalya'yı güç duruma düşürmüştür.⁶⁰⁷

Santral Nevz(?) gazetesinin Trablusgarp muhabiri tarafından 4 Kasım 1911'de yapılan haber durumun vahametini göstermektedir. Muhabir, Türkler tarafından boşaltılarak İtalyanların denetimine girmiş olan yerlerde elleri ve ayakları bağlı halde iken süngülenerek öldürülmüş 12 kadın ve çocuk cesedi bulunduğunu bildirmiştir. Biraz ileride bulunan bir camide de aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu 300-400 kişinin öldürülmüş olduğu görülmüştür. Bu vahim tablo karşısında İngiliz hükümetini göreve çağıran muhabir: "*medeni Avrupa'nın yaptığı savaş bu mudur? İngiltere bu vahşete karşı bir şey yapmayacak mıdır?*" diyerek İngiltere'yi göreve çağırmıştır.⁶⁰⁸ Avrupa kamuoyunda bu haberler geniş yer bulmuştur. Fransız romancı Pierre Loti, Le Figaro gazetesinde yer alan makalesinde, Osmanlı askerini İtalyanlara karşı müdafaa ederek İtalya'nın hesapladığı başarıya ulaşamayınca yanlış icraatlara yöneldiğini ve nefret kazandığını belirtmiştir.⁶⁰⁹

Trablusgarp'taki Osmanlı ordugâhında bulunan ve İtalyanlara karşı savaştan İngiliz asker Teğmen Montagu'nun, konuyla ilgili bir telgrafi da İngiltere'ye ulaşmıştır.⁶¹⁰ Teğmen Montagu'nun⁶¹¹ yapılan mezalime ilişkin verdiği malumatlar ileri sürülen iddiaları doğrulamıştır.⁶¹²

Bu gelişmeler sonrasında İtalya, kamuoyunu kendi lehine çevirmek amacıyla Yeşil Kitap'ı yayınlamıştır. 1912 senesinin Mart ayında yayınlanan bu kitap vasıtasıyla ileri sürülen iddialar reddedilerek aslında İtalyan askerlere karşı zulüm yapıldığı ve uluslararası hukukun ihlal edildiği iddia edilmiştir. Gelişmeleri takip eden Osmanlı Hariciye Nezareti de bu girişim karşısında benzer bir çalışmanın Harbiye Nezaretince yapılmasını istemiş ve yapılan mezalimin kamuoyuna duyurulmasını istemiştir.⁶¹³

Trablusgarp Savaşı sırasında türlü sıkıntılarla mücadele eden Osmanlı askerlerinin bölgeden geri çekilmesi de sıkıyılı olmuştur. 18 Ekim 1912'de

⁶⁰⁷ Khalfallah, a.g.t., s.171-173.

⁶⁰⁸ **Tanin**, 9 Kasım 1911, s.3.

⁶⁰⁹ **Tanin**, 7 Ocak 1912, s.2.

⁶¹⁰ **Tanin**, 5 Kasım 1911, s.1.

⁶¹¹ Yaptığı açıklamalar sonrasında Teğmen Montagu'nun rütbesi lagv edilmiştir. (B.k.z., **Tercüman-ı Hakikat**, 5 Aralık 1911, s.3.)

⁶¹² **Tercüman-ı Hakikat**, 5 Aralık 1911, s.3.

⁶¹³ Khalfallah, a.g.t., Aynı yer.

imzalanan Ouchy Barış Antlaşmasına göre, taraflar denetimleri altında olan bölgeleri tahliye edeceklerdi. İtalya, Berlin Büyükelçiliği ve Alman Dışişleri Bakanlığı kanalıyla harekete geçerek Osmanlı Hükümeti ile beraber hareket etme arayışına yönelmiştir. Bu doğrultuda Almanya Dışişleri Bakanlığına başvuran İtalya, Osmanlı Devleti'nin antlaşma hükümlerini nasıl uygulayacağını sormuştur. İtalya, Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etme eğilimi dile getirilirken Osmanlı Devleti'nin tahliyeler konusundaki isteklerini mümkün olduğunca karşılayacağı beyan etmiştir. Bu anlamda Osmanlı askerlerinin tahliyesi için birkaç İtalyan yardım gemisinin görevlendirilebileceği Osmanlı Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Bu durum Osmanlı Hariciye Nezareti ile Harbiye Nezareti arasında bir dizi yazışmanın yapılmasına ve konunun değerlendirilmesine vesile olmuştur.⁶¹⁴

15 Kasım 1912'de Trablusgarp ve Bingazi'deki askerlerin tahliyesi sorununa çözüm bulunması amacıyla Kurmay Yarbay Muhiddin Bey ile Yüzbaşı Rıfat Bey görevlendirilmiştir. Enver Bey, Bingazi'deki askerlerin sevkinin bir süre daha geciktirilmesini ve tahliye işlemlerinin İtalyan vapurları ile yapılmamasını istemiştir. Enver Bey'e göre tahliyelerin Mısır ve Tunus üzerinden yapılması daha uygun olacaktır. Bu talepler Sadrazamlıkça uygun bulunmamıştır. Ayrıca nakli mümkün olmayan top, silah ve cephane türündeki malzemelerin de Bingazi'de bırakılması kararlaştırılmıştır. Tahliyeler sırasında İtalyan gemilerinin kullanılması benimsenmiştir. Bu isteğin altında yatan sebep, Yunanistan ile devam eden savaş durumudur. Böylece askerlerin Yunan deniz kuvvetlerince esir alınma ihtimali ortadan kaldırılacaktır.⁶¹⁵

OHAC tarafından Trablusgarp ve Hums'a görevlendirilen ve Mehmet Emin Bey ile Rasim Ferit Bey başkanlığında görev yapan sağlık heyetlerinin dönüş yolunda saldırıya uğramaması için gerekli önlemler alınmıştır. 13 Kasım 1912'de Hariciye Nezaretine başvuran OHAC İkinci Başkanı, Trablusgarp'ta görev yapan OHAC personelinin dönüşü ile ilgili yazışma yapılmasını istemiştir. Cenevre Sözleşmesi hükümlerine göre gerekli korumanın sağlanması ve dönüş sırasında Akdeniz'den serbestçe geçilebilmesi için Yunan Hükümetine bilgi verilmesi talep

⁶¹⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:60, Sayı: 126, s.224-232.

⁶¹⁵ İsrail Kurtcephe, **a.g.e.**, s.230-232.

edilmiştir.⁶¹⁶ Bu konuyla ilgili olarak Hariciye Nezareti tarafından Almanya Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Berlin Büyükelçiliğinden alınan habere göre Alman Hükümeti, Trablusgarp ve Hums'dan dönmekte olan OHAC Heyetlerinin dönüşleri için gerekli girişimlerin yapılacağını bildirmiştir. Bu kapsamda Yunan Hükümeti nezdinde girişimde bulunulacaktır.⁶¹⁷

Tahliyelerle ilgili olarak yapılan görüşmeler neticesinde İtalyan gemilerine binecek Osmanlı askerlerinin Akka limanına taşınması kararlaştırılmıştır. İtalya'nın elindeki esirler de bu nakliyatlar sırasında serbest bırakılacaktır. Samino ve Verona adlı İtalyan gemilerinin kullanıldığı ilk tahliye, 11 Aralık 1912'de yapılmıştır. Tahliye işlemleri kapsamında hastane personelleri ile birlikte bölgedeki askerlerin, memurların ve ailelerin nakilleri gerçekleştirilmiştir. İlk tahliye işleminden sonra bölgede kalan Osmanlı kuvvetleri için yeniden gemi talep edilmiş ve aralarında Trablusgarp Komutanı Neşet Bey'in de bulunduğu son Osmanlı kafilesi -Fizan Taburuna mensup bir bölük⁶¹⁸ haricinde- 15 Ocak 1913 tarihinde Trablusgarp topraklarından ayrılarak 22 Ocak 1913 tarihinde Beyrut Limanına ulaşmıştır.⁶¹⁹

Trablusgarp'ın tahliyesi sırasında, nakliyesi mümkün olan malzemeler yurda getirilmiştir. Bu malzemeler arasında Tunus'ta imal ettirilen çadırlar da bulunmaktadır. Dr. Mehmet Emin Bey vasıtasıyla İstanbul'a getirilmiş olan 60 adet çadırdan 14 adedi OHAC Ayastefanos ve Isparta Kule Hastanelerine verilmiş kalan 46 adedi ise makbuz karşılığı OHAC'nin Ambarına konulmuştur.⁶²⁰

Trablusgarp ve Bingazi askeri, idari, coğrafi ve ulaşım imkanları açısından birbirlerinden farklı özelliklere sahiptir. Trablusgarp hâkimiyetini daha çok önemseyen İtalya, Osmanlı Ordusu'nun büyük bölümünün de burada bulunması sebebiyle Trablusgarp'taki faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Bingazi bölgesinde askeri birliklerin daha az olması savaşa yönelik teşkilatlanma sırasında personel sıkıntısı yaşanmasına sebep olmuştur. Bu iki bölgede görülen hastalıklar ve sürdürülen ikmal faaliyetleri birbirinden farklı olmuştur. Trablusgarp'ta sağlık hizmetlerinin

⁶¹⁶ BOA., Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1959, Gömlek No: 16.1.

⁶¹⁷ BOA., Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1959, Gömlek No: 16.2.

⁶¹⁸ Söz konusu bölüğün Trablusgarp'a nakli için gerekli vasıtalar bulunamadığı için Fizan Taburuna bağlı olan bölük vaktinde Trablusgarp'a ulaşamamış ve bölgede kalmıştır. (B.k.z., İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yay, Ankara, 1995, s.232).

⁶¹⁹ İsrail Kurtcephe, **a.g.e.**, s.230-232.

⁶²⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.202, Belge No.2.

sürdürülmesinde ordu kadroları, OHAC Sağlık Heyetleri, Alman Kızıllaç Cemiyeti Sağlık Heyeti ve Hint Müslümanlarının girişimleri ile İngiltere’de oluşturulan sağlık heyetleri görev almışlardır. Bingazi bölgesinde sürdürülen sağlık hizmetlerinde ise ordu kadroları, OHAC Sağlık Heyetleri, MHAC Sağlık Heyetleri ile İTC TMMŞ’nin Selanik ve Manastır Sağlık Heyetleri görev yapmıştır. Trablusgarp ve Bingazi’nin belirtilen farklılıkları sebebiyle sürdürülen sağlık hizmetleri, yapılan düzenlemeler ve faaliyetler ayrı ayrı incelenmiştir.

2.1.Trablusgarp Bölgesi’ndeki Sağlık Hizmetleri

Tümene bağlı 125., 126., 127. Piyade Alayları ile 42. Nişancı Taburu, 38. Süvari Alayı ve Sahra Topçu Taburu Trablusgarp’ta konuşlandırılmıştı. Albay Neşet Bey, Trablusgarp’taki Osmanlı kuvvetlerinin başkomutanı olarak görev yapmıştır. Binbaşı Ali Fethi Bey ile Yüzbaşı Tahir Bey, Albay Neşet Bey’in kurmay başkanlığı görevini üstlenmişlerdir. Hums’da bulunan Cebel-i Margab karargâhında; Muzaffer Halil Bey⁶²¹ komutan, Yüzbaşı Hasan Fehmi Bey kurmay başkanıdır. Mısırata’da ise: Yüzbaşı Hakkı Bey ile Teğmen Nuri Bey⁶²² görev yapmışlardır.⁶²³ Bağımsız 42. Tümen bünyesinde konuşlu askeri birliklerin büyük bölümü Trablusgarp’ta bulunduğundan buradaki sağlık yapılanması Bingazi’ye nazaran görece daha düzenliydi. Bununla beraber yaşanan olumsuzluklar sebebiyle sağlık hizmetleri yetersiz kalmıştır.

Savaşın başladığı günlerde yaşanan kargaşa sırasında askeri hastane tahrip edilerek yağmalanmış ve sağlık hizmetleri kesilmiştir. Tümene bağlı Merkez Asker Hastanesinde çalışan doktorlar organize olarak Tümen’e katılmamışlardır. Bu durum bombardıman sürerken geri çekilen askeri birliklerde sıkıntılar yaşanmasına sebep olmuştur.⁶²⁴ Ordu kuvvetlerinin, geri çekilmesi halk arasında şaşkınlık yaratmışken askeri hastanedeki personelin teslim alınmaları bu şaşkınlığı daha da artırmıştır.

⁶²¹ Halil Kut:1882-1957) Enver Bey’in amcasıdır. 1905 yılında Harp Akademisinden mezun oldu. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı’na katılmıştır. (B.k.z., Serpil Sürmeli, “Nuri Killigil Paşa’nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları”, **Atatürk Dergisi Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2012, s.146)

⁶²² Nuri Killigil hakkında ayrıntılı bilgi 774. Dipnotta verilmiştir.

⁶²³ Philip H Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa Osmanlı Devleti ve Araplar 1911-1918: Teşkilat-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma**, Çev: Tansel Demirel, 3. Baskı, Arma Yay., İstanbul, 2003, s. 83.

⁶²⁴ Ertuna, **a.g.e.**, s.441-442.; Özeydin, **a.g.m.**, s.87

Savaşın belirsizliklerle devam ettiği bu günlerde yaşanan karmaşa sağlık hizmetlerinde telafisi güç eksikliklere sebep olmuştur.⁶²⁵

Trablusgarp şehir merkezinde bulunan ve geri çekilerek yeniden teşkilatlanmaya çalışan askeri birliklerde 1000 kadar asker, az sayıda rütbeli personel ile doktor olarak yalnızca Binbaşı Nikolaki Bey⁶²⁶ bulunmaktaydı.⁶²⁷ Gelişmeler sonrasında esasen yetersiz olan tıbbi malzeme hasta ve yaralıların hızlı artışıyla tamamen tükenmiş, az sayıdaki personel de yetersiz kalmıştır.⁶²⁸ Durumun İstanbul'a aksetmesinden sonra süratle bir sağlık ekibinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁶²⁹ Seferberlik ilan etmiş olan ordunun, bu günlerde mevcut doktorlara ilaveten 299 doktora⁶³⁰ daha ihtiyacı olduğundan Trablusgarp'a hekim ayrılması mümkün görülmemiştir. OHAC, elindeki imkânlar dâhilinde çalışmalar yaparak OHAC Trablusgarp Sağlık Heyetini teşkil etmiştir.⁶³¹

Trablusgarp'ın İtalya tarafından bombardıman edilmesiyle başlayan muharebeler sonrasında Albay Neşet Bey geri çekilme emrini vermiştir. Bu sırada muharebeler devam etmekteydi. Müsademeler sırasında ateşli silahlara maruz kalan pek çok yaralı Ayn-ı Zara'ya gelmeye başlamıştır. Burada tümenin imkanlarıyla kurulan büyük hastane çadırı, askerlerin kaldıkları çadırlardan daha uzakta güney istikametine kurulmuştur. Hasta çadırları, etrafi dört yandan büyük kum tepeleri ile çevrilmiş vaziyette küçük bir vadi içinde bulunuyordu.⁶³² Trablusgarp Askeri İdare Başkanı Nazmi Bey tarafından hazırlanan bir raporda Karargâhın Ayn-ı Zara'da bulunduğu günlerde yaralanan ve hastalanan askerler için karargâhta ve Cumapazarı

⁶²⁵ Koloğlu, **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, s.175.

⁶²⁶ Saip Giray konuyla ilgili yayınladığı makalesinde yalnızca Nikolaki Bey'i işaret ediyorsa da Türk Kızılayı Arşivi'nden alınan arşiv belgesinde Trablusgarp'ta altı askeri doktor ile Paris Askeri Ataşesi Fethi Bey ile Trablusgarp'a gelen 5 doktorun görev yaptıkları görülmektedir. (B.k.z., **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.24.10.) Nikolaki Bey dışındaki doktorların başka yerlerde görev yapıyor olmaları kuvvetle muhtemeldir.

⁶²⁷ Saip Giray, "*Trablus Harbinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)*", **Dirim Aylık Tıp Dergisi**, Yıl:1955, Sayı: 11-12, Kağıy ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s. 484-485.

⁶²⁸ Özbay, **a.g.e.**, C. I, s.80

⁶²⁹ Giray, aynı yer.

⁶³⁰ Harbiye Nezareti savaşın devam ettiği bu günlerde 2. ve 3. Ordu Müfettişliklerine bağlı birliklerde görev yapmak üzere sağlık sorunu olmayan sivil doktorlardan istekli olanların Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesine müracaatları içeren bir ilan yayınlamıştır. (**Tanin**, 29 Kasım 1911, s.4.)

⁶³¹ Özbay, **a.g.e.**, C. I, s.80

⁶³² Seppings- Wright, **a.g.e.**, s.49-59.

adlı mahalde seyyar hastaneler kurulduğu belirtilmiştir.⁶³³ İtalyan toplarının ateş hattında kalındığı için Osmanlı Ordusu'nun Ben-i Gaşir'e(?) kadar geri çekilmesi gerekmiştir. Çekilme sırasında muharebelerde yaralanmış pek çok asker görülmüştür. Bu yaralılardan pek çoğunun hastanede tedaviye alınması gerekse de yaralılar güçlkle geri çekilmeye katılmışlardır. Sekiz saat süren yürüyüşün sonunda kervansaraylara karşılık gelebilecek nitelikteki funduk isimli konak noktasına, (Funduk Ben-i Gaşir'e) ulaşılmıştır.⁶³⁴ Durumu değerlendiren Neşet ve Fethi Beyler çekilmenin Aziziye mevkiine kadar sürdürülmesini gerekli görmüşlerdir.⁶³⁵ Funduk Ben-i Gaşir'den Aziziye'ye kadar devam eden çekilme sırasında yeterli nakil vasıtalarının bulunmayışı ve mevcut vasıtaların da nakil için uygun olmaması ağır durumdaki yaralıların naklinde sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur.⁶³⁶ Bu günlerde Sfaks'ta Fransız yetkililer tarafından sürdürülen tahkikat devam ettiğinden OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti henüz bölgeye gelememişti. Heyetten ayrılarak küçük bir grup halinde yolculuğuna devam eden Ahmet Şerif Bey ve beraberindeki personel geri çekilme sırasında Ayn-ı Zaraya ulaşmıştır. Bu sürece şahit olan Ahmet Şerif Bey, İstanbul'a gönderdiği mektubunda gözlemlerini aşağıdaki duygularla anlatmıştır.⁶³⁷

“... öyle zamanlar oldu ki bir pansuman yapılamadı, bir dirhem gaz, pamuk, sargı bezi bulunamadı. Ameliyat için bir dülger testeresi arandığı halde bulundurulamadı. Bu yönlerden pek acı bir yoksulluk içindeyiz. Nazlı Hilal Ahmer Cemiyeti geleli iki gün oldu. Bunların bu derece ağır hareketi bana göre affolunmaz bir kabahattir... kabahat yalnız ve özellikle hükümetindir. O hükümet ki daha kuvvetli bir deyim kullanmaya şimdilik vicdanım razı olmuyor...”

Ahmet Şerif Bey tarafından gönderilen bu mektup yayınlanınca hissettiği çaresizlik kamuoyuna yansımış ve tepkilere sebep olmuştur. Bunun üzerine Tanin Gazetesi Ahmet Şerif Bey tarafından yapılan tespitleri 31 Aralık 1911 tarihli sayısında tekzip ederek açıklama yapmak zorunda kalmıştır.⁶³⁸

⁶³³ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Osmanlı İtalyan Harbi, Yıl:60, Sayı: 126, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011, s.173-193.

⁶³⁴ Seppings- Wright, **a.g.e.**, s.49-59.

⁶³⁵ **Tanin**, 30 Aralık 1911, s.2.

⁶³⁶ Seppings-Wright, **a.g.e.**, s.49-59.

⁶³⁷ Ahmet Şerif, **a.g.e.**, gös. yer.

⁶³⁸ Yapılan düzeltmede, bir savaş muhabirinin harbin bir safhasında imkansızlıklara şahit olabileceği ifade edilmiştir. Bu safhanın bütün için düşünülmesinin yanlış olacağı, yalnızca savaşın o aşaması için düşünülmesinin doğru olacağı belirtilmiştir. Yine habere göre: Harbiye Nezareti nezdinde bu konuda araştırma yapılmış, neticesinde de Trablusgarp'taki ordunun malzeme sıkıntısında olmadığı

Ordunun Trablusgarp'a 36 km mesafedeki Aziziye'ye kadar devam eden geri çekilmesi tamamlanınca Trablusgarp'taki Osmanlı karargâhı burada kurulmuştur. Aziziye'de gerekli tüm tedbirler alınarak düzen sağlanmış ve sağlık personelinin ihtiyaçları karşılanarak bir seyyar hastane kurulmuştur.⁶³⁹

Sfaks'ta yaşanan tahkikat sonrasında yola çıkan OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti, Ben-i Kerdan'dan develerle yeniden yola çıkarak yolculuğuna devam etmiştir. Türlü güçlüklerle karşı karşıya bırakılan Heyet, Trablusgarp sınırına ulaştığında rahatlamıştır. Bu duyguyu derinden hisseden hastabakıcı Arnavut Osman Efendi, devesinden inerek vatan toprağına kapandığı anlatılmıştır.⁶⁴⁰

OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti, Uceylat yoluyla Zaviye'ye ulaştığında Trablusgarp Komutanlığı'ndan alınan emir doğrultusunda iki doktor ile birkaç hastabakıcı tıbbi malzemelerle birlikte Garyan'a gitmek üzere ayrılmış kalan personel ise Aziziye'ye yönelerek iki gün sonra Aziziye'ye ulaşmıştır.⁶⁴¹ 3 Aralık 1911'de Aziziye Hastanesi kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır.⁶⁴² Bir haftalık bir yolculuğun ardından Aziziye'ye ulaşan ekip bütün yiyecek ve malzeme fazlalarını Ordu'ya vermiştir.⁶⁴³ Bu günlerde Trablusgarp bölgesinde 6 askeri doktor ile Paris Askeri Ataşesi Fethi Bey ile Trablusgarp'a gönüllü gelen 5 doktor⁶⁴⁴ ve birkaç eczacı görev yapmaktaydı. Sağlık hizmetlerinde kullanılan malzemeler ise ya mevcut değil ya da tükenmiş durumdaydı. Pansuman yapmak için malzeme kalmadığından

öğrenilmiştir. Nitekim yazarın Trablusgarp'a ilişkin sonraki mektuplarında ve yaptığı dizi yazıda ilk mektubundaki üslup gözlenmemektedir. Bu duruma savaşın ilk günlerindeki eksiklerin sonraki dönemde giderilmesi ve düzenin kurulmuş olması etki etmiştir. Bununla beraber yapılan yayınlarda bölgede görülen hastalıklar ve yaralanmalar ile verilen bilgilerin yüzeysel olduğu, sürdürülen sağlık hizmetlerinin yeterince dile getirilmediği görülmüştür. Mart ayı başında İstanbul'a dönen Ahmet Şerif Bey, 9 Mart 1912 tarihli Tanin gazetesinde eleştirilere yol açan duygularına değinmiş ve bu durumun Ayn-ı Zara yenilgisinin yaşandığı günlerdeki karamsar ruh halinden kaynaklandığını açıklamıştır.

⁶³⁹ Tanin, 11 Şubat 1912, s.2.

⁶⁴⁰ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.1138, Belge No.24.7-8.

⁶⁴¹ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.1138, Belge No.24.10.

⁶⁴² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-30.

⁶⁴³ Giray, a.g.m., s. 485.

⁶⁴⁴ Bu doktorların Tabip Kolağası Refet Efendi, Tabip Yüzbaşı İzzet Fikri Efendi, Tabip Yüzbaşı Eşref Naci Efendi, Tabip Yüzbaşı Abdülkadir Efendi, ile Tabip Yüzbaşı Yusuf Ziya Efendi oldukları daha önce belirtilmişti. Bu doktorlardan Yüzbaşı Eşref Bey tifo hastalığına yakalanmış, bölgedeki hizmetinin 6 ayında bu hastalıktan kurtulamayarak şehit olmuştur. (B.k.z., Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.1138, Belge No.24.10.)

gömlüklerden sargı yapılmakta, Ahmet Şerif Bey tarafından da söylendiği gibi kangren olmuş uzuvları kesmek için marangoz testeresi dahi bulunamamaktaydı.⁶⁴⁵

OHAC Sağlık Heyetinin Trablusgarp'a ulaşmasından sonra OHAC üyeleri ve askeri personelin tanzimiyle oluşturulan sağlık hizmetleri üç kademe halinde faaliyet göstermiştir. Birinci hatta teskereciler ve sargıcılar bulunmaktadır. Teskereciler yaralılara anında müdahale ederek geri hatlara taşımışlar ve sargı yerlerinde bulunan sargıcılara teslim etmişlerdir. Burada hastalara ilk müdahaleleri yapılmıştır. İkinci hatta karargâh bünyesinde bulunan harp hastaneleri vardır. Trablusgarp'ta bulunan harp hastanesi bir okul binasında teşkil edilmiştir. Bu hastanenin ameliyathanesinde önemli operasyonların büyük bölümü yapılabilmektedir. Bununla beraber burada genellikle yaraları hafif olup yeniden savaşa dönebilecek olan hastalar tedavi edilmişlerdir. Üçüncü hatta bulunan hastaneler ise sabit hastanelerdir. Garyan'da kurulan hastane bu nitelikte bir hastane olmuştur. Bu hastanede tüm ameliyatların yapılabildiği büyük bir ameliyathane bulunmaktaydı. Burada ağır durumdaki yaralılar ile uzun süre tedaviye ihtiyacı olan hastalara hizmet verilmiştir. Kurulan bu sistem sayesinde hasta ve yaralılara kabul edilebilir nitelikte sağlık hizmeti verilmiş, yaralanan pek çok asker de sağlığına kavuşmuştur. Savaşın ilk günlerinde yaşanan malzeme sıkıntıları da zamanla aşılarak bol miktarda malzeme sağlanmıştır.⁶⁴⁶ Trablusgarp bölgesinde faaliyet gösteren sağlık birimleriyle ilgili düzenlenen bir kroki Ekler bölümünde 21. sırada görülebilir.

Jurnal gazetesinin Trablusgarp muhabiri bölgede sürdürülen sağlık hizmetlerinden övgüyle bahsetmiştir. Karargâhta OHAC Hastanesi dışında bir de asker hastanesi olduğunu belirten muhabir, İzzet Bey'in yönetimindeki hastanede Osmanlı veya İtalyan ayrımı yapılmaksızın herkese eşit hizmet verildiğini belirtmiştir.⁶⁴⁷ Savaş sırasında farklı hastalıklar, yıkıcı salgınlar ve çok sayıda ateşli silah yaralanması görülmüştür. Bu döneme ilişkin değerlendirme yapan G F Abbott'e göre, İtalya savaşından daha olumsuz etkilenmiştir. Abbott, Osmanlı ordusundaki bir hastaya karşılık İtalyan ordusunda 10 hasta görüldüğünü bildirmiştir.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.24.10.

⁶⁴⁶ **Tanin**, 10 Şubat 1912, s.2.

⁶⁴⁷ **Tanin**, 27 Ocak 1912, s.2.

⁶⁴⁸ **Tanin**, 10 Nisan 1912, s.2.

Savaş sırasındaki sağlık hizmetleri konusunda yaşanan en önemli sorunlardan biri personel ve malzeme eksiği olmuş ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır. Yapılan yazışmalardan Trablusgarp bölgesindeki personel sıkıntısının önemli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır. Personel eksiklerinin tamamlanması için önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak hastalıklar, yaralanmalar, istifalar ve görevden çekilmeler gibi sorunlar sebebiyle personel sayısında azalma olmuş ve bu hususta sorunlar yaşanmıştır.⁶⁴⁹

Personel eksiği yanında sıkıntı çekilen bir başka konu da malzeme yetersizliğidir. Bölgeye malzeme ve para gönderilmesinde kritik öneme sahip yol hattı Tunus'tur. Malzeme ve para eksiklerinin tamamlanmasına ilişkin arayışlar, 21 Ekim 1911'de Genelkurmay Başkanlığı'nın 3. Şubesinden Mısır Olağanüstü Komiserliğine yazılan şifreli telgrafta görülmektedir. Trablusgarp'a Paris Büyükelçiliğinin bulduğu bir ajan vasıtasıyla erzak ve Tunus'ta bulunan bir tüccar vasıtasıyla da para gönderilmeye başlanmıştır. Bununla beraber girişimin başarılı olup olmadığı zaman içerisinde belli olacaktır.⁶⁵⁰ İlerleyen dönemde Tunus sınırındaki Dehibat ve Ben-i Kerdan önemli ikmal merkezleri haline gelmiş, Trablusgarp ordugâhının ihtiyaçları bu merkezler üzerinden sağlanmıştır.⁶⁵¹

İtalya, Tunus sınırında görev yapan Fransız görevlilerin müsamahakâr davrandıklarını beyanla şikâyetçi olmuştur.⁶⁵² Yapılan şikâyetler sonrasında Fransız Hükümeti, önlem olarak Trablusgarp'a ulaşımı engellemeye yönelmiş ve Tunus'un güneyine bir müfreze göndererek sınırı kontrol altına almayı planlamıştır.⁶⁵³ Tunus, ikmal faaliyetleri açısından sadece Osmanlı kuvvetleri için değil aynı zamanda İtalya için de önemli bir hat olmuş ve geçiş güzergâhı olarak İtalyanlar tarafından da etkin şekilde kullanılmıştır. Bu konuda Paris Sefiri Rıfat Paşa, Fransız Hariciye Bakanı ile görüşmüş ve Tunus üzerinden sevk edilen İtalyan mallarına dikkat çekmiştir.⁶⁵⁴ Fransız yetkililer tarafından alınan önlemlerden memnun olmayan İtalya, Aziziye, Garyan ve Saniyet Ben-i Adem güzergâhları için geçiş hattı olan Zuvara vahasının

⁶⁴⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 77.1. ; **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 31, Belge No.13.

⁶⁵⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Trablusgarp ve Mustafa Kemal", s.3-5.

⁶⁵¹ **Tanin**, 11 Ocak 1912, s.4.

⁶⁵² **Tanin**, 20 Kasım 1911, s.2.

⁶⁵³ **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Kasım 1911, s.1.

⁶⁵⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Aralık 1911, s.2.

işgalini planlayarak Osmanlı Ordusu'nun ikmalini kesmeyi amaçlamış ve Zuvara'ya asker çıkarmıştır.⁶⁵⁵ İtalyan Genelkurmay Başkanı, düzenlenen bir konferansta girişim hakkında bilgi vermiştir. İtalya, Tunus ile Osmanlı Ordugâhı arasındaki bağlantıyı keserek personel, erzak ve mühimmat naklini engellemeyi amaçlamıştır.⁶⁵⁶

2.1.1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Trablusgarp Sağlık Heyeti'nin Aziziye ve Garyan'daki Faaliyetleri

OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti Aziziye'ye ulaştığında çok sayıda yaralı bulunmaktaydı. Heyet reisi Dr. Kerim Sebati Bey'in vekaleten tümeni komuta eden Neşet Bey'le yaptığı görüşme neticesinde Heyetin, Aziziye'de faaliyet göstermesi kararlaştırılmış⁶⁵⁷ ve bu konuyla ilgili emir verilmiştir. Bundan sonra Heyet, çadırlarını kurarak hastane tesisine başlamıştır. Aziziye'de muntazam halde bulunan okul binası yaralılara tahsis edilmiş, binadaki odalardan biri ameliyathane haline getirilmiştir. Pansumanların yapılması için de kurulan çadırlardan bir tanesi tanzim edilmiştir.⁶⁵⁸

Sfaks'dan dikildikçe gelen çadırların kurulması ile Aziziye'de kurulan hastanenin yatak kapasitesi 160'a ulaşmıştır. Hastanenin faaliyete başlaması ile tedavi için gelenlerin sayısında önemli artış olmuştur. Hastabakıcıların etrafı pansuman için gelen yaralılarla dolmuş, iki gün içinde 300'e yakın yaralıya pansuman yapılırken ağır durumda olan hastaların da ameliyatları gerçekleştirilmiştir.⁶⁵⁹ 160 yatak kapasitesiyle faaliyet gösteren hastane, grip ve tifo gibi bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasıyla kapasitesini artırmıştır. Bunun için muhtelif odalar ve binalar hastane haline getirilmiştir. Yatak kapasitesinin 300'ü

⁶⁵⁵ **Tanin**, 14 Nisan 1912, s.2.

⁶⁵⁶ **Tanin**, 17 Nisan 1912, s.4.

⁶⁵⁷ Dr. Saip Bey, HA ekibinin faaliyetleri ile ilgili olarak daha farklı bilgiler vermektedir. Buna göre HA ekibi; biri karargahın bulunduğu Aziziye'de ve diğeri Garyan kasabasında olmak üzere iki hastane açmıştır. Bu hastanelerden birine Dr. Rıfki ve Dr. Ziya Beyler reis olurken, diğesine Dr. Abdüsselam Bey reis seçilmiştir. Yaralılara ilk müdahalenin yapılması için Trablus Bahçeleri adı verilen yerde bir ilk yardım merkezi açılmıştır. Ayrıca ileri hatta iki çadırdan oluşan bir ilk yardım noktası daha kurulmuştur. Bir doktorun bulunduğu bu noktada her an göreve hazır sedyeciler de bulundurulmuştur. Kurulan seyyar hastanelerde; 12 yatak kapasiteli 5 hasta çadırı, 1 ameliyathane çadırı, 1 doktor odası, muhtelif eşya ve erzakın konulduğu çadırlar ile mutfak çadırı yer almıştır. (B.k.z., Saip Giray, "Trablus Harbinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Yıl:1955, Sayı: 11-12, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s. 486.)

⁶⁵⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No. 24.11.

⁶⁵⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No. 24.12.

aştığı bu dönemde nakle uygun hastalar Garyan ve Yifrin (Nifrin) Hastanelerine sevk edilmişlerdir.⁶⁶⁰

OHAC Sağlık Heyeti, Aziziye'ye varışının 3 gününde yaralıların hastanelere taşınabilmesi için yerli halktan oluşan sedyeci kolları⁶⁶¹ kurdu muştur. Yerli halkın, savaş sırasında yaralanan yakınlarını köylerine taşımalarından dolayı gerekli tıbbi müdahaleler aksamıştır. Bu durum karşısında OHAC Sağlık Heyeti doktor bulunan kaza merkezlerine tıbbi malzeme göndererek doktor olmayan yerlere personel görevlendirerek yaralıların tedavisini sağlamaya çalışmıştır.⁶⁶² Sağlık personelinin ve malzemenin hiç olmaması ya da yetersiz olması sebebiyle OHAC Sağlık Heyeti tarafından malzeme ve personel gönderilen yerler Yifrin, Zaviye, Zuvara ve Münşiye'dir.⁶⁶³ Zaviye'de görev yapan Dr. Zeynel Abidin Bey'e bu anlamda tıbbi malzeme gönderilmiş ve yaralıların tedavileri temin edilmiştir. Garyan ve Yifrin'e birer doktor ve hastabakıcıyla birlikte gerekli tıbbi malzeme gönderilmiştir. Böylece Garyan⁶⁶⁴ ve Yifrin'deki hastanelere hasta sevki yapılabilmıştır.⁶⁶⁵

Uceylat'ta Heyet'ten ayrılan doktor ve hastabakıcılar tarafından Garyan'da bir hastane kurulmuştur. Önceden okul olarak kullanılan binada faaliyet gösteren hastanede Dr. Rıfat ve Dr. Yusuf Beyler görev yapmışlardır. Hastanenin yeterli miktarda ilaç ile cerrahi malzemeye ve düzenli hasta koşullarına sahip olduğu belirtilmiştir. Garyan Hastanesi'nde yaralanan ve esir alınan İtalyan askerler gözetim altına alınarak tedavileri yapılmıştır.⁶⁶⁶ Esir alınan İtalyan askerlere iyi muamele edildiği basına da yansımıştır.⁶⁶⁷

Aziziye'de bulunan OHAC Sağlık Heyeti, hasta naklinde yaşanan eksiklikleri görerek müdahale etmiş ve düzenleme yapılmasını sağlamıştı. Bu kapsamda gönüllü askerlerden 96 kişi seçilerek sedyeci yapılmışlardır. Sedyecilerin ücretleri OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti tarafından, işçileri ise Tümen Komutanlığı tarafından

⁶⁶⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No. 24.13.

⁶⁶¹ Oluşturulan sedyeci kolları ile ilgili görseller Ekler bölümünde Ek.14'de görülebilir.

⁶⁶² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.24.14.

⁶⁶³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 77

⁶⁶⁴ Garyan'da teşkil edilen hastane, Alman Kızılhaç sağlık heyetinin Garyan'a gelmesi sonrasında Almanların isteğiyle tahliye edilmiş ve mevcut hastane Almanlara teslim edilmiştir. (B.k.z., **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.15.)

⁶⁶⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.24.15.

⁶⁶⁶ Seppings-Wright, **a.g.e.**, s.67.

⁶⁶⁷ **Tanin**, 7 Ocak 1912, s.2.

karşılanmıştır.⁶⁶⁸ Üç kol halinde tanzim edilen sedyeciler, faaliyete başlamadan önce kendilerine yapacakları görevin ulviyeti anlatılmış, pansuman paketlerinin tatbiki ve yaralıların taşınmaları ile ilgili uygulamalı dersler verilmiştir. Her bir kol 8 sedye ile bu sedyelerin taşınmasından sorumlu 32 sedyeciden oluşmuştur. Her sedyeci kolunda bir doktor ve bir hastabakıcı görevlendirilmiştir. Sedyeciler çantaları içinde bulunan pansuman ve sargı malzemeleri ile görev yapmışlardır. Ayrıca sedyeci kolunda görevli hastabakıcılarda birer pansuman seti, doktorlarda ise birer küçük ameliyat seti bulundurulmuştur. Buna ilave olarak her bir sedyeci koluna, pansuman mahalli oluşturmaları için birer adet küçük çadır da verilmiştir. Oluşturulan sedyeci kolları daha sonra ordugâhların bulunduğu Saniyet ben-i Adem, Saniyet ben-i Gaşir ve Bugmiye(?) bölgelerine gönderilmişlerdir. Muharebeler sırasında orduyu takip ederek görev yapan sedyeci kolları, ilk başarılı hizmetlerini Beni Tobras Muharebesi sırasında göstermişlerdir.⁶⁶⁹ Yaralıları ateş hattından alarak hizmet eden sedyeciler aynı zamanda Aziziye gibi 4-5 saatlik mesafelere kadar nakletmişlerdir. Buna ilave olarak ağır durumdaki bazı hastaların Garyan'a nakillerinde görev almışlardır. Askeri birlikler dâhilinde görev yapan sedyeci tabipler ve hastabakıcılar her gün müracaat eden hasta ve yaralıları tedavi etmişler, hafif durumdaki hastaların bakımlarını ve tedavilerini düzenlenen 8 yataklı çadırlarda sağlamışlardır.⁶⁷⁰

İlk OHAC Sağlık Heyetinden Dr. Kerim Sebati Bey ve Eczacı Suphi Bey, hastalanmışlardır. Doktorlardan Eşref Bey de tifüse⁶⁷¹ yakalanmıştır. Bu durum sağlık hizmeti veren personel sayısını iyice düşürmüştür. Bu şartlarda ortaya çıkan personel açığı, Fransa'da eğitim görürken gönüllü olarak savaşa katılan ve Garyan'da görev yapan Dr. Eşref, Dr. Orhan, Dr. İzzet, Dr. Hüsnü ve Dr. Nedim ile Zaviye'de görev yapan Dr. Zeynel Abidin Bey'in çalışmaları ile giderilmiştir.⁶⁷²

⁶⁶⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.24.15.

⁶⁶⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.16. ; **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.17.

⁶⁷⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.18.

⁶⁷¹ Tifüs: Bazı Rickettsia türlerinin yol açtığı bulaşıcı ve epidemik akut enfeksiyon. (B.k.z., İsmet Dökmeçi, Tıp Dilinde Yeni Cep Sözlüğü, Nobel Tıp Kitapları, İstanbul, 2002, s. 689.)

⁶⁷² Giray, **a.g.m.**, s 488.

2.1.2.Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti'nin Garyan'daki Faliyetleri

24 Ocak 1912'de sağlık heyetini taşıyan Pera Vapuru, Tunus'a ulaşmıştır.⁶⁷³ Deniz yolunu kontrol altında tutan İtalyanlar, Pera Vapurunu da denetimden geçirmişlerdir. Vapurda kaçak eşya ve personel bulunmadığı görüldükten sonra yolculuğun devamına izin verilmiştir.⁶⁷⁴ 27 Ocak tarihinde Trablusgarp sınırındaki Elbiban(?) Limanına ulaşan heyet, karaya çıkmıştır. Yolculuğun bundan sonraki aşaması karayolu ile devam edeceğinden gerekli hazırlıklara başlanmıştır.⁶⁷⁵

Heyet, 5 Şubat 1912'de Aziziye halkının coşkulu tezahüratları arasında Osmanlı Karargâhına ulaşmıştır. Alman Kızılhaç Heyetini, hastane malzemelerini taşıyan konvoylar takip etmiştir. İlk olarak röntgen cihazı, buz makinesi, kurulması planlanan mutfak ile diğer bazı ağır malzemeleri taşıyan ve katırlar tarafından çekilen 14 arabalık⁶⁷⁶ konvoy gelmiştir. Bu konvoyu birbiri ardına sıralanmış olan ve toplamda 360 deveden oluşan diğer konvoylar⁶⁷⁷ takip etmiştir. Konvoylar vasıtasıyla taşınan bu malzeme ve erzakın toplam ağırlığının 48.000 kilogram olduğu belirtilmiştir.⁶⁷⁸ Konvoyların ulaşması gece boyunca devam etmiş ve nihayetinde Alman Kızılhaç ekibinin tüm malzemesi Aziziye'ye ulaşmıştır. Sınır şehri olan Rigdalin'de Alman Kızılhaç ekibine Dr. Nedim Bey katılmıştır. Uceylat, Zaviye, Aziziye güzergâhından gelen ekibi, Aziziye'de Dr. Saip Bey karşılamıştır. Tümen Komutanı Neşet Bey'in de katıldığı görüşmeler sonrasında Alman Sağlık Heyetinin Garyan'da çalışması kararlaştırılmıştır. Bu sırada Dr. Zeynel Abidin Bey'in tavsiyesi üzerine, yerli halkın nazarında olumlu olacağı düşüncesiyle fes giyilmesi uygun görülmüştür.⁶⁷⁹ Bir gün Aziziye'de kalan Alman Kızılhaç Heyeti ve beraberlerindeki konvoylar, ertesi gün nihai varış noktası olan Garyan'a doğru yola çıkmışlardır.⁶⁸⁰

⁶⁷³ **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Ocak 1912, s.3. ; **Tanin**, 26 Ocak 1912, s.2.

⁶⁷⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 30 Ocak 1912, s.1.

⁶⁷⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Ocak 1912, s.1.

⁶⁷⁶ 12 Mart 1912 tarihli **Tercüman-ı Hakikat** gazetesinde araba sayısının 16 olduğu yazılmıştır. 13 Mart 1912 tarihli **Tanin** gazetesinde de **Tan Gazetesi** muhabirinin haberine dayanılarak araba sayısının 16 olduğu yazılmıştır.

⁶⁷⁷ Alman Kızılhaç Ekibinin 21.1.1912'de Tunus'un Oran limanından hareket ettiği, malzemelerin 330 deve ve 12 arabalık bir konvoyla taşındığı yönünde kayıtlar da vardır. (B.k.z., Feridun Frik, "*Alman Kızılhaçının Trablus ve Balkan Harplerindeki Sıhhi Yardım Hizmetleri Eserinden Memleketimize Ait Notlar*", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı: 8, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s.346.)

⁶⁷⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, 12 Mart 1912, s.3. ; **Tanin**, 13 Mart 1912, s.2.

⁶⁷⁹ Frik, **a.g.m.**, s. 347.

⁶⁸⁰ G. F. Abbott, **a.g.e.**, s.247-249.

Alman Kızılhaç Heyeti Garyan'a ulaştığında Dr. Rıfat Bey de ekibe dâhil olmuştur⁶⁸¹ Alman Kızılhaç ekibi ile birlikte; Dr. Nedim, Dr. Saip, Dr. Hüsnü, Dr. Rıfat, Dr. İzzet ve Dr. Zeynel Abidin Bey'in görev yaptıkları anlaşılmaktadır.⁶⁸²

Alman Kızılhaç Sağlık Heyeti 1 Mart 1912'de Garyan'a ulaşmıştır.⁶⁸³ Burada kurulan Alman Kızılhaç Hastanesi, gerekli tüm donanımın teşkil edildiği bir hastane olmuştur. Büyük çadırlara sahip olan hastanede, hastalar için karyola, battaniye, şilte, dolap, masa, sürahi ve bardak gibi malzemeler hazır edilmiştir. Tıbbi malzeme de çok iyi durumdadır. Ameliyatlarda ve tedavi sırasında kullanılacak cerrahi ve tıbbi malzemeler yanında pansuman malzemeleri, röntgen cihazı, bakteriyolojiyle ilgili malzemeler eksiksizdir. Yine elektrik malzemeleri, masalar, sandalyeler, süzgeçler, banyolar, mutfak takımı ile birlikte konserveler ve meşrubatlardan oluşan değişik yiyecek ve içecek malzemelerinden oluşan zengin bir çeşitlilik vardır. Bu hastane, modern anlamda tertip edilen hastanelerde mevcut olabilecek tüm imkanlara sahip durumdadır. Hastanede görev yapan personel de işinin ehli olan kimselerden seçilmişlerdir. Görevlerini layıkıyla yapan hastabakıcılar, sabah ve akşamları hastaların vücut ısılarını takip etmişler, ateşi olan hastalara soğuk su uygulaması yapmışlar, ağır durumda olan hastalara gerekli ilaç tedavisini uygulamışlardır. Öğrendikleri az sayıdaki Arapça kelime ile hastaların durumlarını sürekli takip eden hastabakıcıların bu yaklaşımları, büyük takdirle karşılanmıştır.⁶⁸⁴

Garyan'daki Alman Hastanesi zeytin ağaçlarının olduğu, okul binası ile cami arasında yer alan düzlükde kurulmuştur. Bu düzlüğün sağ tarafında baştabip ve doktorlara ait çadırlar, dezenfeksiyon alanı ve mutfak çadırları vardır. Düzlüğün sol tarafına hasta çadırları kurulurken bu iki alan birbirinden bir hendek vasıtasıyla ayrılmıştır. Beş adet hasta çadırından birinci çadır cerrahi hastalara, diğerler çadırlar ise dâhiliye hastalarına ayrılmıştır. Altıncı çadırın subaylara tahsis edildiği görülmektedir. Çadırların girişindeki ayrılmış bölüm ihtiyaca göre muayene, pansuman, tecrit, yıkanma alanı veya istirahat alanı olarak kullanılmıştır. Hastane alanının yanındaki okul binasının bir odası eczane ve laboratuvar olarak, öteki odası

⁶⁸¹ Frik, **a.g.m.**, Aynı yer

⁶⁸² Frik, **a.g.m.**, s. 348.

⁶⁸³ Beehler, **a.g.e.**, s. 83.

⁶⁸⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 149, Belge No. 10.2.

ameliyathane olarak kullanılmış, binadan ayrı olan mutfak ve tuvalet kısımları değiştirilerek röntgen odası ve karanlık oda haline getirilmiştir.⁶⁸⁵

Tam bir Alman mükemmeliyeti ile kurulduğu ileri sürülen hastane kampında, mutfak ve çöp konularının titizlikle takip edildiği, suların her zaman filtre edilip kaynatıldığı görülmektedir. Ayrıca her birinde 30-40 hastanın yatırılabilirdiği çadırlarda kullanılan çamaşırlar için bir grup kadının istihdam edilmiş ve bunların kampa yakın bir yerde gün boyu çamaşır yıkadıkları belirtilmiştir. Üçte biri subayların kullanımına ayrılan hastane binasında yemekler açık havada, büyük bir zeytin ağacının gölgesinde, yere sabitlenmiş uzun bir masada yenilmekteydi. Hastanede Alman ve Türk hekimler birlikte çalışmışlar ve ayaktan müracaat eden hastalara poliklinik hizmeti vermişlerdir. Hastanenin teknik donanımı yanında işlemler sırasında gösterilen özen itibariyle de Avrupa standartlarında bir tesis olduğu belirtilmiştir. Alman Kızılhaç Heyeti, Trablusgarp'dan ayrılışı sırasında bu hastaneyi OHAC Sağlık Heyetine devretmiştir. 10.000 Sterlin değerindeki bu hastanenin, OHAC Heyetine bırakılması memnuniyetle karşılanmıştır.⁶⁸⁶

Garyan'da bulaşıcı hastalıkların özellikle de tifonun salgın niteliğini aldığı günlerde görev yapan Alman Kızılhaç'ı, önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu durum çalışan personelin sağlığını da tehdit etmiştir. 8 Mart 1912'de Trablusgarp'tan alınan habere göre, Mubit (?) Dâhili Hastalıklar Kliniğinde müdür olarak çalışmaktayken Trablusgarp'a giden Bakteriolog Dr. Schütze, yakalandığı tifo hastalığından kurtulamayarak vefat etmiştir. Prof. Schütze ile birlikte doktor adayları Weihmann ve Duckstein, Dr. Nedim ve Dr. Rifat da tifoya yakalanmışlardır. Prof Schütze dışında doktor adayı Duckstein⁶⁸⁷ de yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir.⁶⁸⁸ Bakteriolog Prof. Schütze'nin vefat haberini alan Dr Kerim Sebati Bey, Alman Kızılhaç Heyet Reisi Profesör Goebel'e bir telgraf çekerek taziyelerini iletmiştir. Aynı günlerde Alman Hastanesi'nde görev yapan birkaç hastabakıcının da

⁶⁸⁵ Frik, **a.g.m.**, s. 347.

⁶⁸⁶ Seppings-Wright, **a.g.e.**, s.119.

⁶⁸⁷ Bay Duckstein'in vefat haberi 10 Mart 1912'de Berlin'den alınan bir haberle öğrenilmiş ve Tercüman-ı Hakikat Gazetesinin 16 Mart 1912 tarihli basımında haber yapılmıştır.

⁶⁸⁸ Frik, **a.g.m.**, s. 348.

ağır hasta olması ve Alman Kızılhaç ekibinin yardım talep etmesi üzerine bir doktor ile bir hastabakıcı Alman Hastanesi'nde görevlendirilmiştir.⁶⁸⁹

Gelişmeler basın tarafından da takip edilmiş, 1 Nisan 1912'de Alman Kızılhaç Heyetinden bir kişinin tifodan vefat ettiği yazılmıştır.⁶⁹⁰ 5 Nisan tarihinde Paris'ten alınan habere göre, Alman Kızılhaç'ından 5 kişi daha hastadır.⁶⁹¹ Trablusgarp'ta görev yaparken vefat eden Profesör Schütze'nin yerine Dr. Ottem görevlendirilmiştir.⁶⁹² Dr. Ottem'in Tunus üzerinden Trablusgarp'a gideceği haber yapılmıştır.⁶⁹³ 21 Mart tarihinde yola çıkan Dr Ottem, 25 Mart tarihinde Tunus'a varacaktır.⁶⁹⁴ 25 Mart tarihinde Tunus'a ulaşması beklenen doktorun Trablusgarp sınırından itibaren güvenle seyahatine devam etmesi için planlama yapılmıştır. Hariciye Nezareti, bu konuda Trablusgarp Komutanlığı ile iletişime geçilmesini Harbiye Nezaretinden istemiştir.⁶⁹⁵ Berlin'de bulunan Alman Kızılhaç Cemiyeti Genel Sekreterliği, 10 Nisan 1912'de Garyan'daki heyet ve çalışmaları hakkında bir açıklama yaparak iki doktorun vefat ettiği doğrulanmıştır. Tifo (Humma-yı Tifoidi) salgınının yavaş yavaş etkisini kaybettiği, personelin ve hastanede değişik sorunlarla tedavi gören 70 hastanın sağlık durumlarının iyi olduğu belirtilmiştir.⁶⁹⁶ Dr Ottem'in Trablusgarp'a gelişinden sonra, Alman Kızılhaç'ında görev değişikliği yaşanmıştır. Heyet reisliğini Dr. Ottem'e devreden Prof. Goebel, Trablusgarp'tan ayrılarak Almanya'nın Breslau şehrine dönmüştür.⁶⁹⁷

Mayıs ayının ilk günlerinde İtalyan basınında yer alan haberlere göre, Alman Kızılhaç Sağlık Heyeti, yaşanan sağlık sorunları sebebiyle Trablusgarp'tan ayrılmıştır. Haberde görevlilerden hepsinin hastalandığı ve Osmanlı ordugâhında kalmanın imkânsız hale geldiği belirtilmiştir. Bu habere cevaben Prof. Goebel, Trablusgarp'tan bir telgraf çekerek yaşanan vefatlara rağmen görevlerine devam ettiklerini ve edebileceklerini bildirmiştir.⁶⁹⁸

⁶⁸⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 31, Belge No. 13.a ; **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

⁶⁹⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 2 Nisan 1912, s.1.

⁶⁹¹ **Tercüman-ı Hakikat**, 6 Nisan 1912, s.3. ; **Tanin**, 7 Nisan 1912, s.1.

⁶⁹² **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-40. ; Frik, **a.g.m.**, s.348.

⁶⁹³ **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Mart 1912, s.2. ; **Tanin**, 24 Mart 1912, s.1.

⁶⁹⁴ **Tanin**, 24 Mart 1912, s.1.

⁶⁹⁵ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-40.

⁶⁹⁶ **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Nisan 1912, s.1.

⁶⁹⁷ **Tanin**, 29 Nisan 1912, s.1.

⁶⁹⁸ **Tanin**, 4 Mayıs 1912, s.1.

Yaşanan salgın, personel gibi malzeme miktarını da olumsuz etkilemiş ve mevcut malzemeler azalmıştır. Gereken malzemenin tedariki için harekete geçilerek ilgili makamlara durum bildirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi, 25 Mart 1912'de Harbiye Nezareti'ne başvurarak Alman Kızılhaç Heyeti tarafından bulaşıcı hastalıklara karşı kullanılan malzemenin büyük ölçüde sarf edildiğini belirterek gerekli olan malzemelerin yeniden teminini istemiştir. Trablusgarp'ta bulunan askeri birliklerde de malzeme ihtiyacı olduğunu belirten Büyükelçi, Alman Kızılhaç Hastanesine gönderilecek malzemeyle birlikte askeri birliklere de malzeme ulaştırılabileceğini belirtmiştir.⁶⁹⁹

Alman Kızılhaç Sağlık Heyeti sürdürülen faaliyetler nedeniyle maddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Toplanan yardımlarla faaliyetini sürdüren Alman Kızılhaç Cemiyeti, mevcut şartlarda hizmete devam edemeyeceğini belirterek hastanede tedavi gören hastalar için para ödenmesini talep etmiştir. Buna benzer bir uygulama, Japon-Rus Savaşında⁷⁰⁰ yapılmıştır. Buna göre Japon-Rus Savaşı sırasında tedavi edilen her subay için 4.5 mark, deniz piyadesi için de 1.5 mark para alındığı belirtilmiştir. İstenen paranın ödenmesi durumunda hastane, Haziran ayı başına kadar faaliyete devam edecektir. Eğer o tarihe kadar savaş bitmez ise hastane, OHAC'nin bölgedeki memurlarına devredilecek ve Alman Kızılhaç Sağlık Heyeti bölgeden ayrılacaktır. Bu gelişme üzerine 1 Mayıs 1912'de Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı tarafından şifreli bir telgrafla Trablusgarp Komutanlığından görüş sorulmuş ve hastanede kaç kişinin tedavi gördüğünün bildirilmesi istenmiştir.⁷⁰¹

Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi, 5 Mayıs 1912'de bu gelişmeye ilişkin bir malumatı Harbiye Nezaretine bildirmiştir. Alman Kızılhaç'ı tarafından Trablusgarp'a gönderilen hastanenin nakli sırasında yapılan masraflar, Almanya'da toplanan yardım paraları ile yapılmıştır. Ancak nakliyat sırasında karşılaşılan güçlükler sebebiyle nakliyat bedeli hesaplanan miktarın çok üzerine çıkmıştır. Almanya savaş halinde olmadığından, Alman Kızılhaç'ı kendi sermayesini kullanamamaktadır. Bu şartlarda hastanenin faaliyetine devam etmesi için önerilen çözüm: Japon-Rus Savaşı sırasında uygulanan yöntemdir. Bu savaşta 1235 subay ile 16.529 asker için toplamda 29.000 kûsur Mark ödeme yapılmıştır. Bu uygulamanın

⁶⁹⁹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-42.

⁷⁰⁰ 1905 Rus-Japon Savaşı

⁷⁰¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-59.

Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmesi halinde Garyan'da bulunan hastane, Haziran ayı başlarına kadar hizmete devam edecektir. Bu tarihlere kadar savaşın bitmemesi durumunda mevcut hastane OHAC personeline devredilecek ve geri dönecektir. Bu karar Alman Kızılhaç Cemiyetinin son toplantısında oybirliği ile alınmıştır. Berlin Büyükelçisi konuyu bu şekilde açıkladıktan sonra yapılacak değerlendirme sonucunun kendisine bildirilmesini istemiştir.⁷⁰²

Yapılan görüşmeler sonrasında Alman Kızılhaç Cemiyeti'nin isteği kabul edilmiştir. Trablusgarp'taki askeri birlikler tarafından Alman Hastanesine yiyecek tedarik edildiği bilgisinin Berlin Büyükelçiliğine bildirilmesi üzerine Büyükelçi girişimlerde bulunmuş ve bu durumda Alman Kızılhaç Cemiyeti'ne daha az para ödemesi yapılacağını işaret etmiştir.⁷⁰³

Garyan'da görev yaptığı süre boyunca çok önemli görevler yapan Alman Kızılhaç Heyeti, 5 Haziran 1912'de ellerindeki tüm malzemeyi OHAC'ye teslim etmiştir. Heyet, Almanya'ya dönmek üzere 10 Haziran 1912'de yola çıkmıştır. Bu gelişme Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçiliği tarafından 12 Haziran 1912'de Hükümete bildirilmiştir.⁷⁰⁴

Alman Kızılhaç Heyeti'nin yakın zamanda ülkelerine döneceklerini öğrenen Dr. Mehmet Emin Bey, bu gelişmeler doğrultusunda bazı düzenlemeler planlamıştır. Garyan'da bulunan ve OHAC'ye devredilmesi planlanan hastanenin başka yere taşınması güç olacaktır. Bu sebeple Trablusgarp'ın değişik yerlerine dağılmış vaziyette bulunan OHAC personeli, Garyan'da toplanacak ve bu hastanede görev yapacaklardır.⁷⁰⁵

Garyan'da bulunan Alman Hastanesi, OHAC ekibince teslim alındığında 70 yatak kapasitesine sahip bulunuyordu. Hastanedeki ameliyathane, eczane, bakteriyoloji laboratuvarı ve röntgen cihazı fotoğraflanmış ve çekilen fotoğraflar, OHAC Genel Müfettişliğine gönderilmiştir. Tan Gazetesinin 24 Haziran 1912 tarihli 1371 numaralı sayısında, Alman Kızılhaç Heyeti'nin Garyan'daki faaliyetleri haber yapılmıştır. Alman Kızılhaç Heyeti'nin Garyan'da 5-6 ay kalarak bir sahra hastanesi kurduğu, tifoya yakalanmış 1100 hasta ile savaş alanında yaralanmış 300 kişinin

⁷⁰² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-60.

⁷⁰³ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 177, Fhr. 10-2.

⁷⁰⁴ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.148 Belge No. 83.; ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 177, Fhr. 10-3.

⁷⁰⁵ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 77. 2.

tedavisinin burada yapıldığı yazılmıştır. Aynı haberde hastanede 6 İtalyan esiri ile 4 Eritre askerinin hastabakıcı olarak görevlendirildikleri de belirtilmiştir.⁷⁰⁶ Alman Kızıllaç Sağlık Heyetine ilişkin yapılan bu haberde hasta sayısı abartılmıştır. Alman Kızıllaç Sağlık Heyetince, 22 Şubat 1912'den 10 Mayıs 1912 tarihine kadar geçen sürede tedavi edilen hastalara ilişkin vaka istatistik belgesi düzenlenmiştir. Buna göre hastaneye 200 hasta kabul edilmiştir. Bu hastalardan 15'i vefat etmiş ve vefat oranı %7.5 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı belgede hastaneye yatan 200 hastadan 80 tanesinin tifo hastası olduğu ve bunlardan 10 kişinin vefat ettiği vefat oranının %12.5 düzeyinde olduğu görülmüştür.⁷⁰⁷

2.1.3. Hint Müslümanlarının Girişimleri ile İngiltere'de Kurulan Sağlık Heyetleri'nin Garyan ve Zuvara'ki Faliyetleri

Heyet Trablusgarp'ta salgın hastalıkların arttığı özellikle Garyan'da önemli sorunların baş gösterdiği günlerde harekete geçmiştir. Mart ayı başında Aziziye'ye ulaşan ekibe destek sağlamak amacıyla ikinci bir sağlık ekibi de Haziran ayında Trablusgarp'a gönderilmiştir.⁷⁰⁸ İngiltere'de kurulmuş olan bu sağlık heyetinden haber alınamaması üzerine Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi, Hariciye Nezaretine başvurarak bilgi talep etmiştir. Hariciye Nezareti ise bu doğrultuda Harbiye Nezaretine 25 Mart 1912'de başvurmuş ve Trablusgarp Komutanlığından bu konuda bilgi talep edilmesini ve alınacak cevabın kendilerine bildirilmesini istemiştir.⁷⁰⁹ Resmi makamlar arasında yazışmaların yapıldığı o günlerden çok önce Fransız basınında konuyla ilgili haberler yapılmıştır. Tan Gazetesi muhabirinin yaptığı habere göre, İngiliz Sağlık Heyeti'nin gelişi büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır.⁷¹⁰ Nitekim 23 Şubat 1912 tarihli bir gazetede yer alan haberde İngiliz Sağlık Heyeti'nin 21 Şubat tarihinde Sfaks'ta olduğu yazılmıştır.⁷¹¹ Bu tarihte Heyet onuruna Sfaks şehrinde bir yemek düzenlenmiştir. Heyet, 22 Şubat tarihinde Ben-i

⁷⁰⁶ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 94.3.

⁷⁰⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 94.

⁷⁰⁸ G. F. Abbott, **a.g.e.**, s.250.

⁷⁰⁹ **BOA**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.220.

⁷¹⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 10 Mart 1912, s.3.

⁷¹¹ Tanin gazetesinin 22 Şubat 1912 tarihli nushasında heyetin 20 Şubat tarihinde Sfaks'a ulaştığı 21 Şubat tarihinde Tavinyano(?) vapuruyla El-biban'a oradan da karayoluyla Osmanlı orduğahına gideceği yazılmıştır. (B.k.z., **Tanin**, 22 Şubat 1912, s.1.)

Karden'e gitmek üzere karayolu ile yeniden hareket edecektir.⁷¹² Londra'daki Fransız Büyükelçiliğini ziyaret eden Seyyid Emir Ali, heyete Tunus'ta gösterilen ilgiden dolayı Büyükelçiye teşekkür etmiştir.⁷¹³ İstanbul'a da bir mektup gönderen Seyyid Emir Ali, ikinci bir sağlık heyetinin gönderilmesi için çalışmalara devam edildiğini bildirmiştir.⁷¹⁴

İngiliz Hilal-i Ahmer Cemiyetine mensup ilk sağlık ekibinin Garyan'a sağlıklı olarak ulaştıkları 29 Mart 1912'de Trablusgarp Komutanlığı tarafından telgrafla Osmanlı Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiştir. Buna istinaden Genelkurmay Başkanlığı tarafından Hariciye Nezaretine 31 Mart 1912'de bir tezkire yazılmış ve Heyetin ulaşması ile ilgili bilgi verilmiştir.⁷¹⁵ Harbiye Nazırı da aynı tarihte Hariciye Nazırına konuyla ilgili bilgi vererek İngiliz HA Heyetinin Garyan'da olduğunu ve Heyette bulunanların sağlıklı olarak Garyan'a ulaştıklarını bildirmiştir.⁷¹⁶

İngiltere'de oluşturulan bu sağlık heyeti tarafından kurulan hastanedeki çadırlar, küçük olmakla birlikte nakli kolaylıkla yapılabilmekteydi. Bu hastanede hastaların yatması için karyolalar yoktu. Bununla beraber hastanedeki yatakların Alman Hastanesindeki yataklara nazaran daha kullanışlı olduğu belirtilmiştir. Hastanede kullanılan tıbbi ve cerrahi malzemeler yeterliydi ve çeşitlilik açısından da oldukça zengindi. Bu hastanede çalışan hastabakıcılar da Alman Hastanesinde olduğu gibi disiplinli ve tecrübeli insanlardı.⁷¹⁷

Londra Büyükelçiliği'nin, İngiltere'den gönderilen Heyetin durumunu yakından takip ettiği ve telgraflar yoluyla Hariciye Nezareti'nden bilgi istediği görülmektedir. Hariciye Nezareti 25 Nisan 1912'de de Harbiye Nezareti'ne buna ilişkin bir tezkire yazarak Londra Büyükelçiliğinin talebini iletmiştir. Londra Büyükelçiliği heyet üyelerinden vefat eden olup olmadığının Trablusgarp Komutanlığından sorulmasını istemekteydi. Hariciye Nezareti bu konuyla ilgili Harbiye Nezareti'nin yapacağı haberleşmeden alınacak cevabın bildirilmesini

⁷¹² **Tercüman-ı Hakikat**, 23 Şubat 1912, s.3. ; **Tanin**, 24 Şubat 1912, s.1.

⁷¹³ **Tanin**, 31 Mart 1912, s.1.

⁷¹⁴ **Tanin**, 13 Nisan 1912, s.1.

⁷¹⁵ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 5-46.

⁷¹⁶ **BOA**, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.224.

⁷¹⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.149, Belge No. 10.2.

istemiştir.⁷¹⁸ Yapılan haberleşme kapsamında, 1 Mayıs 1912’de Trablusgarp Komutanlığı’ndan haber alınmış ve İngiliz HA Heyetinden vefat eden kimse olmadığı öğrenilmiştir. Bu bilgi 5 Mayıs 1912’de Harbiye Nazırı tarafından Hariciye Nezareti’ne bildirilmiştir.⁷¹⁹

9 Mayıs 1912’de Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine bir tezkire gönderilerek İngiltere’deki HA Cemiyeti tarafından Trablusgarp’a dört hastabakıcının daha gönderildiği bildirilmiştir. Ayrıca Cemiyet hemen ya da daha sonra bölgeye ikinci bir seyyar hastane heyeti göndermek arzusundadır. Talebi ileten Londra Büyükelçiliği, bu gelişmeye ilişkin değerlendirme yapılmasını ve kendilerine bilgi verilmesini istemiştir. Bu doğrultuda Harbiye Nezaretinin Trablusgarp Komutanlığı ile haberleşerek sonucu Hariciye Nezareti’ne bildirmesi beklenmektedir.⁷²⁰ Harbiye Nazırı namına müsteşar imzasıyla Hariciye Nezaretine bir tezkire yazılarak istenen malumat verilmiştir. Yazılan tezkirede İngiltere’de kurulmuş olan HA Cemiyeti’nin bu talebinin memnuniyetle karşılandığı belirtilerek gerekli girişimler için harekete geçilmesi istenmiştir.⁷²¹

İlerleyen aylarda Hindistan İslam Cemiyeti tarafından tertip edilen ikinci bir heyet Trablusgarp’a gelmiştir. Tunus sınırı yakınlarında bulunan Zuvara şehrine giden heyet, Zuvara yakınlarındaki Münşiye’de sağlık hizmeti vermeye başlamıştır.⁷²²

İkinci Sağlık Heyeti, Mayıs 1912’de harekete geçerek Trablusgarp’a gitmiştir. Hint Müslümanları tarafından savaşta zarar gören Müslümanların yaralarını sarmak için oluşturulan ilk yardım kuruluşu Kalkuta’da kurulan “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetine Yardım Heyeti” idi. Hint Müslümanlarının katkılarıyla oluşturulan ikinci sağlık heyetinin oluşumunda bu yardım heyeti rol almıştır.⁷²³

⁷¹⁸ BOA, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.246

⁷¹⁹ BOA, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.143.

⁷²⁰ BOA, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.146.

⁷²¹ BOA, Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1553, Gömlek No: 1.147.

⁷²² Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.148. Belge No. 94.4.

⁷²³ Ahmet Zeki İzgöer, “Osmanlı’nın Yıkılışı Öncesinde Hind Hilal-i Ahmer Yardımları ve Dr. Ensari’nin Faaliyetleriyle İlgili Bazı Notlar”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Ed: Nil Sarı, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fak., İstanbul, s.18. ; Khalfallah, **a.g.t.**, s.176.

2.1.4. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Hums Sağlık Heyeti'nin Gelişi Sonrasında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Sağlık Heyetleri Tarafından Sürdürülen Faaliyetler

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Hums Sağlık Heyeti, 2 Ocak 1912'de iki kabile halinde Marsilya ve Paris'e gitmiştir⁷²⁴. Manuba Vapuru vakasından sonra yeniden yola çıkan Heyet, 5 Şubat 1912'de Sfaks'a ulaşmıştır. Sfaks'ta Tunus halkının galeyana halinde olması sebebiyle Heyetin hemen harekete geçerek yolculuğuna devam etmesi istendiğinden Dr. Rıfat Bey başkanlığında 21 kişi Trablusgarp'a geçmek üzere yola çıkmıştır.⁷²⁵ Hums Sağlık Heyeti'nin Reisi Dr. Mehmet Emin Bey ve beraberindeki 5 görevli Sfaks'ta kalarak ellerindeki çeke karşılık olarak alınacak paranın gelmesini beklemişlerdir. 16 Şubat 1912'de parayı teslim alan Dr. Mehmet Emin Bey ve beraberindekiler bir otomobile binerek yola çıkıp Trablusgarp'a gitmişlerdir.⁷²⁶ Dr. Mehmet Emin Bey, Aziziye'ye varışının dokuzuncu gününde bazı değerlendirmelerde bulunmak üzere Garyan'a gitmiştir.⁷²⁷ Bu günlerde Garyan'da tifo salgını devam etmekteydi. Buradaki hastaların tedavi edilmesi gerektiğinden Dr. Mehmet Emin Bey Garyan'da yeni bir hastane kurarak çalışmalara başlamıştır.⁷²⁸

Garyan'da sürdürülen sağlık hizmetlerindeki eksikler Dr. Eşref Bey, Dr. Orhan Bey, Dr. İzzet Bey, Dr. Hüsnü Bey, Dr. Nedim Bey ve Zaviye'de görev yapan Dr. Zeynel Abidin Bey'in çalışmaları ile giderilmişti. Aziziye'de tifüs vakaları görülünce sağlık hizmetlerinde yeni düzenlemeler yapılmış, Garyan'da bulunan personelden bir kısmı Aziziye'ye getirilmiştir. Garyan'da bulunan malzemeleri ve ambulansı Alman Kızıllaç Heyetine devreden doktorlar, Aziziye'ye gelerek burada çalışmaya başlamışlar ve salgın halindeki tifüs ile mücadele de önemli rol oynamışlardır.⁷²⁹

⁷²⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138. Belge No. 18.1

⁷²⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.149. Belge No. 10

⁷²⁶ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.149. Belge No. 10 ; **Tercüman-ı Hakikat**, 17 Şubat 1912, s. 3.

⁷²⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 77.1

⁷²⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No. 18.2

⁷²⁹ Giray, **a.g.m.**, s 488.

Dr. Kerim Sebati Bey, 1912 senesi Mart ayı başında izin alarak İstanbul'a dönmüştür.⁷³⁰ OHAC Genel Merkezine bir mektup gönderen Dr. Kerim Sebati Bey, ayrılmadan önce Tümen Komutanlığına bir rapor sunduğunu personel ve hastalara ilişkin bilgi verdiğini aktarmıştır.⁷³¹ Hums Sağlık Heyetiyle Alman Kızılhaç'ı ve İngiliz Sağlık Heyetlerinin Trablusgarp'a ulaşmalarından sonra Dr. Kerim Sebati Bey, İstanbul'a bir telgraf çekerek iki doktor talep etmiştir. Yukarıda sayılan sağlık heyetlerinin Trablusgarp'a ulaşmasından sonra yapılan bu talep, İstanbul'da hayretle karşılanmıştır. Bu durumu öğrenen Dr. Kerim Sebati Bey, isteğinin gerekçesini açıklamıştır. Açıklamada talebin duyulan ihtiyaca istinaden yapıldığı ve alınması gereken tedbirlere göre hareket edildiği yazılmıştır. Personel ihtiyacını Trablusgarp Komutanlığına da bildiren Dr. Kerim Sebati Bey, bu konuda bir de rapor hazırlamıştır. Komutanlık, bu rapora istinaden Harbiye Nezareti'nden 5 tabip ile 2 eczacı gönderilmesini istemiştir. Personel talep edilmesinin sebebi, doktorlardan 6 kişinin, eczacılardan 2 kişinin ve birkaç hastabakıcının hastalanmış olmalarıdır.⁷³²

Personel talebi doğrultusunda askeri doktorlar bölgeye gönderilmiştir. 7 Nisan 1912'de Genelkurmay Başkanlığının 3. Şubesinde Trablusgarp Komutanlığına gönderilen yazıda, 10 doktor gönderildiği, bunlardan 4 tanesinin Tunus'a ulaştığı 4 tanesinin yolda olduğu, 2 tanesinin ise yakalanarak geri gönderildikleri bildirilmiştir. Gönderilen askeri doktorlarca Paris'te tifo serumları ile bakteriyolojiye ilişkin malzeme satın alınması, Trablusgarp'a ulaşıldığında başkaca ihtiyaç duyulan malzeme olursa bunların Trablusgarp Komutanlığı tarafından İstanbul'a bildirilmesi emredilmiştir.⁷³³

17 Nisan 1912'de Genelkurmay Başkanlığı 3. Şubesinde, Sağlık Dairesine ve Trablusgarp Komutanlığına gönderilen yazıda söz konusu çalışmalara ilişkin sonuç bildirilmiştir. Bakteriyolog Kolağası Hasan Tahsin Efendi ile Tabip Yarbay Adil Bey'in gördükleri lüzum üzerine Paris Büyükelçiliğince aldırılması istenen 3000 adet tifo serumuyla, bakteriyolojik malzemeye ilişkin liste Tahsin Efendi tarafından Paris Büyükelçiliği'ne gönderilmiştir Ayrıca Bakteriyolog Binbaşı

⁷³⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No..1138, Belge No. 24.21-22.

⁷³¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.31, Belge No. 13.1. ; **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

⁷³² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 31, Belge No.13. ; **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

⁷³³ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls.17, Ds. 75, Fhr. 3-4.

Mehmet Arif Ata Bey'in lüzum göreceği malzemelerin de ayrıca satın alınması yönünde Elçiliğe talimat verilmiştir.⁷³⁴

Sağlık personelinin özellikle de doktor eksiklerinin tamamlanması için askeri makamlar gibi OHAC de çalışmalar yapmıştır. 23 Mart 1912'de OHAC tarafından Tanin Gazetesine konuyla ilgili bir ilan verilmiştir. Trablusgarp ve Bingazi'de görevlendirilmek üzere dört operatör doktor gerekmektedir. Askerlikle ilişkisi olmayan doktorların OHAC Genel Merkezine müracaatları istenmiştir. Maaş olarak 30 Lirayla 50 Lira arasında değişen miktarlarda ödeme yapılacaktır.⁷³⁵ Dr. Kerim Sebati Bey'in İstanbul'a dönmesi sebebiyle OHAC Sağlık Heyeti Reisliği için bir adet operatör doktor arandığı da basın yoluyla ilan edilmiştir. Müracaat olmayınca aylık 50 Lira maaşla hizmet verecek gönüllü doktorlar için yeniden ilana çıkılmıştır. Ayrıca Trablusgarp ve Bingazi için üç operatör doktora ihtiyaç olduğu aylık 30 Lira maaş verileceği de yinelenmiştir.⁷³⁶

Trablusgarp ve Bingazi'de eksikliği hissedilen sağlık personeli sorununa etkili bir çözüm bulunması için Harbiye Nezareti tarafından hazırlanan bir tezkire, 11 Nisan 1912'de Sadaret makamına sunulmuştur. Bu tezkirede, Trablusgarp bölgesinde o günlerde bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmış olduğu ve OHAC doktorlarının mazeretleri sebebiyle bölgeden ayrıldıkları belirtilmiştir. Bölgeye iki seferde gönderilen 10 doktor ile 2 eczacıya ilaveten 10 doktor ile fazla miktarda tıbbi malzemeye ihtiyaç vardır. Alman Kızılhaç Heyeti'nden vefat edenlerin yerlerine yeni görevlendirmeler yapılmaktayken OHAC'ye mensup doktorlardan geri dönenlerin yerlerine kimsenin görevlendirilmemesi sıkıntı yaratmıştır. Doktor ihtiyacına ilişkin verilen ilanlara rağmen eksikler tamamlanamamıştır. Ayrıca Harbiye Nezareti kadrosundaki doktor miktarı da Trablusgarp'ın ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde değildir. Bu sebeple vilayet teşkilatı bulunan Trablusgarp'taki kaza, sancak ve vilayet merkezleri için Mülkiyeden birer tabip ve eczacı ile yeterli miktarda

⁷³⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls.17, Ds, 75, Fhr. 3-7.

⁷³⁵ Tanin, 23 Mart 1912, s.5.

⁷³⁶ Tanin, 31 Mart 1912, s.1.

malzemenin gönderilmesi gerekmektedir.⁷³⁷ Bu başvuruyla ilgili olarak Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi, 14 Nisan 1912’de Dâhiliye Nezaretine tezkire yazmıştır.⁷³⁸

Harbiye Nezaretinin görüşleri doğrultusunda Dâhiliye Nezaretince Meclis-i Vükela’ya getirilen sorun görüşülmüş ve Trablusgarp vilayetinin teşkilatlandırılması için sivil sağlık personeli görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre mevcut liva ve kazalarda görev yapmak üzere 11 doktor ile 11 eczacı görevlendirilecektir. Görevlendirilen personelin bir yıllık maaşları karşılığı olan 546.000 kuruşun, harcırah bedeli olan 190.000 kuruşun ve satın alma yoluyla tedarik edilecek sağlık malzemesi bedeli olan 93.500 kuruşun ödenmesi Meclis-i Vukela’ca kabul edilmiş, Dâhiliye ve Maliye Nezaretlerine gereğinin yapılması için yazı gönderilmiştir. Söz konusu kararlar 30 Mayıs 1912’de Sadrazam tarafından Harbiye Nezaretine bildirilmiştir.⁷³⁹ Söz konusu çalışmalar doğrultusunda görevlendirmeler de yapılmıştır. Bununla beraber savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanacağı öngörüldüğü için olsa gerek faaliyetler durdurulmuştur. Alınan kararlar doğrultusunda Trablusgarp’a tayin edilen Eczacı Mehmet Tevfik, Ömer Kenan, İbrahim bin Ahmet, Mehmet Kamil ve Bahri Tahir Beylere gitmelerine gerek kalmadığı, Dâhiliye Nezaretince bildirilmiştir. Buna rağmen bu kişilerden bazıları OHAC tarafından görevlendirilen personeller gibi görev almak istediklerini beyan etmişlerdir. Bu talep 23 Ekim 1912’de Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-yi Mülkiye ve Sıhhiye-yi Osmaniye Reis vekili olarak görev yapan yetkili tarafından OHAC Genel Merkezine bildirilmiştir.⁷⁴⁰

Dr. Kerim Sebati Bey’in izin almasından sonra Heyet reisliği görevini OHAC Hums Sağlık Heyeti Reisi olarak bölgeye gönderilmiş olan Dr. Mehmet Emin Bey üstlenmiştir. Salgın hastalıkların giderek şiddetini artırdığı bu günlerde sağlık personelinin yarısından fazlası grip ve tifoya yakalanmış vaziyetteydi. Hastanedeki sağlık hizmetlerinin devamı için personel ihtiyacı da artarak devam etmekteydi. Bu durumu değerlendiren Dr. Kerim Sebati Bey, İstanbul’a döndükten sonra personel

⁷³⁷ 19 Nisan 1912 tarihli Tanin Gazetesinde bu görüşmelerle ilgili olması muhtemel bir ilan yayınlanmıştır. 17 doktor ve eczacı istihdamıyla ilgili olan bu ilanla ilgilenenlerin Sıhhiye-yi Umumiye Riyasetine başvurmaları istenmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 19 Nisan 1912, s.4.)

⁷³⁸ **BOA.**, Fon Kodu: BEO., Ds. 4040, Gömlek No: 302951.3.

⁷³⁹ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 177, Fhr. 8.

⁷⁴⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 220, Belge No. 5.

temin edilmesi için girişimlerde bulunmuştur.⁷⁴¹ 18 Nisan 1912'de İstanbul'a ulaşan Dr. Kerim Sebati Bey, OHAC Genel Merkezinden görevlilerce karşılanmıştır.⁷⁴² Genel Merkez'de değerlendirmeler yapan Dr. Kerim Sebati Bey, yeni bir ekip görevlendirilmesini önermiş ayrıca yeterli sayıda askeri doktorun Trablusgarp'a gönderilmesine dair bir de teklif sunmuştur. Trablusgarp'taki olumsuz koşullar 1912 senesi Mart ayının son günlerinde Doktor Yarbay Adil Bey'in başkanlığındaki bir askeri sağlık heyetinin Trablusgarp'a gönderilmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁴³

Dr. Kerim Sebati Bey izni bitince geri dönmek için müracaat etmiştir. Bunun üzerine Trablusgarp'ta kendisine ihtiyaç olup olmadığı Trablusgarp Komutanlığından sorulmuştur.⁷⁴⁴ Neşet Bey tarafından 11 Mayıs 1912'de verilen cevapta, Dr. Kerim Sebati Bey'e mevcut şartlarda ihtiyaç olmadığı bildirilmiş ve durumun Dr. Kerim Sebati Bey'e de iletildiği belirtilmiştir.⁷⁴⁵ Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi bu haberi, Dr Kerim Sebati Bey'e ve Harbiye Nezaretine bildirmiştir.⁷⁴⁶ Bu gelişmeler sonrasında Dr. Kerim Sebati Bey Trablusgarp'a dönmemiştir.

Garyan'da görev yapan Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti, 5 Haziran 1912'de hastaneyi OHAC'ye teslim etmiş ve 10 Haziran 1912'de Almanya'ya dönmek üzere yola çıkmıştır. Bu gelişmeyle sağlık hizmetlerinde sorun yaşanacağını öngören Harbiye Nezareti, OHAC Genel Merkezi ile yazışarak daha önceden belirlenen esaslar çerçevesinde bölgedeki personel eksikliğinin tamamlanmasını istemiştir.⁷⁴⁷

OHAC, 20 Haziran 1912'de Harbiye Nezaretinin 16 Haziran 1912 tarih ve 914 numaralı tezkiresine cevap vermiştir. Bu cevapta daha önceden yapılmış olan yazışmaya konu olan Hilal-i Ahmer Heyetinden geri dönen personeller hakkında açıklama yapılmıştır. Görevlendirilen personelden 1 doktor, 1 eczacı ile 2 hastabakıcının sıhhi sebeplerden dolayı geri döndükleri ve 1 hastabakıcının da vefat ettiği belirtilmiştir. Personel eksikliğine sebep olan bu gelişmelere çare bulunması için

⁷⁴¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.21-22.

⁷⁴² **Tanin**, 18 Nisan 1912, s.2.

⁷⁴³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 77.2.

⁷⁴⁴ **BOA**, Fon Kodu: DH, SYS, Ds. 75-15, Gömlek No: 1-35.1

⁷⁴⁵ **BOA**, Fon Kodu: DH, SYS, Ds. 75-15, Gömlek No: 1-35.2

⁷⁴⁶ **BOA**, Fon Kodu: DH, SYS, Ds. 75-15, Gömlek No: 1-35.1

⁷⁴⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 83. ; **ATASE Arşivi**, OİH Kol.,Kls. 39, Ds. 177, Fhr. 10-3.

OHAC çalışmalarına devam etmektedir. Harbiye Nezaretince birliklerdeki ve hastanelerdeki personel eksiklerinin bildirilmesi durumunda düzenlemeler yapılacaktır.⁷⁴⁸

Harbiye Nezareti, OHAC tarafından 20 Haziran 1912'de gönderilen ve bölgede ne kadar sağlık personeline ihtiyaç olduğunun bildirilmesini isteyen yazıyı, 3 Temmuz 1912'de Trablusgarp Komutanlığı'ndan gönderilen telgrafa istinaden cevaplamıştır. Alman Kızılhaç Cemiyeti Sağlık Heyeti'nin, ayrılması sebebiyle devralınan hastanede görevlendirecek personele ihtiyaç vardır. Msallata'nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesi sebebiyle orada da bir sağlık merkezi kurulması gerekmiştir. Bu sebeplerle 2 operatör doktor, 4 doktor, 2 eczacı ve 10 hastabakıcıya ihtiyaç bulunmaktadır. Tümen kadrosunda bulunan eksiklerin de tamamlanması gerekmektedir ki bu husus daha önce bildirilmiştir.⁷⁴⁹

Personel ihtiyacı sürüyor olsa da sağlık hizmetlerinde büyük sorunların aşıldığı anlaşılmaktadır. 27 Temmuz 1912'de Dr. Mehmet Emin Bey tarafından OHAC Genel Müfettişliğine gönderilen bir belgede: Trablusgarp bölgesinde OHAC'ye bağlı olarak faaliyet gösteren ve mükemmel olarak değerlendirilen iki hastane olduğu belirtilmiştir. Bunlardan bir tanesi Trablusgarp'ta (Garyan'da) ve diğeri de Hums'da (Msallata'da) faaliyet göstermektedir. Hastaneler eşyaları ve malzemeleri ile sorunsuz çalışmakta ve her şey yolunda gitmektedir.⁷⁵⁰

2.1.4.1. Garyan Hastanesi'nde Sürdürülen Faaliyetler

Aziziye'ye 10 saat mesafede ve denizden 550 metre yükseklikte bulunan Garyan'da Alman ve İngiliz sağlık heyetleri görev yapmaktaydı.⁷⁵¹ Savaş hattına uzak olması Garyan'ı kıyı bölgelere nazaran daha güvenli yapsa da ikliminin sert olması ve burada çıkan salgın önemli zayiata sebep olmuştur. Dr. Mehmet Emin Bey'in Garyan'a geldiği günlerde Alman Heyeti'nden Prof. Schütze ile doktor adayı Duckstein,⁷⁵² Tümen doktorlarından Dr. Rıfat Bey,⁷⁵³ Eczacı Suphi Bey ile

⁷⁴⁸ ATASE Arşivi, OİH. Kol., Kls.39 , Ds.177 , Fhr. 2-3.

⁷⁴⁹ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.148, Belge No.88.

⁷⁵⁰ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 94.4.

⁷⁵¹ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 149, Belge No. 10.

⁷⁵² Dr. Schütze ve Doktor adayı Duckstein tifodan vefat etmişlerdir. (B.k.z., Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 149, Belge No. 10.1) ; Trablusgarp Savaşı'yla ilgili pek çok çalışmada tifo hastalığının bir salgın halinde görüldüğü ifade edilmiştir. Bununla beraber yaşanan salgının tifo değil tifüs salgını olduğu tifo hastalığıyla mücadele için Trablusgarp'a gönderilen Dr. Mehmet Lütfü Aksu, Dr. Reşat Rıza Belger ve Dr. Mustafa Hilmi Sagun'un çalışmalarıyla ortaya çıkarılmıştır. (B.k.z., Fethi Erden,

hastabakıcılardan Tunuslu Abdurrahman Efendi⁷⁵⁴ tifoya yakalanmış vaziyette bulunmaktaydılar. Garyan'da hastalananları tedavi edecek kimse kalmayınca Aziziye'ye gelişinden dokuz gün sonra 6 Mart 1912'de Garyan'a görevlendirilen Dr. Mehmet Emin Bey, ilk olarak Almanlara ve İngilizlere ait çadırları ziyaret etmiştir. Buradaki hastalardan çoğunun tifo olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca değişik mahallerde yatmakta olan 123 kişinin de hasta oldukları belirlemiştir. Vakit geçirmeksizin harekete geçen Dr. Mehmet Emin Bey, vaktiyle Banko di Roma'nın şubesi olarak kullanılan binayı badana ve dezenfekte ettirerek ağır durumdaki hastaları buraya yatırmıştır. Hums Sağlık Heyeti vasıtasıyla getirilen malzeme paylaşılacak kadar çok olmadığından yanında çok az malzeme bulunan Dr. Mehmet Emin Bey çalışmalarını malzeme sıkıntısı çekerek sürdürmüştür. Salgına yakalananlar diğer hastalardan ayrılmış, iyileşenler kıtalarına gönderilmişlerdir. Hastanenin kurulduğu günlerde Garyan'da bulunan malzeme deposunda 5-10 yatak çarşafı ile battaniye ile yine aynı miktarlarda sahan ve tabak bulunmaktaydı. Elinde çadır da bulunmayan Dr Mehmet Emin Bey, beş adet Arap çadırı ile çok miktarda hasır satın alarak çadırları uygun yerlere kurdurmuştur. Kurulan çadırların zeminine satın alınan hasırlar serildikten sonra bunların üzerine yataklar konulmuş ve iyileşme sürecine giren hastaların tedavileri buralarda devam ettirilmiştir. Bir ay süren çalışmalar sonucunda hasta sayısı 50 kişiye düşmüştür. Hastanede kullanılmak üzere

Türk Hekimleri Biyografisi, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 12. ve B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.86.) Trablusgarp OHAC Sağlık Heyeti'nden Dr. Saip Bey hastalığa yakalananlardan biridir ve yaşanan bu hastalığın tifüs olduğu belirtmiştir. (B.k.z., Saip Giray, "*Trablus Harbinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)*", **Dirim Aylık Tıp Dergisi**, Yıl:1955, Sayı: 11-12, Kağıy ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s. 488.) Dr.Saip Giray kendisi gibi tifüse yakalanarak şehit olan Dr. Eşref Bey'den bahsetmiştir, OHAC tarafından yayınlanan yıllıkta Dr. Eşref Bey'in tifoya yakalanarak şehit olduğu yazılmıştır. (B.k.z.,**Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi**, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Şirketi, İstanbul, s.97) Bununla beraber Türk Kızılayı Arşivi'nden alınarak incelenen belgelerin tamamında tifo hastalığı kaydedilmiştir. Bu belgelerde tifüs hastalığına rastlanmamıştır. Yazılan raporlarda ve tutulan istatistiklerde hastalık tifo olarak kaydedilmiştir. Kaynaklar arasındaki bu çelişki kafa karıştırıcıdır. Bu çalışmada arşiv belgelerine bağlı kalınarak hastalık tifo olarak anılacaktır. Ancak yukarıdaki veriler ışığında bu hastalığın ve yaşanan salgının tifüs olduğunun dikkate alınması önemlidir.

⁷⁵³ Rifat Ahmet Gözberk: (?) (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 107)

⁷⁵⁴ Abdurrahman Efendi, tifodan vefat etmiştir. (B.k.z., **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 149, Belge No. 10.1); Abdurrahman Efendi'nin ölümü sonrasında kendisinden kalan 2707 kuruş 10 para Tunus Şeriyye Mahkemesine teslim edilmek üzere HA doktorlarından İsmail Saip Bey'e teslim edilmiştir. İsmail Saip Bey'in parayı teslim edmeden İstanbul'a dönmesi üzerine paranın teslim edilmesiyle ilgili olarak Üsteğmen Tahsin Efendi'nin görevlendirildiği Harbiye Nazırı tarafından Hariciye Nezaretine bildirilmiş ve paranın ulaşip ulaşmadığına ilişkin sonucun kendilerine de haber verilmesi istenmiştir. (B.k.z., **BOA**, Fon Kodu: HR. UHM., Ds. 140, Gömlek No:33.1.)

o bölgede üretilen toprak kaplar satın alan Dr Mehmet Emin Bey, elden gelen imkânlar dâhilinde hastaların bakım ve dinlenmelerini sağlamıştır. Hastanede yalnız çalışan Dr. Mehmet Emin Bey'e yardımcı olması için askeri eczacılarından Jerom(?) Efendi, Garyan'a gönderilmiştir. Fakat oldukça yaşlı olan Jerom Efendi, 15 gün sonra hastalanmış ve Alman Hastanesi'nde subaylara mahsus çadırlarda tedaviye alınmıştır. Dr Mehmet Emin Bey'e yardımcı olması için yeni bir görevli belirlenmiştir. Bu görevli OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti hastabakıcılarından Recep Efendidir. Mayıs ayının ilk haftasında Yifrin'den Garyan'a gönderilen Recep Efendi de bir hafta çalıştıktan sonra dizanteriye yakalanarak iş yapamaz hale gelmiştir. Bu olumsuz şartlar altında Garyan Hastanesi'nde tabiplik ve eczacılık görevleri Dr. Mehmet Emin Bey tarafından yapılmıştır. Hastanedeki hizmetlerin gerçekleştirilmesi için Garyan'da yaşayan halktan hademeler ve hastabakıcılar istihdam eden Dr. Mehmet Emin Bey, aşçı ve aşçı yardımcısı da istihdam ederek yemek hizmetlerini mümkün mertebe düzene koymuştur. Hastalar için kullanılan Arap çadırları, mücahitlere verilmek üzere Aziziye'deki komutanlık tarafından istenildiğinden oraya gönderilmiştir. Gönderilen bu çadırların yerine Tunus'ta imal ettirilen ve her birine 30 hastanın rahat rahat yatırılabilceği iki adet çadır gönderilmiştir. Bu günlerde düzenlenen yardımlardan sağlanan paranın büyük faydası görülmüştür. Tunus'ta bulunan Müslüman halkın Trablusgarp için topladıkları 13.000 Frank tutarındaki para Dr. Mehmet Emin Bey'e teslim edilmişti. Bu para iki kısma bölünerek 6500 Frank'ı Dr. Kerim Sebati Bey'e verilmişti. Dr. Kerim Sebati Bey'in İstanbul'a dönüşünden sonra Trablusgarp'ta bulunan iki heyetin muhasebe işlemleri birleştirilmiş ve bu para harcamalarda kullanılmıştır.⁷⁵⁵ 13.000 Frank tutarındaki yardım parasının ikinci yarısı muhasebeci Suphi Efendi'ye teslim edilmiştir. Muhasebeci elinde bulunan paranın 4.000 franklık bir bölümünü Hums ve Lebda'ya göndermiş, bu parayla memurların ve hizmetlilerin maaşları ödenmiştir. Ancak muhasebeciden gelen yazıya göre gönderilen para bitmiş, yeni harcamalar için para kalmamıştır. Bu günlerde büyük ölçüde yaşanan sorun para sıkıntısıdır. Çıkarılan ödeneklerin harcamalara yetmemesi pahalılıkla ifade edilmiş ve tedariki gerekli olan bazı temel maddelerin fiyatlarının yüksekliğinden yakınılmıştır. 1258

⁷⁵⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 149, Belge No. 10.1.

gramlık şekerin 12 kuruşa, pirincin 4.5 kuruşa, bir teneke gazın 60 kuruşa satıldığı belirtilerek çare bulunması istenmiştir.⁷⁵⁶

Dr. Kerim Sebati Bey'in tüm yetkileri, 29 Nisan 1912 tarihinde gönderilen talimat ile Dr. Mehmet Emin Bey'e verilmiştir. Bu günlerde Dr. Mehmet Emin Bey'in maiyetinde: Operatör Dr. Aziz Bey, Dr. Lütfullah Bey, Dr. Abdüsselam Bey ile Dr. Beşir Fuat Bey⁷⁵⁷ ve hastabakıcılar bulunmaktaydı. Personel sıkıntısını dile getiren Dr. Mehmet Emin Bey, sağlık sorunları sebebiyle geri dönen veya istifa yoluyla görevden çekilen sağlık personelinin yerine görevlendirme yapılmasını istemiş, yetki verilmesi durumunda hastabakıcı eksikliğinin Tunus'tan sağlanabileceğini bildirmiştir.⁷⁵⁸ Bu doğrultuda üç hastabakıcının istihdamına izin verilmişse de Tunus'tan hastabakıcı getirilmesi mümkün olmamış, eldeki hastabakıcılarla çalışılmaya devam edilmiştir. OHAC Genel Merkezi tarafından da eksik personelin tamamlanmasına ilişkin girişimlerde bulunulmuştur. Bu doğrultuda tabip ve eczacılar gönderileceği bildirilmiştir. Gönderilmesi planlanan personelden yalnızca Eczacı Solon Papadupolos'un Trablusgarp'a geldiği Dr. Mehmet Emin Bey tarafından OHAC Genel Müfettişliğine bildirilmiştir.⁷⁵⁹

2.1.4.2. Hums ve Msallata'da Sürdürülen Faliyetler

OHAC Sağlık Heyetleri tarafından Hums kazasında ve Msallata kasabasında iki ayrı hastane kurulmuştur. Dr. Kerim Sebati Bey'in OHAC Genel Merkezine gönderdiği mektupta Hums ve Msallata'daki hastaneler ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu mektupta Msallata'da 20 hastanın, Hums'da ise 300 hastanın tedavi görmekte oldukları bildirilmiştir.⁷⁶⁰ Hums'ta kurulan hastane, kazanın merkezinde Rüştüye binasının hastaneye çevrilmesiyle kurulmuştur.⁷⁶¹ Msallata Hastanesi ise Hums

⁷⁵⁶ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.149, Belge No. 10.3.

⁷⁵⁷ Beşir Fuat Bey: Paris'te eğitim görmekte iken Trablusgarp Savaşı'nın ortaya çıkması üzerine gönüllü olarak savaşa katılmıştır. Dr. Kerim Sebati Bey tarafından seçilerek Dr. Ali Bey'in yerine tayin edilmiştir. (B.k.z., **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No. 77.1); Zanzur yakınlarında bulunan Savan-ı Beni Adem (Adem'in Bahçesi) adlı bölgede faaliyet gösteren hastanenin başında bulunan Beşir Bey'in de aynı kişi olması muhtemeldir. Zanzur bölgesinde baş gösteren tifo salgını pek çok askeri etkilemiş ve Savan-ı Beni Adem de bu salgından payını almıştır. (B.k.z., H. C. Seppings-Wright, **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl**, Çev: Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013, s.98-105.)

⁷⁵⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No. 77.1.

⁷⁵⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No. 94.2.

⁷⁶⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 31, Belge No. 13.1 ; **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

⁷⁶¹ **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi**, s.105-107.

merkezinin 22-23 km güneybatısındaki Msallata adlı kasabada kurulmuştur.⁷⁶² Her iki hastane kadrosunda da Dr. Rasim Ferit Bey'in görevli görünmesi bu iki yerin aynı hastane olabilmesi ihtimalini akla getirmiş ve tereddüt uyandırmıştır. Bu kapsamda Türk Kızılayı Arşivi'nden alınan belgeler ve OHAC 1911-1913 Salnamesi gözden geçirilmiştir. Hums Hastanesi'nde Dr. Rasim Ferit Bey'in, Dr. Beşir Fuad Bey'le çalıştığı görülmektedir.⁷⁶³ Msallata Hastanesi'nde ise Dr Rasim Ferit Bey ile birlikte Dr. Rıfki Bey çalışmaktadırlar.⁷⁶⁴ Ayrıca Msallata Hastanesi'nde görev yapan bir başka isim Dr. Lütfullah Bey'dir.⁷⁶⁵

Bu süreçte iki farklı durum söz konusu olabilir. Bunlardan ilkinde göre bu iki hastane birbirinden farklıdır ve Dr. Rasim Ferit Bey, her iki hastanede de görev yapmıştır. İkinci durumda ise Hums yakınlarında faaliyete geçmiş olan hastane daha sonradan Msallata'ya taşınmış ve adı kayıtlara Hums olarak geçmiştir. Ayrıca OHAC'nin 1911-1913 Yılığında Hums Hastanesi ile ilgili verilen bilgiler çelişkili görünmektedir. Çünkü Hums İtalyanlar tarafından 18 Ekim 1911'de işgal edilmişti. Bu şartlarda OHAC Sağlık Heyetinin burada bir hastane kurması mümkün olamaz. Zaten OHAC Sağlık Heyeti ancak Şubat ayı ortalarında Aziziye'ye ulaşarak Dr. Kerim Sebati Bey'in idaresine girmişti. Bu doğrultuda Salnamede geçen:

“Trablusgarp'ta Hums Kazası merkezinde dahi bir Hilal-i Ahmer Hastanesi tesisine lüzum göstermiş olduğundan Aziziye'den Doktor Emin Bey'in taht-ı riyasetinde iki doktor ve beş hastabakıcı tefrik olunarak 12 Kanun-ı sani 327 tarihinde Hums kazasında Rüştüye Mektebi binası hastane haline ifrağ olundu. Fakat müteakiben Kerim Sebati Bey'in Dersa'adet'e avdeti üzerine Aziziye Heyet-i Sıhhiye Riyasetine Emin Bey tayin olduğundan Hums Hastanesi Sertababetine Rasim Ferid Bey nasp edildi”⁷⁶⁶

şeklindeki kayıtlar düşündürücüdür. OHAC Sağlık Heyetinin işgal altındaki Hums şehrindeki Rüştüye binasında hastane kurması mümkün müdür? Hums 18 Ekim tarihinde işgal edilmiştir. Nuri Bey'in hatıralarında geçen: “... bu suretle İtalyanlar bunca zirhlularına ve epeyce piyade kıtalarına rağmen Hums Kasabasının bahçe

⁷⁶² Nuri Killigil, *Trablusgarp Hatıralarım*, **Vatan**, 11.3.1941, sayfa:2. ; Serpil Sürmeli, “Nuri Killigil Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları”, **Atatürk Dergisi Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2012, s.171-172.

⁷⁶³ **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi**, Aynı yer

⁷⁶⁴ Killigil, Aynı yer. ; Sürmeli, Aynı yer.

⁷⁶⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.18.1

⁷⁶⁶ **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi**, Aynı yer..

*hudutlarından daha ileriye gidememişti*⁷⁶⁷ şeklindeki ifadelerden de İtalyanların Hums merkezini ele geçirdikleri ancak daha ileri gidemedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum da şehir merkezinde hastane kurulamayacağını işaret eden ikinci bir veridir.

Dr. Kerim Sebati Bey, OHAC Genel Merkezine yazdığı mektubunda Hums ve Msallata Hastanelerini ayrı başlıklar altında vermişti.⁷⁶⁸ Dr. Mehmet Emin Bey de 27 Temmuz 1912’de OHAC Genel Müfettişliği’ne gönderdiği raporunda biri Trablusgarp’ta (Garyan) ve öteki Hums’da (Msallata) olmak üzere iki hastanenin faaliyetini bildirmişti.⁷⁶⁹ Bu durumda Hums’da faaliyet gösteren hastanenin kapanmış olması ihtimal dahilindedir. Bir başka varsayım da bu hastanenin askeri personele devredilmiş olabileceğidir. Öte yandan Dr. Mehmet Emin Bey tarafından, OHAC Genel Merkezine gönderilen bir mektupta: OHAC’nin Trablusgarp Muhasebecisi tarafından 4.000 Frank tutarındaki paranın Hums ve Lebda’ye gönderildiği ve bu parayla memur ve hizmetli maaşlarının ödendiği yazılmıştı.⁷⁷⁰ Bu belgede de işgal altındaki Hums’dan bahsedilmektedir. Yine aynı belgede Lebda adında ikinci bir mahalden bahsedilmektedir. Hums, İtalyanlar tarafından işgal edildiğinde Margab ve Lebda adlı iki mevki esas hat olarak belirlenmiştir. Margab’ta Kolağası Halil Bey⁷⁷¹ komutasında Hums Merkez Cephesi bulunmaktaydı ve burası Margab Karargâhı olarak anılmaktaydı.⁷⁷² Margab işgal altındaki Hums’a 3-4 km mesafede bulunmaktaydı.⁷⁷³ Bir hastane tesis edilmesi gerektiğinde hastanenin kurulacağı yer karargâha yakın mesafede olacağından Margab’ta bir hastane kurulmuş ve bu hastane Hums adıyla anılmış olabilir. Lebda mevki ise Teğmen Nuri Bey’in⁷⁷⁴ görev

⁷⁶⁷ Sürmeli, **a.g.m.**, s.158.

⁷⁶⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.31, Belge No. 13.1 ; **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

⁷⁶⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No. 94.4.

⁷⁷⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.149, Belge No. 10.3.

⁷⁷¹ Halil Kut: 1882 yılında İstanbul’da doğmuştur. Enver Paşa’nın amcasıdır. 1902 yılında Harp Okulundan 1905 yılında Harp Akademisinden mezun olarak 3. Ordu Komutanlığında görevlendirilmiştir. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşlarında görev yaparak çeşitli nişan ve madalyalarla ödüllendirilmiştir. 18 Şubat 1920 tarihinde Ordudan uzaklaştırılan Korgeneral Halil Paşa 14 Şubat 1923 tarihinde kendi isteği ile emekli olmuştur. 20 Ağustos 1957 tarihinde ölmüştür. (B.k.z., Serpil Sürmeli, “*Nuri Killiğil Paşa’nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları*”, **Atatürk Dergisi Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2012, s.146.)

⁷⁷² Sürmeli, **a.g.m.**, s.141.

⁷⁷³ **a.g.m.**, s. 158.

⁷⁷⁴ Mustafa Nuri Killiğil: Berlin Askeri Ataeşesi iken Trablusgarp Savaşına katılarak Bingazi Kuvvetleri Komutanlığını yapan Enver Bay’in kardeşidir. 5 Mayıs 1890 tarihinde İstanbul’da doğmuştur. 26 Ağustos 1909 tarihinde Harp Okulu’ndan Piyade teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Çeşitli görevlerde bulundu. Trablusgarp Savaşının başlaması üzerine Trablusgarp’a geçerek savaşa katıldı. Birinci Dünya Savaşında Bingazi Savaşlarına katıldı. Daha sonra Afrika Grupları Genel

yeridir ve bu göreve Halil Bey tarafından getirilmiştir. Lebda adlı bölge deniz kenarında ve işgal altındaki Hums şehrinin doğusunda yer almıştır. Tarihi Leptis Magna adlı şehrin harabeleri burada bulunmaktadır.⁷⁷⁵

Tüm bu veriler ışığında Hums şehir merkezinde bir hastanenin kurulmadığı söz konusu hastanenin Hums Merkez Cephesi karargâhı olan Margab'ta kurulmuş olabileceği akla uygun görünmektedir. Bu haliyle OHAC Salnamesinde geçen ifadeler kapsamında Rüştüye Mektebi'nin hastaneye dönüştürülmesi hususu tartışmaya açıktır. Ayrıca Lebda adlı bölgede de bir mevki bulunduğu ve bu mevki de çalışan sağlık personeli bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çelişkileri doğrultusunda konunun tartışmaya açık olduğu görülmektedir. Hums ve Msallata Hastaneleri ulaşılan kaynaklar ışığında aşağıda açıklanmıştır.

2.1.4.2.1. Hums (Margab ?) Hastanesi

OHAC 1911-1913 Salnamesi'nde Hums Hastanesi hakkında aşağıdaki bilgiler verilmiştir. Hums kazasında bir hastane teşkili zorunlu hale gelince Dr. Emin Bey'in⁷⁷⁶ başkanlığında ikisi doktor yedi kişilik bir ekip oluşturularak görevlendirilmiştir.⁷⁷⁷ Heyetin Aziziye'ye ulaştığı günlerde Garyan'da salgın görülmesi sebebiyle Dr. Mehmet Emin Bey Garyan'da görevlendirilmiştir.⁷⁷⁸ Bu yüzden Dr. Mehmet Emin Bey, Hums'a gidememiştir. Ayrıca Dr. Kerim Sebati Bey'in dönüşünden sonra da OHAC Reisliğini üstlenmiştir.⁷⁷⁹

OHAC Genel Merkezine gönderdiği bir arzında Hums'daki hastanede muhasebe memuru olmadığını belirten Dr Mehmet Emin Bey, OHAC Genel Merkezi

Komutanlığına atandı. 1918 yılında Kafkas İslam Ordusu Komutanlığına atandı. 3 ağustos 1918 tarihinde padişah yaverliğini fahri olarak üstlendi ve Azerbaycan Hükümeti nezdinde temsilci olarak atandı. Milli Mücadele sürerken emrindeki kuvvetlerle gönüllü olarak Doğu Cephesi Komutanlığı emrine girerek Ermenilere karşı yapılan mücadelede görev aldı. İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi. 4 Ekim 1923 tarihinde emekli olduysa da 9 Kasım 1921 tarihinden istifa etmiş sayılması için müracaat etti, başvurusu 4 Aralık 1929 tarihinde onaylandı. Ticaretle uğraştı. Askeri malzeme, silah ve mermi üreten fabrikalar kurdu. İhracaatla uğraştı. 2 Mart 1949 tarihinde Sütluçe'de bulunan fabrikasında bir patlama meydana geldi. Bu patlamada öldüğüne hükmedildi. (B.k.z., Serpil Sürmeli, "Nuri Killiğil Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları", Atatürk Dergisi Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2012, s.143-144.)

⁷⁷⁵Sürmeli, a.g.m., s. 161.

⁷⁷⁶Dr. Mehmet Emin Bey.

⁷⁷⁷Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi, Aynı yer

⁷⁷⁸Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 149, Belge No. 10.1.

⁷⁷⁹Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 77.1

nezdinde sorumlu olabilecek tek kişinin Dr. Rasim Ferit Bey⁷⁸⁰ olduğunu belirtmekte ve Hums'ta ondan başka memur bulunmadığını bildirmektedir.⁷⁸¹

OHAC'nin 1911-1913 Yılına göre, Hums'da kurulan bu hastane kasabadaki Rüştüye okulunda faaliyet göstermiştir. 25 Ocak 1912'de faaliyete başlayan hastanede iki doktordan başka beş de hastabakıcı görev yapmıştır. 13 Haziran 1912'de gerçekleşen şiddetli bir mücadele sonrasında 400 yaralının bir anda gelmesi sebebiyle hastaneye yakın bir ev ile iki büyük kahvehane kiralanarak hastane haline getirilmiş ve yaralıların tedavisi yapılmıştır.⁷⁸²

Tıbbi malzeme konusundaki yetersizlikler, OHAC Genel Merkezini harekete geçirmiştir. İngiltere'de Cebel Hastanesi adıyla anılan seyyar hastane takımından satın alınılarak Trablusgarp'a gönderilmiştir. Bu hastane takımında yer alan malzemelerin kolayca bulunabilmesi için hazırlanan iki suret liste⁷⁸³ de Londra Büyükelçiliğinden İstanbul'a gönderilmiştir. Listeleri alan Harbiye Nazırı, hazırlanan bu listelerin bir suretini Trablusgarp Komutanlığına ve diğer suretini de OHAC'ye göndermiştir.⁷⁸⁴

Gönderilen bu hastane takımı 50 yataklı bir seyyar hastanedir ve 600 İngiliz Sterlini⁷⁸⁵ karşılığında satın alınmıştır. Bu fiyata cerrahi aletler dâhil değildir. Hastanenin bedeli olan paranın OHAC tarafından Londra Büyükelçiliğine gönderilmesi ve satın alınan hastanenin Trablusgarp'a sevkinin yapılması planlanmıştır. 79 Liraya nakledilen hastanenin, cerrahi aletlerdeki eksikleri Dr Mehmet Emin Bey'in talebi üzerine tamamlanmış, bunun için 50 Osmanlı Lirası harcanmıştır.⁷⁸⁶

⁷⁸⁰ Rasim Ferit Talay: 1889'da Trablusgarp'da doğmuştur. 1906 yılında Mülki Tıbbiyeden mezun olarak Fransa'ya eğitime gitmiş ve Paris'te genel cerrahi eğitimi alarak, uzman olmuştur. 1 Mart 1911'de yurda dönmüş, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katılmıştır. Daha sonra çeşitli kamu görevlerinde bulunmuş, TBMM'nin IV-V-VI-VII Dönemlerinde milletvekilliği yapmıştır. 6 Mart 1965 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (B.k.z., Serpil Sürmeli, "Nuri Killiğil Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları", **Atatürk Dergisi Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2012, s.171.)

⁷⁸¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 77

⁷⁸² **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi**, Aynı yer. ; Özeydin, **a.g.m.**, s.89.

⁷⁸³ Bu listede malzemelerin bulunduğu sandık numarasını ihtiva eden bilgi de yer almıştır.

⁷⁸⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 16, Belge No. 113.

⁷⁸⁵ Gerekli tüm malzemeler bulunduğu bu hastanenin 1000 liradan fazla bir meblağa mal olduğu ve çadırlardan oluştuğu yazılmıştır. (B.k.z., **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 18-3.)

⁷⁸⁶ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 39, s. 176, Fhr 3-16.

27 Temmuz 1912 tarihli belgeye göre İngiltere'ye sipariş edilmiş olan 50 Yataklı Seyyar Hastane Trablus'a ulaşmış ve Hums Karargâhına gönderilerek Dr. Rasim Ferit Bey'e teslim edilmiştir. Dr. Rasim Ferit Bey'in yönetiminde faaliyete geçirilen bu hastane böylece hasta ve yaralılara sağlık hizmeti verilen önemli bir merkez olmuştur. Hums'da Dr. Rasim Ferit Bey yalnız başına göreve devam etmiş, İstanbul'dan gönderileceği yazılan personelin gelmesi beklenmiştir.⁷⁸⁷ Savaşın sonuna kadar faaliyet gösteren bu hastanenin resmi açılışı II. Meşrutiyetin ilan edildiği 23 Temmuz İyd-i Milli gününde gerçekleştirilmiştir. Hastanede savaşın sonuna kadar 575 yaralı ile 212 hasta tedavi edilmiştir. Yaralılarda görülen ölüm oranı %4 olmuştur.⁷⁸⁸

Hums Hastanesinin masrafları için Genel Merkezden ayrıca bir ödeme yapılmadığı için OHAC Sağlık Heyeti Muhasebecisi tarafından önce 100 Frank daha sonra 200 Frank ödenek çıkarılmıştır. Bu ödeneklere ilişkin belgelerin gönderilmesi Hums Hastanesinden talep edilmiştir. Hastanede muhasebe memuru olmadığından sorunlar yaşanmıştır. Bunun için hastaneyi idare eden Dr. Rasim Ferit Bey'e göreve başladığı günden itibaren harcamalardan sorumlu olduğuna dair talimat verilmesi istenmiştir.⁷⁸⁹

2.1.4.2.2. Msallata Hastanesi

Msallata, Hums şehrinin 22-23 km güneybatısında zeytin ve hurma bahçeleriyle dolu ağaçlık bir kasabadır. Dr. Rasim Ferit Bey, Dr. Rıfki Bey,⁷⁹⁰ ve Dr.

⁷⁸⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 94.4.

⁷⁸⁸ **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi**, Aynı yer ; Özeydın, **a.g.m.**, gös. yer.

⁷⁸⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 77

⁷⁹⁰ Kamil Rıfki Urgan: 1880'de Çankırı'da doğmuştur. 1906 yılında Askeri Tıbbiyeden mezun olmuş ve Hamidiye Etfal Hastanesi'nde göreve başlamıştır. 1908 yılında operatörlük yapma yetkisi alan Urgan, girdiği yurtdışı eğitim sınavında başarılı olarak Paris'e eğitime gitmiştir. Eğitimini bitirmek üzereyken çıkan Trablusgarp Savaşına katılmış ve OHAC tarafından Hums'a gönderilen Heyette yer almıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas ve Suriye Cephelelerinde görev almış, savaş sonrasında İsviçre'ye giderek göğüs cerrahisi üzerine çalışmış ve Radyoloji ihtisası almıştır. Milli Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya gelen Urgan, Cebeci Hastanesini kurarak başhekimliğini yapmıştır. Atatürk'ün özel doktoru da olan Urgan, Milli Mücadeleden sonra Afgan Kralı Emanullah Han'ın davetiyle Afganistan'a giderek burada 17 yıl görev yapmış, Kabil Tıp Fakültesini kuarark ilk dekanı olmuş, Kral ve ailesinin özel doktorluğunu yapmıştır. 14 Aralık 1944 tarihinde yurda dönen Kamil Rıfki Urgan'ya: Afganistan, İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika, İran ve Mısır Hükümetlerince çeşitli nişanlar ve madalyalar verilmiştir. 11 Şubat 1966 yılında vefat etmiştir. (B.k.z., Serpil Sürmeli, "*Nuri Killiğil Paşa'nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları*", **Atatürk Dergisi Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2012, s.171-172.)

Lutfullah Bey bu hastanede görev yapan doktorlardır.⁷⁹¹ Zeytin ağaçları ile örtülü bir sırt üzerinde faaliyet gösteren hastanede pek çok yaralı ve hastanın tedavisi ve ameliyatı yapılmıştır. Buradaki hastane bölgenin savaş ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiştir. Trablusgarp Savaşı'na katılan Teğmen Nuri Bey, 15 Şubat tarihinde bu hastanede tedavi olmuştur.⁷⁹²

Dr. Mehmet Emin Bey tarafından 27 Temmuz 1912'de OHAC Genel Müfettişliğine gönderilen raporda Trablusgarp'ta görev yapan iki OHAC hastanesinden birinin Hums'daki Msallata Hastanesi olduğu belirtilmiştir.⁷⁹³

2.2.Bingazi Bölgesi'ndeki Sağlık Hizmetleri

Tümene bağlı 124. Piyade Alayı Bingazi'de bulunmaktadır.⁷⁹⁴ Bingazi, Tobruk ve Derne bölgenin önemli merkezleridir. Tobruk Komutanlığında Halepli Ethem Paşa,⁷⁹⁵ görev yapmıştır. Ethem Paşa emekli paşalardan olup Halep'te yaşamaktayken savaşın başlaması üzerine Trablusgarp'a geçerek Senusilerle görüşmeler yapmış, halkı savaşa davet etmiş ve mücadeleye başlamıştır.⁷⁹⁶ Bingazi Komutanlığını Binbaşı Aziz Ali Bey üstlenmiştir. Derne kuvvetleri, Derne vadisiyle iki bölüme ayrılmıştır. Enver Bey, batıdaki (Garp Kolu) kuvvetlerin komutanı ve aynı zamanda genel komutan, Nuri Bey,⁷⁹⁷ kurmay başkanı olmuştur.⁷⁹⁸ Derne'de Enver Beyle birlikte, birkaç da⁷⁹⁹ Alman subay görev yapmıştır.⁸⁰⁰ 30 Aralık 1911'de Derne'ye gelen Mustafa Kemal,⁸⁰¹ Derne Şark Kolu Komutanıdır.⁸⁰² Derne

⁷⁹¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No.18.1. ; Killigil, **Aynı yer**; Sürmeli, **Aynı yer**

⁷⁹² Killigil, **Aynı yer**; Sürmeli, **Aynı yer**

⁷⁹³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 94.4.

⁷⁹⁴ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI. Kısım**, s.174.

⁷⁹⁵ Ethem Paşa tümgenerallikten emeklidir. Savaş başlayınca Tobruk bölgesine giderek komutayı ele almıştır. (B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.71)

⁷⁹⁶ **Tanin**, 5 Kasım 1911, s.1.

⁷⁹⁷ Nuri Conker

⁷⁹⁸ Özata, **a.g.e.**, s.72.

⁷⁹⁹ Bu subaylardan bazıları: Teğmen Baron Dulwigs ile kardeşi Teğmen Rodenski, Yüzbaşı Bettelheim, Yüzbaşı Wake ve Binbaşı Paget'dir. (B.k.z., H. C. Seppings-Wright, **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl**, Çev: Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013, s.86-95)

⁸⁰⁰ Stoddard, **a.g.e.**, s.84.

⁸⁰¹ Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, 18 Aralık 1911'de kendi arzusu ile Trablusgarp Savaşında görevli orduya katılmıştır. Önce Derne Şark Koluna Daha sonra Derne Komutanlığına getirilmiş ve başarıyla görev yapmıştır. Gözlerinden rahatsızlanan Mustafa Kemal artan rahatsızlığına rağmen son zamana kadar görevini sürdürmüştür. Barış anlaşmasının imzalanmasından sonra bölgede atıl kalmaması için Mutasarrıflık ve Bingazi Genel Komutanlığı görevini sürdürmekte olan Enver Bey tarafından İstanbul'a hareket ettirilmiştir. (B.k.z., **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Trablusgarp ve Mustafa Kemal, Yıl:59, Sayı:125, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, s.257-259.)

Şark Kolu'nun kuruluş cetveline göre komutan olarak Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, doktor olarak Yüzbaşı Abdurrahman⁸⁰³, cerrah olarak da Hasan Efendi kaydedilmiştir.⁸⁰⁴

Savaşın başladığı günlerde Bingazi vilayetinde 1200 Osmanlı askeri bulunmaktaydı.⁸⁰⁵ Bu durum Osmanlı Ordusu açısından büyük bir dezavantaj olmuştur. Bununla beraber gönüllü olarak savaşa katılan subaylar, mevcut dinamikleri kullanarak askeri kuvvetleri bir kolordu haline getirebilmişlerdir. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 2 Kasım 1911'de bölgede sürdürülen faaliyetlerle ilgili bir telgraf göndermiştir. Telgrafa göre: Bingazi bölgesinin parası ve erzakı Mısır'dan sağlanmaktadır, Enver Bey Tobruk karşısında kuvvet toplamakla meşguldür, Mustafa Kemal Bey ise bazı şeyhlerle beraber Cağbub'a hareket etmiştir. Bu çalışmalar kapsamında Mustafa Kemal Bey, Cağbub'dan birini Büyük Senusi tekkesine gönderecek ve Calu'da önemli bir kuvvet toplayarak Bingazi veya Trablusgarp'a sevk edecektir. Ayrıca kendisi de Cağbub ve Bingazi yolu üzerindeki Senusilerle birlikte Bingazi'ye hareket edecektir. Bunlara ilaveten Şeyh Senusi ile irtibat kurularak mücadele organize edilecektir. Bu amaçla Cezayirli Abdülkadirzade Ali Paşa, Mahmut Şevket Paşa tarafından yazılan bir mektubu Şeyh Senusi'ye götürmekle görevlendirilmiştir.⁸⁰⁶ Mücadelenin güç kazanmasındaki önemli unsurlardan biri de Arapların, Halife'nin damadı ve elçisi olarak gördükleri Enver Bey'in etrafında toplanmalarıdır.⁸⁰⁷ Sürdürülen çalışmalar sonucunda 24 Aralık 1911 tarihine kadar 16.000'den fazla Arap savaşçı orduya katılmıştır.⁸⁰⁸ Bu önemli katılımı refakatine Tabip Binbaşı Abdüsselam Efendi'nin görevlendirildiği Senusi Şeyhi Ahmet Senusi'nin önemli payı vardır.⁸⁰⁹

⁸⁰² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Trablusgarp ve Mustafa Kemal, s.62-68.

⁸⁰³ Rütbesi bazı yayınlarda kolağası olarak geçmektedir. (B.k.z., Metin Özata, Atatürk ve Hekimler, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.78)

⁸⁰⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Trablusgarp ve Mustafa Kemal, s.56-61.

⁸⁰⁵ Ertuna. **a.g.e.**, s.60-61.

⁸⁰⁶ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Trablusgarp ve Mustafa Kemal", s. 18-20.

⁸⁰⁷ Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s.27.

⁸⁰⁸ **a.g.e.**, s. 30.

⁸⁰⁹ Özata, **a.g.e.**, s.73.

Harbiye Nezareti, bölgedeki harcamalar için Enver Bey'e para tahsis etmiş ve tahsisatlar⁸¹⁰ Mısır Fevkalade Komiserliği vasıtasıyla, ulaştırılmıştır. 21 Ocak 1912'de Abdüllatif Efendi vasıtasıyla gönderilen para 20.000 Liradır.⁸¹¹ Bingazi bölgesinde erzak sıkıntısı çekilmemiştir. Enver Bey, 24 Kasım 1911'de Berlin'de bulunan Hakkı Bey'e bir mektup yazmıştır. Mektuba göre, mühimmat yeterli, mahsul boldur ve iki senelik erzak mevcuttur. Ayrıca Banka di Roma'ya ait 30.000 kg buğday da müsadere edilmiştir.⁸¹²

Bingazi bölgesinin ikmalinde Mısır en önemli merkezdir. Savaşın başlarında Mısır yönünden asker getirilmesi düşünülmüşse de bu plan gerçekleşmemiştir. Böyle bir girişimin engellenmesi için İngiltere kadar Mısır yönetimi de önlemler almıştır. Mısır ile geniş bir sınır hattı bulunması bir avantaj olarak ortaya çıkmış, İngiltere'nin Mısır üzerinden gelecek yardımlara ve savaşa katılan gönüllülere engel olamayacağı yönünde tespitler yapılmıştır.⁸¹³ Buna karşın savaşı olmayan katkılar için özellikle sağlık konusunda ve para yardımında duyarlı davranılmıştır. Bu girişimler bir bakıma Mısır Hükümeti tarafından organize edilerek desteklenmiş ve girişimlerde Hıdiv ailesinin önemli desteği görülmüştür. Yardım komisyonlarının başında Ömer Tosun Paşa görev almıştır⁸¹⁴

Sağlık malzemesi konusundaki yetersizlik: "... *hele ilacımız hiç yoktu. Tentürdiyot bile bulamıyorduk.*" sözleriyle ifade edilmiştir. Gerçekleştirilen baskınlar yoluyla ele geçirilen ganimet arasında bulunan tıbbi malzemeler, bu önemli eksiğin tamamlanmasında büyük fayda sağlamıştır. 14 Ocak 1912'de yapılan baskın sırasında ele geçirilen iki ilaç sandığı bu anlamda önemlidir. Ayrıca Mısır üzerinden ihtiyacı görülen malzemeler gönderilmiştir. Mısırlı Prens Ömer Tosun Paşa'nın tıbbi malzeme eksiğinin tamamlanması konusunda duyarlı olmuştur.⁸¹⁵

Bingazi'deki ordu, üçer taburluk üç piyade alayı halinde düzenlenmiştir. Her taburda üç bölük bulunmaktadır. Bu bölükler 150 asker ile alışveriş ve hizmetlerde

⁸¹⁰ Bingazi Kuvvetleri için aylık 25.000 Lira tahsisat ayrılmıştır. (B.k.z., Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12**, Basın Yayın Gen. Müd. Yay., Ankara, 1979, s.30)

⁸¹¹ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 1-8.

⁸¹² **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Kasım 1911, s.1. ; **Tanin**, 29 Kasım 1911, s.2.

⁸¹³ **Tercüman-ı Hakikat**, 29 Ekim 1911, s.2.

⁸¹⁴ Koloğlu, **a.g.e.**, s.57.

⁸¹⁵ Koloğlu, **a.g.e.**, s.71-73.

çalışan 15 kadından oluşmuştur. Bunlar dışında üçerli üç makineli tüfek bölüğü ve dörder topluk üç batarya mevcuttu. Süvari sınıfı ise 100 kişilik üç süvari bölüğünden oluşmuştu.⁸¹⁶ Enver Bey ile mücahit Araplar arasında bir anlaşma yapılarak her 10 mücahidin bir çadırda bulunması ve bunlara yemek işlerine bakacak bir kadının katılması kabul edilmiştir.⁸¹⁷ Arap kadınlar, eski çöl savaşlarında olduğu gibi Trablusgarp Savaşı'nda da görevlerini yerine getirmişlerdir. Baskına veya hücumu giderken savaşçılara Arap kadınları da katılmıştır. Savaş alanında hayatını kaybetmekle karşı karşıya olan bu kadınlar ekmek torbalarını, su mataralarını ve yedek cephaneyi taşıyarak görev yapmışlardır. Yaralıları ve ölüleri alarak geriye taşımak, yaralıların yaralarını sarmak, ölenlerin arkasından ağıtlar yakıp ilahiler okumak bu kadınların görevi olmuştur.⁸¹⁸ Bazı kadınlar yalnız cephe gerisinde kalmayarak muharebelere de katılmışlardır. Daily Ekspres gazetesinin Trablusgarp muhabiri Alan Ostler, Kırkkarış Muharebelerini ele aldığı bir haberinde kolundan yaralanmış bir kadın savaşçıdan bahsetmektedir. Elinde zeytin ağacından yapılmış bir sopa ile en ön safta duran bu kadın, yaralanmasına rağmen yerini terk etmemiş ve savaşçıları cesaretlendirmiştir.⁸¹⁹ Muharebelerde yaralanarak tedaviye alınan kadınlar da olmuştur. Ethem Paşa komutasında 27 Şubat 1912'de başlatılan muharebede, mühimmat taşırken yaralanan ve savaş hattının gerisindeki vadide oluşturulan sargı mahallinde tedavisi yapılan bir Arap kadını buna örnektir.⁸²⁰ Yaşanan zorlu süreçler sırasında Arap kadınlarca sergilenen bu kahramanlıklar ve özveri, hikâyelere de konu olmuştur. Yaşanmış olaylara dayanan bu hikâyelerden birinde muharebeler sırasında askerlere sakalık ederken yaralanan Fatma adındaki bir çocuğun hikâyesi de anlatılmıştır.⁸²¹

İtalya'nın, Bingazi'ye yönelik saldırıları sırasında bölgedeki şehirlerde önemli tahribatlar yaşanmıştır. Bölgede bulunan hastaneler bu tahribattan payını almıştır. Trablusgarp bölgesinde olduğu gibi burada da sağlık personelleri ve hastalar

⁸¹⁶ a.g.e., s. 53.

⁸¹⁷ **Tanin**, 5 Nisan 1912, s.2.

⁸¹⁸ **Tanin**, 26 Şubat 1912, s.2. ; Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, s.235

⁸¹⁹ **Tanin**, 3 Mart 1912, s.2.

⁸²⁰ **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

⁸²¹ Nesime Ceyhan, "*Badiye'nin Kızı*", **Trablusgarp Hikayeleri**, s.173, Selis Kitaplar, Ankara, 2006.

esir alınmışlardır. Bombardımanlar sırasında Derne'deki hastane⁸²² hasar görmüş ve hastane geçici olarak belediye binasına taşınmıştır. İşgal sonrasında 10 yaralı askerin tedavi edildiği bu hastane, İtalyan komutanlar tarafından ziyaret edilmiştir. 26 Ekim 1911'de hastanedeki personel ve hastalar, İtalya tarafından esir alınarak Bingazi'den getirilen 200 kişiyle birlikte Gaeta'ya götürülmüşlerdir.⁸²³

Hastanelerde çalışırken tutuklanan personeller sebebiyle sağlık personeli daha da azalmıştır. Mevcut personelle sürdürülen sağlık hizmetleri, yardım için gelen heyetlerin ulaşmasıyla nispeten yeterli düzeye ulaşmıştır. Enver Bey, 6 Aralık 1911'de ulaşan ilk sağlık heyetinin gelişini memnuniyetle karşılamış, savaş sırasında tuttuğu günlüğünde bu gelişmeyi: *"Dün ilk sağlık kolu geldi. Allah'a şükürler olsun! Çünkü yaralı ve hastalarım için hiçbir çözüm yoktu. Çok mutluyum, durum günden güne düzeliyor."* sözleriyle dile getirmiştir. Ayn-el Mansur karargâhının bulunduğu ordugâh alanının gerisindeki bir tepenin arkasında Hilal-i Ahmer'e ait çadırlar kurulmuştur. 19 Şubat 1912 tarihine gelindiğinde durumun, savaşın ilk zamanlarına göre daha iyi olduğu öğrenilmektedir. Enver Bey'in günlüğünde geçen:

"...yiyecek durumumuz için yeterli demek yetmez, neredeyse lüks denilebilir. Sadece öğün sonrası yiyeceklerimizi söylesem yeter sanırım: Hollanda peyniri ve ananas. İkinci bir nokta, daha önemli şimdi elimizde beş sağlık birliğimiz var. Böyle büyük ordugâhın güvenlik önlemlerini alabilmesi için vazgeçilmez bir güç. Önceleri yaralıların tedavisinden söz bile edilmezdi. Benim aldığım bezlerle yaralar sadece şöyle bir bağlanırdı, o kadar. Şimdi Tanrıya şükürler olsun, askeri doktorlarımız var. Üç Kızılay istasyonu Mısır'dan, iki İstanbul'dan, bir tane de Selanik'ten geldi. Toplam 200-300 yatak."

sözleri bu durumu işaret etmektedir.⁸²⁴ Enver Bey, Bingazi'de görev yapan sağlık birimlerinden bahsederken bunlardan: üç tanesinin Mısır'dan, iki tanesinin İstanbul'dan ve bir tanesinin de Selanik'ten geldiğini belirtmiştir. Bu durum dikkat çekicidir.⁸²⁵

⁸²² Askeri kadro cetvellerinde yer almayan bu hastane sivil hastane niteliğinde bir hastane olmalıdır.

⁸²³ **Tanin**, 27 Şubat 1912, s.2.

⁸²⁴ Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s.29-33.

⁸²⁵ Bu çalışmada İstanbul'dan Bingazi'ye giden sağlık heyeti olarak yalnızca OHAC sağlık heyeti tespit edilmiştir. Bu durum İTC'nin İstanbul Bakırköy (Makriköy) Şubesi tarafından OHAC'ye gönderilen telgrafi akla getirmiştir. Enver Bey tarafından ifade edilen ikinci sağlık heyeti İTC'nin Bakırköy Şubesi tarafından teşkil edilmiş olabilir mi? Ancak araştırma kapsamında İTC'nin Bakırköy Şubesi tarafından OHAC'ye çekilen telgraf dışında bir belgeye rastlanamamıştır.

Bingazi bölgesinde ilk yardım ve tedavi ileri sargı yerlerinde yapılmıştır. Yaralılar ilk müdahalenin ardından gerideki büyük sargı yerine gönderilmiştir. Burada uygulanan tıbbi muayene ve değerlendirmeden sonra yatırılması gereken hastalar hastaneye yatırılarak diğerleri ise ayakta tedavi edilmişlerdir. Bu dönem zarfında Ayn-el Mansur Karargâhı adeta bir şehir haline gelmiştir. Trablusgarp bölgesinde ciddi salgınlar yaşanırken Bingazi’de salgın hastalık görülmemiş, aşı uygulaması yapılmamıştır.⁸²⁶

Bingazi bölgesindeki sağlık hizmetleri MHAC Sağlık Heyetleri, OHAC Bingazi Sağlık Heyeti, İTC TMMŞ Selanik ve Manastır Sağlık Heyetleri ile bölgede bulunan az sayıdaki doktor ve savaşı başlamasından sonra gönüllü olarak ya da görevlendirilerek bölgeye gelen doktorlar⁸²⁷ tarafından sürdürülmüştür.

2.2.1.Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti (MHAC) Sağlık Heyetleri’nin Derne, Mertube ve Bingazi’deki Faaliyetleri

Trablusgarp Savaşı’nın başlamasından hemen sonra Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa’nın Validesi Emine Hanımefendi tarafından sağlanan maddi destekle bir sağlık heyeti oluşturularak 3 Kasım 1911’de Bingazi’ye gönderilmiştir.⁸²⁸ Bu sağlık heyeti 6 Aralık 1911’de Derne’deki Ayn’el Mansur Karargahına ulaşarak göreve başlamıştır.⁸²⁹ Mısır Fevkalade Komiser Vekili Hasan Fehmi Bey tarafından 19 Kasım 1911’de çekilen bir telgrafla Mısır’da ikinci bir sağlık heyetinin oluşturulduğu öğrenilmiştir.⁸³⁰ Mısır’da oluşturulan bu sağlık heyeti 13 Aralık 1911’de İkinci, Üçüncü ve Dördüncü MHAC Sağlık Heyetleri adı altında Bingazi’ye gönderilmiştir.⁸³¹

Mısır’dan hareket ederek Bingazi’ye giden bu sağlık heyetleri vasıtasıyla Bingazi bölgesinde sürdürülen sağlık hizmetlerinde büyük rahatlama sağlanmıştır.

⁸²⁶ Hasan Kadri Dirim, “*Trablus Harbinde Derne Cephesi Sıhhi Hizmetleri*”, **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı:5-6, Yıl: 1956, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956. s. 157.

⁸²⁷ Bu doktorlardan bazıları: Dr. Yüzbaşı Refik (Saydam), Dr. Yüzbaşı Mim Kemal (Öke), Dr. Binbaşı İbrahim Tali (Öngören), Sivaslı Operatör Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü (Öncü), Giritli Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü, Dr. Yüzbaşı Hasan Kadri (Dirim), Dr. Kolağası Abdurrahman Bey, Dr. Muhittin Bey gibi isimlerdir. (B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.74-79)

⁸²⁸ **BOA.**, Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No: 292.2.

⁸²⁹ Koloğlu, Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, s. 29.

⁸³⁰ **BOA.**, Fon Kodu: A. MTZ., Ds. 8Ç, Gömlek No: 292.23.

⁸³¹ **Tanin**, 13 Aralık 1911, s.5.

Mısırdan gelen sağlık heyetlerin göreve başlamasıyla oluşturulan hastaneler Derne, Mertube ve Bingazi’de faaliyet göstermiştir. Bingazi Hastanesi’nde 3 doktor, Derne Hastanesi’nde 4 doktor, Mertube Hastanesi’nde 3 doktor görev yapmıştır. Ayrıca her üç hastanede 2 eczacı ve 16 hastabakıcı çalışmıştır. Bu hastanelere ilişkin tablolar aşağıda görülmektedir. İlk tablo Derne Birinci Hilal-i Ahmer Hastanesindeki görevlileri göstermektedir.⁸³²

Tablo 8. Derne'de Kurulan Hastanenin Kadro Miktarını Göstere Tablo

Derne Birinci Hilal-i Ahmer Hastanesi Memur ve Hizmetlileri		
Reis	İzzet Bey el Cüdi	Suriyeli, Tobruk’ta.
Operatör	Münir Bey Ahmet	Suriyeli
Tabip	Hakkı Efendi	
Tabip	Halid Bederhani(?) Efendi	Bederhan(?) Ailesinden, Tobruk’ta, 2 Ocak’ta (20 Kanun-1 evvel) gelmiştir.
Eczacı evveli	Cevdet Efendi el Cüdi	Suriye
Eczacı	Tevfik Efendi	Tobruk’ta, 2 Ocak’ta (20 Kanun-1 evvel) gelmiştir.
Dâhiliye Müdürü	Ahmet Abdurrahman Efendi	Mısırlı, Tobruk’ta, 2 Ocak’ta (20 Kanun-1 evvel) gelmiştir.
Kâtip	Rüşdi Efendi	Mısırlı
	Adet:	Açıklama:
Timarcı	16	4 adet Tobruk’ta
Deve	19	4 adet Tobruk’ta
Binek	5	2 adet Tobruk’ta
Çadır	18	
Yatak	40	
Münferiden Gelen Askeri Doktorlar:		
		Geliş Tarihi:
Hudeyde’den 40. Tümen Baştabipliğinden Binbaşı İbrahim Tali Efendi		4 Ocak 1912 (22 Kanun-1 evvel 327)
Derne Hastanesinde = Hudeyde Hastanesi Operatörü		4 Ocak 1912 (22

⁸³² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 2-1.

Kolağası Hüseyin Hüsnü Efendi	Kanun-ı evvel 327)
Derne Şark Kolundan Tabip Kolağası Abdurrahman Nafiz __(?)__ Efendi.	26 Aralık 1911 (13 Kanun-ı evvel 327)
Merkez Ordugâhı=Yanya İkinci Sınıf Redif Fırkası 3. Tabur Tabip Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi __(?)__	4 Ocak 1912 (22 Kanun-ı evvel 327)
Merkez Ordugâhı= 7 Alay, 2 Taburdan Mütihazsıs Eczacı Mustafa Mahir Efendi	4 Ocak 1912 (22 Kanun-ı evvel 327)
Derne Kolu Kuvvetlerinde Mevcut Olan Askeri Doktorlar	
	Görev Yeri
124. Alay, 3 Tabur Tabibi Yüzbaşı Mehmet Zeyturi Efendi	Defne'de
124. Alay, 3 Tabur Cerrahi Hasan Ahmet Efendi	Derne Şark Kolunda

Derne Karargâhı, hafif engebeli bir arazi olan Ayn-el Mansur'da çadırlar halinde kurulmuştur. Burası Derne'den 15 km içeride yer almaktadır. Derne Hastanesi ise Derne Karargâhının yakınındaki bir düzlükte faaliyet göstermiştir. Hastane; ameliyat, pansuman, eczane ve hasta çadırları yanında personel, erzak ve eşya çadırları halinde düzenlenmiştir. Hastanenin baştabipliğini Nasır Ferit Bey⁸³³ yapmıştır. Hastanenin operatörü Mısır'a döndükten sonra yerine Operatör Dr. Kemal Bey görevlendirilmiştir. Arapça bilen bu doktor aynı zamanda ayaktan tedaviye gelen hastaların tedavisiyle de uğraşmıştır. Hastanenin cerrahi bölümünde savaş yaralıları ile kazazedelere bakılmıştır. Dâhiliye bölümünde ise bronşit, pnömoni, sıtma, ishal, dizanteri frengi, konjonktivit, trahom ve nadiren görülen lekeli tifo vakaları tedavi edilmiştir. İtalyan Donanmasının uzun menzilli toplarla ordugâhı bombardıman etmesi üzerine bu hastane 1-2 km daha geriye taşınmıştır.⁸³⁴

Mertube ve Bingazi'de kurulan hastanelerde görev yapan personel ile malzeme mevcutları da aşağıda yer alan tablolarda görülmektedir. Bu iki hastanenin 50 hastaya et ve taze ekmek hariç olmak üzere gerekli hizmeti sağlayacak erzak ve

⁸³³ Nasır Ferit Bey, yapılan ilk hastane planlamalarında Mertube'deki hastanede istihdam edildiği Mertube Hastanesi ile ilgili tabloda görülecektir.

⁸³⁴ Dirim, a.g.m., s. 154.

peksimete sahip olduğu baştabipleri tarafından bildirilmiş ve bu bilgi 16 Ocak 1912’de kayıt edilmiştir.⁸³⁵

Tablo 9. Mertube'de Kurulan Hastanenin Kadro Miktarını Gösteren Tablo.

Mertube’ye Mürettep İkinci Hilal-i Ahmer Hastanesi.		
Derne’ye Varış Tarihi: 14 Ocak 1912 (1 Kanun-ı sani 328).		
Reis	Nasır Bey Ferid	
Tabip Operatör	Mahmut Efendi Kemal	Tobruk’ta
Tabip	Abdülgani Efendi	Suriyeli, Osmanlı Doktorlarından, Kolağası
Eczacı	Ahmet Efendi	Syfi, Mısırlı
Eczacı Muavini	Seyyid Efendi	Syfi, Mısırlı
Müdür	Muhammed Efendi Kamil	Mısır Ordusundan Emekli Binbaşı
Muavin	Muhammed Efendi Abdurrahman	Mısır Ordusundan Emekli Yüzbaşı
Timarcı Evveli	Abdurrahman Efendi Hidayet	
	Adet:	
Timarcı ve müstahdemler	15	
adır	18	
Yatak	60	
Binek-Nakliye	-	

Mertube Hastanesinin kurulmasından sonra Enver Bey, şark Kuvvetleri kadrosunda bulunan yaralıların Mertube’ye gönderilmesini istemiştir. şark Kuvvetleri Komutanı Mustafa Kemal Bey, 18 Ocak 1912’de Derne Kararghından Enver Bey’e bu konuyla ilgili bir yazı göndermiştir. şark Kuvvetleri dâhilinde çok sayıda yaralı olduğunu belirten Mustafa Kemal Bey, bunların tedavisi için ordugâhta bulunan HA reisine emir verdiğini bildirmiştir. HA personelinin mevcut yaralıların tedavisinden sonra Mertube’ye gitmesi uygun olacaktır.⁸³⁶

⁸³⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, Fhr.2.

⁸³⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 12-1.

Dr. İbrahim Tali Bey, 20 Ocak 1912'de BKGK'ya başvurmuştur. Başvurusunda: Şark Kuvvetlerinin Vadi'ye naklinden sonra orada bulunan sağlık personelinin Mertube'ye gitmelerinin emredildiğini belirtmekte ve ilgili personelin Mertube'ye gönderilmeleri için izin istemektedir. Enver Bey, bu talebi uygun görerek ağır durumdaki hastalar ile sürekli tedavi görenlerin Mertube'ye gönderilmelerine karar vermiştir.⁸³⁷

Aşağıda yer alan tabloda Bingazi'de kurulan hastane mevcudu görülmektedir.⁸³⁸

Tablo 10. Bingazi'de Kurulan Hastanenin Kadro Miktarını Göstere Tablo.

Bingazi'ye Mürettep Üçüncü Hilal-i Ahmer Hastanesi		
Derne'ye Varış Tarihi: 14 Ocak 1912 (1 Kanun-ı sani 328)		
Reis	Ahmet Hilmi Bey Zeki	Operatör, Suriye'den, Osmanlı Ordusundan İstifa Etmiş Kolağası
Tabip	Hafız Bey Afifi	Mısırlı
Tabip	Seyyid Efendi Şükrü	Mısırlı
Eczacı	Muhammet Hasan Efendi	
Eczacı Muavini	İzzet Efendi	
Müdür ve Muhafız	Ahmet Bey Ferid	Mısırlı
Müdür Muavini	Ahmet Efendi Ethem	
	Adet:	
Timarcı Evveli	1	
Timarcı ve Müstahdemler	15	
Çadır	18	
Yatak	60	
Binek Deve	-	

Bingazi'ye görevlendiren Üçüncü HA Hastanesinin görev bölgesine gidemediği görülmektedir. Bingazi bölgesinde pek çok yaralı olduğu BKGK

⁸³⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 12-3.

⁸³⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 2.

tarafından 24 Ocak 1912'de Dr. Ahmet Hilmi Bey'e bildirilmiştir. Süratle bir sağlık ekibinin gönderilmesi, iki tabip ile bir eczacının ise gerekli malzemeyle acilen yola çıkarılması istenmiştir.⁸³⁹ Dr. Ahmet Hilmi Bey, yaralıların çokluğundan duyduğu üzüntüyü belirterek bu isteği cevaplamış ve imkânsızlıklar sebebiyle intikallerini ertelemek zorunda kaldıklarını bildirmiştir. Ulaşım için gerekli develerin temin edilememesi sebebiyle geciktiklerini belirten Dr. Ahmet Hilmi Bey, 26 Ocak 1912 tarihinde sabah erkenden hareket edeceklerini bildirmiştir.⁸⁴⁰ Ulaşım sorunları nedeniyle sağlık heyetlerinin intikalleri zaman almıştır. Daha sonraki günlerde görevi başına giden Bingazi HA Seyyar Hastanesi Reisi Operatör Dr. Ahmet Hilmi Bey'in Bingazi'de bulunduğu 5 aylık sürede olağanüstü hizmetlerde bulunduğu belirtilmiştir.⁸⁴¹

Yukarıdaki belgede Ahmet Hilmi Bey'in Mayıs ayı sonlarına kadar Bingazi'de görev yaptığı ifade ediliyorsa da Dr. Ahmet Hilmi Bey'in daha önceki tarihlerde Mısır'a döndüğü anlaşılmaktadır. Dr. İbrahim Tali Bey tarafından BKGK'ya gönderilen 332 kayıt numaralı ve 23 Nisan 1912 tarihli yazıda, Dr. Ahmet Hilmi Bey'in Mısır'a dönmesi sebebiyle Bingazi'deki hastaneden sağlanan faydanın çok sınırlı bir düzeye indiği işaret edilmiştir. Bu gelişme sonrasında zaten yetersiz olan sağlık personelinin iyice azaldığı dile getirilerek ihtiyacın karşılanması için Selanik Sağlık Heyetinin Bingazi'ye getirilmesi gerekmektedir.⁸⁴² Bingazi'deki personel sıkıntısı, Enver Bey'in personel isteği sonrasında gönüllü olarak bölgeye gelen Sultantepli Operatör Dr Muhiddin Bey'in⁸⁴³ Operatör Dr. Ahmet Hilmi Bey'in yerine Bingazi'de görevlendirilmesiyle çözülmüştür.⁸⁴⁴

Savaş sırasında MHAC personeli olarak Bingazi bölgesinde görev almış bir isim de Madam Venisan'dır(?). Mısır Üçüncü HA Reisliğine 7 Mayıs 1912'de gönderilen yazıda MHAC'nin maaşlı memurlarından olduğu belirtilen Madam

⁸³⁹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, 3-30.

⁸⁴⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, 3-30a.

⁸⁴¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-40.

⁸⁴² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-21.

⁸⁴³ Fransa'da harp cerrahisi eğitimini tamamladıktan sonra yurda dönen Sultantepli Operatör Dr Muhiddin Bey, Dr. Hasan Kadri Bey'le birlikte gönüllü olarak Derne'deki Ayn-ı Mansur Ordugâhına gelmiş ve iki gün sonra Bingazi'de bulunan hastaneye görevlendirilmiştir. (B.k.z., Dirim, a.g.m., s. 153-154.)

⁸⁴⁴ Dirim, a.g.m., s. 153-154.

Venisan'ın Üçüncü HA Sağlık Heyeti'nde görev yapacağı bildirilmiştir.⁸⁴⁵ 20 Nisan 1912'de Tobruk Komutanı Nazım Bey, çektiği telgrafla Madam'ın geleceğini BKGK'ya bildirmiştir. Sellum Müfreze Subayı İsmet Efendi'nin⁸⁴⁶ verdiği bilgiye göre, Hilal-i Ahmer Cemiyeti mensubu olduğunu beyan eden İsviçreli bir kadın Sellum'a gelerek ileriye sevkini rica etmiş ve kendisi 20 Nisan 1912 sabahı hecin süvarilerinden birinin refakatinde Defne'ye gönderilmiştir.⁸⁴⁷ Madam'ın gelişinde olduğu gibi dönüşünde de yazışmalar yapılmıştır. Madam Venisan'ın İskenderiye'ye dönüşü için Sellum Komutanlığına yazı yazılmıştır. Buna göre: Dr. Ahmet Nuri Efendi ile Madam Venisan, Sellum'dan vapurla İskenderiye'ye hareket edeceklerdir. Konu, Mısır Fevkalade Komiserliği tarafından Mısır Dâhiliye Nezaretine de bildirilmiştir.⁸⁴⁸

MHAC tarafından Bingazi'ye gönderilen doktor, eczacı ve hastabakıcılar görev yerlerinde 5-6 ay süre ile çalışmışlar ve bunların büyük bölümü geri dönmüştür. Bu durum sağlık hizmetlerinde aksaklıklara sebep olmuştur. Özellikle hastabakıcıların eksikliği hissedilmiş ve sorunun çözümü amacıyla 30 Mart 1912'de Harbiye Nezaretine 477 numara ile kayıt edilmiş olan telgraf gönderilmiştir. Telgrafta: Mısır'dan bölgeye gönderilen hastabakıcıların kısa sürede geri döndükleri ve bölgeden tedarik edilmelerinin güç olduğu belirtilmiş ve ders görmüş hastabakıcılardan 15 kişinin gönderilmesi istenmiştir.⁸⁴⁹

Birinci Derne HA Reisi İzzet el Cundi ile İkinci Mertube HA heyeti doktorlarından Hami Bey, Mısır'a döndükten sonra Trablusgarp Savaşı mücahitleri için çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Mısır'da bir hastane açmayı planlayan doktorlar, Osmanlı makamlarından 150 lira para talep etmişler ve bu hastanede Mısır Osmanlı Fevkalade Komiserliği emrinde üç yatak hazır etmeyi taahhüt etmişlerdir. Harbiye Nazır Vekili, bu durumu 11 Temmuz 1912'de BKGK'ya bildirmiştir. Harbiye Nezareti, Mısır yolu ile Trablusgarp'a gidecek personelden hastalananlar ile Mısır üzerinden geri dönecek personelin tedavileri için Mısır'da bir hastane

⁸⁴⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-33.

⁸⁴⁶ İsmet Efendi, Tobruk Komutanlığına danışmaksızın Madam Venisan ile ileride görüleceği üzere Nil Gazetesi sahibi Mösyö Kolera ve eşleri hanımefendiyi Defne'ye gönderdiği için uyarılmıştır. (B.k.z., ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-17.)

⁸⁴⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-17.

⁸⁴⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-36.

⁸⁴⁹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-11.

bulundurulmasının faydalarına dikkat çekmiştir. Ancak henüz hastanenin tesis edilmemiş olması ve tesis edilmesinin de zorluğu sebebiyle talep edilen paranın verilemeyeceği bildirilmiştir. Bununla beraber konunun önemine istinaden hastanenin faaliyete geçmesi durumunda talep edilen paranın verilmesi için Komiserliğe izin verileceği bildirilmiştir.⁸⁵⁰

MHAC savaş sırasında görevlendirdiği personel yanında Mısır'da satın alınan malzemelerin bölgeye nakillerinde de görev almıştır. Kahire'de satın alınarak Bingazi bölgesine sevki planlanan 5 sandık veteriner malzemesi MHAC personeli vasıtasıyla gönderilmiştir⁸⁵¹ 17 Ekim 1912'de Mısır Osmanlı Fevkalade Komiserliğine yazılan yazıyla Mısır HA Hastanesi Müdürü olan Ferid Bey'in Mısır'a gittiği belirtilmekteydi. Ferid Bey geri dönüşünde HA için gerekli bazı malzemeleri getireceğinden kendisine yardımcı olunması istenmiştir.⁸⁵²

Askeri malzemeler de MHAC adı altında bölgeye nakledilmiştir. Tobruk'tan 26 Mart 1912'de gönderilen bir telgraf bu duruma örneklemeaktadır. Telgrafta: 4-5 gün kadar önce Derne'ye gönderilen eşya arasında bulunan 11 deng⁸⁵³ malzemenin esasen orduya ait olduğu bildirilmiştir. Bu malzemeler sınırdan geçişte kolaylık olması adına MHAC adına yazılmıştır.⁸⁵⁴

Tıbbi malzemeler kimi zaman MHAC vasıtasıyla bölgeye ulaştırılırken kimi zaman da Mısır üzerinden Bingazi'ye giden personel vasıtasıyla gönderilmiştir. Gönderilen tıbbi malzemelerin nakliyat sırasında kaybolması veya gideceği yerlere tam olarak ulaşmaması sorun olmuştur. Bu sorun Mısır'da bazı malzemelerin alıkonulmasından, malzemeleri taşıyan kimselerin suiistimallerinden veya gerekli nakil vasıtalarının bulunamamasından kaynaklanmıştır. Bingazi ve Derne'ye gönderilmek üzere yola çıkarılan 19 sandık tıbbi malzemedan ancak 4 sandığının Tobruk'a ulaşması bu duruma bir örnektir. Durum Tobruk Baştabibi Talat Bey tarafından BKGK'ya bildirilerek geri kalan 15 sandık tıbbi malzemenin nakli için gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.⁸⁵⁵ Bingazi Komutanı Aziz Ali Bey de 29

⁸⁵⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-62.

⁸⁵¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-69.

⁸⁵² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-100.

⁸⁵³ Deng: sıkı bağlanan tüccar eşyası, balya. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s. 331)

⁸⁵⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-8.

⁸⁵⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 9-21.

Mart 1912'de BKGK'ya çektiği telgrafında, HA adına Derne'den Bingazi'ye gönderilen malzemelerin eksik geldiğini bildirmiştir. Sağlık malzemesine yönelik bu girişimler üzüntü ve şaşkınlıkla karşılanmıştır.⁸⁵⁶

Tıbbi malzeme sevkinde yaşanan nakliyat sorunu, sağlık hizmetlerinde olduğu gibi veterinerlik hizmetlerinde de aksamalara sebep olmuştur. Topçu ve süvari birliklerinde bulunan hayvanların tedavisi için veterinerlerce kullanılan ilaçların ve malzemenin gelmemesi olumsuzluklara sebep olmuştur. Mısır Fevkalade Komiserliği tarafından satın alınan ve MHAC vasıtasıyla savaş bölgesine gönderilen 5 sandık veteriner malzemesi adeta kaybolmuştur. Bu durum topçu ve süvari birliklerini zor duruma düşürmüştür. 19 Temmuz 1912'de Bingazi Kuvvetleri Baştabipliği bu konunun araştırılmasını istemiş, söz konusu malzemenin ne tarafa gönderildiğinin Mısır Fevkalade Komiserliğinden sorulmasını BKGK'dan talep etmiştir.⁸⁵⁷

MHAC, Mertube, Derne ve Bingazi'de bulunan heyetlerini ziyaret ederek denetim de yapmıştır. Erzak gönderilmesi ve denetleme amacıyla yapılacak çalışmalar için MHAC Murahhası⁸⁵⁸ Şekip Bey görevlendirilmiştir. Şekip Bey, 21 Mart 1912'de Derne Komutanlığına bir telgraf çekerek ertesi günü yola çıkacağını bildirmiştir. Görevi sırasında kendisine bir doktorun refakat etmesi gerektiğini belirten Şekip Bey, bu görev için Tobruk'ta bulunan OHAC doktorlarından Fikret Bey'in uygun görülmesi halinde kendisine emir verilmesini istemiştir.⁸⁵⁹ Bu denetimler sırasında Mertube'de kurulmuş olan İkinci HA Hastanesinde görev yapan Dr. Kemal Bey'in, Derne'de görevlendirildiği görülmüştür. 17 Temmuz 1912'de bu durumu öğrenen Şekip Bey, BKGK'ya başvurarak durumun düzeltilmesini istemiştir.⁸⁶⁰ Bingazi'de kurulan Üçüncü Hilal-i Ahmer Hastanesi doktorlarından Şükrü Bey, Bingazi Hastanesinde çalışırken Derne'ye görevlendirilmiştir. Bu durum Bingazi'deki sağlık hizmetlerinde aksamalara sebep olmuştur. Bingazi Komutanı

⁸⁵⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-12.

⁸⁵⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-69.

⁸⁵⁸ Murahhas: Her türlü yetkiye sahip deleğe, devlet görevlisi, elçi. (B.k.z., Parlatur, a.g.e., s. 1133)

⁸⁵⁹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-3.

⁸⁶⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-68.

Kurmay Binbaşı Aziz Ali Bey, 1 Ağustos 1912 tarihli telgraf ile bu olumsuzluğu bildirerek Dr. Şükrü Bey'in önemli bir görevi yoksa geri gönderilmesini istemiştir.⁸⁶¹

2.2.2. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) Bingazi Sağlık Heyeti'nin Tobruk'taki Faliyetleri

30 Kasım tarihinde İstanbul'dan yola çıkan Bingazi Sağlık Heyeti, Kahire ve İskenderiye'de gerçekleştirdiği tedarikat sonrasında hazırlıklarını tamamlayarak Bingazi'ye gitmek üzere yola çıkmış ve 14 Ocak tarihinde sınıra ulaşmıştır. Defne'de 10 yataklı bir hastane şubesi kurulması yönünde alınan emir doğrultusunda burada bir hastane kurularak idaresine Dr. İhsan Bey getirilmiştir.⁸⁶² Defne'den hareket ederek yolculuğuna devam eden Heyet Tobruk'a ulaşmıştır.⁸⁶³

Tobruk Komutanı Ethem Paşa ile yapılan görüşme sonrasında yapılacak işler kararlaştırılmış ve ordugâha yarım saat mesafede bulunan bir kuyu başında konuşlanılmasına karar verilmiştir.⁸⁶⁴ Komutanlıktan alınan emir doğrultusunda hastanenin kurulduğu yer, Tobruk'taki El-Hadura'dır(?).⁸⁶⁵ Bu yolculuk sırasında bir takım sıkıntılar yaşandığı anlaşılmaktadır. Heyetteki doktorlardan Aziz Bey, Tobruk'a varıldığında sinir krizi geçirmiş ve kendilerini Tobruk'a getiren kabile ile birlikte geri⁸⁶⁶ dönmüştür.⁸⁶⁷ Hastanenin kuruluşundan sonraki gün OHAC Heyeti ordugâha davet edilmiş ve kendileri için yemek düzenlenmiştir. Yemekten sonra Heyetle birlikte El- Hadura'ya gelen Ethem Paşa, hastaneyi ziyaret etmiştir.⁸⁶⁸ Burada yaralı bulunmadığı için ayaktan müracaat eden hastaların tedavisi ile meşgul olunmuştur.⁸⁶⁹

28 Ocak 1911'de Ethem Paşa,⁸⁷⁰ Enver Bey'e bir telgraf çekerek OHAC heyeti hakkında bilgi vermiştir. Heyette Dr. Arif Bey, Dr. Aziz Bey, Dr. Nihad Bey,

⁸⁶¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-74.

⁸⁶² Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Ds .48

⁸⁶³ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Ds .48.; İzgöer. Tuğ, a.g.e., s.84.; Koloğlu, Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, s.96.

⁸⁶⁴ Koloğlu, Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, s.96.

⁸⁶⁵ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Ds .48.; İzgöer. Tuğ, a.g.e., s.84.

⁸⁶⁶ Türk Kızılayı Arşivinden alınan belgede: Dr. Aziz Bey'in Defne 'de kalmış olan Dr. İhsan Bey tarafından konsültasyon için Defne'ye çağrıldığı yazılmıştır.(B.k.z., Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No.33.4.)

⁸⁶⁷ Güran, Aynı Yer.

⁸⁶⁸ Koloğlu, Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, s.96.

⁸⁶⁹ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Ds .33-4 .

⁸⁷⁰ Ethem Paşa, savaşın ilerleyen günlerinde hastalanmış, hastalığı Paşanın Trablusgarp'tan ayrılmasını gerektirecek hale gelmiştir. Buna rağmen inatla görevinin başında kalmak isteyen Paşa,

Dr Fikret Bey,⁸⁷¹ Dr. İhsan Bey⁸⁷², Eczacı Nasib Bey ile Cerrah Ali Beyler bulunmaktadır. OHAC Sağlık Heyeti, Tobruk Komutanlığına bir saat mesafede bulunan ve Tobruk Komutanlığının eski mevkisi olan El-Hadura noktasına yerleştirilmiştir. Ayrıca kendilerine Enver Bey'in talimatları da tebliğ edilmiştir.⁸⁷³

31 Ocak 1912'de Mısır Olağanüstü Komiserliğine bir telgraf çeken Enver Bey, OHAC Sağlık Heyetinin bölgeye ulaşmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Mısır Olağanüstü Komiserliği, bu telgrafa istinaden 16 Şubat 1912'de OHAC Genel Merkezine bir telgraf çekmiş ve bilgi vermiştir.⁸⁷⁴

Bingazi Sağlık Heyeti tarafından El-Hadura mevkiinde kurulan hastane bölgesinde Romalılardan kalma bir sarnıç bulunmaktaydı. Bu sarnıçtan elde edilen su filtre edilerek kahve ve çay yapımı ile ekmek yoğurmada kullanılmıştır. İlk iki ay boyunca hastaneye çok fazla müracaat olmamış, özellikle kadınlar uzun süre hastaneye gelmemişlerdir. Doğuramayan bir kadına yapılan müdahale sonrasında kadının kolayca doğum yapması hastaneye ve doktorlara duyulan güven artmış ve kadınlar da hastaneye gelmeye başlamışlardır. Çadırlarda faaliyet gösteren bu hastanede karın boşluğunun açıldığı ameliyatlar da dâhil olmak üzere pek çok cerrahi işlem gerçekleştirilmiştir. Halk verilen ilaçları kullanmak istemeyerek tatlı olan şurupları çocuklarına içirmişlerdir. Frengi tedavisinde kullanılan kininin faydasını gören hastalar 2-3 tablet almadan doktorların yanından ayrılmamışlardır. En sık görülen rahatsızlıklar trahom, blefarit, konjonktivit gibi göz hastalıkları ile sıtma ve frengi olmuştur.⁸⁷⁵

Dr. Nihat Sezai Bey'in refakatinde İstanbul'a dönmeye mecbur olmuştur. (B.k.z., Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12**, Basın Yayın Gen. Müd. Yay., Ankara, 1979, s.102)

⁸⁷¹ Dr. Takiyüddin Fikret Tahir (Onuralp) Tıp Fakültesinde asistan iken Dr. Nihat Sezai Bey ile birlikte OHAC Bingazi Sağlık Heyetine katılmıştı. TBMM'nin 1. Döneminde milletvekilliği yapmıştır. (B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s. 74.)

⁸⁷² Kızılay Arşivinden alınan belgelerde Dr İhsan Bey'in Defne'de kurulan hastane şubesinde görevlendirildiği belirtilmektedir. Tobruk'a giden doktorlar arasında anılması ATASE Arşivinden alınan belgelerle çelişkili bir durum yaratmaktadır. Bununla beraber Dr İhsan Bey'in Heyet'in diğer üyeleri ile Tobruk'a gitmesi ve sonrasında tekrardan Defne'ye dönmüş olması muhtemeldir.

⁸⁷³ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 58, Ds. 274, Fhr. 3-37.

⁸⁷⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.107, Belge No.1

⁸⁷⁵ Güran, **a.g.m.**, s.39-41.

1 Mart 1912'de Enver Bey'in talimatıyla sünnet şölenleri başlatılmıştır. Sünnet olacak çocuk sayısına göre her gün bir veya iki kabilenin çocukları sünnet edilmiştir. Altı gün süren bu şölenler kapsamında 199 çocuk sünnet edilmiştir.⁸⁷⁶

Defne'de bulunan Dr. Aziz Bey, sağlık problemleri sebebiyle istifa etmek zorunda kalmıştır. Dr. İhsan Bey, Beyincik Kanaması (Nezf-i Dimagiye) olan bir hastayla top mermisindeki barutu çıkarırken yaralanan iki hastanın tedavileri için Dr. Aziz Bey'i Defne'ye çağırmıştır.⁸⁷⁷ Defne'de rahatsızlanan Dr. Aziz Bey, 1.5 ay zarfında Defne'de iki yaralıdan başka hasta görmediğini beyan etmiş ve muzdarip olduğu hastalıkları sebebiyle görevinden istifa ettiğini beyan etmiştir.⁸⁷⁸ Dr Aziz Bey, OHAC Bingazi Sağlık Heyeti Reisliğine hitaben yazdığı dilekçesinde: Baş ağrısı ve burun kanamasından muzdarip olduğunu, psikolojik gerginlik yaşadığını, mevcut halinin görev yapmasına engel olduğunu belirtmiştir.⁸⁷⁹

Dr. Aziz Bey hakkında sağlık raporu düzenlenmiştir. Raporunda; epilepsi hastası olduğu, ara sıra yaşadığı burun kanamasından muzdarip bulunduğu, yapılan muayenesi neticesinde psikolojik gerginlik yaşadığı ve beyincik tarafında kan toplanması görüldüğü belirtilmiştir. Dr. İhsan Bey ile 124. Alay 2. Tabur Doktoru Yüzbaşı Mehmet Zeytori(?) tarafından imzalanan raporda: Dr. Aziz Bey'in mevcut haliyle çok sıcak olan iklim şartlarında ve mahrumiyet altında çalışmasının tıbbi açıdan uygun olmadığı belirtilmiştir.⁸⁸⁰ Yurda dönüşü sırasında kullanmak üzere harcırah talebinde bulunan Dr. Aziz Bey, müstafî sayılmış ve kendisine harcırah verilmemiştir.⁸⁸¹

OHAC Sağlık Heyetinin muhasebecisi de olan Dr. Aziz Bey'in istifası üzerine Dr. Arif Bey, OHAC Genel Merkezine bir yazı yazarak bilgi vermiştir. Bu yazıyla mevcut malzeme durumuna ilişkin düzenlenen belge arz edilmiştir. Aziz Bey'in giderken bütün evrakı beraberinde götürdüğünü belirten Dr Arif Bey, son duruma ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Heyetin 800 İngiliz lirasından fazla parasının olduğu, 2-3 ay idare edecek miktarda malzemenin bulunduğu, 20 civarında yatan hasta ile polikliniğe başvuran hastaların tedavisiyle uğraşıldığı beyan

⁸⁷⁶ **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

⁸⁷⁷ Daha önce Dr. Aziz Bey'in Tobruk'a ilk geldiği an sinir krizi geçirerek kendisini getiren kafile ile birlikte Defne'ye döndüğü yazılmıştı. Belgeler arasında tutarsızlık olduğu görülmektedir.

⁸⁷⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No.33.4.

⁸⁷⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No.33.7.

⁸⁸⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No.33.5.

⁸⁸¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No.33.7.

edilmiştir. Mart ayı sonu itibariyle görev süresini dolduran Heyet'ten geri dönmek isteyenlerin bulunduğunu da belirten Dr. Arif Bey, lüzum görülmesi halinde kalabileceğini bildirmiştir.⁸⁸²

28 Mart 1912 tarihine kadar 75 yaralı⁸⁸³ ve 200'den fazla hastayı tedavi eden Bingazi Sağlık Heyeti, 250 çocuğun da sünnetini gerçekleştirmiştir.⁸⁸⁴ Dr. Arif Bey, heyetin 4 ay süre ile görevlendirildiğini ve belirlenen süre sonunda geri döneceğini bildirmiştir.⁸⁸⁵ Ethem Paşa'da bu gelişmeyi 21 Mart 1912'de Enver Bey'e iletmiştir.⁸⁸⁶

BKGK, hastanenin orduya devri sonrasında Bingazi Sağlık Heyetinin dönebileceğini, istekli olanların ise gönüllü olarak kalabileceklerini bildirmiştir. Dr. Fikret Tahir Bey haricindeki personel, 28 Mart 1912'de hastane ve malzemeyi orduya⁸⁸⁷ teslim ederek geri dönmüştür.⁸⁸⁸ 21 Mart 1912'de Tobruk Komutanlığı, Bingazi Sağlık Heyetince düzenlenen istatistikler ile hesap özetlerini talep etmiştir. Dr. Arif Bey, istenen istatistiklerin ve hesap özetinin postayla İstanbul'a gönderildiği bildirmiştir. Mevcut malzemeyi gelecek olan heyete devretmek için kalacağını beyan eden Arif Bey, maiyetindeki personeli 10 güne kadar yolcu edeceğini ve mevcut talimata göre hareket edileceğini bildirmiştir. Bu gelişme sonrasında Bingazi Sağlık Heyetinden kalan malzemenin, İTC TMMŞ Manastır Sağlık Heyetine devredilmesi için BKGK nezdinde girişimde bulunulmuştur.⁸⁸⁹

2.2.3. Bingazi Bölgesindeki Birliklerin Kolordu Suretinde Tanzimi Kapsamında Sağlık Hizmetlerinde Yapılan Düzenlemeler

Sağlık hizmetlerinde yaşanan sıkıntıların aşılması için bir yandan gerekli yazışmalar yapılırken öte yandan yeni düzenlemelere gidilmiştir. Asker mevcudunun da artmasıyla Bingazi'deki askeri birlikler, 1912 senesinin Nisan ayı başında yeniden

⁸⁸² **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No.33.6.

⁸⁸³ Ahmet Zeki İzgöer ile Ramazan Tuğ yaptıkları çalışmalarında bu sayının 85 olduğunu yazmışlardır. (B.k.z., Ahmet Zeki İzgöer. Ramazan Tuğ, **Padişahın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yılı**, Türk Kızılayı Yay., Ankara, 2013, s.84.)

⁸⁸⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No.48.; İzgöer. Tuğ, **a.g.e.**, gös yer.

⁸⁸⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No.48.

⁸⁸⁶ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-5.

⁸⁸⁷ Söz konusu malzemenin, bölgeye gelmesi beklenen Manastır HA Sağlık Heyetine devr edilmesinin daha uygun olacağı yönünde Tobruk Komutanlığına görüş sunulmuştur. (B.k.z., **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-4.)

⁸⁸⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No.48.

⁸⁸⁹ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-4.

tanzim edilmiştir. Bölgedeki kuvvetlerin bir kolordu şeklinde düzenlenmesi ve Derne ile Bingazi Komutanlıklarının kolorduya bağlı tümenler şeklinde tanzim edilmesi⁸⁹⁰ kararlaştırılarak sağlık işleri de bu doğrultuda düzenlenmiştir. Yapılan düzenleme sonrasında kolordu baştabipliği ve tümen baştabipliği kadroları ihdas edilmiştir. Kolordu Baştabipliği görevine Dr. Binbaşı İbrahim Tali Bey,⁸⁹¹ getirilmiştir.⁸⁹² 4 Ocak 1912'de Bingazi'ye gelerek 10 ay görev yapan Dr. İbrahim Tali Bey⁸⁹³, bu düzenleme sonrasında Bingazi Kuvvetleri Sıhhiye Reisi olmuştur.⁸⁹⁴ Derne ve Bingazi'nin tümenler şeklindeki organizasyonu sonrasında; Derne Tümen Baştabipliğine Kolağası Tahsin Bey,⁸⁹⁵ Bingazi Tümen Baştabipliğine ise Suphi Bey⁸⁹⁶ tayin edilmişlerdir. Suphi Bey'in sağlık sorunlarından dolayı hava değişimine gidecek olması sebebiyle yerine Tümen Hastanesi Baştabibi Kolağası Talat Bey'in mevcut görevine ek olarak tayin edilmesi uygun görülmüştür. Aynı düzenleme kapsamında Derne ve Bingazi'de bulunan HA Hastaneleri Tümen Baştabipliklerine bağlanmıştır. Ayrıca tümen merkezlerinde tümen baştabibinin başkanlığında

⁸⁹⁰ Kolordu şeklinde düzenlemeye ilişkin verilerin bulunduğu arşiv belgesinde tarih bulunmamaktadır. Ancak mevcut bilgiler ışığında tarih tahmini yapmak mümkündür. OHAC tarafından Bingazi'ye gönderilen sağlık heyeti Mart ayı sonunda dönmüştür. Bu sebeple Tobruk'ta 30 yataklı bir hastane kurulmuştur. Bu bilgi doğrultusunda mevcut birliklerin kolordu suretinde tanziminin Nisan ayında gerçekleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

⁸⁹¹ İbrahim Tali Öngören: 1875 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1893 tarihinde Askeri Tıbbiyeden mezun olmuştur. Tıbbiye Hariciye Kliniğinde çalışarak operatör olmuş ve Haydarpaşa Hastanesine görevlendirilmiştir. Trablusgarp Savaşı sırasında sol kolunda gelişen bir felç üzerine tedavi amacıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Birinci Dünya Savaşına ve İstiklal Harbi'ne katılmıştır. Cumhuriyet Döneminde siyasete atılmış, büyükelçilik ve milletvekiliği yapmıştır. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 170)

⁸⁹² **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-2.

⁸⁹³ Yemen Kevkeban'da çalışmaktaydı. Trablusgarp Savaşı başlayınca Trablusgarp'a gitmek istemiş, iki ay daha orada çalışması gereken Sivahlı Operatör Dr. Hüseyin Hüsnü için de izin alarak Bingazi'ye gitmiştir. Gönüllü olarak savaşa katılan Giritli Dr. Hüseyin Hüsnü Bey ile Mısır'da karşılaşmış ve beraber yolculuk edilmiştir. (B.k.z., Metin Özata, Atatürk ve Hekimler, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.74)

⁸⁹⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Trablusgarp ve Mustafa Kemal, s.62-68.

⁸⁹⁵ Kolağası Tahsin Efendi görevde olduğundan dönüşüne kadar yerine vekalet etmek üzere Şark Kolundan Tabip Kolağası Halit Efendi çağırılmış, Halit Efendi'nin yerine de Tabip Yüzbaşı Hasan Efendi gönderilmiştir. (B.k.z., **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-2a.)

⁸⁹⁶ Anılan Suphi Bey'in, Ahmet Suphi Yakar olması muhtemeldir. 1880 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1909 yılında Askeri Tıbbiyeden mezun olmuştur. Trablusgarp, Balkan, I. Dünya ve İstiklal Harbine katılmıştır. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 245) ; Suphi Bey'in kimliği ile ilgili olarak ifade edilebilecek bir başka alternatif de onun Bestekar Dr. Albay Suphi Ezgi olduğudur. Suphi Ezgi 1892 yılında Askeri Tıbbiyeden mezun olmuş ve yüzbaşı rütbesi ile Bingazi'de bulunan 58. Alaya tayin edilmiştir. Burada 21 yıl görev yapmış ve savaşın sonunda İstanbul'a dönmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında Beykoz Serviburnu Hastanesi başhekimliğini yapmış, Milli Mücadele yıllarında Anadolu'ya geçmek isteyenlere yardımcı olmuştur. Daha sonra kendisi de Anadolu'ya geçmiş ve Ankara Hastanesi başhekimliğini yapmıştır. (B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.86.)

çalışacak Hilal-i Ahmer'e mensup bir doktorun görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁹⁷ Tümen baştabipleri, beraberlerindeki doktorlarla birlikte sağlık kurulları⁸⁹⁸ oluşturarak istirahat, hava değişimi ve emeklilik raporlarını düzenleyeceklerdir.⁸⁹⁹

Kolordu Baştabipliğine getirilen Dr. İbrahim Tali Bey, 21 Nisan 1912'de yapılan düzenlemelerde değişiklik yapılması isteğiyle Enver Bey'e başvurmuştur. Dr. İbrahim Tali Bey, Derne Tümen Baştabipliğine daha kıdemli bir doktor olan Tabip Kolağası Gani Bey'in getirilmesi istemektedir.⁹⁰⁰ 23 Nisan 1912'de BKGK'ya gönderilen yazıda Şark Kolu'nda görevli olan Dr. Halit Bey'in, Fırka Baştabibi Gani Efendi'nin olmadığı zamanlarda yerine bakacağı bildirilmiştir. Şark Kolu'ndaki sağlık hizmetlerinde de Defne'den gelecek olan Dr. Mehmet Zeyturi Bey görev yapacaktır.⁹⁰¹

Bingazi bölgesine OHAC tarafından gönderilen sağlık heyetinin görev süresinin uzatılmaması ve MHAC Sağlık Heyetlerine mensup personelden bazılarının geri dönmeleri sonrasında Bingazi'de tam teşekküllü bir hastaneye ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda bir hastane kurulmasına yönelik ihtiyaç, Bingazi Komutanı Aziz Ali Bey tarafından Derne'de bulunan Genel Komutanlığa bildirilmiştir. Aziz Ali Bey, 28 Mart 1912'de gönderdiği yazısında: 150 yataklı bir seyyar hastanenin tıbbi malzemesi yanında çarşafından çadırına, hastaların giyiminden mutfak takımlarına kadar gerekli olacak tüm malzemesiyle birlikte Harbiye Nezaretinden istenmesini talep etmiştir. Bu vesile ile askerler ve subaylar için gerekli kıyafetlerin de tedarik edilebileceğini belirten Aziz Ali Bey ayrıca 100 adet keten kırbanın da Mısır'dan satın aldırılmasını istemektedir.⁹⁰² Bu talep doğrultusunda BKGK, Harbiye Nezareti nezdinde girişimde bulunmuş, ihtiyacın

⁸⁹⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-2.

⁸⁹⁸ Sağlık kurulları tarafından düzenlenen hava değişimi raporlarının bazen iki doktor tarafından imzalandığı ve Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğinin onayına sunulduğu görülmektedir. (B.k.z., ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 15-1. ; ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 4-6.) Bununla beraber Bingazi Kuvvetleri Baştabibi Dr. Binbaşı İbrahim Tali bey hakkında düzenlenen raporda da olduğu gibi bazen de bu raporlar üç doktor tarafından hazırlanarak imzalanmış ve Baştabiplik onayına sunulmuştur. (Bak : ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 5-7.)

⁸⁹⁹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-2a.

⁹⁰⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 5.

⁹⁰¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 7-1.

⁹⁰² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-4.

karşlanması için 150 yataklı bir hastanenin tüm malzemesi ile gönderilmesini istemiştir. Ayrıca Bingazi’de bulunan hastaneler için üç adet röntgen makinesine ihtiyaç vardır. Bu makinelerin uzman doktorlarıyla birlikte gönderilmesi gerekmektedir.⁹⁰³

13 Nisan 1912’de Harbiye Nezaretine gönderilen bir başka yazıda, hastane konusundaki istek yenilenmiştir. İhtiyaç duyulan röntgen makinelerinin Berlin’e siparişi yapılmıştır. Bunlar için gerekli paranın Berlin Büyükelçiliğine gönderilmesi istenmiştir. Talep edilen röntgen makinelerinin çalıştırılması için 3 röntgen uzmanına ilaveten ihtiyacı duyulan; 2 operatör doktor, 4 doktor, 2 eczacı ile bölüklerinde eğitim görmüş pansuman görevlilerinin gönderilmesi istenmiştir. Bingazi bölgesinde frengi hastalığının yaygın olduğu da bu yazışmada dile getirilmiş gönderilecek tıbbi malzemeye Frengi tedavisinde kullanılacak ilaçların da eklenmesi istenmiştir. Gönderilecek malzemelerin en fazla 50 kg.lık yükler şeklinde hazırlanması vurgulanmıştır.⁹⁰⁴

28 Nisan 1912’de Harbiye Nezaretine çekilen bir başka telgrafla, dış tedavisinde kullanılacak her türlü malzeme ile bir dış doktorunun gönderilmesine şiddetle ihtiyaç olduğu beyan edilmiştir.⁹⁰⁵ Aynı talep 30 Mayıs 1912’de tekrarlanmıştır. Ayrıca ihtiyaç duyulan röntgen makinelerinin Berlin’den yola çıkarıldıkları bildirilerek röntgen uzmanı gönderilmesi yönündeki talep yinelenmiştir.⁹⁰⁶

Bu talepler sonrasında Bingazi Bölgesine Röntgen Uzmanı olarak Dr. Kemal Bey⁹⁰⁷ görevlendirilmiştir.⁹⁰⁸ Dr. Kemal Bey’le beraber yolculuk yapanlar arasında Dr. Lütfi, Dr. Mehmet Nuri, Dr. Selami Neşet, Dr. Kolağası Mehmet Ali, Dr.

⁹⁰³ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-6.

⁹⁰⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-14.

⁹⁰⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-7.

⁹⁰⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-11.

⁹⁰⁷ Dr. Mim Kemal Öke: 1884 yılında İstanbul’da doğmuştur. 1910 yılında Askeri Tıbbiye’den mezun olarak Gülhane Hastanesinde stajını tamamlamış ve ihtisas için aynı hastanenin röntgen ve cerrahi servislerine devam etmiştir. Röntgen uzmanı yetiştirmek üzere açılan kurslara katılarak röntgen uzmanı olan Öke, Trablusgarp Savaşı’nın çıkması üzerine gönüllü olarak savaşa katılmıştır. İzinsiz olarak Trablusgarp Savaşı’na katıldığı için cezalandırılan Öke, Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra Wieting Paşa’nın yerine Gülhane Hastanesine hoca seçilmiş, Birinci Dünya Savaşı’na ve İstiklal Harbine katılmış, savaştan sonra Gülhane Hastanesinde görevine devam etmiştir. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 167)

⁹⁰⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, s. 177, Fhr. 9a.

Kabataşlı İsmail Hakkı ve göz tabibi Rifat Ahmet (Gözberk 1880-1971) Beyler de bulunmaktaydı.⁹⁰⁹

Personel eksiğine ilişkin çalışmalarını sürdüren OHAC, 20 Haziran 1912'de Harbiye Nezaretine bir yazı göndererek Trablusgarp'ta ne kadar sağlık personeline ihtiyaç olduğunu sormuştu. Bu yazı, 3 Temmuz 1912'de Trablusgarp'tan gönderilen telgraftaki bilgilere göre cevaplanmıştı. Aynı yazışma kapsamında Bingazi'deki personel durumuna ilişkin olarak 6 Temmuz 1912'de Harbiye Nezaretine bir telgraf çekilmiştir. Harbiye Nezareti 11 Temmuz 1912'de bu telgraftaki bilgiler ışığında OHAC'yi bilgilendirmiştir. Buna göre yapılan son görevlendirmelerle Bingazi bölgesinde yeni personele ihtiyaç yoktur, personel mevcudu yeterlidir.⁹¹⁰

Bingazi'ye gönderilmiş olan OHAC Sağlık Heyetinin, görev süresini tamamlayarak dönmesinden sonra Bingazi Genel Komutanlığı Harbiye Nezaretine başvurarak 150 yataklı bir hastane istemiş, Berlin'den röntgen makineleri sipariş etmiş, ayrıca personel talebinde bulunmuştu. Bu gelişmeler sonrasında Bingazi bölgesi için her türlü malzemesiyle birlikte 50 yataklı üç adet seyyar hastane satın alınmıştır. Harbiye Nezareti bu hastanelerin gönderilmekte olduğunu BKGK'ya bildirmiştir. Bu hastanelerden birinin Derne'ye, diğerinin Bingazi'ye gönderilmesi ve buralardaki HA hastaneleri ile birlikte çalıştırılması planlanmıştır. Bununla beraber üçüncü hastanenin gönderilmesi ile ilgili bir takım tereddütler yaşanmıştır. Tobruk'taki hastanenin OHAC Sağlık Heyeti ile Manastır Sağlık Heyetine ait malzemelerle kurulmuş olması sebebiyle buradaki malzemenin yeterli olabileceği düşünülmüştür. Bu sebeple satın alınan 50 yataklı seyyar hastanelerden üçüncüsüne, Tobruk'ta ihtiyaç olup olmadığının yazı ile bildirilmesi istenmiştir. Bu durum 25 Ağustos 1912'de Bingazi Tümeni Baştabibi Talat Bey tarafından BKGK'ya bildirilmiş ve görüş istenmiştir.⁹¹¹

Berlin'den sipariş edilen seyyar röntgen cihazlarının Mısır'a ulaşması sonrasında sevki planlanmıştır. Mısır Fevkalade Komiseri Rauf Bey, seyyar hastane takımlarından ilkinin yola çıkarıldığını BKGK'ya haber verirken iki adet röntgen cihazının da ellerine geçtiğini bildirmiştir. Bu cihazların tecrübesi yapıldıktan sonra

⁹⁰⁹ Özata, a.g.e., s.73-74.

⁹¹⁰ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.148, Belge No. 89.

⁹¹¹ ATASE Arşivi, OİH. Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr.3-21.

gönderileceğini bildiren Rauf Bey, daha evvelden gönderilen röntgen cihazının yeterli olması durumunda, bu iki cihazın sevkinden vazgeçileceğini bildirmiştir. BKGK, 22 Ağustos 1912'de Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğine bu gelişmeyi bildirerek görüşünü sormuştur.⁹¹² Bingazi'ye gönderilen röntgen cihazı Almanya'da üretilmiş ve kullanıcılar için fabrika tarafından kullanım kılavuzu düzenlenmişti. Berlin Büyükelçiliği, 17 Haziran 1912'de Harbiye Nezaretine bu kılavuzun gönderildiğini bildirmiştir.⁹¹³ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi 18 Haziran 1912'de bu kılavuzu Enver Bey'e göndermiş ve Röntgen Uzmanı Kemal Bey'e ve Şefik Efendi'ye elden ulaştırılmasını istemiştir.⁹¹⁴

Askerlerin sağlığının korunmasından sorumlu olan yetkililer, tıbbi malzeme ve personel eksiğinin tamamlanmasına duyarlı oldukları gibi askerlerin sağlığını tehdit edecek olumsuzluklara karşı da duyarlı davranmışlardır. Bingazi Komutanı Aziz Ali Bey, 19 Mart 1912'de Enver Bey'e bir telgraf çekerek önemli bir sağlık sorununu rapor etmiştir. Asker yemeklerinin pişirildiği ve yemeklerin muhafaza edildiği kazanların kalaylanması gerekmektedir. Söz konusu malzemenin kalaylanması için ellerinde hiç malzeme olmadığını beyan eden Aziz Ali Bey, bu iş için kalay ve bir miktar nişadıra ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.⁹¹⁵

Her türlü levazımı ile gönderilecek hastane, tıbbi cihaz ve personel ihtiyacı gibi konularda yazışmalar yapıldığı gibi ilaç ve ilaç yapımında kullanılacak malzemeler için de yazışmalar yapılmıştır. Frengi ile mücadele kapsamında Mısır Fevkalade Komiserliği ile iletişime geçilerek gerekli ilaçların tedarik edilmesi istenmiştir. Bölgede frengi hastalığının sıkça görüldüğü, hastalığın tedavisi için gezici doktorlar görevlendirileceği belirtilmiş ve 25 kg. İyot Potasyum, 50.000 adet müstahzar Rikor Hapı(?), 5.000 Klorit Potas Pastili ve 5 kg. civa merheminin satın alınması istenmiştir.⁹¹⁶

Nakliyat konusunda yaşanan olumsuzluklar, her türlü gelişmenin değerlendirilmesini gerekmiştir. 6 Mayıs 1912'de Mısır Fevkalade Komiseri Rauf Bey, BKGK'ya bir yazı göndererek askeri doktorlar Kadri Bey ile Muhyiddin Bey'in

⁹¹² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-17.

⁹¹³ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 177, Fhr. 9.

⁹¹⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 177, Fhr. 9-1.

⁹¹⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-7.

⁹¹⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-7.

Bingazi'ye gitmek üzere İstanbul'dan geldiklerini haber vermiştir. Bu fırsattan istifade ilaç yapımında kullanılacak malzemenin gönderilmesini planlanmaktadır. Bu sebeple ihtiyaç duyulan maddelerin cins ve miktarının bildirilmesi gerekmektedir. BKGK, bu isteği 8 Mayıs 1912'de Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğine bildirmiştir. Baştabip İbrahim Tali Bey, aynı gün ihtiyaç duyulan 24 kalem malzemeye ilişkin bir liste hazırlamıştır.⁹¹⁷ İstenilen malzemeler aşağıdaki tabloda görülmektedir.⁹¹⁸

Tablo 11. Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğince İstenen Tıbbi Malzeme Listesi.

Cinsi	Miktarı
Humz-i Fenik Ari (Saf Fenik Asit)	50 kg.
Kükürt yahud Merhemü'l- Merih (Mars Merhemi?)	10 kg.
Lanolin (Pomat Taşıtı)	6 kg.
Arap sabunu	20 kg.
Rikor hapları	25.000 adet
Hamiz-i Limon (Sitrik Asit)	10 kg.
Zeyt-i Mukanna (Tülbente emdirilmiş ilaç, yakı)	1 kg.
Karbonit Magnezi (Magnezyum Karbonat)	2 kg.
Saf Karbonit Potas (Potasyum Karbonat)	1 kg.
Taht-ı Kibriti Süd (Hiposülfüroz Asit?)	8 kg
Şap	8 kg.
Kına kına hulasası (Sıtma tedavisinde kullanılan bitki özü)	6 kg.
Kola hulasası (Nişasta tutkalı özü)	2 kg.
Koka hulasası (Hindistan cevizi özü)	2 g.
Mantol	100 g.
Protargol (Gümüş Proteinat, antiseptik-antienflamatuar ilaç)	100 g.
Ürotropin (İdrar yolları antiseptiği)	200 g.
Karbonit Litin(?)	200 g.
Hamz-ı Asgar-ı Zik(?)	100 g.
Terkibi tagyir edilmemek üzere	
Kasık bağı	25 adet

⁹¹⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 9.

⁹¹⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 9-1.

Hassas terazi	2 adet
Gaz İyodoform (ağrı kesici ve antiseptik ilaç (ojenol) emdirilmiş gazlı bez)	200 m.
Konyak	5 sandık
Büstiri	5 adet

Nazım Bey, 24 Mayıs 1912'de, Bingazi Genel Komutanlığına bir telgraf çekerek malzeme sevkiyle ilgili gelişmeleri bildirmiştir. Buna göre Sellum'dan hareket eden doktorlar, beraberinde 2 motosiklet, 2 sandık tuty⁹¹⁹ ve Derne'den istenen 5 sandık tıbbi malzeme ile Tobruk'a gitmek üzere yola çıkmışlardır.⁹²⁰

Bingazi bölgesindeki düzenlemelerle Tobruk'ta 30 Yataklı Alay Hastanesi⁹²¹ kurulmuş ve hastanenin baştabipliğine Kolağası Hüseyin Bey⁹²² getirilmişti.⁹²³ Aşağıdaki başlıkta bu hastanenin kuruluşu ve faaliyetleri görülmektedir.

2.2.4. Tobruk Asker Hastanesi'nin Kuruluşu ve Çalışmaları

Tobruk Asker Hastanesi Enver Bey'in emriyle bir askeri hekimin başkanlığında İTC TMMŞ Manastır Sağlık Heyeti personeliyle kurulmuştur. Manastır'dan gelerek sağlık hizmetlerine katılan Manastır Sağlık Heyeti, iki doktor, iki eczacı ile birkaç hastabakıcıdan oluşmuştu.⁹²⁴ 7 Şubat 1912'de Manastır'dan yola çıkan Heyet, İstanbul'dan Mısır'a giderek sağlık hizmetlerine katılacaktı.⁹²⁵ Heyet El

⁹¹⁹ Tuty: Mavimsi beyaz madeni bir basit element, çinko. (B.k.z., Parlatur, **a.g.e.**, s. 1735)

⁹²⁰ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-8.

⁹²¹ Bu hastanenin Dr. Hüseyin Bey tarafından teşkil edildiği ve çok güzel bir seyyar hastane olduğu belirtilmiştir. (B.k.z., Hasan Kadri Dirim, "*Trablus Harbinde Derne Cephesi Sıhhi Hizmetleri*", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı:5-6, Yıl: 1956, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956. s. 153 (153-157)

⁹²² Operatör Dr. Hüseyin Hüsnü Paşa (Öncü): (1883-1930) Sivas-Kösedere'de doğmuştur. 1907 tarihinde Askeri Tıbbiye'den operatör yüzbaşı olarak mezun olmuştur. İlk tayin yeri olan Yemen'deki görevinden dönerken 19 Aralık 1911'de gönüllü olarak Trablusgarp Savaşına katılmıştır. 12 Temmuz 1912'de sağlık sorunları sebebiyle İstanbul'a dönmüştür. Zimmetindeki malzemeyi Operatör Tabip Yüzbaşı Abdülğafur Efendi'ye teslim etmiştir. Balkan, Birinci Dünya Savaşı (Çanakkale Cephesi'nde 19. Tümen Baştabipliği) ve İstiklal Harbine katılarak Konya Menzil Baştabipliğinde bulunmuştur. İstiklal Harbi'nden sonra ordunun değişik kademelerinde sıhhiye reisliği ve sıhhiye müfettişliği görevinde bulunmuş, 16 Mart 1930 tarihinde 47 yaşında vefat etmiştir. (B.k.z., Necdet Sakaoğlu, "*Cumhuriyeti Kuran Kadrodan: Operatör Hüseyin Hüsnü Paşa (1883-1930) Atatürk'ün Yanındaki Doktor*", **Toplumsal Tarih**, Sayı:58, Pusula Yay., İstanbul, 1998, s. 23-25. (23-33)

⁹²³ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-2a.

⁹²⁴ **BOA**, Fon Kodu: Sadaret (A), Mısır (MTZ), Ds. 9E, Gömlek No:316-1.2. ; **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2.

⁹²⁵ **Tanin**, 8 Şubat 1912, s.1.

Hadura'ya gitmek üzere 19 Mart 1912'de Sellum'dan hareket etmişti. Tobruk Komutanı Ethem Paşa, Bingazi Kuvvetleri Genel Komutanı Enver Bey'e 20 Mart 1912'de bir telgraf çekerek, Manastır Sağlık Heyeti'nin Tobruk'ta görevlendirilmesini istemiştir.⁹²⁶

Ethem Paşa'nın talebini değerlendiren Enver Bey, Manastır Sağlık Heyeti'nin gelmesiyle birlikte Tobruk'ta bir asker hastanesi tesis edilmesine 11 Nisan 1912'de karar vermiştir. Bu gelişme sonrasında Manastır Sağlık Heyeti, Tobruk Hastanesinin kurulmasında görev almıştır. Hastanenin kuruluşuna baştabip olarak Operatör Kolağası Hüseyin Hüsnü Bey (Sivashlı), tayin edilirken Dr. Fikret Tahir Bey de bu hastanede görevlendirilmiştir. Manastır Sağlık Heyetinin kendi malzemesi ile OHAC Sağlık Heyeti'nden kalan çadırlar ve malzemeler kullanılarak 30 yataklı bir hastane kurulmuştur. Tobruk'ta kurulan bu hastanenin idaresi Ordu tarafından sürdürülürken hizmetlerin, askerler ve gönüllüler tarafından yapılması sağlanmıştır. Hastanenin kuruluşu tamamlandıktan sonra geri kalan malzemeler listelenerek Bingazi Hastanesine gönderilecektir.⁹²⁷

OHAC Sağlık Heyetinden kalan malzeme ile Manastır HA Heyetinin noksanları tamamlanmış ve kalan malzeme Muhile'ye gönderilmiştir. Bununla beraber bazı malzemelerle ilgili sorunlar çıkmıştır. Nazım Bey, İskenderiye'den sipariş edilen eşyanın 15 Nisan 1912'de gelmesiyle kullanılmaz durumdaki mutfak eşyaları ile battaniyelerin yerine yenilerin konulacağını ve malzeme konusunda sorunların aşılacağını bildirmiştir. Enver Bey, Tobruk Hastanesi Baştabipliğine getirilen Dr.Hüseyin Hüsnü Bey'e emir göndererek kullanılmaz durumda olduğu bildirilen malzemeye bakmasını istemiştir. Dr. Hüseyin Hüsnü Bey, bu malzemedan işe yararları seçip ayıracak Mısır'dan gelecek eşyanın miktarını ve cinsini listeleyerek gönderecektir.⁹²⁸

Tobruk'ta kurulan hastane, sağlık hizmetlerinin devamında önemli bir yer tutmuştur. Aylık masrafı 100 liraya yaklaşan hastanenin giderleri, Ordu tarafından karşılanmıştır. OHAC adına işletilmesi düşünülen hastanede çalışan personel mevcudu yeterli olduğundan başkaca doktora gerek duyulmamıştır. Tobruk

⁹²⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2.

⁹²⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr.3-5.

⁹²⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr.2-16.

Hastanesiyle ilgili olarak OHAC Genel Merkezine bir telgraf çekilmiştir. Ordu, hastanenin OHAC adına işletilmesini düşünmektedir. Mevcut şartlarda yalnızca eksilen tıbbi malzemenin tamamlanmasına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın OHAC tarafından tedariki istenmiştir.⁹²⁹

Temmuz ayı başından itibaren hastanenin OHAC adına idare edileceği Tobruk Komutanlığına bildirilmiştir. Bu gelişme daha önce yapılan yazışmanın OHAC tarafından olumlu yanıtlandığını göstermektedir. Yine bu yazışmada Fikret Bey ve diğer çalışanların tahsisatlarının Ordu tarafından karşılanacağı belirtilmiş, masraf cetvellerinin her ay sonunda düzenli olarak gönderilmesi için gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.⁹³⁰

Tobruk'ta faaliyet gösteren hastanenin vaka istatistiklerine göre hastanede tedavi gören, sünnet edilen ve çiçek aşısı uygulanan hasta sayısı 2100 civarındadır. Ayaktan ve yatarak tedavi edilen hastalara ilişkin veriler Bingazi Bölgesinde Görülen Sağlık Sorunları başlığı altında ele alınmıştır.⁹³¹

2.2.4.1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin (OHAC) Bingazi Murahhası Dr. Fikret Tahir Bey

OHAC Bingazi Sağlık Heyeti üyesi olarak Bingazi'ye gelen ve gönüllü olarak bölgede kalan Dr. Fikret Tahir Bey önemli görevlerde bulunmuştur. Tobruk Hastanesi kadrosunda yer almış, bu hastanenin OHAC'ye bağlı olarak faaliyet göstermesiyle birlikte OHAC'nin temsilcisi durumuna gelmiştir. Sonradan OHAC'nin Bingazi Murahhaslığına getirilerek bölgeye gelmesi beklenen üç seyyar hastaneyle ilgili işlemlerde OHAC adına yetkili kılınmıştır. Aşağıda Dr. Fikret Bey'le ilgili bazı yazışmalar görülmektedir.

Harbiye Nezaretine 12 Nisan 1912'de Dr. Fikret Bey'in durumuyla ilgili bir yazı gönderilmiştir. Tıp Fakültesi asistanı Dr. Fikret Bey'in kendi isteği ile Bingazi'de kalarak orduya katılmış halen göreve devam etmektedir. Tıp Fakültesi'ndeki kadrosunun saklı kalması için Tıp Fakültesine bilgi verilmesi gerekmektedir.⁹³²

⁹²⁹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-53.

⁹³⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-64.

⁹³¹ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 48.3.

⁹³² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, s. 285, Fhr. 2-15.

Dr. Fikret Bey'in durumu, 7 Mayıs 1912'de Harbiye Nezareti vasıtasıyla OHAC Genel Merkezine bildirilmiştir. Bingazi'deki görev süresini doldurarak geri dönen OHAC Sağlık Heyeti yerine, mevcut doktorlarla bir asker hastanesi kurulmuş ve Dr Fikret Bey bu hastanede görevlendirilmiştir.⁹³³

Dr. Fikret Bey'in idari açıdan nereye bağlı olacağı konusu sorun olmuştur. 6 Temmuz 1912'de OHAC Genel Merkezi tarafından Cemiyetinin Bingazi Bölgesi Murahhaslığına getirilmiştir.⁹³⁴ 9 Temmuz 1912'de OHAC Genel Merkezi'ne çekilen bir telgrafla, Dr Fikret Bey'in ordu personeli olarak kalmak arzusunda olduğu belirtilmiştir. Yine de Tobruk'ta bulunan hastaneye ilişkin masraf cetvelleri her ay sonunda OHAC'ye gönderilecek ve hastane OHAC adına idare edilecektir.⁹³⁵

OHAC, Bingazi murahhası olarak görevlendirdiği Dr. Fikret Tahir Bey'e, 25 Eylül 1912'de bir talimat göndermiştir. Talimat doğrultusunda Bingazi bölgesine Londra'dan gelmesi beklenen üç hastane teşkilatının bulunduğu anlaşılmaktadır. Dr Fikret Tahir Bey'in bu hastanelerle ilgili işlerden sorumlu olacağı talimatta belirtilmiştir. Bu hastanelerde görev yapacak personelin BKGK tarafından görevlendirileceği ve tahsisatlarının verileceği bildirilmiştir. BKGK, bu hastanelere masrafları için aylık 100 lira tahsisat çıkaracaktır. Hastanelerde sarf edilen malzemeler, OHAC Genel Merkezine bildirilecek ve ihtiyaç duyulan malzemeler istenecektir. İngiltere'den getirilen hastanelerin kurulacağı yerler, Komutanlıkla yapılan görüşmeler neticesinde belirlenecektir. Hastanelerde görevlendirilecek personel seçimi Komutanlıkla birlikte yapılacaktır. Seçilen personelle ilgili evraklar düzenli şekilde tutularak Genel Merkeze gönderilecektir. Hastanelerde ameliyat edilecek personele ilişkin resmi raporların bir sureti, hastanede saklanırken bir sureti de Harbiye Nezaretine gönderilecektir. Hastanelerin idaresi, hastane başhekimlerinin yetkisinde olmakla beraber gereken idari heyetlerin kurulması Dr. Fikret Bey tarafından sağlanacak, idari anlamda Genel Komutanlıkla iletişim halinde olunacak ve kurulacak hastanelerin teftişi yapılacaktır.⁹³⁶

⁹³³ ATASE Arşivi, OİH Kol, Kls. 59, s. 285, Fhr. 2-31.

⁹³⁴ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.148, Belge No.48.

⁹³⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol, Kls. 59, s. 285, Fhr. 2-66.

⁹³⁶ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.148, Belge No. 47.

Mısır Osmanlı Fevkalade Komiserliği seyyar hastane takımlarından birincisinin yola çıkarıldığını BKGK'ya bildirmiştir.⁹³⁷ Harbiye Nezaretine de konuyla ilgili bilgi verilmiştir. 31 Ağustos 1912 tarihli yazıda, Londra'dan satın alınan hastane takımının MHAC vasıtasıyla İskenderiye'den Derne'ye gönderildiği bildirilmiştir.⁹³⁸ Bu bilgilendirme sonrasında Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Dairesi (Genelkurmay Başkanlığı), Londra Büyükelçiliğine, OHAC Genel Merkezine ve Sağlık Dairesine 17 Eylül 1912'de bilgilendirme yazısı göndermiştir.⁹³⁹ OHAC Bingazi Bölgesi Murahhası Dr. Fikret Bey, 28 Eylül 1912'de BKGK'ya bir telgraf çekerek gönderilen hastane takımıyla ilgili talimat istemiştir.⁹⁴⁰

Yapılan tüm çalışmalara rağmen Bingazi'ye gönderilmek üzere satın alınan seyyar hastaneler planlanan yerlere ulaştırılamamıştır. Barış Antlaşmasından sonra Bingazi'ye gönderilmesine gerek kalmayan hastaneler Mısır'da bırakılmış, İstanbul'a da getirilememiştir. Bu hastaneler görünüşte MHAC envanterine mal olarak kaydedilmiş ve bunların sonradan İstanbul'a getirilmesi planlanmıştır. Mısır Fevkalade Komiserliği ile MHAC arasında hastanelere ilişkin yazışmalar yapılmıştır. MHAC, söz konusu hastanelerin Dr Raci Bey ve Dr. Ali İbrahim Bey'den oluşan bir heyete emanet edilerek İstanbul'a gönderildiğini bildirmiştir. Yerine ulaşmayan bu hastanelerin akıbeti, Levazımat-ı Umumiye Reisliği (Lojistik Komutanlığı) tarafından da araştırılmıştır. 27 Mart 1914 tarihinde OHAC Genel Merkezine hastanelerin gelip gelmediği ve gelmiş ise nerelerde muhafaza edildiği sorulmuştur. Bu yazışma, 27 Mart 1914 tarihi itibarıyla hastanelerin henüz bulunamadığını göstermektedir.⁹⁴¹

1912 yılı Ekim ayı sonuna kadar Tobruk Hastanesinde görev yapan Dr. Fikret Tahir Bey, barış antlaşmasını imzalanması sonrasında Bingazi Mutasarrıflığı ve Genel Komutanlığından aldığı emir üzerine geri dönmek için hazırlıklara başlamış⁹⁴²

⁹³⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-17.

⁹³⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 176, Fhr. 3-14.

⁹³⁹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 176, Fhr. 3-15.

⁹⁴⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-98.

⁹⁴¹ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 333, Belge No. 1

⁹⁴² Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No.148, Belge No.48.

ve 11 Aralık 1912 (28 Teşrin-i sani 328) tarihinde Tobruk'tan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.⁹⁴³

2.2.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi (İTC TMMŞ) Selanik Sağlık Heyeti'nin Bingazi Bölgesindeki Faliyetleri

12 Kasım 1911'de oluşturulan Selanik Sağlık Heyeti'nin ilk kafilesi gerekli ön hazırlıkları yapmak üzere 23 Kasım 1911'de Mısır'a gitmiştir.⁹⁴⁴ Selanik'te kalan personel burada sürdürülen çalışmaların tamamlanmasından sonra Mısır'a giderek ilk kafile ile buluşmuştur. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 24 kişiden oluşan heyet 23 Aralık 1911'de Bingazi'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. Heyetin 10 Ocak 1912'de Mısır'a ulaşması hedeflenmiştir.⁹⁴⁵

Dr. Kilisli Mehmet Bey tarafından kardeşi Dr. Kilisli Rıfat Bey'e 29 Kasım 1911 tarihinde yazılan mektupta, yaralılara ve heyetin görev yerine ilişkin bilgiler görülmektedir. Heyet Defne'ye ulaşmış ve buradan Derne'ye gidecektir. Heyetin görev yeri Enver Bey tarafından belirlenecektir. Yaralıların sayısı oldukça azdır. İtalyanların 500-600 yaralısına karşılık yalnızca 7-8 yaralının bulunduğu belirtilmiştir. Bu yaralılar bölgedeki HA heyetlerine taksim edilmektedir.⁹⁴⁶

24 Ocak 1912'de yapılan İTC TMMŞ toplantısında Dr. Tahir Bey başkanlığında gönderilen heyetin bir hafta önce Defne kazasına ulaşarak göreve başladığı belirtilmiştir. Ayrıca bu tarihe kadar Trablusgarp için toplanan yardım miktarı 40.000 Liradan fazladır ve sürdürülen çalışmalar devam etmektedir.⁹⁴⁷

Selanik Sağlık Heyetinin, Bingazi bölgesine gelişi ve görev yaptığı yerlere ilişkin bilgiler, Süleyman Askeri Bey tarafından düzenlenen hizmet belgesinde görülmektedir. Belgeye göre: Selanik HA üyelerinden Dr. Hasan,⁹⁴⁸ Dr. Mehmet Emin ve Dr. Cevdet⁹⁴⁹ Beyler, 25 Ocak 1912'de Derne'ye gelmişlerdir. Adı geçen

⁹⁴³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.148, Belge No.48.3.

⁹⁴⁴ **Tanin**, 24 Kasım 1911, s. 2. ; **Tercüman-ı Hakikat**, 12 Kasım 1911, s.1.

⁹⁴⁵ **Tanin**, 23 Aralık 1911, s.2. ; **Tanin**, 30 Ocak 1912, s.2.

⁹⁴⁶ **Tanin**, 1 Şubat 1912, s.1.

⁹⁴⁷ **Tanin**, 24 Ocak 1912, s.2.

⁹⁴⁸ Metin Özata'nın Atatürk ve Hekimler adlı çalışmasında adı Hasan Hamdi olarak geçmektedir. (B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.77)

⁹⁴⁹ Cevdet Alkaya: 1886 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1911 yılında Askeri Tıbbiyeden mezun olmuştur. Yalova Sıhhiye Bölüğüne tayin edilmiş ve Trablusgarp Savaşı'nda bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşına ve İstiklal Harbine katılan Cevdet Bey, Milli Savunma Bakanlığı, Zat İşleri Sıhhiye

doktorlar, Muhile Merkez Hastanesinin tesisine görevlendirilmişler, 3 ay Muhile’de ve 6 ay Bingazi’de görev yapmışlardır.⁹⁵⁰

Selanik Sağlık Heyeti’nin Bingazi bölgesinde istihdamı planlanmıştır. Dr. İbrahim Tali Bey’in, Enver Bey’e 23 Nisan 1912’de gönderdiği yazı, personel sıkıntısı yaşandığını göstermişti. Bu yazıda, MHAC doktorlarından Ahmet Hilmi Bey’in Mısır’a dönmesi sebebiyle Bingazi’deki hastaneden sağlanan faydanın çok azaldığı, sağlık personelinin de yetersiz olduğu bildirilmişti. Yaşanan sorunlara çözüm olması için Selanik Sağlık Heyeti’nin Bingazi’de görevlendirilmesi planlanmıştı. Bu doğrultuda Selanik Sağlık Heyetine Bingazi’ye gitmesi Mart ayı başında tebliğ edilmiş ve durum Enver Bey’e de arz edilmişti.⁹⁵¹

Muhile’de faaliyet gösteren Selanik Sağlık Heyetine, 12 Mart 1912’de Bingazi’ye hareket emri verilmiştir.⁹⁵² Heyet bölgeye gelişinde mali sebeplerle Defne’den daha ileriye gidememiş ve Muhile Merkez Hastanesini teşkil etmekle görevlendirilmişti. Bingazi Kuvvetleri Komutanlığından gönderilen emir, Selanik Sağlık Heyeti tarafından 19 Mart 1912’de alınmıştır. Ancak Heyet mali sorunlar sebebiyle hareket edememiş ve gerekçesini 21 Mart 1912’de BKGK’ya bildirmiştir. Heyet ulaşım için gerekli maddi imkanlardan yoksundur ve Selanik’ten harcamaları için gönderilecek paranın gelmesini beklemektedir. Bu süreç içerisinde muharebelerin devam etmesi ve yaralı sayısının yükselmesi Selanik Sağlık Heyetine duyulan ihtiyacı artırmıştır. 24 Mart 1912’de BKGK Sıhhiye İşleri Vekili, Bingazi’de sürdürülen faaliyetler sebebiyle yaralı sayısında artış olduğu belirterek Selanik Sağlık Heyetine Ordu tarafından yardım edilmesini ve hareketlerinin hızlandırılmasını istemiştir.⁹⁵³ Bingazi Komutanı Aziz Ali Bey de 22 Mart 1912’de Enver Bey’e telgraf çekerek Muhile’de bulunan Selanik Sağlık Heyeti’nin süratle sevk edilmesini istemiştir.⁹⁵⁴ Heyetin Muhile’den Bingazi’ye gitmesinden sonra Muhile’deki sağlık hizmetlerinin aksamaması için bir sağlık noktası oluşturulmasına

Şubesine tayin edilmiş, Gülhane, Gümüşsuyu ve Erzurum Hastaneleri ile Genelkurmay Başkanlığı Sıhhiye Müfettişliği ve değişik askeri birliklerde baştabiplik görevlerinde bulunmuştur. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 15-16)

⁹⁵⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-94.

⁹⁵¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-21.

⁹⁵² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 282, Fhr. 3-1.

⁹⁵³ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-2.

⁹⁵⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-6.

yönelik planlama yapılmıştır. Muhile’de Tabip Kolağası Hakkı Efendi⁹⁵⁵ görev yapacaktır. Selanik Sağlık Heyeti, Muhile’deki sağlık hizmetleri için gerekli malzemeyi bırakacak ve mevcut çadırlardan iki tanesi Bingazi Komutanlığı tarafından satın alınacaktır.⁹⁵⁶

Duyulan ihtiyaç ve yapılan planlamalara rağmen Selanik Sağlık Heyeti beklenen zamanda Bingazi’ye gelememiştir. 23 Nisan 1912’de Dr. İbrahim Tali Bey, Enver Bey’e konuyla ilgili bilgi vermiştir. Hareket emrinin verilmesinden itibaren geçen bir buçuk aylık zaman içinde ulaşım için gerekli develer bulunamamıştır. Selanik Sağlık Heyeti özür beyan ederek ihmalkâr davranmaktadır. Bu sebeple Selanik Sağlık Heyeti Reisine ve Muhile’deki Komutanlığa etkili emirler verilerek intikalin bir an önce sağlanması gerekmektedir.⁹⁵⁷ İlerleyen günlerde Selanik Sağlık Heyeti, Bingazi’ye gelerek altı ay süreyle görev yapmıştır.⁹⁵⁸

BKGK Sağlık İşleri Vekili (Umur-ı Sıhhiye Reis Vekili) Hasan Bey, 21 Mart 1912’de Bingazi’ye gitmekte olan eczacılar hakkında bilgi istemiştir. İstanbul’dan gelerek Tobruk’ta görev yapan Eczacı Yüzbaşı Mehmet Ali Efendi ile Selanik Sağlık Heyetinde görev yapan askeri eczacının ödenek ve maaşlarına ilişkin kayıtlar araştırılmaktadır.⁹⁵⁹ Bu yazışma Selanik Sağlık Heyetinde görev yapan Kimyager Yüzbaşı Nureddin Efendi’nin⁹⁶⁰ orduya geçme isteğiyle alakalıdır. Selanik Sağlık Heyet Reisi, 1 Nisan 1912’de BKGK’ya başvurarak tıbbi faaliyetlerin bir eczacı ile sağlanamadığını bildirmiştir. Nureddin Efendi’nin askeri personele sağlanan imkânlardan dahilinde istihdam edilmesine ihtiyaç vardır. Bu sebeple Nureddin Bey’in Selanik Sağlık Heyeti bünyesinde görevlendirilmesi ve kendisine de bu

⁹⁵⁵ İsmail Hakkı Aslan: (?) (1883-İstanbul) 1905 yılında Askeri Tıbbiyeden mezun olmuştur. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşları ile İstiklal Harbine katılmıştır. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 21)

⁹⁵⁶ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3.

⁹⁵⁷ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-21.

⁹⁵⁸ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-94.

⁹⁵⁹ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-1.

⁹⁶⁰ Nureddin Efendi, Taif Hastanesinin Başeczacısıdır. Selanik’te bulunduğu sırada Harbiye Nezaretinin müsaadesiyle 3 ay süre ile izinli olarak Selanik HA ekibine katılmıştır. (B.k.z., **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-3.) ; Nurettin Ener: (?) (1880-İstanbul) 1899 senesinde Askeri Tıbbiyeden mezun olmuştur. Selanik Askeri Merkez Hastanesi’nde bakteriolog olarak çalışırken istifa etmiştir. 1904-1905 yıllarında Hicaz Sağlık Heyeti ile Cide’ye gitmiştir. 1910 yılında Hudeyde’de zuhur eden kolera ile mücadele için gönderilen heyette yer almıştır. OHAC Gümüş Madalyası sahibidir. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 82)

doğrultuda emir verilmesi istenmiştir. Bu talep 7 Nisan 1912’de Sağlık İşleri Reis Vekili Hasan Bey tarafından uygun görülmüştür.⁹⁶¹

Maddi sorunlarla karşılaştığı anlaşılan Selanik Sağlık Heyeti’nin rahat şekilde görev yapabilmesi için Heyetin harcamaları değerlendirilmiş ve Heyete ödenek çıkarılmıştır. Yapılan mali tahkikat, Bingazi Komutanı Aziz Ali Bey tarafından 10 Temmuz 1912’de Derne’de bulunan Enver Bey’e bildirilmiştir. Enver Bey, aylık 250 lira masrafı olan Selanik Sağlık Heyetine her ay için 250 lira tahsisat çıkarılmasına karar vermiştir.⁹⁶² Bu karar 14 Temmuz 1912’de Bingazi Komutanlığına telgrafla iletilmiştir. Selanik Sağlık Heyeti için yapılacak ödemeler Bingazi Komutanlığına verilen tahsisatından ayrı olarak her ay gönderilecektir.⁹⁶³

Dr. İbrahim Tali Bey, 29 Temmuz 1912’de Enver Bey’e Bingazi’de bulunan sağlık teşkilleri hakkında bir yazı göndermiştir. Mevcut sağlık birimleri Bingazi ve Tobruk’ta faaliyet gösteren iki asker hastanesi, Derne’de faaliyet gösteren MHAC Seyyar Hastanesi ve ordugâhta tesis edilen poliklinikdir. Faal durumdaki bu kuruluşlara ait istatistik raporları ile Bingazi genelindeki sağlık durumunu gösteren rapor bu yazıya eklenmiş ve Harbiye Nezareti Sağlık Dairesine gönderilmek üzere BKGK’ya arz edilmiştir.⁹⁶⁴ Bingazi bölgesindeki askeri birliklerde personel mevcudunun yetersiz olduğu tartışmasızdır. Bununla beraber 1912 senesinin ilk yarısında kolordu düzeyinde teşkilatlanmaya yetecek personelin mevcut olduğu görülmektedir. Yapılan planlamalar kapsamında sağlık hizmetlerinin ele alınarak düzenlenmesi ve yaşanan tüm sıkıntılara rağmen yeterli seviyelere çıkarılabilmesi önemli bir gelişmedir.

2.2.6. Şehat Nekahethanesi’nin Kuruluşu ve Çalışmaları

Şehat, Derne’den 25 km içerde yer alan antik bir başkenttir.⁹⁶⁵ Derne ile Tobruk arasında ve Derne’nin 5-6 mil açığında Şehat Deresinin kenarında yer alan bir beldedir. Belde eski Sirenayka Hükümdarlığı’nın başkentidir ve birçok tarihi yapıyı barındırmaktadır.⁹⁶⁶ Şehat’ta Amerikalı arkeologlar tarafından kazı çalışmaları

⁹⁶¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-3.

⁹⁶² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-60.

⁹⁶³ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-67.

⁹⁶⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-72.

⁹⁶⁵ Dirim, **a.g.m.**, s.156.

⁹⁶⁶ Özata, **a.g.e.**, s.78.

yapılmıştır. Çalışmalarını tamamlayan arkeologlar, kazı sırasında kullandıkları 100 İngiliz Sterlini değerindeki; hayvanlarını, kazı malzemelerini, fenerlerini ve kırtasiye malzemelerini OHAC'ye hediye etmişlerdir.⁹⁶⁷

Şehat'ta sağlık durumu sebebiyle istirahat ve hava değişimine ihtiyacı olan görevliler için 10 yataklı bir hastane kurulmuştur. Derne Komutanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren hastanenin kurulmasındaki amaçlardan biri de ayaktan müracaat edecek hastalara poliklinik hizmeti verilmesidir. Hastane kadrosu, kuruluş aşamasında 1 doktor, 2 hademe ile 1 aşçı olarak belirlenmiştir.⁹⁶⁸ Nekahethanede aşçılık görevini Giritli Ali Ağa ile eşi yapmıştır.⁹⁶⁹

Hastaneye sağlık kurulları tarafından uygun görülen hastalar kabul edilmişlerdir. Hastaneye yatanların giriş ve çıkış tarihleri kaydedilmiş ve hastalar için yeterli yatak ve çamaşır bulundurulmuştur. Asker Hastaneleri Nizamnamesine uygun olarak her gün için günlük tabelası, her ay için genel sarfiyat cetveli düzenlenmesi ve idari makamlara gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Buna ilaveten aylık olarak hastanede tedavi gören hastalara ilişkin listeler düzenlenmesi, ayakta tedavi görenlerin de bu listelere ilave edilmesi planlanmıştır. Hastanede tedavi gören her hasta için yiyecek derecesini ve ilaçlarını açıklayan bir de tabela bulundurulmuştur.⁹⁷⁰

Dr. İbrahim Tali Bey, 23 Nisan 1912'de BKGK'ya Şehat'ta kurulacak hastanenin doktorluğuna Dr Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'in (Giritli)⁹⁷¹ seçildiğini arz etmiştir. Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey bu görevine ilave olarak haftada bir defa Susa Müfrezesini teftiş edecek, yolculuğu esnasında Mağara Zaviyesinden Zaviyetü'l- Beyza'ya kadar bütün zaviyelerdeki ve rast geldiği çocuklara çiçek aşısı uygulayacaktır.⁹⁷² Şehat Hastanesi'nde tedavi olacak hastaların erzak istihkakları da

⁹⁶⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39, Ds. 177, Fhr. 7

⁹⁶⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 7-3.

⁹⁶⁹ Dirim, **a.g.m.**, Aynı yer.

⁹⁷⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 7-3.

⁹⁷¹ Dr. Hüseyin Hüsnü Bey: (1880-1928) Girit'te doğmuştur. 1908 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun olduktan sonra İzmir'de görev yaptığı sırada Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine 29 Ekim 1911'de İstanbul'a giderek savaşa gönüllü olarak katılma isteğini bildirmiştir. 31 Ekim 1911'de yola çıkarak Tobruk Karargahına ulaşmıştır. 20 Mayıs 1912'de resmi açılışı yapılan Şehat nekahat hastanesinde görev yapmış, 1912 yılı Temmuz ayı sonunda sağlık sorunları sebebiyle Bingazi'den ayrılmıştır. (B.k.z., Mevrure Değer, **Doktor Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.13-18)

⁹⁷² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 7-1.

düzenlenerek 2 Mayıs 1912’de kayıt altına alınmıştır. Ta’yın miktarı olarak tarif edilen yiyecek miktarları aşağıdaki tabloda görülmektedir.⁹⁷³

Tablo 12. Şehat Nekahethanesinde Tedavi Görecek Hastalara Verilecek Ta'yın Miktarları.

Tam Ta'yın		
Sabah Vakti	Süt, 2 adet yumurta, peksimet.	
Öğlen Vakti	Etli Sebze, Pilav, Kahve.	
İkinci Vakti	Çay.	
Akşam Vakti	Çorba, Et, (Bulunduğu vakit peynir, helva gibi çerez), Kahve.	
Haftada iki defa sütlaç yahut üzüm hoşafı verilecektir. Hasta olanlar doktorun tayin edeceği dereceye tabi olacaklardır.		
Erzak Miktarı: Tam Ta'yın		
Gram	Kilo	
250		Sabah sütü (Şeker 30 gram).
200		Pirinç pilavlık (86 gram Çorbalık).
250		Et.
60		Sade yağ.
20		Soğan.
36		Tuz.
600		Un (Peksimet bulunduğu halde sabahları ekmek verilir. 40 gram ham edilir).
120		Kuru sebze (Nohut, Mercimek, Bakla, Fasulye).
250		Yaş sebze.
30		Çay şekeri.
5		Çay.
90		Kuru üzüm (Şekeri 40 Gram) Hoşaflık.
300		Muhallebi sütü (Şekeri 40 gram).
Yiyecek Miktarının Derecesi		
Birinci Derece	500-1500 gram süt, şeker 30-50 gram.	

⁹⁷³ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 7-2.

İkinci Derece	Tam derecenin yarısıdır. Doktor lüzum görürse sabah sütünden başka 500 gram daha verir. Pilav yerine muhallebi, sütlaç verebilir.
---------------	---

Şehat Nekahethanesinin resmi açılışı: 16 Mayıs 1912’de saat 09:00’da gerçekleştirilmiştir. Açılış sırasında dualar edilerek kurban kesilmiş ve hastanenin anahtarı Zaviye Şeyhi Seyit Muhammed’e teslim edilmiştir. Açılış töreni saat 15:00’a kadar devam etmiş, yapılan duaların ardından törene katılanlar dağılmışlardır.⁹⁷⁴

Hastanenin açılmasından sonra kuruluş talimatında belirtildiği gibi hasta kabulüne başlanmıştır. Bingazi Komutanı Aziz Ali Bey, Derne Genel Komutanlığına 8 Haziran 1912’de bir telgraf çekerek; Yüzbaşı İrfan Efendi’nin yakalandığı hastalık sebebiyle 1 ay süre ile tedavi görmesi için Şehat Nekahethanesinde yer olup olmadığını sormuştur. 9 Haziran 1912’de Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğine havale edilen konu aynı gün Bingazi Kuvvetleri Baştabibi İbrahim Tali Bey tarafından cevaplanmış ve hastanede yer olduğu bildirilmiştir.⁹⁷⁵

Derne Komutanı Mustafa Kemal Bey, 19 Nisan 1912’de Mansur Kolu Komutanı Kolağası Ahmet Bey’in sağlık durumuyla ilgili olarak BKGK’ya bilgi vermiştir. Sağlık kurulu hasta olan Ahmet Bey’e bir ay hava değişimi vermiş ve 10 gün süre ile Şehat’a gitmesini uygun bulmuştur.⁹⁷⁶

Bingazi’deki görevi sırasında rahatsızlanan Mustafa Kemal Bey, 2 Haziran 1912⁹⁷⁷ tarihinde Şehat’a gelmiştir. Bazı işleri için birkaç gün ayrıldıktan sonra 10-11 Haziran gecesi tekrardan hastaneye gelmiş ve 25 Haziran 1912 sabahına kadar tedavi görmüştür.⁹⁷⁸

Mustafa Kemal Bey, Şehat’tan önce de MHAC Sağlık Heyeti tarafından kurulan hastanede tedavi görmüştü. Tedavi sürecinde Dr. İbrahim Tali Bey’in önemli

⁹⁷⁴ Mebrure Değer, **Doktor Hüseyin Hüsnü Bey’in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.55.

⁹⁷⁵ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 4-10.

⁹⁷⁶ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 4-11.

⁹⁷⁷ Mustafa Kemal Bey, Şehat Nekahathanesine 3 Haziran tarihinde gelmiş, beraberinde bulunan; Fehmi Efendi, Süreyya Bey, Teğmen Nuri Efendi ve 12 askerle birlikte Suse’ye gitmek üzere ayrılmış, daha sonra 10 Haziran 1912’de yeniden gelerek 25 Haziran sabahına kadar burada kalarak tedavi görmüştür. (B.k.z., Mebrure Değer, **Doktor Hüseyin Hüsnü Bey’in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.17)

⁹⁷⁸ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, “Trablusgarp ve Mustafa Kemal”, Belge Numarası: 40., s.169-171. ; Mebrure Değer, **Doktor Hüseyin Hüsnü Bey’in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.17.

katkısı vardır. Bingazi'ye varışının ikinci gününde Mustafa Kemal'i ziyaret eden İbrahim Tali Bey, Mustafa Kemal'in hasta olduğunu görmüştür. Yapılan ilk muayene sonrasında Mustafa Kemal'in bir gözünde kan olduğu, sık sık nefes aldığı ve ateşinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Görevini bırakıp hastaneye gitmeye razı olmayan Mustafa Kemal Bey'i, arkadaşlarının ısrarı ve Enver Bey'in müdahalesiyle ikna eden Dr. İbrahim Tali Bey, onun MHAC personeli tarafından kurulan hastaneye yatmasını sağlamıştır. Göz Hekimi Münir Bey⁹⁷⁹ tarafından takip edilen Mustafa Kemal, 15-20 ün içinde iyileşerek görevine dönmüş⁹⁸⁰ ve Derne Komutanlığını yeniden ele almıştır.⁹⁸¹

Mustafa Kemal gördüğü bu tedaviye rağmen tam anlamıyla iyileşememiş ve rahatsızlığı nüks etmiştir. Kuşçubaşı Eşref Bey de hatıralarında Mustafa Kemal'in gözündeki rahatsızlığa değinmiştir. Hatırate göre, Kasr-ı Harun Savaşı sırasında eski bir harabede mevzilenen Mustafa Kemal, harabenin kireçle örülü duvarlarından çıkan yoğun toza maruz kalmış ve bu sırada duvardan kopan kireç parçalarından biri de gözünü zedeleyerek hastalanmasına neden olmuştur. Prens Ömer Tosun Paşa'nın gönderdiği ilaç sandığından çıkan borik asit ile tedavisi yapılmışsa da iyileşme sağlanamamıştır. Mustafa Kemal Bey'i çadırında misafir ettiğini belirten Kuşçubaşı Eşref Bey bu zor zamanları, “ *Ağrı başladığı zaman ne oturabiliyor, ne yatabiliyordu.*” sözleriyle anlatmıştır. Mustafa Kemal'in bu durumu, Suriyeli göz doktoru Münir Bey'in getirilmesi ile açıklığa kavuşturulmuştur. Dr. Münir Bey ile Dr. Hakkı Bey⁹⁸² gerekli muayeneyi yaptıktan sonra iyileşme için yurtdışına göndermenin şart olduğunu bildirmişlerdir. Eşref Bey'in tanıdığı Avusturyalı

⁹⁷⁹ Dr. Ahmet Münir İbrahim, (Sicili:1322-1) Yemen Sana Hastanesinden Trablusgarp'a gelmiştir. Mustafa Kemal'in rahatsızlığı sırasında göz muayenesini yapmıştır. Cumhuriyet Döneminde Mustafa Kemal, kendisine Sağlık Bakanlığı teşkilatında görev verilmesini emretmiştir. Suriye'li olan Münir Bey, İstanbul Haseki Hastanesi'nde göz uzmanı olarak çalışırken 1933 yılında vefat etmiştir. (B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.75-76)

⁹⁸⁰ Orhan Koloğlu, Mustafa Kemal'in gözündeki rahatsızlığın çok ciddi olduğunu bu sebeple tedavi için Viyana'ya gönderildiğini belirtilmiştir. (B.k.z., Orhan Koloğlu, Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine, 1. Bas. Truva Yay., İstanbul, 2008, s.199.)

⁹⁸¹ İbrahim Tali Öngören, “*Bingazi'den Anadolu'ya ve Ölümüne Kadar...*”, Yakınlarından Hatıralar, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.109-111.

⁹⁸² İsmail Hakkı Evin: 1878 yılında İstanbul'da doğdu. 1901 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun oldu. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katılmış Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale'de 19. Tümede görev yapmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Amasya, Çorum ve Ankara'da görev yapmıştır. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Bas., İstanbul,, 1948, s.95.; Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.77)

Profesör Dr. W Fox'u⁹⁸³ tavsiye etmesi üzerine durum Enver Bey'e arz edilmiştir. Enver Bey bütün imkânların seferber edilmesini bildirmiş, bizzat gelerek Mustafa Kemal Bey'i ziyaret etmiş, para ve pasaport temini konusunda Eşref Bey'i görevlendirmiştir. Bu gelişmelerden huzursuz olan Mustafa Kemal Bey, görevini bırakıp gitmek istememiştir. Eşref Bey'e: “ *Bu hayati devirde sizleri yalnız bırakıp nasıl giderim? Zaten kaç kişiyiz? Gün geçtikçe vaziyetimiz düzeliyor, kuvvetleniyoruz. Benim yerime gelecek arkadaş, bu neticeye varabilmek için zaman kaybedecektir.*” diyerek huzursuzluğunu bildirmiş, doktorların hazırlayacakları raporu, Profesör Dr. W Fox'a göndermelerini ve verilecek tavsiyeye göre tedavisinin planlanmasını istemiştir. Ancak tıbbi zorunluluk sebebiyle gitmesi gerekli görülen Mustafa Kemal Bey, yaveri Fehmi Bey ile birlikte Mısır üzerinden Avusturya'ya gönderilmiş ve Dr. Fox'un tedavisiyle sağlığına kavuşmuştur.⁹⁸⁴

Şehat Nekahethanesi'nin faaliyet gösterdiği sürede Bingazi'den Derne'ye yolculuk eden görevliler de nekahathanede konakmışlardır. Dr. Abdülgafur Bey, Eczacı Arzuman Bey, Dr. Cevdet Bey ile Senusi Şeyhi ile görüşmek üzere görevlendirilmiş olan Enver Bey'in babası Ahmet Bey nekahathane'ye misafir olan isimlerden bazılarıdır.⁹⁸⁵

Nekahethane Doktoru Hüseyin Hüsnü Bey, 27 Mayıs 1912'de Şehat'ten yola çıkarak Suse'ye gitmiş, ertesi gün yeniden Şehat'e dönmüştür. Bu yolculuk sonrasında hastalanmış ve durumunu Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğine bildirmiştir.⁹⁸⁶ Dr. İbrahim Tali Bey, 4 Haziran 1912'de BKGK'ya bir yazı göndererek Şehat'ta görev yapan Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in hastalandığını bildirmiştir. Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'i muayene etmek üzere Derne'de bulunan Tabip Kolağası Hasan Kadri Bey⁹⁸⁷ görevlendirilmiştir.⁹⁸⁸ 8 Haziran 1912'de Dr. Hüseyin

⁹⁸³ Prof. Dr. Ernst Fuchs (B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.87)

⁹⁸⁴ Değer, **a.g.e.**, s.70-71. ; Özata, **a.g.m.**, s.76.

⁹⁸⁵ Dirim, **a.g.m.**, Aynı yer.

⁹⁸⁶ Değer, **a.g.e.**, s.58-61.

⁹⁸⁷ Dr. Hasan Kadri Bey: Bingazi Askeri Hastanesi operatörlüğüne seçilmiş, MHAC doktorlarına yardım için Derne'ye gittiğinde burada alıkonulmuştur. (B.k.z., **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 2-44.)

⁹⁸⁸ Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'in muayenesi ve takibi Operatör Dr. Muhittin Bey tarafından yapılmıştır. (B.k.z., Mebrure Değer, **Doktor Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.60-61.)

Hüsnü Bey'i muayene etmek için Operatör Dr. Muhittin Bey⁹⁸⁹ Şehat'a gelmiştir. Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in muayenesinde Pnömoni Droit Basique (Sağ Akciğer Alt Lobu Pnömonisi) olduğu belirlenmiştir. Dr. Muhittin Bey, 7-13 Haziran 1912 tarihleri arasında Nekahethanede kalarak Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'e nezaret etmiş ve 14 Haziran günü Bingazi'ye dönmüştür.⁹⁹⁰

20 Haziran 1912'de Dr. Kolağası Halit Bey, Şehat'e gelmiştir. Şark Kolu Doktorluğuna tayin olduğunu öğrenen Dr. Hüseyin Hüsnü Bey, 27 Haziran 1912'de hastanenin eşyalarını teslim ederek hesap özetlerini hazırlamıştır. 30 Haziran tarihinde hazırlanan evrak Derne'ye ve Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğine gönderilmiştir. 4 Temmuz 1912'de Orduya katılması için emir verilen Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'e, 6 Temmuz 1912'de yeni bir emir gönderilerek isterse gidebileceği bildirilmiştir. Aynı gün Dr. Halit Bey, sağlık hizmetlerini sürdürmek için Zaviye-i Beyza'ya gitmiştir. Dr. Hüseyin Hüsnü Bey, 10 Temmuz 1912'de daha önce gönderilen istatistiklere ek olarak hazırladığı aylık cetveli Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğine göndermiştir. 21 Temmuz 1912'de Bingazi Kuvvetleri Baştabibinden mektup alan Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'e ne zaman isterse gidebileceği yeniden bildirilmiştir. Bu gelişme sonrasında Derne Merkez Karargâhı eski doktoru ve Şehat Nekahethanesinin kurucusu olan Dr. Hüseyin Hüsnü Bey, 23 Temmuz 1912'de aylık hazırlıklarına başlamıştır.⁹⁹¹

29 Temmuz 1912'de, şüpheli bir bronşite (Zatü'l Kasabat Meşkukiye)⁹⁹² yakalandığı belirtilen Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'e 4 ay süreli havadeğişimi raporu verilmiştir.⁹⁹³ Aynı gün bu gelişme BKGK'ya bildirilmiş ve Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'in rahatsızlığı sebebiyle çalışmasının uygun olmayacağına

⁹⁸⁹ Dedeagaç'tan kalkan Hidiv Posta Vapuru ile İskenderiye'ye ulaşan Dr. Muhittin Bey, buradan Sellum'a geçmiş ve buradaki beş deve yükü malzeme ile Tobruk'a gitmiştir. Tobruk'ta Sivaslı Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'in kurup, idare ettiği hastanede misafir olarak kaldıktan sonra Derne karargâhı yakınlarında MHAC tarafından kurulmuş olan hastanede görev yapmıştır. (B.k.z., Mebrure Değer, **Doktor Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.12.)

⁹⁹⁰ Değer, **a.g.e.**, s.58-61.

⁹⁹¹ Değer, **a.g.e.**, s.63-73..

⁹⁹² Hüseyin Hüsnü Bey tuttuğu günlükte rahatsızlığının Pneumoni Droit Basique yani sağ akciğer alt lobu pnömonisi olduğunu yazmıştır.(B.k.z., Mebrure Değer, **Doktor Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998, s.17.)

⁹⁹³ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 18-2.

ilişkin verilen rapor takdim edilmiştir.⁹⁹⁴ 31 Temmuz 1912'de durum Harbiye Nezaretine de bildirilmiş ve Dr. Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'in verilen rapor doğrultusunda İzmir'e gitmek üzere terhis edildiği arz edilmiştir.⁹⁹⁵

Bu gelişmeden sonra Şehat Nekahethanesi Baştabipliğine Dr. Kolağası Hasan Kadri Bey⁹⁹⁶ atanmıştır. Dirim Dergisinde yayınlanan makalesinde antik dönem Roma şehirlerinden Şehat'a görevlendirildiğini belirten Dr. Hasan Kadri Bey, Amerikalı arkeoloji heyetinin barakalarına geldiğini anlatmıştır. Bu barakaların kuzeye bakan kısmı hasta kabulüne ayrılırken ofis vazifesi gören iki küçük oda koridorla bir salona bağlanmaktadır. Bu salonda yemek masası, hasır koltuk, sandalye ve tavan lambası gibi malzemeler bulunmaktadır. Doğuya bakan kısımda ise üç adet yatak odası vardır.⁹⁹⁷

Savaşın son bulmasıyla Nekahethaneyi kapatıp Derne'ye gelmesi yönünde emir alan Dr. Hasan Kadri Bey, Trablusgarp'ın değişik yerlerinden gelen görevlilerle birlikte İskenderiye üzerinden Beyrut'a, oradan Mersin'e ulaşarak buradan da İstanbul'a dönmüştür.⁹⁹⁸

⁹⁹⁴ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 18-1.

⁹⁹⁵ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 18.

⁹⁹⁶ Hasan Kadri Dirim: Yemendeki hizmetini tamamladıktan sonra Harbiye Nezareti 3. Şubeye tayin olmuştur. Enver Bey'den gelen personel isteğine ilişkin telgrafı Sıhhiye Reisi Sarıyerli Dr. Nail Bey'e arz etmiştir. Gönüllü olarak savaşa katılma kararı alarak, Paris'te Harp Cerrahisi eğitimini tamamlayarak yurda dönen ve gönüllü olarak savaşa katılan Dr. Muhiddin Bey'le birlikte Trablusgarp Savaşı'na Katılmıştır.(B.k.z., Hasan Kadri Dirim, "Trablus Harbinde Derne Cephesi Sıhhi Hizmetleri", **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı:5-6, Yıl: 1956, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956. s. 154.)

⁹⁹⁷ Dirim, **a.g.m.**, s.155-156.

⁹⁹⁸ Dirim, **a.g.m.**, Aynı yer.

3.BÖLÜM

TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA GÖRÜLEN SAĞLIK SORUNLARI

Trablusgarp Savaşı sırasında muharebelerden, çevresel koşullardan ve iklimden kaynaklı çeşitli sağlık sorunları yaşanmış, salgın hastalıklar görülmüştür. Bu doğrultuda askerlerin sıhhatlerinin korunması, hastalanmış veya yaralanmış olanların iyileştirilmesi ve savaşa hazır tutulması için önlemler alınmıştır. Kabilelere mensup askerlerin maruz kaldıkları yaralanmalarda yakınları tarafından hastaneler yerine yaşadıkları yerlere götürülmeleri ateşli silah yaralanmalarındaki kayıpları artırmıştır.

OHAC Genel Başkan Vekili Dr. Besim Ömer Paşa,⁹⁹⁹ bölgede faaliyet gösteren sağlık heyetlerine 31 Ocak 1912'de bir yazı göndererek çalıştıkları hastaneler hakkında bilgi vermelerini istemiştir. Bu kapsamda hastanelerde görev yapan personelin kimler olduğu, İstanbul'dan hareket tarihlerinin ne zaman olduğu, yolculuk güzergâhlarının nereler olduğu, görev bölgelerine ulaşım tarihlerinin ne zaman olduğu, hastane faaliyetlerinin nasıl sürdürüldüğü, halk nazarında sağlık heyetlerinin nasıl değerlendirildiği, hastanelerde ne kadar hasta ve yaralı bakıldığı sorularına cevap istenmiştir. Hazırlanacak raporlarla birlikte hastalara ilişkin tutulan istatistikler de talep edilmiştir.¹⁰⁰⁰ Savaş sırasında görev yapan heyetler tarafından hazırlanan raporlar, ilgililerce OHAC Genel Merkezine gönderilmiştir. Hazırlanan raporlar ve istatistiklerden ulaşılanlar nispetinde savaş sırasında görülen vakaların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu raporların ve diğer yazışmaların incelenmesi sonucunda, savaşa katılan askerler arasında ateşli silah yaralanmalarının yaygın olduğu görülmüştür. Ayrıca askerlerin büyük bölümü tifo, tifüs, kolera, sıtma, dizanteri, grip gibi çeşitli bulaşıcı hastalıklara yakalanmışlardır. Trablusgarp bölgesinde salgın hastalıklar yaşanmış tifo

⁹⁹⁹ Besim Ömer Akalın: 1862 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1885 yılında Askeri Tıbbiyeden mezun olmuştur. Haydarpaşa Uygulama Hastanesindeki stajını tamamladıktan sonra 3 yıl süre ile Fransa'da eğitim görmüştür. 1912 senesinde yeniden teşkil edilen Genel Sağlık Müdürlüğüne getirilmiştir. 1914 senesinde tıp fakültesi reisiğine getirilmiştir. 1919 senesinde ilk darülfünun dekanı olmuştur. 1933 yılına kadar tıp fakültesi hocalığı yapmıştır. 5. ve 6. Dönem milletvekillerindendir. Uzun yıllar Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal ve Osmanlı Veremle Mücadele Cemiyetinde yöneticilik yapmış, 1940 yılında vefat etmiştir. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 258-259)

¹⁰⁰⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No.18.4.

ile mücadele kapsamında askerlere iki kez aşı uygulaması yapılmıştır. Bingazi bölgesinde salgın görülmemiştir. Hastalıklarla mücadele için seyyar doktor uygulamasına gidilerek hastalıklarla mücadele planlanmış ve bölgede yaşayan çocuklara çiçek aşısı uygulanmıştır. Bu bölümde ele alınacak sağlık sorunları Trablusgarp ve Bingazi'nin bölgesel özellikleri doğrultusunda ayrı ayrı ele alınmıştır.

3.1. Trablusgarp Bölgesi'ndeki Sağlık Sorunları

OHAC Sağlık Heyetlerinde görev yapan doktorların beyanlarına göre, tedavi edilen yaralıların üçte ikisi (2/3) ateşli silahlarla özellikle de top ve buna bağlı şarapnel ile yaralanan askerlerden oluşmuştur.¹⁰⁰¹ Mücahitlerden çoğu mazur kaldıkları yaralanmalarda mumun içine karıştırdıkları bir nevi yağ ile merhem hazırlayarak yaralarına tatbik etmişlerdir. Bu durum enfeksiyon ihtimalini artıran riskleri beraberinde getirmiştir.¹⁰⁰² Halkın iklim şartlarına alışık olmaları gönüllü olarak savaşa katılan askerlerin sağlık durumlarını ve sürdürülen sağlık hizmetlerini desteklemiştir.¹⁰⁰³ Savaşın başlarında yetersizlikler sebebiyle açıkta yatan Osmanlı askerleri şartların düzelmesiyle çadırlarda kalmaya başlamışlardır. Bu gelişme askerleri psikolojik ve fiziksel yönden olumlu etkilemiştir.¹⁰⁰⁴ Yaşanan sorunlar bölgesel özelliklere göre değişiklik göstermiştir. Aziziye ve Garyan'da salgın haline gelen enfeksiyonlar yaşanırken ileri hatlarda salgın niteliğinde bir hastalık görülmemiştir.

3.1.1. Trablusgarp Bölgesinde Yaşanan Bulaşıcı Hastalıklar

Kasım ayının ikinci yarısında başlayan rüzgârlı ve fırtınalı havalardan sonra aralıksız yağın yağmurlar sellere sebep olmuştur. Türkler ve Arapların sakin olduğu vahalar sel suları ile dolmuştur. Ayrıca kıyı bölgelere doğru akan sel suları, İtalyanlar tarafından açılan hendeklere ve istihkâmlara dolarak hayatı olumsuz etkilemiştir. Meydana gelen gayrisihhî durum sonucunda sağlıklı su sıkıntısı yaşanmış dizanteri, tifo ve ishal gibi hastalıkları baş göstermiştir.¹⁰⁰⁵ Yaşanan felaket halk arasında

¹⁰⁰¹ Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s.60.

¹⁰⁰² **Tanin**, 23 Ocak 1912, s.2.

¹⁰⁰³ Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, s.29-33.

¹⁰⁰⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 26 Kasım 1911, s.3.

¹⁰⁰⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Kasım 1911, s.3.

bilinen rivayetleri hatıra getirmiştir.¹⁰⁰⁶ Yaşanan olumsuzluklar sel sularının çekilmesiyle daha da belirginleşmiş, hayatını kaybeden canlılara ait cesetlerin ortaya çıkmasıyla yaşanan vahametın boyutları daha net görülmüştür.¹⁰⁰⁷ Trablusgarp şehrinin girişı ve çıkışındaki yolları basan sel suları buraları bataklık haline getirirken çamurlar içinde boğulan canlılara ait cesetler ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰⁸ Kıyafetlerin, barınakların, hijyenik uygulamaların yetersizliğı yanında cerahatli sargı bezlerini, kontrolsüz şekilde ortalığa atılması ve çöplerin imhasındaki ihmaller salgın riskini artırmıştır.¹⁰⁰⁹

Aziziye’de görülen en önemli hastalıklar tifo,¹⁰¹⁰ grip ve sıtmadır. Garyan ve Yifrin’de (Nifrin) tifo salgın halinde görüldüğü halde Aziziye’de ve ordunun bulunduğu ön hatlarda salgın görülmemiştir.¹⁰¹¹ Dr Mehmet Lütfi Bey¹⁰¹², Trablusgarp Savaşı’nın devam ettiğı sırada tifonun bir salgın halinde yayıldığı zannedilerek Dr. Reşat Rıza Bey¹⁰¹³ ve Dr. Mustafa Hilmi Bey¹⁰¹⁴ ile birlikte Trablusgarp’a gönderilmiş ve orduya iki defa tifo aşısı tatbik etmiştir. Bu sırada yapılan tetkikat sonucunda hastalığın tifüs olduğı anlaşılmıştır.¹⁰¹⁵ Garyan’da salgın

¹⁰⁰⁶ Rivayete göre Trablusgarp’ı ele geçirmek için gelecek olan Hristiyan orduları başlayacak bir fırtınayla birlikte 40. günde mahvolacaklardır. Bu rivayeti doğrularcasına fırtınalarla başlayan yağmur neticesi sel suları Seyd-i Mısri civarında bulunan İtalyan mevzilerini işgal etmiştir. Bumilyane(?) civarında bulunan savunma hatları zarar görmüştür. Buradan bir kol halinde ayrılan bir başka sel akıntısı da batı yönünde ilerleyerek şehre doğru akmıştır. Bumilyane(?) menbaı su ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmış, şehirde yiyecek sıkıntısı baş göstermiş, erzak fiyatları da aşırı derecede yükselmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 20 Kasım 1911, s.2.)

¹⁰⁰⁷ **Tanin**, 22 Kasım 1911, s.1.

¹⁰⁰⁸ **Tanin**, 30 Kasım1911, s.2.

¹⁰⁰⁹ Abbott, **a.g.e.**, s.238.

¹⁰¹⁰ Yaşandığı belirtilen tifo salgının aslında tifüs salgını olduğı ancak arşiv belgelerine bağlı kalınarak çalışmanın yapıldığı daha önce ifade edilmişti.

¹⁰¹¹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 31, Belge No.13. ; **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

¹⁰¹² Mehmet Lütfi Aksu: Mehmet Lutfi Aksu, 1886 yılında İstanbul’da doğmuştur. 1909 senesinde Askeri Tıbbiyeden mezun olmuştur. Bir sene Gülhane’de staj yaptıktan sonra, Patoloji, Bakterioloji ve Biyokimya asistanı tayin edilmiştir. İkinci sene laboratuvarın başasistanı olmuştur. Trablusgarp Savaşı sırasında Dr. Reşat Rıza ve Bakteriolog Mustafa Hilmi ile birlikte tifo aşısı tatbik etmek üzere Trablusgarp’a gönderilmiştir. Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşına katılan Aksu, 1916 yılında İstanbul’a dönmüş ve yeniden teşkil olunan Gülhane Askeri Tatbikat Okulunda Patoloji hocası olmuş ve 26 sene bu hastanede görev yapmıştır. Gülhane’nin Ankara’ya naklinden sonra Ankara Sıtma Mücadelesi Laboratuvar Şefliğı görevinde bulunmuştur. (B.k.z., Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyoğrafisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 12.)

¹⁰¹³ Reşat Rıza Belger

¹⁰¹⁴ Mustafa Hilmi Sagun. Mustafa Hilmi Bey’in askeri sicil numarasının (1880-1967) olduğı belirtilmiştir. (B.k.z., Metin Özata, **Atatürk ve Hekimler**, 1.Bas., Demkar Yay., İstanbul, 2015, s.86.)

¹⁰¹⁵ Fethi Erden, **Türk Hekimleri Biyoğrafisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948. s. 12. ; Özata, **a.g.e.**, s. 86.

halinde görülen hastalık, bu bölgeyle sınırlı kalmış ve savaş hattında bulunan ordugâhlara etki etmemiştir. Garyan'da bulunan Alman, İngiliz ve Osmanlı sağlık heyetleri hastalıkla etkin şekilde mücadele etmişlerse de hastalığa yakalanan Alman Kızıllaç Cemiyeti Sağlık Heyetinden 2 doktor ile Osmanlı Sağlık Heyetinden iki hastabakıcı vefat etmiştir.¹⁰¹⁶ Aziziye'de tifüse yakalanmış hastalar arasında Fethi Bey de bulunmaktaydı. Fethi Bey'in tedavisi sırasında hastalığa maruz kalan Dr. Saip Bey¹⁰¹⁷ hastalanmıştır. Hastaların tedavisi için Garyan'dan Dr. Eşref Bey¹⁰¹⁸ getirilmiştir. Eşref Bey'in de hastalanması üzerine Dr. İzzet Bey ve Dr. Orhan Bey, görevlendirilmiştir. Çok bulaşıcı bir hastalık olan tifüse yakalanan Dr. Eşref Bey, Fethi Bey ile Dr. Saip Bey'in iyileşme dönemine girdiği günlerde -Trablusarp'a gelişinin altıncı ayında¹⁰¹⁹- yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak şehit olmuştur.¹⁰²⁰ Sonradan hastalanan Dr. İzzet Bey iyileşmişse de Dr. Orhan Bey sağlığına kavuşamamıştır. Hastalığı ilerleyerek sinir krizlerine sebep olduğundan tedavi için Fransa'ya gönderilmiştir. Bu zor günlerde OHAC Sağlık Heyeti, 200 yaralının, 500 tifüs hastasının ve 1000'den fazla ayaktan hastanın bakımını gerçekleştirmiştir.¹⁰²¹ Trablusgarp vilayetine bağlı sancaklardan biri olan Cebel-i Garp'ta kurulmuş olan hastanede görev yapan Doktor Nikolaki Efendi görev yapamayacak derecede hastalanan doktorlar arasında yer almıştır¹⁰²²

Grip vakaları ordugâhlarda sıklıkla görülmüştür. Sonbaharla birlikte nadiren görülmeye başlayan grip vakaları iklimin sertleşmesiyle etkinliğini artırmıştır. Bilinen hastalık formundan daha farklı bir şekilde ortaya çıkan hastalık, ilerleyen aşamalarda zatürreeye dönüşerek ağır bir hal almaktaydı. Yerli halktan ziyade muvazzaf askerler arasında daha yaygın halde görülen hastalığa bağlı olarak

¹⁰¹⁶ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No. 24.19-20.

¹⁰¹⁷ Dr. İsmail Saip Bey, Mart ayının 14. Gününe kadar hizmet etmiştir. Rahatsızlığı sebebiyle Aziziye'de bulunan askeri doktorlardan rapor alarak İstanbul'a dönmüştür. (B.k.z., **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 77.2-3.)

¹⁰¹⁸ Paris'te buldukları sırada savaşın çıkması üzerine Paris Askeri Ataşesi Binbaşı Fethi Bey'in refakatinde Genelkurmay Başkanlığının 18 Teşrinevvel 327 (31 Ekim 1911) tarihli muhtırası üzerine Trablusgarp'a giden beş doktordan birisi de Doktor Eşref Naci Beydir. (B.k.z., **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls.17, Ds. 75, Fhr.1-2a.)

¹⁰¹⁹ **Padişahın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı**, Haz: A. Z. İzgöer, R. Tuğ, Türk Kızılayı Yay., Ankara, 2013, s.76.

¹⁰²⁰ Türk Kızılayı Arşiv belgelerinde Dr. Eşref Bey'in tifo sebebiyle hayatını kaybettiği yazılmıştır. (B.k.z.,**Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 80. ; **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi**, s.97.)

¹⁰²¹ Giray, **a.g.m.**, s 488.

¹⁰²² **ATASE Arşivi**, OİH Kol., Kls. 17, Ds. 75, Fhr. 3-4.

Aziziye’de kurulan hastane tamamıyla dolmuştur.¹⁰²³ Şubat ayının ikinci yarısından itibaren etkisini artıran hastalık, bir ay kadar süren bir dönem boyunca etkili olmuş ve Mart ayının ikinci yarısından itibaren etkisini yitirmiştir. 20 Mart tarihinden 28 Mart tarihine kadar yeni grip vakası rapor edilmemiştir. Grip hastalığından vefat eden hasta sayısı iki kişidir.¹⁰²⁴

Kolera salgın haline gelen bir başka hastalıktır. Koleranın ortaya çıkışı hastalığa maruz kalmış İtalyan askerlerin bölgeye gelişiyle ilgilidir.¹⁰²⁵ Hastalığın Trablusgarp’ta görüldüğü günlerde, Güney İtalya’da kolera salgını devam etmekteydi. İtalyan askerlerin Trablusgarp’a ulaşmaları ile birlikte bölgede hastalık ortaya çıkmış ve salgın haline gelmiştir. İtalya, hastalığa yönelik önlemler almış ve tahaffuzhaneler kurmuştur.¹⁰²⁶

Aziziye’de ilk kolera vakaları, OHAC Trablusgarp Sağlık Heyeti’nin bölgeye gelişinin ikinci ayında görülmüştür. Hastalığın yayılmaması için hemen harekete geçilmiş ve gerekli önlemler alınmıştır. Bu anlamda Aziziye’de her gün kurulan pazarın kurulması yasaklanmıştır. Bölgedeki askeri birlikler civardaki uygun bölgelere taşınarak askerlerin hastalığa maruz kalması engellenmiş ve Aziziye’de beş gün süreyle karantina uygulanmıştır. Aziziye’ye kaynamış su getirilmesi mümkün olmadığından buradaki ve savaş hattındaki bütün kuyular potasyum permanganat ile dezenfekte edilmiştir. Mevcut iki pülverizatör kullanılarak hastaneler ve yaşam alanları hazırlanan dezenfektan çözeltilerle ilaçlanmıştır. Sürdürülen uygulamalar neticesinde hastalık kısa süre içinde kontrol altına alınmışsa da hastalığa yakalanan 17 hastadan 9 tanesi vefat etmiştir.¹⁰²⁷

Osmanlı Ordugâhı’nda bulunan Tan gazetesi muhabiri Dö Jurg(?), kolera ile mücadele sürecini yakından takip etmiştir. Muhabir, 25 Kasım 1911’den önceki 15 günlük sürede yeni kolera vakası görülmediğini bildirmiştir.¹⁰²⁸ Kolera salgını en fazla halk arasında yayılmıştır. 8 Kasım tarihli gazetede sokaklardan 50 cesedin kaldırıldığı yazılmıştır. Ayrıca Hurmalık mevki’inde de pek çok ceset

¹⁰²³ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No. 24.20.

¹⁰²⁴ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 31, Belge No. 13.1. ; **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

¹⁰²⁵ G. F. Abbott, **a.g.e.**, s.237.

¹⁰²⁶ İ. Revol., **a.g.e.**, s.66-67.

¹⁰²⁷ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No. 24.19-20.

¹⁰²⁸ **Tanin**, 25 Kasım 1911, s.4.

bulunmaktadır.¹⁰²⁹ Koleranın etkili olduğu günlerde cesetleri toplayıp defnetmek için zaman bile bulunamamıştır. Cesetler sokaklarda kalınca etrafı ağır kokular sarmış¹⁰³⁰ ve psikolojik olarak yıpranan İtalyan askerler arasında ümitsizlik hâsıl olmuştur.¹⁰³¹ İtalyan askerler tarafından öldürülen bazı kimselerin cesedleri de ortada kalmıştır.¹⁰³² 13 Ocak 1912 tarihli Daily Telegraph gazetesine malumat veren İngiliz asker Teğmen Montagu(?)¹⁰³³ açıklamalarında bu hususa değinmiştir. Teğmen, Hurmalık adlı mevkiye geldiklerinde Osmanlı ve İtalyan ordusuna mensup pek çok maktule rastladıklarını, bunların gömülmeden öylece bırakıldıklarını bildirmiştir.¹⁰³⁴

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı, kolera salgınına karşı önlem almak üzere çalışmalar yapmıştır. 5 Ekim 1911'de Genelkurmay Başkanlığınca Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Riyasetine (Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı) yazılan bir tezkire ile koleranın hangi bölgelerde ve ne derecede etkili olduğunun tespit edilmesi istenmiştir. Bu kapsamda hazırlanacak cetvel savaş hazırlıklarında kullanılacaktır.¹⁰³⁵

Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkının yüksekliği sebebiyle bağırsak hastalıkları ve romatizmal rahatsızlıklar sıkça görülmüştür. Kızıl, menenjit dizanteri, ishal ve pnomoni görülen diğer hastalıklardır.¹⁰³⁶ Salgın hastalıkların da görüldüğü Garyan'da yaşanan sert iklim, hasta olanların nekahet sürelerine olumsuz

¹⁰²⁹ **Tanin**, 8 Kasım 1911, s.1.

¹⁰³⁰ Bu ağır kokulara sebep olan durumlardan biri de İtalyan askerlerin Arapları gömmekten imtina etmeleridir. (B.k.z., **Tanin**, 11 Kasım 1911, s.2)

¹⁰³¹ **Tanin**, 8 Kasım 1911, s.6.

¹⁰³² Münşiye kazasında da Araplara yönelik katliam yapıldığı, portakal ve zeytin ağaçlarının kesildiği basına yansımıştır. (B.k.z., **Tanin**, 23 Kasım 1911, s.6.)

¹⁰³³ Teğmen Herbert Montagu İngiliz ordusuna mensup bir askerdir. Otomobilini satarak sağladığı parayla Trablusgarp'a giderek Osmanlı Ordusu saflarında görev yapmış, sonradan İngiliz ordusundan ihraç edilmiştir.(B.k.z., **Tanin**, 23 Ocak 1912, s.1-2) Dizanteri hastalığına yakalandıktan sonra Osmanlı Orduğahından ayrılarak İngiltere'ye dönmüştür. (B.k.z., **Tanin**, 9 Ocak 1912, s.1.) 28 Ocak 1912'de İstanbul'a gelerek Pera Palas Oteline yerleşmiş, Harbiye, Hariciye ve Dahiliye Nazırları ile görüşmüştür. Onuruna ziyafetler verilmesi planlanmıştır.(B.k.z., **Tanin**, 30 Ocak 1912, s.1.) 20 gün kadar misafir edilmek üzere Pera Palas'tan alınarak Harp Okuluna yerleştirilmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 31 Ocak 1912, s.2.) Osmanlı ordusundaki hizmetlerinden dolayı hazırlanan berat kendisine takdim edilmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 7 Şubat 1912, s.1.) Harbiye Nazır Mahmut Şevket Paşa'nın aracılığıyla Osmanlı Padişahı tarafından kabul edilmiştir. (B.k.z., **Tanin**, 14 Şubat 1912, s.2.) 6 Mart 1912'de İstanbul'dan ayrılmıştır. (B.k.z., **Tanin**, 6 Mart 1912, s.1.)

¹⁰³⁴ **Tanin**, 18 Ocak 1912, s.2.

¹⁰³⁵ **ATASE Arşivi**, OİH Kol., K1s 17, Ds. 75, Fhr. 3.

¹⁰³⁶ G. F. Abbott, **a.g.e.**, s.240. ; Revol., **a.g.e.**, s.66-67.

etkilemiştir.¹⁰³⁷ Salgın hastalıkların fazlaca görüldüğü günlerde Aziziye'deki hastane tam kapasite dolduğu için yaralı askerlere yer kalmamış, bu sebeple nakilleri mümkün olan hastaların bir kısmı Garyan ve Yifrin'deki hastanelere sevk edilmişlerdir.¹⁰³⁸

Dr. Kerim Sebati Bey, ordugâhta bulunan askerlerin durumuyla ilgili bir rapor hazırlayarak Mart ayı başında Trablusgarp Komutanlığına vermiştir. Ayrıca OHAC Genel Merkezi'ne de bir mektup yazmıştır. Buna göre: Aziziye Hastanesi'nde 320 hasta bulunmaktadır. Bu hastaların büyük bölümü grip hastası, az bir kısmı sıtma hastası ve 14 tanesi de ateşli silah yaralanmasıdır. Garyan Hastanesi'nde birkaç tanesi ateşli silah yaralanması olmak üzere 300 hasta bulunmaktadır. Bu hastaların büyük bölümü tifo geri kalanı grip ve sıtma hastasıdır. Yifrin (Nifrin) Hastanesi'nde bulunan 70 hastadan birkaç tanesi ateşli silah yaralanmasıdır. Geri kalanların büyük çoğunluğu tifo, az bir kısmı grip ve sıtma hastasıdır. Msallata Hastanesi'nde 20 hasta bulunmaktadır. Hums hastanesinde de 300 kişi tifo, grip ve sıtmadan tedavi görmektedir. Tedavi görenler toplam 1010 kişidir. Mart ayının ortalarına itibariyle sıhhi durumu değerlendiren Dr. Kerim Sebati Bey, ordugâhtaki durumun mükemmel denilebilecek ölçüde iyi olduğu belirtilmiştir.¹⁰³⁹

3.1.2. Trablusgarp Bölgesi'nde Yaşanan Ateşli Silah Yaralanmaları

Ateşli silah yaralanmaları bölgede görülen sıhhi vakalar arasında önemli bir yer tutmuştur. Aziziye Hastanesinin kurulması sırasında tedavi edilen hastalardan % 30'u şarapnel ile oluşmuş hafif yaralanmalardır. Bununla beraber top mermisiyle meydana gelmiş çok ağır yaralanmalarda görülmüştür.¹⁰⁴⁰ İtalyanlar tarafından kullanılan mermilerin ince ve uzun bir yapıya sahip olması, tehlikeli yaralar açmasını ve ölümlere sebep olmasını engellemiştir. Öyle ki ateşli silahla yaralananların çoğunun tedavilerini ayakta geçirdikleri söylenmiştir.¹⁰⁴¹ Bu hususa ilişkin yapılan değerlendirmelerde, İtalyanlar tarafından kullanılan mermilerin tasarruf amaçlı

¹⁰³⁷ Feridun Frik, "Alman Kızılhaçının Trablus ve Balkan Harplerindeki Sıhhi Yardım Hizmetleri Eserinden Memleketimize Ait Notlar", **Dirim Aylık Tıp Dergisi**, Sayı: 8, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955, s.347. (344-350)

¹⁰³⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No.1138, Belge No. 24.13.

¹⁰³⁹ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 31, Belge No. 13.1 ; **Tanin**, 6 Nisan 1912, s.2.

¹⁰⁴⁰ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 1138, Belge No. 24.12.

¹⁰⁴¹ Ahmet Şerif, **a.g.e.**, s.286.

olarak nikel muhafazayla yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca mermilerin çapları da azaltılmıştır. Bu durum mermilerden kaynaklanan ciddi yaralanmaları önlemiş, yaralananlar da kısa sürede iyileşmişlerdir.¹⁰⁴²

3.1.3. Trablusgarp Bölgesin'deki Sağlık Sorunlarına İlişkin Sayısal Veriler

Besim Ömer Paşa'nın, Trablusgarp Savaşı sırasında Trablusgarp ve Bingazi'de faaliyet gösteren hastanelere ilişkin görev yapan sağlık heyetlerinden istediği raporlar OHAC'ye gönderilmiştir. Türk Kızılayı Arşivi'nde taranan belgeler arasında, eklenen istatistiklerden bazılarına ulaşılmıştır. Garyan hastanesi'nde 1912 senesi Mart ayı başından 25 Temmuz 1912 tarihine kadar 392 hasta yatarak tedavi görmüştür. Bu hastalardan 372 tanesi hastaneden taburcu edilirken 20 hasta hayatını kaybetmiştir. Aşağıdaki tabloda 1912 senesi Mart ayı başından Temmuz'un 25. Gününe kadar Garyan'da bulunan OHAC Sağlık Heyeti tarafından tedavi edilen hastalara ve yaralılara ilişkin veriler yer almaktadır.¹⁰⁴³

Tablo 13. Garyan Hastanesinde Tedavi Edilen Hastalara İlişkin Tablo (Mart 1912 / 27 Temmuz 1912)

Hastalık Adı	Yaralanan/Hastalanan	İyileşme	Vefat
Ekisima(?)	1	1	
Mütereddane Rie (Kararsız Akciğer (?))	1		1
Curuh-ı Muhtelif (Muhtelif Yaralanma)	98	94	4
(?) Nezlevi (? Nezlesi)	1	1	
Humma-yı Tifoidi (tifo)	91	79	12
Humma-yı Mütereddide (Oynak Ateş)	28	28	
Humma-yı Merzagiye (Sıtma)	48	48	
Dusanteriya (Dizanteri)	9	8	1
Darü's-Sedef (Sedef Hastalığı)	1	1	
Zatü'l-Kasabatü'l-Rie (Bronşit)	13	13	
Zatü'l- --(?)--	28	28	
Zatü'l- em'a (Bağırsak İltihabı)	28	28	

¹⁰⁴² Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 48.3

¹⁰⁴³ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 94.1.

Zatü'l-Periton Deruni (Karın Zarı İltihabı)	1		1
Zatü'r-Rie (Zatürre)	9	8	1
Resye-yi Mafsaliye (Mafsal Ağrısı)	4	4	
Irku'n- Nasa (Siyatik)	1	1	
Fakrü'l-dem Merzagısı (Kansızlık)	30	30	
TOPLAM:	392	372	20

Bu cetvelde belirtilen hastaların önemli bölümünü; gönüllü olarak savaşa katılan, Zanzur ve civarında yapılan savaşlarda tüfek ve top mermileriyle veya uçaklardan atılan bombalarla yaralanan Araplar oluşturmaktadır. Yaralananların büyük bölümüne gereken ameliyatlara Dr. Aziz Bey tarafından yapılmış, mermilerin yerlerinin belirlenmesi için röntgenden faydalanılmıştır. Tifoya yakalanan hasta sayısı tabloda da görüldüğü gibi 98'dir ve bu hastalardan 12'si vefat etmiştir. Ateşli silah yaralanması sebebiyle 4 hasta kaybedilmiştir. Belgenin düzenlendiği 25 Temmuz 1912'de, hastanede 60 kişi tedavi görmektedir. Bu hastalardan 24 tanesi tifo, frengi, nezle vb. sistemik rahatsızlıklardan tedavi görürken 36 tanesi ateşli silah yaralanmasıdır. Bu hastalarla birlikte tedavi için hastaneye yatan hasta sayısı 452 kişidir.

Aşağıdaki tabloda da yine Garyan Hastane'sinde Mart 1912 başından Eylül 1912 sonuna kadar tedavi edilen hastalar yer almaktadır.¹⁰⁴⁴

Tablo 14. Garyan Hastanesinde Tedavi Edilen Hastalara İlişkin Tablo (Mart 1912 / Eylül 1912)

Hastalık Adı	Yaralanan/Hastalanan	İyileşme	Vefat
Ekisima(?)	1	1	
Mütereddane Rie (Kararsız Akciğer (?))	1		
Curuh-ı Muhtelif (Muhtelif Yaralanma)	207	195	12
(?) Nezlevi (? Nezlesi)	1	1	
Humma-yı Tifoidi (tifo)	93	79	14
Humma-yı Mütereddide (Oynak Ateş)	28	28	

¹⁰⁴⁴ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 1138, Belge No. 18

Humma-yı Merzagiye (Sıtma)	48	48	
Dizanteri	9	8	1
Darü's-Sedef (Sedef Hastalığı)	1	1	
Zatü'l-Kasaba (Bronşit)	13	13	
Zatü'l- (?)	28	28	
Zatü'l- em'a (Bağırsak İltihabı)	28	28	
Zatü'l-Periton Deruni (Karın Zarı İltihabı)	1		1
Zatü'r-Rie (Zatürre)	9	8	1
Resye-yi Mafsaliye (Mafsal Ağrısı)	4	4	
Irku'n- Nasa (Siyatik)	1	1	
Fakrü'l-dem Merzagısı (Kansızlık)	30	30	
TOPLAM:	503	473	29

Bu listede miktarları belirtilmiş olan yaralılar da Zanzur ve çevresindeki muharebelerde top ve tüfek atışı ile uçaklardan atılan bombalar vasıtasıyla yaralanmışlardır. Daha önce belirtildiği gibi ameliyatlar sırasında derinde bulunan kurşunların tespitinde röntgen cihazı kullanılmıştır. Tifoya yakalanan hastalar 93 kişidir ve bu hastaların 14 tanesinin vefat etmiş olması sebebiyle ölüm oranının % 15¹⁰⁴⁵ civarında olduğu rapor edilmiştir.

25 Temmuz 1912 tarihli hasta tablosuyla son tablonun karşılaştırılmasında ateşli silahlarla yaralanma vakalarında % 200'den fazla artış olduğu görülmektedir. Bu artış ölüm oranlarına da yansımıştır. Ateşli silah yaralanması sebebiyle 12 hasta kaybedilmiştir. Daha önceki hasta miktarlarına göre bir başka artış da tifoya yakalanan hastalarda görülmektedir. Buna göre tifoya yakalanan hasta sayısı 91 kişiden 93 kişiye yükselmiş, daha önce 12 olan tifodan vefat eden hasta sayısı da 14 kişiye yükselmiştir.

3.2. Bingazi Bölgesi'ndeki Sağlık Sorunları

Mevcut veriler ışığında Bingazi bölgesinde önemli bir salgının görülmemiştir. Bingazi bölgesinde en sık görülen sağlık sorunu olarak frengi hastalığı öne çıkmıştır. Bu hastalığın tedavisi için doktorların seyyar olarak dolaşmaları planlanmış böylece

¹⁰⁴⁵ Söz konusu oran $93 \div 14 = 13.02$ 'dir.

geniş bir alanda frengi ve diğer hastalıklarla mücadele planlanmıştır. Trablusgarp'a göre çok daha az sorunun görüldüğü Bingazi'de oluşturulan sağlık kurulları vasıtasıyla hastaların hava değişimleri ve istirahatları sağlanmış, Şehat'ta kurulan nekahethane vasıtasıyla da gerekli görülen hastaların bakımları ve tedavileri yapılmıştır.

Hava şartları ve gece-gündüz sıcaklık farklarından kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Bingazi Sancağı'ndaki Defne'den alınan bir mektupta, sürekli yağan yağmurlar ve kış mevsimi sebebiyle soğuğa maruz kalındığı ve çadırlarda titreşe titreşe oturulduğu yazılmıştır.¹⁰⁴⁶

3.2.1. Bingazi Bölgesi'nde Yaşanan Bulaşıcı Hastalıklar

Bingazi bölgesinde etkili olan ve kayıtlara geçen herhangi bir bulaşıcı hastalığa rastlanmamıştır. Hastalıklardan kaynaklı ölüm oranlarının da oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu durum Enver Bey'in anılarına da yansımıştır. Enver Bey'in anılarında yazdığı: “ *Burada bulunduğum 10 aydan beri sadece 10 kişi hastalıktan öldü. Birliklerin sağlık durumu fena değil. Aşırı sıcaklar geçtiğinden bulaşıcı hastalıklardan korkmaya gerek yok. Beslenmemiz için gerekli önlemler alındı.*” sözleri bölgede yaşanan sağlık sorunlarının azlığını işaret etmektedir.¹⁰⁴⁷

Bingazi bölgesinde tespit edilen en önemli hastalık, % 80 oranında görülen frengidir. Bunun yanında sefaletle alakalı olarak tüberkülozun (verem) ve trahomun sık görüldüğü belirtilmiştir.¹⁰⁴⁸ 29 Mart 1912'de Sağlık İşleri Vekili (Umur-ı Sıhhiye Reis Vekili) Operatör Dr Hüsnü(?) imzasıyla Enver Bey'e gönderilen yazıda frengi ile mücadele kapsamında yapılan planlama arz edilmiştir. Yazıda: Bingazi bölgesinde frengi hastalığının yaygın olarak görüldüğü, Hükümet tarafından tedavi amaçlı kurumların açılmasına kadar geçecek zaman içinde bu hastalıkla mücadelenin bir insanlık vazifesi olduğu belirtilmiş ve gerekli düzenlemeler yapıncaya kadar askeri doktorların sorumluluğunda hastalıkla mücadelenin uygun olacağı dile

¹⁰⁴⁶ Tercüman-ı Hakikat, 1 Şubat 1912, s.1.

¹⁰⁴⁷ Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları*, s.714.

¹⁰⁴⁸ *Türk Kızılayı Arşivi*, Kutu No. 148, Belge No. 48.4

getirilmiştir. Bu doğrultuda hastalıkla mücadele için Mısır Fevkalade Komiserliğinden ilaç istenmiştir.¹⁰⁴⁹

4 Mayıs 1912'de Bingazi Kuvvetleri Komutanlığı'nın emriyle Tobruk'ta bulunan personel ve gönüllüler muayene edilmiş ve frengi taramasına tabi tutulmuşlardır. Osmanlı askerleri arasında bulaşıcı hastalık ve frengi görülmezken savaşa gönüllü olarak katılanlardan 5 kişide frengi görülmüş, bunlarda tedavi edilmek üzere hastaneye yatırılmışlardır.¹⁰⁵⁰

Frengi ile mücadele kapsamında Mısır Fevkalade Komiserliğinden ilaç istenmişti. Planlamaya göre hastalıkla mücadele için seyyar doktorların görevlendirilmiştir.¹⁰⁵¹

Bu malzeme gelinceye kadar HA sağlık ekiplerinde bulunan ve kesin etkisi kanıtlanmış olan süblime¹⁰⁵² çözeltisi ile hastalığın tedavi edilmesi düşünülmüştür. Planlama kapsamında tayin edilecek seyyar doktorların, dolaştıkları bölgelerdeki bulaşıcı hastalıklara da yerinde müdahale etmeleri kararlaştırılmıştır. Bu göreve seçilecek doktorlara, masraflarını karşılamaları için ya belediye tabipliği maaşından veya harcırah şeklinde ücret ödenmesi, birer deve, birer çadır, birer su kırbası,¹⁰⁵³ birer fener, birer tencere ile erzak verilmesi planlanmıştır. Görev yapacak olan doktorlar ve görev yerleri BKGK'ya bildirilmiştir. Buna göre, Tobruk'ta bulunan Tabip Yüzbaşı Mehmet Efendi, Defne'den Tobruk'a kadar olan zaviyelerde görev yapacaktır. Tabip Kolağası Abdülgani Efendi Mare(?), Marazuk(?), Gerse(?), Beşara(?), Terbin(?), Şehat(?), Alifendiye(?), El-Beka(?) zaviyelerinde ve Tabip Yüzbaşı Abdurrahman Efendi de Mertube(?), Ümmü'r-rezm(?) ile Ümm-i hafin(?) zaviyelerinde görev yapacaklardır.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁴⁹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 4.

¹⁰⁵⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 4-8.

¹⁰⁵¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 3-7.

¹⁰⁵² Süblime: pek az miktarı çok kuvvetli antiseptik olan kekremsi yakıcı ve pek zehirli bir madde. Panzehiri yumurta akı ve süttür. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1537)

¹⁰⁵³ Kırba: suyun konularak taşınmasına uygun deriden yapılmış kap. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s. 897)

¹⁰⁵⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59, Ds. 285, Fhr. 4.

3.2.2. Bingazi Bölgesi'nde Yaşanan Ateşli Silah Yaralanmaları

Bingazi bölgesinde yapılan muharebelerde meydana gelen ateşli silah yaralanmaları %1 civarında kalmış ve bu oranı geçmemiştir. Tedavi görmekte olan yaralı askerlerin ve mücahitlerin kısa sürede iyileştikleri anlaşılmaktadır. Bu durumu etkileyen en önemli faktör İtalyan ordusunun kullandığı teçhizatla özellikle de mermilerle ilgilidir. Tasarruf amaçlı olarak nikel muhafazayla imal edilen İtalyan mermilerinin çaplarının da azaltılmıştı. Bu mermilerle ciddi yaralanmalar yaşanmamış, yaralananlar da kısa sürede iyileşmişlerdir.¹⁰⁵⁵ Bu konu basına da yansımıştır. İtalyan kurşunu ile yaralanmalarda zayıt çok azdır. Yaralanan askerler kısa sürede iyileşerek tekrar savaşa dönmektedirler.¹⁰⁵⁶ Enver Bey karından yaralandığı halde savaşa devam etmiştir¹⁰⁵⁷

Top mermisi ile yaralanan askerlerin büyük bölümü kaybedilmiş ve ölüm oranı % 95 gibi çok yüksek bir seviyede olmuştur. Sağlık hizmetlerinden faydalanmak için istekli davranan halk, top mermisiyle meydana gelen yaralanmalarda hastanelere başvurmak yerine yaralıları yaşadıkları mahallere götürüp kendileri müdahale etmek etmişlerdir. Geleneksel tedavilere dayanan bu yaklaşım, ölüm oranlarındaki yüksekliğinin en önemli sebeplerinden biridir.¹⁰⁵⁸ Muharebelerde yaralanan askerler, ordu tarafından oluşturulan sağlık kademelerine alınarak tedavileri yapılmıştır. Yerli halkın yaralıları köylerine götürmesi zaten yetersiz sayıda personelle sürdürülen sağlık hizmetlerinin icrasını daha da zorlaştırmıştır. Halide bin Ömer, 5 Eylül 1912'de Enver Bey'e Funta(?) Zaviyesinden¹⁰⁵⁹ bir telgraf çekmiştir. Telgraf daha önce yaralandığı bildirilen bir şahısla ilgilidir. Yakınlarında bu yaralıya bakacak bir doktorun olmadığını beyan eden Halide bin Ömer kendilerine bir doktor yollanmasını istemiştir.¹⁰⁶⁰ Bu talep üzerine 6 Eylül 1912'de Şehat Hastanesi Tabipliğine bir telgraf çekilerek Funta Zaviyesine gidilip yaralıya bakılması ve gerekiyorsa hastaneye nakledilmesi emredilmiştir.¹⁰⁶¹ Şehat'ta görev yapan Tabip Kolağası Hasan Kadri Bey aldığı bu

¹⁰⁵⁵ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 48.3

¹⁰⁵⁶ **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Ocak 1912, s.1

¹⁰⁵⁷ **Tanin**, 26 Şubat 1912, s.2.

¹⁰⁵⁸ **Türk Kızılayı Arşivi**, Kutu No. 148, Belge No. 48.3

¹⁰⁵⁹ Zaviye: Küçük tekke. (B.k.z., Parlatır, a.g.e., s.1859)

¹⁰⁶⁰ **ATASE Arşivi**, OİH, Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-35.

¹⁰⁶¹ **ATASE Arşivi**, OİH, Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-36.

emir üzerine BKGK'ya bir telgraf çekerek mazeretini arz etmiştir. Şehat Hastanesinin tabipliğini, eczacılığını, hesap memurluğunu ve idaresini yapmakta olduğunu beyan eden Dr. Hasan Kadri Bey, Şehat Hastanesinden önemli sayıda hastanın hizmet aldığı, bunların tedavisinin altı-yedi saat sürdüğünü belirtmiştir. Şehat'a göç etmiş olan Senusi ahalisi sebebiyle bölgedeki nüfusun arttığını beyan eden Dr. Hasan Kadri Bey, beldedeki doktor ihtiyacının önemini dile getirmiştir. Verilen emre riayeti halinde; Şehat'ten belki de günlerce ayrılmasının gerekeceğini söyleyerek, yaralının doğrudan başvurmasının daha uygun olacağını belirtmiş ve bu görevden affedilmesini istemiştir.¹⁰⁶²

Defne'de komutanlık yapan Nazmi Bey'in, 19 Nisan 1912'de BKGK'ya çektiği telgrafta da benzer bir talep görülmektedir. Nazmi Bey, hastane çadırında tedavi görmekte olan 1'i ağır, 3-4 hasta olduğunu belirterek hastaları tedavi eden Tabip Yüzbaşı (?) Efendi'nin 5-10 gün daha Defne'de kalmasını istemiştir. Bu istek olumlu bulunmuş ve doktorun 5-10 gün daha Defne'de kalması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁶³

3.2.3. Bingazi Bölgesi'ndeki Sağlık Sorunlarına İlişkin Sayısal Veriler

OHAC Başkan Vekili Dr. Besim Ömer Paşa'nın, bölgede faaliyet gösteren hastanelere ilişkin talebi doğrultusunda OHAC'nin Bingazi bölgesi murahhaslığını yapan Dr. Fikret Tahir Bey, Tobruk Hastanesi'nde ayakta ve yatarak tedavi gören hastalara ilişkin istatistikler düzenlemiştir. Hastanede 171 hasta yatarak tedavi görmüştür. Bu hastalardan 6 tanesi kaybedilmiştir. Hastaneden 18 subay, 34 asker, 124 gönüllü ve halktan da 1542 kişi ayakta hizmet almıştır. Ayaktan hasta sayısı 1718 kişidir. Aşağıdaki tablolarda bu veriler ayrıntılarıyla görülmektedir.

İlk tabloda Tobruk HA Hastanesi'nde yatarak tedavi edilen hastalara ilişkin veriler görülmektedir.¹⁰⁶⁴

Tablo 15. Tobruk HA Hastanesinde Yatarak Tedavi Gören Hasta Listesi.

Hastalığın adı	Subay	Asker	Gönüllü	Kableden	Ölüm	Toplam
Boyun yaralanması			1	2		3
Üst taraf yaralanması			1	6	1	7

¹⁰⁶² ATASE Arşivi, OİH, Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-37.

¹⁰⁶³ ATASE Arşivi, OİH, Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-3

¹⁰⁶⁴ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 48.1.

Alt taraf yaralanması		1	1	8		10
Göğüs yaralanması			2	1	1	3
Batın (Karın) yaralanması			1	1	1	2
Solunum yolu hastalığı		1	4	2	1	7
Sindirim yolu hastalığı	2	3	2	1	1	8
Sıtma	2	3	2	6		13
Frengi		1	3	5		9
Bel soğukluğu	2	2	3			7
Göz hastalığı		8	5	4		17
Burun boğaz hastalığı		1	2	6		9
Cilt hastalığı		1	3	6		10
Tifo				1	1	1
(?)	3	1	2	5		11
Yanık	2	1	1	1		5
Aralıklı Ateş (Humma-yı Mütekattı)	1	5	4	2		12
Oynak Ateş (Humma-yı Mütereddiye)		1	1	2		4
Uyuz		1	2	6		9
(?)				1		1
Psikiyatrik hastalık				2		2
Sünnet				3		3
Diğer cerrahi hastalıklar	1	2	3	8		14
Çeşitli ameliyat	2			2		4
Toplam	15	32	43	81	6	171

İkinci tabloda ise Tobruk HA Hastanesi'nde ayakta tedavi edilen hastaların verileri görülmektedir.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁵ Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 148, Belge No. 48.2.

Tablo 16. Tobruk HA Hastanesi'nde Ayakta Tedavi Gören Hasta Listesi

Hastalığın adı	Subay	Asker	Gönüllü	Kabileden	Toplam
Boyun yaralanması				4	4
Üst taraf yaralanması			3	1	4
Alt taraf yaralanması				1	1
Göğüs yaralanması				1	1
Dolaşım yolu hastalığı		1		9	10
Solunum yolu hastalığı		1	5	84	90
Sindirim yolu hastalığı		3	5	72	80
Sıtma			6	36	42
Frengi			16	238	254
Bel soğukluğu				2	2
Göz hastalığı				247	247
Burun boğaz hastalığı				18	18
Cilt hastalığı				70	70
(?)				38	38
Yanık				2	2
Oynak Ateş (Humma-yı Mütereddiye)			5	29	34
Aralıklı Ateş (Humma-yı Müttekattı)			1		1
Uyuz		1	1	40	42
(?)				2	2
Psikiyatrik hastalık				5	5
Diğer cerrahi hastalıklar	1	2	1	57	61
Sünnet				262	262
Çiçek Aşısı	17	26	81	320	444
Çeşitli ameliyat				4	4
Toplam	18	34	124	1542	1718

3.2.4. Bingazi Bölgesi'ndeki Sağlık Kurullarının Çalışmaları

Bingazi bölgesinde faaliyet gösteren sağlık kurulları, tıbbi esaslara göre hareket ederek raporlar düzenlemişlerdir. Oluşturulan sağlık kurulları tarafından hava değişimi ve istirahat verilen personelden bazıları aşağıda görülmektedir.

Hakkında rapor düzenlenen isimlerden biri Yarbay Nazım Bey'dir. Yarbay Nazım Bey'in tedavi görmesi için bir ay süreliğine Mısır Kaplıcalarına gönderilmesine ilişkin rapor, 20 Temmuz 1912'de düzenlenmiştir.¹⁰⁶⁶ Bu rapor doğrultusunda Tobruk Komutanı, 22 Temmuz 1912'de BKGK'ya yazarak Nazım Bey hakkındaki gelişmeyi arz etmiş ve hazırlanan raporu takdim etmiştir. BKGK da bu yazıyı 27 Temmuz 1912'de Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğine göndermiştir.¹⁰⁶⁷

Derne Karargâhında görev yapan Üsteğmen Abdurrahman Efendi'ye, hastalığı sebebiyle 4 aylık hava değişimi raporu verilmiş ve İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁰⁶⁸

Sağ kolundan yaralanmış olan Trablusgarp Seyyar Topçu Bölüğü Birinci Batarya Komutanı Sarıyerli Yüzbaşı Halil Efendi tedavi için İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁰⁶⁹

Dr. Yüzbaşı Abdülgafur Efendi'nin rahatsızlığı sebebiyle iki ay süreliğine hava değişimine gönderilmesi sebebiyle ilgili personelin terhis edildiği Harbiye Nezaretine bildirilmiştir.¹⁰⁷⁰

Mısır Osmanlı Fevkalade Komiserliğine 13 Nisan 1912'de yazılan şifreli belgeyle Topçu Teğmen Sadık Efendi'nin, hava değişimi için Mısır'a gönderildiği bildirilerek dönüşünde bir aylık tahsisatının gönderilmesi istenmiştir.¹⁰⁷¹

2 Eylül 1912'de düzenlenen rapor ile Topçu Teğmen Said Efendi'ye verilen altı aylık hava değişimine ilişkin belgeler BKGK'ya gönderilmiştir. 18 Eylül 1912'de

¹⁰⁶⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 15-1.

¹⁰⁶⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr.

¹⁰⁶⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 4-6.

¹⁰⁶⁹ Tanin, 18 Nisan 1912, s.2.

¹⁰⁷⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 4-24.

¹⁰⁷¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr.5-1.

BKGK'nın harcırah ödenmesi için Derne Komutanlığına emir verdiği, konunun Harbiye Nezaretine yazıldığı ve hizmet belgesi verildiği görülmektedir.¹⁰⁷²

30. Süvari Alayı, 1. Bölükte görev yapan Teğmen Ali Saib Bey hakkında 26 Temmuz 1912'de hava değişimi raporu düzenlenmiştir. Sıtmaya yakalanmış olan Teğmen Ali Saib Bey ayrıca apandisit ağrısı çekmektedir. Kabızlık ve ishalle devam eden sistemik bozukluklarla da mücadele eden Ali Saib Bey hakkında 4 aylık hava değişimi raporu düzenlenmiş ve İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁷³

İzmir'de bulunan Nizamiye Tümeninin 17. Alayı, 3. Taburunun Komutanıyken 10 Nisan 1912'de savaşa katılmış olan Kolağası Ziya Efendi, hastalanmış ve hava değişimi için İstanbul'a gönderilmiştir. Konuyla ilgili olarak Harbiye Nezaretine 31 Temmuz 1912'de bilgi verilmiştir.¹⁰⁷⁴

Derne Liman Reisliği görevini yaparken savaşın başlamasından sonra Muhile Anbar Memurluğu ve Susa Müfreze Komutanlığında görev yapmış olan Deniz Üsteğmen Celil Efendi hastalanarak hava değişimine giden isimlerden bir başkası olmuştur. Celil Efendi'nin 4 ay müddetle İstanbul'a gönderildiği 2 Nisan 1912'de Harbiye Nezaretine arz edilmiştir.¹⁰⁷⁵

Dr. Yüzbaşı Abdurrahman Efendi'nin hava değişimine gönderildiği 11 Nisan 1912'de Harbiye Nezaretine arz edilmiş, düzenlenen sağlık kurulu raporu da eklenmiştir.¹⁰⁷⁶

Operatör Radyolog Dr. Yüzbaşı Kemal Bey tarafından Topçu Teğmen Said Efendi (Said Efendi Bin Abdülhamit) hakkında rapor düzenlenmiştir. Bir şarapnel parçasıyla elinden yaralanmış olan Said Efendi, 10 Eylül 1912 tarihine kadar hastanede tedaviye alınmış, gerekli ameliyatı yapılmıştır. Dr. Yüzbaşı Kemal Bey, 12 Eylül 1912'de Said Efendi'nin iki ay süre ile hava değişimine gönderilmesi yönünde rapor düzenlemiştir. Bu rapor ilgili sağlık kurulu tarafından değerlendirilmiş ve

¹⁰⁷² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 4-32.

¹⁰⁷³ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 5-13.

¹⁰⁷⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 5-19.

¹⁰⁷⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 4-2.

¹⁰⁷⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 5.

Topçu Teğmen Said Efendi'nin altı ay süreyle hava değişimine gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁷⁷

Derne Mürettep Bölük Komutanı Yüzbaşı Halim Efendi (Halim Efendi İbni Hasan, Manastır) bronşit olmuş, mide ve bağırsak sorunlarıyla sindirim sisteminden rahatsızlanmıştır. Yapılan muayene sonrasında Yüzbaşı Halim Efendi'nin hava değişimine gönderilmesi kararlaştırılmış ve altı ay süre ile Selanik'e gönderilmiştir.¹⁰⁷⁸ Enver Bey de Yüzbaşı Halim Efendi ile ilgili bu gelişmeyi 12 Nisan 1912'de Harbiye Nezaretine bildirmiştir.¹⁰⁷⁹ Kartal(?) Jandarma Bölük Komutanı olan Yüzbaşı Halim Efendi, Derne'deki 124. Alayın 3. Taburundan teşkil olunan Jandarma Bölüğüne komutan olarak tayin edilmiş ve başarılı hizmetlerde bulunmuştu.¹⁰⁸⁰

Selanik'te bulunan 13. Nizamiye Tümeninin 33. Seyyar Hastanesi'nde görevli iken gönüllü olarak Bingazi Kuvvetleri Komutanlığı emrinde savaşa katılan Dr. Yüzbaşı Osman Na'mi(?) Efendi, gözlerinden rahatsızlanmış ve görme sorunları yaşamıştır. Çok ciddi bir sorun olmayan bu rahatsızlığın sık sık tekrar etmesi sebebiyle durumu değerlendiren sağlık kurulu, havası sıcak ve fırtınalı olan bölgede iyileşmenin zorluğunu gözeterek Dr. Yüzbaşı Osman Na'mi(?) Efendi'nin hava değişimiyle İstanbul'a gönderilmesine karar vermiştir.¹⁰⁸¹

Hava değişimine gönderilen askerlerden biri de Bingazi Kuvvetleri Baştabibi Dr. Binbaşı İbrahim Tali Bey'dir. Sağ taraf damağında meydana gelen bir kanama ile ateşlenen ve felç geçiren Dr. İbrahim Tali Bey'e 25 Temmuz 1912'de hava değişimi raporu verilmiş ve dört ay süre ile İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁰⁸²

Bingazi bölgesinde oluşturulmuş olan sağlık kurulları, yalnızca hava değişimi raporları vermemiştir. Sağlık kurulları emeklilik ve maluliyetle ilgili konuları da karara bağlamıştır. Mir'i(?) Kabilesinden olup muharebe sırasında sol elinden yaralanan Mihri Bin Yunus hakkında, Tobruk Komutanlığı'na düzenlenerek 19

¹⁰⁷⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 4-33.

¹⁰⁷⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 4.

¹⁰⁷⁹ Enver Bey tarafından gönderilen bu belgede havadeğişimi süresinin dört ay olarak belirtildiği görülmektedir.

¹⁰⁸⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 4-1.

¹⁰⁸¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 5-4.

¹⁰⁸² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64, Ds. 308, Fhr. 5-7.

Nisan 1912'de BKGK'ya gönderilen raporda bu durum görülmektedir. Mihri bin Yunus hakkında düzenlenen raporda şahsın sol elinin kullanılamaz hale geldiği belirtilmiştir. Nahiye Müdürü ve subaylardan konu sorularak öğrenilmiş, Dr. Fikret Tahir Bey'in yazılı ifadesinde de bu durum tespit edilmiştir. Savaş sırasında yaralanarak sol elini kaybeden Mihri bin Yunus'a maaş bağlanması için BKGK'dan istekte bulunulmuştur. Enver Bey, bu talebi uygun görmüş ve talebe ilişkin raporu onaylayarak Sıhhiye Reisliğine göndermiştir.¹⁰⁸³

Münife Kabilesine bağlı Dibab ailesinden Mahmud ebu Hali'be(?) 19 Haziran 1912'de Tobruk Komutanlığına dilekçe ile başvurmuştur. 13 Mart 1912 tarihli muharebeye katıldığını beyan eden Mahmud ebu Hali'be, sol ayağından yaralandığını, 19 Haziran tarihine kadar hastanede tedavi gördüğünü, yaralarının iyileştiğini fakat sol ayağını kullanamadığını ve sakat kaldığını beyan etmiştir. Kendisi gibi sakat kalanlara uygulanan mevzuat doğrultusunda durumunun değerlendirilmesini isteyen Mahmud ebu Hali'be, ayrıca geçimini sağlayabilmesi için aylık bağlanması istemiştir. Bu talep konuyla ilgili raporlarla birlikte Baştabipliğe havale edilmiştir.¹⁰⁸⁴ Tobruk Baştabipliği konuyla ilgili incelemelerde bulunduktan sonra önceki raporu onaylayarak bir rapor hazırlamış, hazırlanan bu rapor 20 Haziran 1912'de Derne Tümeni Sağlık Kurulu tarafından değerlendirilmek üzere gönderilmiştir. Bingazi Kuvvetleri Baştabibi İbrahim Tali Bey, bu rapor ışığında Mahmud ebu Hali'be'nin maluliyetini onaylamıştır.¹⁰⁸⁵

29 Mayıs 1912'de Tobruk Komutanlığına başvuran Münife Kabilesi Masmud(?) ailesinden Senusi bin Mustafa da 12 Mart 1912 tarihli muharebede sağ gözünden yaralandığını beyan ederek gerekli muayenesinin yapılmasını istemiştir. Konu Tobruk Komutanlığı tarafından baştabipliğe havale edilmiştir.¹⁰⁸⁶ Tobruk Asker Hastanesinde yapılan muayene sonrasında hastane baştabibi ile Dr. Fikret Tahir Bey, 29 Mayıs 1912'de bir rapor hazırlamışlardır. Bu raporda: Senusi bin Mustafa'nın sağ gözündeki görme yetisinin bir kısmının kaybedildiği, tamamen bir kaybın olmadığı tespit edilmiştir. Hazırlanan raporun ve söz konusu görme kaybının

¹⁰⁸³ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-2.

¹⁰⁸⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-20.

¹⁰⁸⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-21.

¹⁰⁸⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-14.

daha doğru değerlendirilmesi için yaralının Derne'ye sevki uygun görülmüştür.¹⁰⁸⁷ Tobruk Komutanlığına da durum arz edilmiş, konuyla ilgili raporun eklenerek takdim edildiği bildirilmiştir.¹⁰⁸⁸ Tobruk Komutanı bu gelişmeler sonrasında Senusi bin Mustafa'nın dilekçesi ve talebi doğrultusunda yapılan muayenesiyle hazırlanan raporunu BKGK'ya 31 Mayıs 1912'de arz etmiştir. BKGK ise konuyu Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğine havale etmiştir.¹⁰⁸⁹ Dr. İbrahim Tali Bey başkanlığındaki üç kişilik sağlık kurulu 31 Mayıs 1912'de Senusi bin Mustafa'yı muayene etmiştir. Yapılan muayene sonrasında şahsın maluliyetini ve emekliliğini gerektiren bir durumunun olmadığına karar verilmiş, uygun şekilde ödüllendirilmesinin münasip olacağı bildirilmiştir.¹⁰⁹⁰ Bu karar sonrasında BKGK, Tobruk'a bir defaya mahsus 10 lira gönderilmesini emretmiştir.¹⁰⁹¹ Bununla beraber daha sonra yapılan muayene ve verilen raporlar doğrultusunda Senusi bin Mustafa hakkında emeklilik işlemi yapılmıştır.¹⁰⁹² Tobruk üzerinden Mısır'a gitmekte olan Kemal Münir Bey'e Senusi bin Mustafa'nın muayene ettirilmesi için Tobruk Komutanlığına emir vermiştir. Senusi bin Mustafa'nın muayeneye gelmemesi sebebiyle gerekli muayene yapılamamış ve 29 Mayıs 1912 tarihli rapor hazırlanarak gönderilmiştir. Ancak daha sonra söz konusu muayene Tobruk Asker Hastanesi Baştabipliği tarafından yaptırılmış ve Senusi bin Mustafa hakkında gerekli rapor alınmıştır. Tobruk Hastanesi Baştabibi, alınan bu raporun gönderilmesinin gerekliliğini Tobruk Komutanlığına bildirilmiştir.¹⁰⁹³ Mısır Birinci Hilal-i Ahmer Hastanesi doktorlarından Kemal Münir tarafından düzenlenen raporla Senusi bin Mustafa'nın sağ gözünün görme fonksiyonundan mahrum olduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁹⁴ Tobruk Komutanlığı 11 Haziran 1912'de alınan bu raporu BKGK'ya göndermiştir. BKGK da bu raporu Bingazi Kuvvetleri Baştabipliğine göndermiştir. Dr. İbrahim Tali Bey, 21 Haziran 1912'de mevcut rapora ilişkin işlem yapılacağını bildirmiştir.¹⁰⁹⁵ Nitekim Senusi bin Mustafa'nın sağ gözünün görmeden mahrum olduğu ve emekliliğinin

¹⁰⁸⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-13.

¹⁰⁸⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-14.

¹⁰⁸⁹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-15.

¹⁰⁹⁰ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-13a.

¹⁰⁹¹ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-15.

¹⁰⁹² ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-16.

¹⁰⁹³ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-17

¹⁰⁹⁴ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-16.

¹⁰⁹⁵ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-18.

gerektiği tasdik edilmiř¹⁰⁹⁶ ve maluliyeti doğrultusunda emekliliği için gerekli yazı yazılmıştır.¹⁰⁹⁷ Tobruk Komutanlığına 22 Haziran 1912’de yazılan bilgilendirme yazısında Senusi bin Mustafa’nın maluliyetinin onaylandığı ve kendisine aylık 80 kuruş maaş bağlandığı bildirilmiştir.¹⁰⁹⁸

Yukarıdaki hava değişimi örneklerinde ve maluliyet ile emekliliğe ilişkin işlemlerde de görüldüğü üzere Bingazi bölgesinde yaşanan tüm sıkıntılara rağmen sağlık hizmetlerinde idari yapı oluşturulmuş, yaralıların ve hastaların mağdur olmaması için duyarlı bir şekilde çalışılmıştır.

¹⁰⁹⁶ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-16.

¹⁰⁹⁷ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-18.

¹⁰⁹⁸ ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61, Ds. 293, Fhr. 3-24.

SONUÇ

Trablusgarp Savaşı, gönüllü olarak bölgeye giden vatansever askerlerin, sağlık hizmetlerinde görev alan sağlık personelinin ve vatanlarını korumak için canlarını vererek şahadet mertebesine ulaşmayı onur sayan savaşçıların yakın tarihte yazdıkları bir kahramanlık destanıdır. Trablusgarp Savaşı'nın başlaması zor bir sürecin de başlangıcıdır. İtalya'nın güven veren politikasına aldanan Osmanlı Hükümeti, savaş için gerekli düzenlemeleri yapamamıştır. Savaşın başlamasıyla beraber vatansever askerler, devlet adamları ve sağlık çalışanları ülkeden ayrı düşen bu vatan toprağına yardım elini ulaştırmış, kısa sürede sonuç alacağını hesap eden İtalya'yı zor durumda bırakmıştır. Mısır ve Tunus üzerinden bölgeye giden askerler mevcut birlikleri ve yerli halkı organize ederek yeni bir teşkilatlanma oluşturmuşlar, İtalya'ya karşı önemli zaferler kazanmışlardır. İtalya'ya karşı verilen mücadele ile savunması yok seviyesinde olan bu vatan parçasının mücadele edilmeden teslim edilmeyeceği gösterilmiştir.

Trablusgarp, Osmanlı kamuoyunca sürgün yeri olarak kanıksanmış uzakta bir vilayettir. Dönemin şartlarına göre çoğu Osmanlı şehriden daha bakımsız ve gerikalmış durumdadır. Ülkenin büyük şehirlerinde eğitim gören Osmanlı subayları, gerek yolculukları sırasında gerekse savaş süresinde büyük zorluklarla karşılaşacaklarını kuşkusuz biliyorlardı. Ancak gerçek tahayyüllerin üzerinde olmuştur. Yalnız subaylar değil bölgeye giden diğer görevliler de buradaki geri kalmışlığı görerek üzüntü ile dile getirmişlerdir. Avrupa yoluyla Tunus üzerinden bölgeye giden gönüllü askerler Avrupa'nın bayındır ülkelerinde gözlem yaparken, Mısır üzerinden geçenler de İstanbul ile Kahire'yi, İskenderiye'yi kıyaslamışlar ve mevcut olumsuzlukları görmüşlerdir. Gözlenen olumsuzlukların yansımaları bu çalışmanın konusu olan sağlık hizmetleri alanında da derinden hissedilmiştir.

Savaşın başladığı ilk günden itibaren yılların biriktirdiği ihmaller ve yanlış yaklaşımlar sonuçlarını göstermiş, büyük bir sorunla yüzleşmek zorunda kalınmıştır. Trablusgarp'ı savunmaya yönelik planı olmayan Hükümet, kara bağlantısı olmayan bu vatan toprağını ancak vatansever evlatları sayesinde savunabileceğini görerek

gönüllü olarak savaşa katılacak personele elden gelen tüm imkanlarla yardımcı olmaya çalışmıştır.

Yemen’de çıkan isyanlara paralel olarak bölgedeki askeri mevcut ve sağlık personeli azalmıştır. Balkanlarda yeni bir savaşın çıkma ihtimali de Trablusgarp Savaşına yönelik yetişmiş personel düzenlemesini kısıtlamıştır. Mevcut dinamiklerin organizasyonu ile kısa sürede ordu teşkil edilmesi daha fazla sağlık personelinin gerektirmiştir. Osmanlı ordusunun kadro planlarına göre: Her taburda bir doktor, bir cerrah ve bir eczacı bulunmaktaydı. Ancak bu kadrolar tamamıyla dolu değildi ve tıbbi malzeme de yetersiz durumdaydı. Trablusgarp’taki askeri hastane faaliyetlerine devam ederken iç bölgelere çekilme emri verilmiş böylece zayıfların önlenmesi hedeflenmişti. Burada görev yapan sağlık personelinin organize olarak orduya katılmaması ve daha sonra bu personelin esir alınarak İtalya’ya götürülmeleri personel yetersizliğine sebep olmuş, hasta bakım ve tedavi süreci bozulmuştur. Benzer şekilde Bingazi ve Derne’de de sağlık çalışanları esir alınmışlardır. Daha savaşın başladığı ilk günlerden itibaren sağlık hizmetlerindeki olumsuz gelişmeler ordunun tedavi ve bakımdan mahrum kalmasına sebep olmuştur.

Savaş durumu için hazırda bekleyen yedeklerin bulunmaması ve kurulacak seyyar hastanelerin muharebelerin başlamasıyla faaliyete geçecek olması negatif gelişmeleri pekiştirmiştir. Bu şartlarda sağlık hizmetlerinde görev alabilecek yardım kuruluşları süratle harekete geçmişlerdir. OHAC ve MHAC gönderdikleri sağlık heyetleri ile harekete geçen yardım kuruluşlarıdır. OHAC tarafından üç sağlık heyeti gönderilmiştir. Savaşın ilk aylarında sağlık hizmetleri çok kötü vaziyette olduğundan Trablusgarp bölgesine gönderilen ilk heyetin malzemesi Trablusgarp’ın değişik yerlerine dağıtılmıştır. Bu malzemelerin akıbetinin sorgulayan denetleme sonuçlarında OHAC’nin önemi ortaya çıkmıştır. Öyle ki OHAC Trablusgarp’ın her yanında. OHAC Trablusgarp için bir tane, Bingazi için de üç tane 50 yataklı seyyar hastanenin alımını gerçekleştirerek bölgeye göndermiştir. Başlangıçta zayıf olan OHAC’nin gücü ilerleyen dönemde artmıştır. Böylece OHAC’nin önemi daha iyi anlaşılmış, sağlık hizmetlerine yönelik planlamalarda sürdürülen koordinasyon da belirgin şekilde artmıştır. Personel temini konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. OHAC tarafından verilen gazete ilanlarına rağmen yeterli başvuru sağlanamamıştır. Bu

durum alternatif yolların aranmasına sebep olmuştur. Trablusgarp'a giderken alıkonulup tutuklanan Hums OHAC Sağlık Heyeti'nde bulunan hastabakıcılardan bazılarının istihkâm ve topçu gibi muharip sınıflara mensup subaylar olduğu görülmüştür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti misyonuna ve nüfuzuna karşılık gelecek şekilde hem savaşa katılan üyeleriyle hem de teşkil edilen sağlık ekipleriyle çalışmaların önemli aktörleri arasındaki yerini almıştır. Bu girişimler kapsamında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp Muavenet-i Milliye Şubesi'nce Selanik ve Manastır'da Sağlık Heyetleri oluşturulmuş ve bu heyetler Bingazi ve Tobruk'ta görev yapmışlardır. Bu sağlık heyetleri dışında Adana'da ve Şam'da oluşturulan sağlık heyetleri de tespit edilmiştir.

MHAC tarafından gönderilen sağlık heyetleri vasıtasıyla Bingazi, Derne ve Mertube'de hastaneler kurulmuştur. Bu durum personel ihtiyacını büyük ölçüde azaltmıştır. Bingazi OHAC Sağlık Heyeti dört ay süreli geldiğinde görev süresini uzatma inisiyatifine sahip olan Bingazi Kuvvetleri Genel Komutanlığı süre uzatımına gerek duymamıştır. MHAC ile OHAC'nin dönmesinden sonra bu bölgede personel sıkıntısı yaşanmıştır. Burada yapılan düzenleme kapsamında sağlık teşkilatı tanzim edilmiş, atamalar yapılmış, sağlık kurulları oluşturulmuş ve 30 yataklı bir de hastane açılmıştır. Yaşanan personel sıkıntısı da Manastır Sağlık Heyeti'nin Tobruk'ta Selanik Sağlık Heyeti'nin de Bingazi'de istihdamıyla çözülmüştür. Bu durum sağlık hizmetlerindeki eksiklerin zaman içinde tamamlandığını göstermiştir.

Cenevre Sözleşmesi hükümlerinin aksine sağlık çalışanlarının esir edilmeleri, sağlık hizmetlerini engellemiştir. Bu yaklaşımlar yanında İtalyanlar tarafından halka karşı uygulanan aşırı güç, Avrupa kamuoyunda dikkatle takip edilmiş ve zaman zaman İtalya'ya yönelik eleştirilere sebep olmuştur. Bunun yansıması olarak Avrupa'daki Kızılhaç örgütleri sağlık hizmetlerine daha duyarlı olmuşlardır. Bu durum Almanya'da ve İngiltere'de sağlık heyetleri oluşturulmasına olumlu yansımıştır. İtalya'nın tüm girişimlerine rağmen görevlendirilen sağlık heyetleri, gecikmeli de olsa görev yerlerine ulaşarak hizmet etmişlerdir.

Avrupa kamuoyunda başlayan duyarlı girişimler sonucu Alman Kızılhaç Cemiyeti harekete geçerek oluşturduğu sağlık heyeti vasıtasıyla sağlık hizmetlerindeki yerini almıştır. Alman Kızılhaç Cemiyeti sağlık heyeti, Hint Müslümanlarının gayretleriyle İngiliz sağlık personellerinden oluşturulan sağlık heyetleri ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti sağlık heyetleri Trablusgarp'ta birlikte çalışmışlardır. İnsan hayatının kutsiyeti temelinde din ve inanç farkı gözetilmeksizin gerçekleştirilen bir işbirliği tarihsel süreçte yaşanan ilk örneklerden biri olarak da ayrı bir anlam taşımıştır.

Savaşın en başından itibaren güçlü bir sağlık teşkilatına sahip olan İtalya ile kıyaslandığında Osmanlı Ordusu'nun çok zayıf olduğu kesin bir gerçektir. Bununla birlikte kısa süre içinde sağlık hizmetlerine yönelik önlemler alınmış ve nispeten kabul edilebilir seviyelere yükseltilmiştir. Hizmet üç kademe halinde tertip edilmiştir. Birinci kademedeki teskereciler ve sargıcılar bulunmaktadır. Teskereciler yaralıları anında müdahale ederek geri hatlara taşımışlar ve sargı yerlerine getirmişlerdir. İkinci kademedeki BSHS'ye de karşılık gelen ve karargâha bağlı olarak çalışan harp hastaneleri vardır. Üçüncü hatta ise daha üst seviyedeki sabit hastaneler yer almıştır. Bu kademedeki hastane Garyan'daki Alman ve İngiliz Hastaneleridir ve İHSH'ye karşılık gelmiştir.

Ulaşılan kaynaklara göre savaş sırasında Osmanlı Ordusu'ndaki zayıflık, İtalyan Ordusu'ndaki zayıflıktan çok daha azdır. Osmanlı Ordusu'nda yaşanan salgınlar arasında kolera, grip ve arşiv kayıtlarında tifo olarak kaydedilmiş olan tifüs salgını yer almıştır. Tifüs salgını sırasında Alman Kızılhaç Sağlık Heyeti'nden ve OHAC Sağlık Heyeti'nden hayatını kaybedenler olmuştur. Yaşanan olumsuz olaylar, sağlık hizmetlerinde görev alan personelin vazife uğruna neleri göze alabildiklerini örnekleyen trajik vakalar olarak Trablusgarp Savaşı ve Tıp Tarihindeki yerini almıştır. Yaşanan sorunlar sebebiyle pek çok insan hayatını kaybetmişse de olumsuzluklar kısa sürede kontrol edilebilmiş ve daha ağır kayıplar önlenmiştir. Savaş sırasında ateşli silah yaralanmaları yanında; tifo, sıtma, dizanteri, menenjit, trahom, blefarit, konjonktivit ve zatürree sık görülen diğer hastalıklardır. Top ateşine maruz kalma sonucu yaşanan ateşli silah yaralanmalarında ölüm oranı çok yüksek seviyededir. Bingazi bölgesinde yaygın şekilde görülen tek hastalık

frengi'dir. Burada hastalıkla mücadele için planlamalar yapılmıştır. Görev yapan sağlık heyetleri yalnız askerlere bakmamışlar poliklinik hizmeti de vermişlerdir. Değişik sıkıntılarla devam eden savaş sırasında, sağlık hizmetlerinin ifasında da önemli sorunlar yaşanmıştır.

Trablusgarp bölgesinde görev alan Alman Kızılhaç Cemiyeti Garyan'da görev yapmıştır. Üç personelini salgın hastalık sebebiyle kaybeden sağlık heyetinin finansmanında Osmanlı Devleti'yle ticari ilişki halinde olan şirketlerin önemli katkısı olmuştur. Garyan'da görev yapan bir diğer sağlık ekibi de İngiltere'den gelen sağlık heyetidir. Bu heyet Hint Müslümanlarının gayretleriyle oluşturulmuştur. Sağlık heyetinde İngilizler görev yapmışlardır. Tebaası altındaki Müslümanlar nazarında olumlu görülme ihtiyacı İngilizlerin bu girişime olumlu bakmalarını sağlamıştır.

Savaşa katılanların süratle artmasıyla nitelikli sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç da artmıştır. Savaşın başında büyük yokluklarla sürdürülen sağlık hizmetleri, kısa sürede eksiklerin tamamlanması ile nitelik kazanmış ve savaş şartlarına uygun hale gelmiştir. Nitekim sağlık hizmetlerinde görev alan tüm paydaşlar başarılı şekilde hizmet vermişlerdir. Savaşın başında iki elin parmaklarını geçmeyecek derece az olan doktor sayısı da 22 Haziran 1912'de 50 kişiye ulaşmıştır. Aynı tarih itibariyle eczacı personel sayısı 21 kişiye ve cerrah personel sayısı da 14 kişiye ulaşmıştır. Bununla beraber personel eksiği tam olarak tamamlanamamış bölgede bulunan şehirlerde doktor ve eczacı istihdamına yönelik planlamalar yapılmıştır.

İtalyan ordusundaki sağlık hizmetleri, plan ve standartlara uygun şekilde sürdürülürken baş gösteren salgınlar önemli zayıflara sebep olmuştur. İtalyan Ordusunun sağlık hizmetlerinde askeri personelle birlikte, İtalyan Kızılhaç Cemiyeti ve Malta Şövalyeleri gibi örgütler görev yapmışlardır. Kolera, sıtma, dizanteri, menenjit salgın halinde görülmüştür.

Literatürde Trablusgarp Savaşında sağlık hizmetleri konulu bir çalışma yoktur. Mevcut çalışmalar Türk Kızılayı'nın, Mısır Kızılayı'nın ve Hint Müslümanlarının savaş sırasındaki yardımları temelinde yapılmıştır. Bu çalışmayla savaş sırasında sürdürülen sağlık hizmetleri, kaynaklar ışığında ele alınarak incelenmiş ve elde edilen veriler tahlil edilerek Trablusgarp Savaşı sırasında sürdürülen sağlık hizmetleri anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ:

- ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 7.
ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls.17.
ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 39.
ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 58.
ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 59.
ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 61.
ATASE Arşivi, OİH Kol., Kls. 64.
BOA., Fon Kataloğu: BEO., Ds. 4078.
BOA., Fon Kataloğu: BEO., Ds. 4079.
BOA., Fon Kataloğu: HR. SFR (04)., Ds. 860.
BOA., Fon Kataloğu: HR. SFR (3)., Ds. 638.
BOA., Fon Kodu: BEO, Ds. 4004.
BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 3959.
BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 3960.
BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 3961.
BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 3971.
BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 3975.
BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 3981
BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 3993.
BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 4040.
BOA., Fon Kodu: BEO., Ds. 4046.
BOA., Fon Kodu: DH, SYS., Ds. 75-15.
BOA., Fon Kodu: HR. SYS., Ds. 1959
BOA., Fon Kodu: HR. UHM., Ds. 140.
BOA., Fon Kodu: HR.SYS., Ds. 1553.
BOA., Fon Kodu: MF. MKT., Ds. 1180.
BOA., Fon Kodu: Sadaret (A), Mısır (MTZ 05), Ds. 8-Ç.
BOA., Fon Kodu: Sadaret (A), Mısır (MTZ), Ds. 9E.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 16.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 19.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 31.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 43.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 107.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 148.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 149.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 195
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 202
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 220.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 239.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 333.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 394.
Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No: 1138

SÜRELİ YAYINLAR:

Tanin

Tercüman-ı Hakikat

Servet-i Fünun

Vatan

KİTAPLAR:

Abbott, George Frederick; **The Holy War In Tripoli**, London Edward Arnold, London, 1912.

Ahmet Şerif; **Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin**, Haz: M Çetin Börekçi, C. II, TTK Yay., Ankara, 1999.

Akgün, Seçil Karal; Uluğtekin, Murat; **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Beyda Basımevi, Ankara, 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1938**, C.I., 30. Bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

Bayur, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi**, C.2. Kıs.1. s.113, Ankara, TTK Yay. 1983.

Beehler, Commodore W. H; **1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi**, Çev: Leyla Yıldırım, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014.

Besbelli, Saim; Ülman, Mustafa; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi, C. 1 Kısım. 3, Deniz Harekatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1980.

Ceyhan, Nesime; "*Badiye'nin Kızı*", **Trablusgarp Hikayeleri**, Selis Kitaplar, Ankara, 2006.

Çapa, Mesut; **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türk Kızılay Derneği Yay., Ankara, 2009.

Değer, Mebrure; **Doktor Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998.

Dökmeci, İsmet; **Tıp Dilinde Yeni Cep Sözlüğü**, Nobel Tıp Kitapları, İstanbul, 2002.

Erden, Fethi; **Türk Hekimleri Biyografisi**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1948.

Ertuna, Hamdi; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1981.

İhsanoğlu, Ekmeleddin; **Suriye’de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi**, TTK Yay., Ankara, 1999.

İlhan, Suat; **Atatürk ve Askerlik-Düşünce ve Uygulamaları-**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı**, C.9, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., Ankara, 1996.

Karasapan, Celal Tefvik; **Libya, Trablusgarp, Bingazi Ve Fizan**, Ankara, Resimli Posta Matb., 1960. Çev: Tansel Demirel, 3. Baskı, Arma Yay., İstanbul, 2003.

Koloğlu, Orhan; **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, 1. Bas. Truva Yay., İstanbul, 2008.

_____ ; **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları 1911-12**, Basın Yayın Gen. Müd. Yay., Ankara, 1979.

Kurtcephe, İsrail; **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yay, Ankara, 1995.

Mufassal Osmanlı Tarihi, Haz:Heyet, C.5., İskit Yay., İstanbul, 1963.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Şirketi, İstanbul.

Özata, Metin; **Atatürk ve Hekimler**, 1. Bas. Demkar Yay., İstanbul, 2015.

Özbay, Kemal; **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C.I, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.

_____ ; **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C.II, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.

Padişahın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı, Haz: A. Z. İzgöer, R. Tuğ, Türk Kızılayı Yay., Ankara, 2013.

Parlatır, İsmail; **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, 3. Baskı, Yargı Yay., Ankara, 2011.

Revol, I; **1911-1912 Türk-İtalyan Harbi**, C.I. Çev: Kadri Demirkaya, İstanbul, Askeri Matbaa, 1940.

_____; **1911-1912 Türk-İtalyan Harbi**, C.:II, Çev: Kadri Demirkaya, Askeri Matbaa, İstanbul, 1940.

Sander, Oral; **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, 22. Baskı, İmge Yay, Ankara, 2011.

Seppings-Wright, H. C.; **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl**, Çev: Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013.

Stoddard, Philip H; **Teşkilat-ı Mahsusa Osmanlı Devleti ve Araplar 1911-1918: Teşkilat-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma**, Çev: Tansel Demirel, 3. Baskı, Arma Yay., İstanbul, 2003.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, VI. Kısım (1908-1920) 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi., Ankara,1971.

Unat, Ekrem Kadri; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Vural, Suat; **Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü**, TTK Yay., Ankara, 2004.

Ünal, Tahsin; **1700'den 1958'e kadar Türk Siyasi Tarihi**, 2. Baskı, Ankara,1958.

Vakt-i Seferde Hizmet-i Sıhhiye Nizamne-yi Hümayunu, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul, 1902.

Yılmaz, Fehmi; **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Gökkuşbu Yay. İstanbul, 2010.

Yiğit, Nuyan; **Atatürk'le Otuz Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

MAKALELER:

Çapa, Mesut; “*Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti*”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 199.

Demirel, Ahmet; “*Osmanlı Meclis-i Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları*”, **Osmanlı**, C.2 Siyaset, Ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

Dirim, Hasan Kadri; “*Trablus Harbinde Derne Cephesi Sıhhi Hizmetleri*”, **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı:5-6, Yıl: 1956, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956.

Doğantan, Tefvik; Özütopçu, M Ali; “*Osmanlı Devleti'nin Politik. Ekonomik ve Sosyal Durumunun, Osmanlı İtalyan Harbinin (1911-1912) Hareket ve İdari Faaliyetler Üzerindeki Etkisi*”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl:11, Sayı:21, Gen Kur Basımevi, Ankara, 1986.

Durgun, Bülent; “*Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/29, 2014 Güz.

“*Düvel-i Muazzama*”, **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, C. 4, Yay. Kurulu: Hakkı Devrim, Nezihe Araz, Adnan Berk, Berke Vardar. Meydan Yay., İstanbul, 1990.

Eriñç, Sırrı; “*Bingazi*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:6, TDV Yay., İstanbul, 2012.

Frik, Feridun; “*Alman Kızılhaçının Trablus ve Balkan Harplerindeki Sıhhi Yardım Hizmetleri Eserinden Memleketimize Ait Notlar*”, **Dirim Aylık Tıp Dergisi**, Sayı: 8, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955.

Giray, Saip; “*Trablus Harbinde Kızılay (Hilal-i Ahmer)*”, **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Yıl:1955, Sayı: 11-12, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1955.

Güran, Nihat Sezai; “*Trablus Harbinde Kızılay’ın Yardımları*”, **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, Sayı: 1-2, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1956.

Hazar, Numan; “*Türklerin Afrika ile İlişkilerinin Kısa Tarihçesi*” **Türkler Ansiklopedisi.**, C.:13, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

İzğöer, Ahmet Zeki; “*Osmanlı’nın Yıkılışı Öncesinde Hind Hilal-i Ahmer Yardımları ve Dr. Ensari’nin Faaliyetleriyle İlgili Bazı Notlar*”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Ed: Nil Sarı, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fak., İstanbul, 2002.

Karakartal, Oğuz; “*Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı ve Bir Kitap: İtalya’da Türk Esirlerinin Hayatı*”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.8, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul. 1997.

Kavas, Ahmet; “*Trablusgarp*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:41, TDV Yay., İstanbul, 2012.

Kavas, Ahmet; “*Senusiyye*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:36, TDV Yay., İstanbul, 2012.

Kerimoğlu, Hasan Taner; “*Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne Yaptıkları Yardımlar*”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.12/2, Ege Üni Bas., İzmir. 2013.

Killigil, Nuri; *Trablusgarp Hatıralarım*, **Vatan**, 11.3.1941.

Koloğlu, Orhan; “*Enver Paşa*” **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:2, (Ed): A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N, Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

Kumbaracılar, Sedat; “*Trablusgarp’ta Türkler Tarafından Vücuda Getirilen Sağlık Teşkilatı*”, **Dirim Aylık Tıp Gazetesi**, sayı:4-5-6, Kağıt ve Basım İşleri AŞ., İstanbul, 1957.

“*Mahmud Şevket Paşa*” **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, Genel Yay. Yön: Oya Köymen, C.7., Anadolu Yay., İstanbul, 1983.

Öngören, İbrahim Tali; “*Bingazi’den Anadolu’ya ve Ölümüne Kadar...*”, **Yakınlarından Hatıralar**, Sel Yay., İstanbul, 1955.

Özaydın, Zuhâl; “*Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Trablusgarp’da Açtığı Hastaneler*”, **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (17-19 Şubat 1988) Kongreye Sunulan Bildiriler**, TTK Yay., Ankara, 1992.

Sakaoğlu, Necdet; “*Abdülaziz*”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:2, (Ed): A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N, Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

_____ ; “*Cumhuriyeti Kuran Kadrodan: Operatör Hüseyin Hüsnü Paşa (1883-1930) Atatürk’ün Yanındaki Doktor*”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:58, Pusula Yay., İstanbul, 1998.

_____ ; “*Hayreddin Paşa (Barbaros)*”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C.:1, (Ed): A. Birinci, E. Çakıroğlu, İ. Fazlıoğlu, E. Işın, İ. Kara, N, Sakaoğlu, vd., 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

Sürmeli, Serpil; “*Nuri Kiliğil Paşa’nın Trablusgarp Savaşı Hatıraları*”, **Atatürk Dergisi Prof. Dr. Enver Konukçu Özel Sayısı**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2012.

Şıvgın, Hale; “*Trablusgarp Savaşı*”, **Türkler Ansiklopedisi.**, C.13, (Ed.) H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Yıldırım, Nuran; “*Osmanlı Ordusunda Kakule Sıhhiye Bölükleri*”, **V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri**, Ankara Üniversitesi. Basımevi, Ankara, 1999.

TEZ ÇALIŞMALARI:

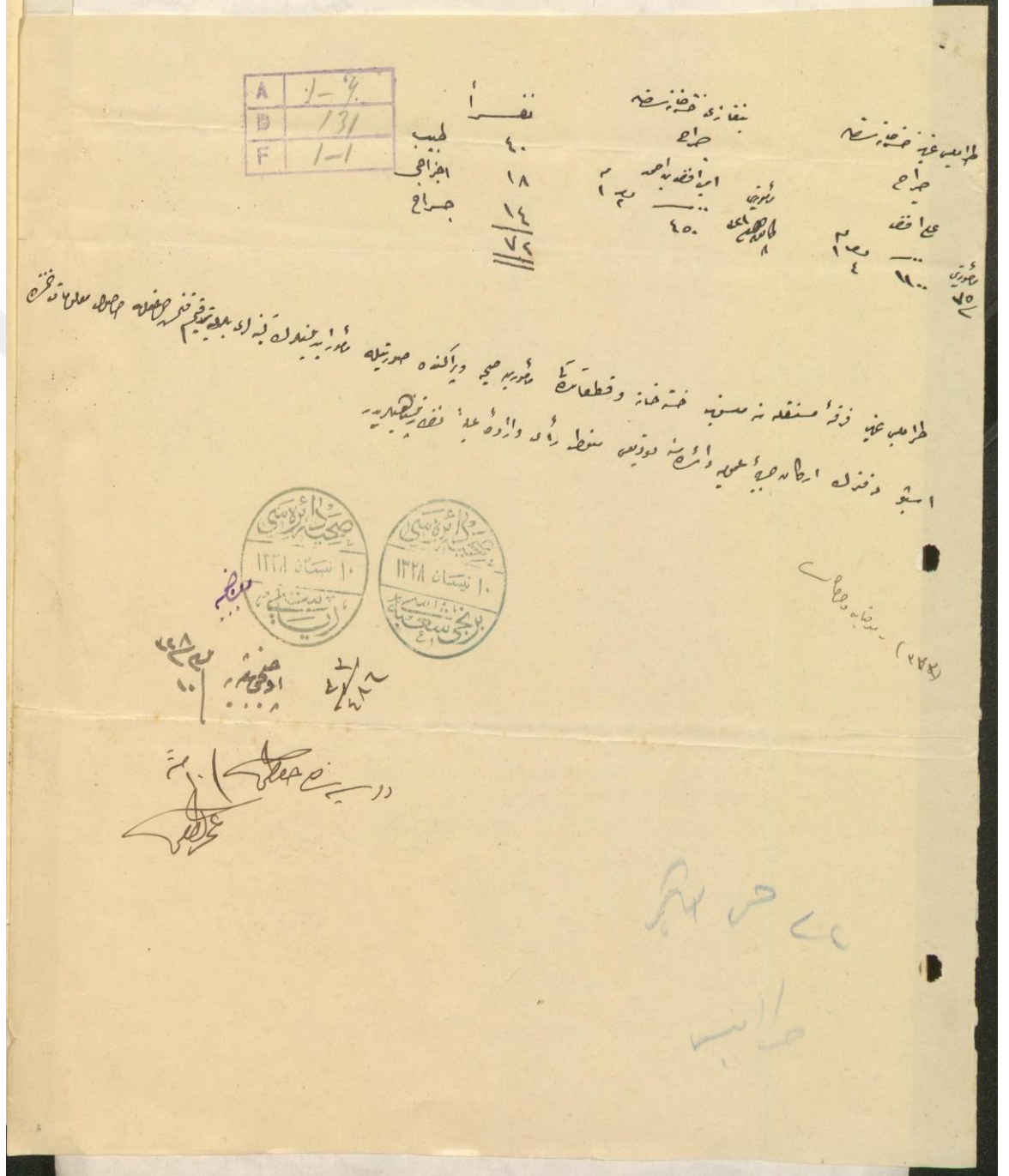
Khalfallah, Zoubair; **Trablusgarp Meselesi ve Osmanlı Kamuoyunun Tutumu (1878-1912)**, Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Süleyman Kızıltoprak, TC Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul, 2009.

EKLER

- 1) a-b-c-d..... 23 Nisan 1912’de Müstakil Trablusgarb Fırkası hastaneleri ve kıtalarında görev yapan tabib, cerrah ve eczacıları gösteren listeler.
- 2) 42. Bağımsız Trablusgarp Fırkası dahilindeki alay ve taburlara dahil olmamakla birlikte Trablusgarp ve Bingazi şehirlerinde sürdürülen sağlık hizmetlerinde görevlendirilmiş askeri rütbeye haiz olan ve askeri rütbeye sahip olmadan sivil olarak görev yapan personel miktarını gösteren jurnal.
- 3) Garyan Hastanesinde Mart 1912 sonundan Eylül 1912 sonuna kadar bakılan hasta ve yaralılara ilişkin düzenlenmiş rapor.
- 4) Bingazi Bölgesi Hilal-i Ahmer Murahhası Doktor Fikret Tahir Bey’e aid talimat.
- 5) Tobruk HA Hastanesi’nde yatarak tedavi edilen hastaların istatistiği.
- 6) Tobruk HA Hastanesi’’nde ayaktan tedavi edilen hastaların istatistiği.
- 7) Bingazi bölgesine gönderilen Hilal-i Ahmer Ekibinin Kahire’de ve İskenderiye’de satın aldıkları malzemelere ilişkin düzenledikleri tutanak.
- 8) Mertube İkinci Hilal-i Ahmer Hastanesi ile Bingazi Üçüncü Hilal-i Ahmer Hastanesi Personel ve Malzeme Miktarını Gösteren Liste.
- 9) Derne Birinci Hilal-i Ahmer Hastanesi Memurları ve Müstahdemlerine İlişkin Liste.
- 10) İlaç yapımında kullanılmak üzere Mısır’dan satın alınarak gönderilmesi istenen malzemelere ait liste.
- 11) Bağımsız 42’nci Tümenin Kuruluşu.
- 12) Bağımsız 42’nci Tümenin Konuşu (1911-1912).
- 13) Dr. Adnan Bey’in OHAC’ye yazdığı mektubun transkripsiyonu.
- 14) Sedyeci kolları ile ilgili görseller. (Servet-i Fünun Dergisinin 1080. sayısının 321. sayfasından alınmıştır.)
- 15) Trablusgarp’a görevlendirilen OHAC sağlık heyeti. (Servet-i Fünun Dergisinin 1082. Sayısınının 129. Sayfasından alınmıştır.)

- 16) Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin reisi ve üyeleri ile Derne'ye gönderilen Birinci Sağlık Heyetine mensup doktor ve hastabakıcılar. (Servet-i Fünun Dergisinin 5 Ocak 1912 tarihli 1074. Sayısının kapak sayfasından alınmıştır.)
- 17) Mısır Hilal-i Ahmeri tarafından Bingazi'ye gönderilen ikinci, üçüncü ve dördüncü sağlık heyetleri. (Servet-i Fünun Dergisinin 1084. Sayısının 172. Sayfasından alınmıştır.)
- 18) Alman Kızılhaç'ı iş başında (G. F. Abbott'ın The Holy War İn Tripoli adlı kitabının 251. Sayfasından alınmıştır.)
- 19) Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından yapılan dezenfeksiyon uygulaması. (G. F. Abbott'ın The Holy War İn Tripoli adlı kitabının 251. Sayfasından alınmıştır.)
- 20) Tobruk Mıntıkasında bir hastane çadırı (Servet-i Fünun Dergisinin 1077. sayısının 244. Sayfasından alınmıştır.)
- 21) Aziziye ve Garyan'da ve kurulan hastanelere ilişkin hazırlanmış plan
- 22) Vakt-i Seferde Hıdemat-ı Sıhhiye Nizamname-yi Hümayun adlı nizamnamenin iç kapak resmi

Ek. 1.a-b-c-d. 23 Nisan 1912'de Müstakil Trablusgarb Fırkası hastaneleri ve kıtalarında görev yapan tabib, cerrah ve eczacıları gösteren listeler.

Ek. 1.a-b-c-d. 23 Nisan 1912'de Müstakil Trablusgarb Fırkası hastaneleri ve kıtalarında görev yapan tabib, cerrah ve eczacıları gösteren listeler.

A 1-2	B 1-3	C 1-2		
<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>
<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>
<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>
<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>	<p>ایستاد ایستاد ایستاد</p>

Ek. 1.a-b-c-d. 23 Nisan 1912'de Müstakil Trablusgarb Fırkası hastaneleri ve kıtalarında görev yapan tabib, cerrah ve eczacıları gösteren listeler.

<p>طرابلس</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>طرابلس</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>اشرف نافع</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>محمد احمد</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>احمد شريف</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>احمد شريف</p>	<p>طرابلس</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عزت حكيم</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الله نافع</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>طرابلس</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>طرابلس</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>طبيب نزيل</p> <p>عبد الفتاح</p>
<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>
<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>	<p>اولاد</p> <p>عبد الفتاح</p> <p>عبد الفتاح</p>

Ek. 3. Garyan Hastanesinde Mart 1912 sonundan Eylül 1912 sonuna kadar bakılan hasta ve yaralıları ilişkin düzenlenmiş rapor.

1138 / 18

۱۳۳۸ سنس مارت ابتدائیه شهر قوت مونسیت ایلول حایب سنه قدر (عیالیه) همتانیه
مداره ایلیله اولو رضا و جرو صیه .

اسم الاماره	صواب	خفايا	قوت	ملاحظه
الکينا	۱	۱		اچو جودوله مذکور اولو جودو رسیده
تدرنه رنه	۱			قوت اعظمی قنطور و هیوانین و مواقع
جودو مختلف	۴۰۷	۱۹۵	۱۳	ساره ده وقوع کوله محایا تده صویه و
هنامه نزلوی	۱	۱		تفتنه ویدینه و طیاره لده آیدینه
حمای تیغورئی	۹۲	۷۹	۱۴	بویار لده جیکه دار اولموردور. آن بینه
حمای نروده	۳۸	۳۸		ایجاب ایوه عملیاته اوجاقینه درونلکه
حمای مرزغیه	۴۸	۴۸		دراطبله دروه بدنه قنطور قایله قوتونلک
دیپاتری	۹	۸	۱	موندون نییه ایلیله کسه حمای تیغورئی
راما الصدف	۱	۱		طفاه اوج کسه حمای تیغورئی
زان القصبانه	۱۴	۱۴		ایتمه اوله دروی دنات ایتمه اولدینه
زان المرحم	۳۸	۳۸		تقل و فبان کورزه اولدیه اولدینه بوندر
زان الومعا	۳۸	۳۸		
زان ایرطوبه درنی	۱	۱		
زان الیه	۹	۸	۱	
ریه مفضلیه	۴	۴		
عده النا	۱	۱		
نقد الیغورئی	۴۰	۴۰		
	۵۰۷	۴۷۴	۳۹	

TURKKIZILAYI
1908
ARSI

Ek.4. Bingazi Bölgesi Hilal-i Ahmer Murahhası Doktor Fikret Tahir Bey'e aid talimat.

(68147)

262-1
Eylül - 1912

TÜRK KIZIL
ARŞIVI

C

عنوانه: **عنوانه: Hilal-i Ahmer خجعتی**
مرکز عمومی

بغدادی: **عنوانه: Hilal-i Ahmer خجعتی** در وقت خلوت به عارضه ت

- ۱- اداره موجود و در وقت خلوت به عارضه ت
- ۲- خسته خانه لورک و عارضه ت
- ۳- خانه لورک و عارضه ت
- ۴- خانه لورک و عارضه ت
- ۵- خانه لورک و عارضه ت
- ۶- خانه لورک و عارضه ت
- ۷- خانه لورک و عارضه ت
- ۸- خانه لورک و عارضه ت
- ۹- خانه لورک و عارضه ت
- ۱۰- خانه لورک و عارضه ت
- ۱۱- خانه لورک و عارضه ت
- ۱۲- خانه لورک و عارضه ت
- ۱۳- خانه لورک و عارضه ت
- ۱۴- خانه لورک و عارضه ت

1912

Ek.5. Tobruk HA Hastanesi'nde yatarak tedavi edilen hastaların istatistiği.

۱۸۸۱

خانه به یا تریدرمد تاوسی اوله فستادک ایستاتیسته جدید

یگونه	فوت	قیانک	کوکلاک	عده	صایفه	امراضه
۴	.	۷	۱	.	.	جروح رأس و عنقه
۷	۱	۶	۱	.	.	جروح اطراف علویه
۱۰	.	۸	۱	۱	.	جروح اطراف سفید
۴	۱	۷	۲	.	.	جروح صد
۷	۱	۱	۱	.	.	جروح بطه
۷	۱	۷	۴	۱	.	امراضه جلاز قفسه
۸	۱	۱	۷	۷	۷	امراضه جلاز هضم
۱۴	.	۶	۷	۷	۷	صهای رزخی
۹	.	۵	۷	۱	.	داو الاضربخ
۷	.	.	۷	۷	۷	صرقه البول
۱۷	.	۴	۵	۸	.	امراضه عینه
۹	.	۶	۷	۱	.	امراضه ازیه و ضحویه
۱۰	.	۶	۷	۱	.	امراضه جدیده
۱	۱	۱	.	.	.	صهای تیغویندی
۱۱	.	۵	۷	۱	۷	ذو سنطریا
۵	.	۱	۱	۱	۷	صرقه ناریه
۱۲	.	۷	۴	۵	۱	صهای تنقله
۴	.	۷	۱	۱	.	صهای متدره
۹	.	۶	۷	۱	.	جرب
۱	.	۱	.	.	.	فادوس
۷	.	۷	.	.	.	امراضه عصبیه
۴	.	۷	.	.	.	سنت
۱۶	.	۱	۷	۷	۱	امراضه خارجیه ساره
۴	.	۷	.	.	۷	عملیات مختلفه
۱۷۱						یگونه عمده
		۸۱	۴۲	۴۴	۱۵	

دو فوقه فدیة قصه

TÜRKİZİLAYI
ARŞİVİ

Ek.6. Tobruk HA Hastanesi'nde ayakta tedavi edilen hastaların istatistiği.

148148.2

هسته خانه به یا تر لیج آری قده تدوی اونا به مستطانی ایستائیتیه جد ولیدر .

یگونه	قبائل	کوکله	عک	ضایعه	امراض
۴	۴	.	.	.	جروح رأس و عنقه
۴	۱	۲	.	.	جروح اطراف علوی
۱	۱	.	.	.	جروح اطراف سفلی
۱	۱	.	.	.	جروح صدر
۱۰	۹	.	۱	.	امراض جلاز دورانی
۹۰	۱۴	۵	۱	.	امراض جلاز تنفسی
۱۰	۷۲	۵	۲	.	امراض جلاز کفظمی
۴۲	۲۶	۶	.	.	حمای مرزعی
۲۵۴	۲۲۱	۱۶	.	.	دوا الاضریح
۲	۲	.	.	.	حرقه البول
۲۴۷	۲۴۷	.	.	.	امراض عینیه
۱۸	۱۸	.	.	.	امراض انزیه و هنجریه
۷۰	۷۰	.	.	.	امراض جلدی
۲۸	۲۸	.	.	.	ذو سنطریا
۲	۲	.	.	.	حرقه ناریه
۲۴	۲۹	۵	.	.	حمای منقطه
۱	.	۱	.	.	حمای متدره
۴۲	۴۰	۱	۱	.	جرب
۲	۲	.	.	.	فاوس
۵	۵	.	.	.	امراض عصبیه
۶۱	۵۷	۱	۲	.	امراض خارجیه سائره
۲۶۲	۲۶۲	.	.	.	سنت
۴۴۴	۲۲۰	۸۱	۲۶	۸۷	هیچک آتیه
۴	۴	.	.	.	عملیات مختلفه
۱۷۱۱					یکونه عمومی

۱۰۴۴
۲۵
۱۰۶۹

دو مورخه ۱۳۴۲

۱۴۴
۲۲
۱۶۲

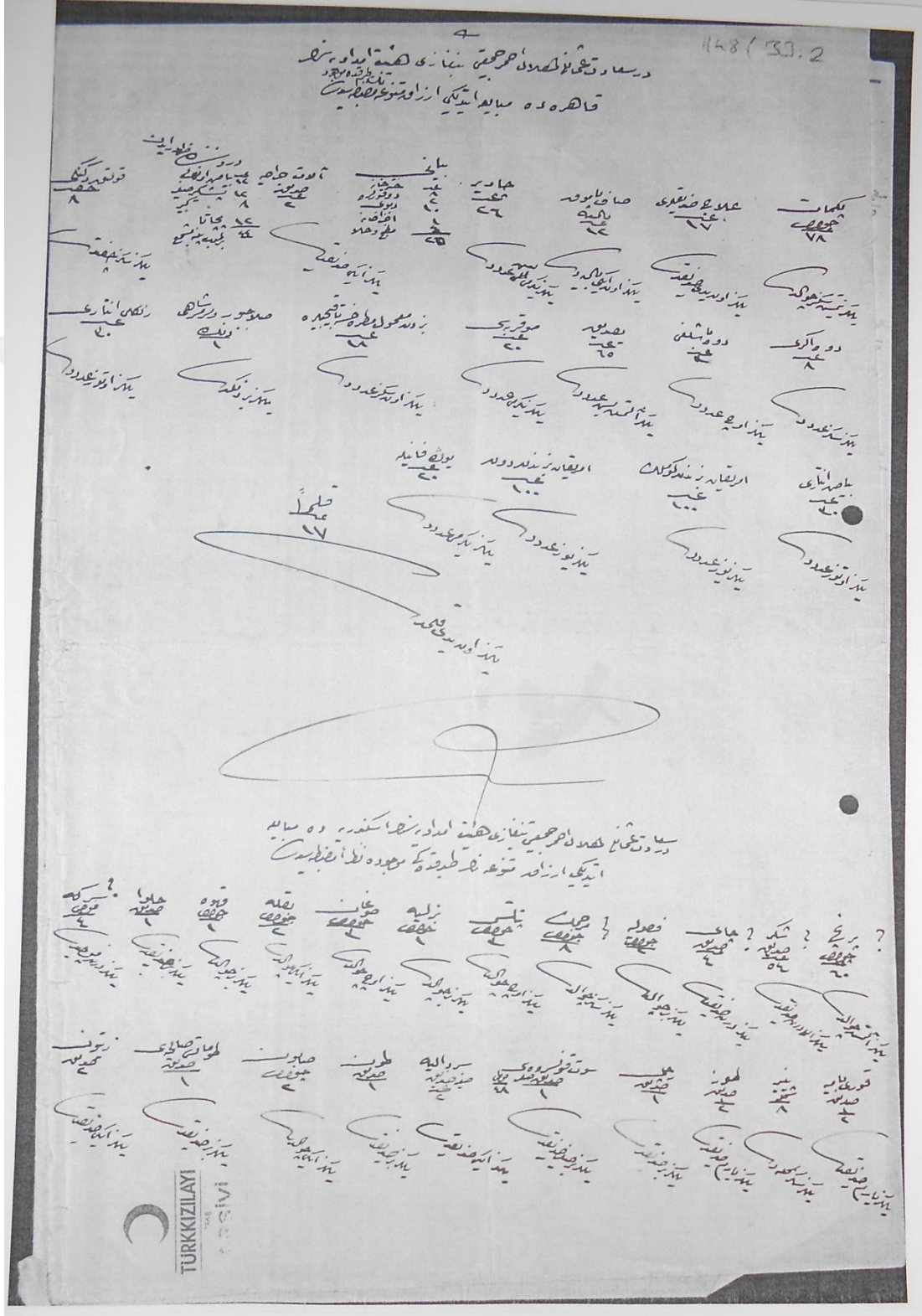
۲۲
۲۲

۱۸
۲۵

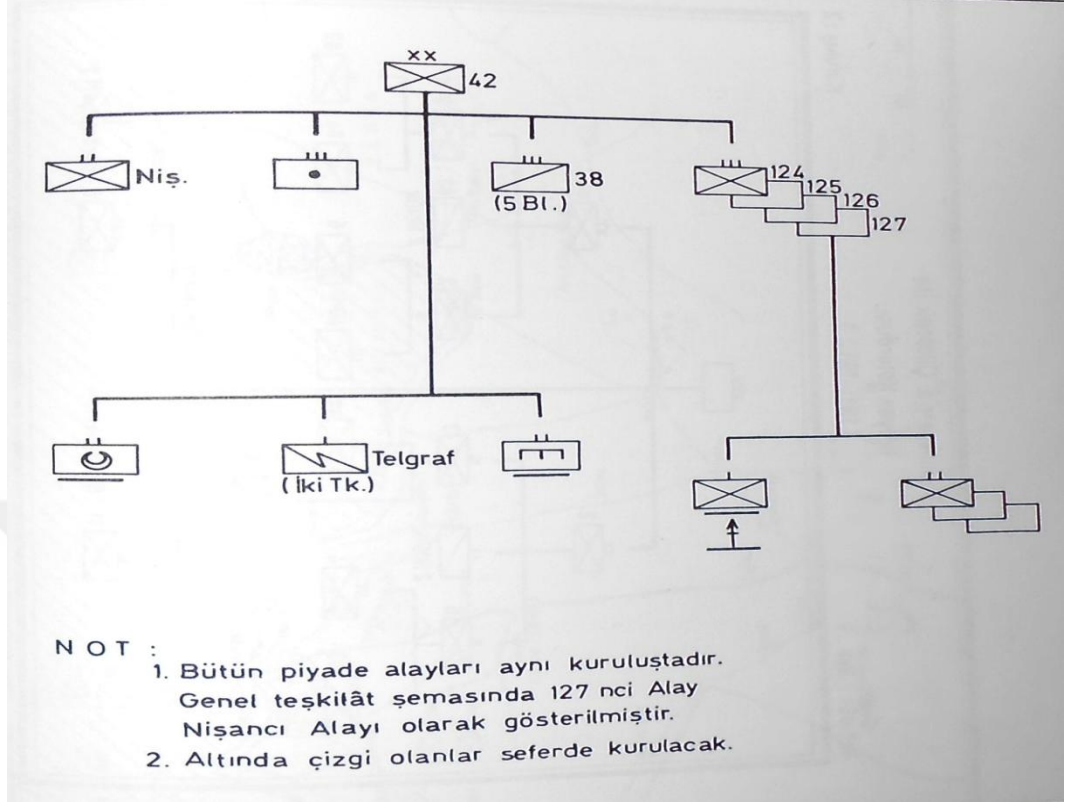

TURKIZILAYI
ARSIVI

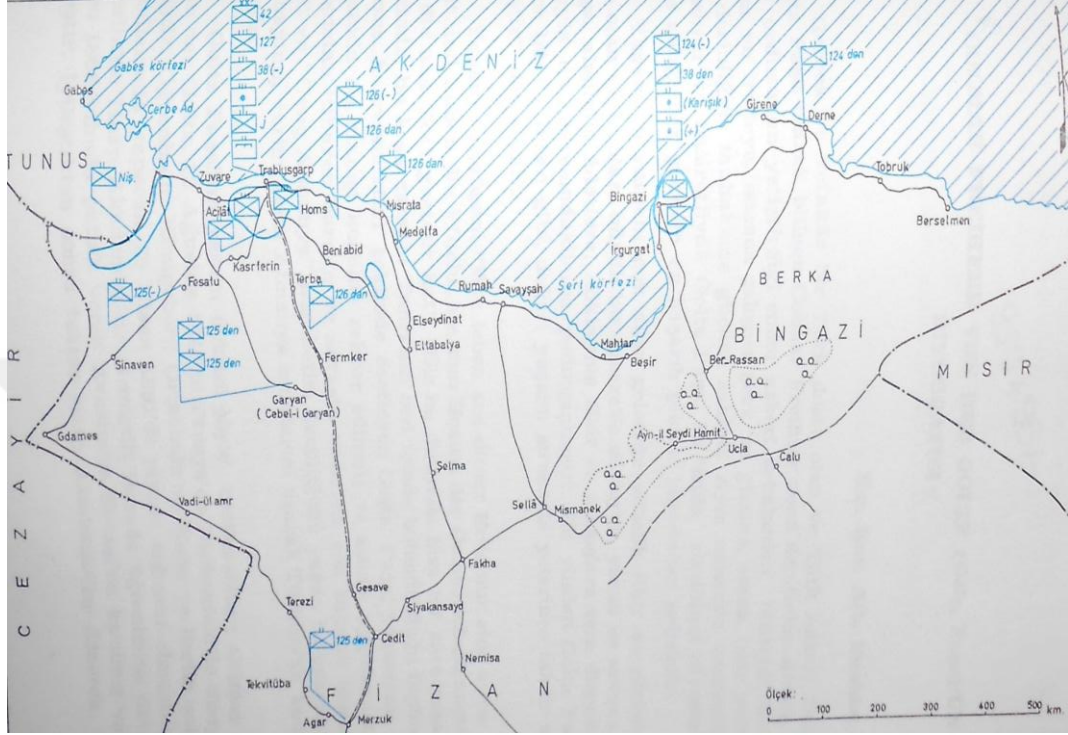
Ek. 7. Bingazi bölgesine gönderilen Hilal-i Ahmer Ekibinin Kahire'de ve İskenderiye'de satın aldıkları malzemelere ilişkin düzenledikleri tutanak.

Ek. 11. Bağımsız 42'nci Tümenin Kuruluşu

Ek.12. Bağımsız 42'nci Tümenin Konuşu (1911-1912)

Ek.13. Dr. Adnan Bey'in OHAC'ye yazdığı mektubun transkripsiyonu.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Celilesine

Maruz-ı acizanemdir.

Bugün Aziziye'den Garyan'a muvasalat ettim. Sfaks'dan alınan 1000 Lira mukabili 2950 Frank Murahhas Emin Beyefendiye teslim olundu. Alınan makbuzu avdetimde Merkez-i Umumimize teslim edeceğim. Posta taahhütlü mektup kabul etmediği için göndermek istemedim. Aziziye'de bulunduğum sırada Birinci Hilal-i Ahmer Heyetinin dağıttığı malzemeyi aramak ile meşgul oldum. Bu eşya iki kısma takdim olunabilir. Biri asker hastanelerine verilmiş olan demirbaş veyahud çarşaf vesaire gibi murur-ı zaman ile istimalden sakıt olan eşya, diğeri eyad-ı hususada bulunan eşya. İcra eylediğim tahkikat neticesinde anlaşılmıştır ki Hilal-i Ahmer'in asker hastanelerine verdiği eşyalardan bugün işe yarayacak bir halde ancak çadırlar kalmıştır. Diğer eşya ve edevat hemen kamilen mahv-u harab olmuştur. Zabitan ellerinde bulunan eşya ise pek müteferrik mahallerde olduğundan kendilerine müracaat kabil olanlardan hususi senetler alındı. Fakat eşyanın kısm-ı küllisi fırka hesabına geçilmek lazım geldiğinden cümlesi muntazam bir defter yapılarak gayet vazih bir surette Kumandanlığa tasdik ettirildi. Zabitanın aldığı eşyanın senetleri de buradan Kumandanlığa bildirilerek maaşlarından kat' olup hesaba irsal olunması Kumandanlık tarafından baimza tasdik olundu. Garyan'a gelmezden evvel Aziziyede gece diğer iki yüzbaşı müeyyüdü ile Hilal Ahmer çadırları üzerine atılan bombalara dair görüşmem temin ettiğine nazaran Hilal-i Ahmer'in bayrakları 200 metre irtifadan bile gözükmemektedir. Kendisi 600 metre irtifadan gözükmek için 7×8 metre cesametinde ufuki bayraklar yapılması lüzumunu söyledi. Garyan'da böyle bayraklar imaline teşebbüs edildi.

Alman Hastanesinin bize geçmesini müteakib etibba ve eczacı ve memurların külli pasesi henüz alınmamış ve mamafi Emin Bey Efendi verilen talimatın 11. Maddesinde etibba, memurin mesarif-i teamiyesi tahsisat-ı umumiye miyanında tesviye edilir denilmiş olduğunu öğrendim. Halbuki Merkezce hastabakıcılardan maada memurinin etamı cemiyete ait olmayacağı kast olduğundan fimabad maaşı nisbetinde mesarif-i teamiye iştirakını muktezi olacağını söyledim. Şu kadar ki Emin Bey Efendi Heyetten yalnız kendileri kalmış olduğuna ve mir müma ileyh verilen

talimatta da bu cihet bulunduğundan kendisine mesarif-i teamiye olarak tahsisat verilmesini ve esasen bir defa gelmiş operatör ile Emin Bey'in Murahhası ve reis olduğu halde aynı maaşı alması caiz olamayacağı nazar-ı dikkate alınarak (alınmayarak) hem muahharan arz edeceğim hıdemat-ı ber güzidesine ve hem de mevki'in ehemmiyetine mebni Merkezce münasip gördüğünüz miktarın ahzını rica iderim. Bende bize tevdi olunan talimatta musarri' olduğu üzere yeniden bir Hilal Ahmer hastanesi yapmak için Birinci Heyetin getirdiği eşya ile hiçbir şey yapılamayacağı için bir miktar para sarfıyla Tunus'dan bazı eşya tedariki lazım gelecektir. Bilhassa bu hastane zuhuru pek melhuz add olunan icradan sariyeye karşı bir tedbir-i ihtiyad olmak üzere hazır bulundurulacaktır. Cihetli tafsilat ve izahatı avdetime talik ediyorum çünkü şimdi çok yazmaktan ise çok iş görmek daha evla olacağı zann-ı kasanesindeyim. Buradaki tetkikatı ikmal eder etmez Emin Bey Efendi ile celb olunan hastanenin kurulduğu mahalle yani Hums, Mıslata cihetine müteveccihen hareket edeceğiz. Şimdilik malumatım müteveccihen bundan ibaret olmağla ol babda emr-i ferman hazret-i veliyyul emrindir.

1 Eylül 328

Hilal-i Ahmer Müfettişi ve Murahhası

Doktor Adnan

Ek. 14. Sedyeci Kolları ile ilgili görseller. (1080 sayılı Servet-i Fünun Dergisi'nin 321.sayfasından alınmıştır.)

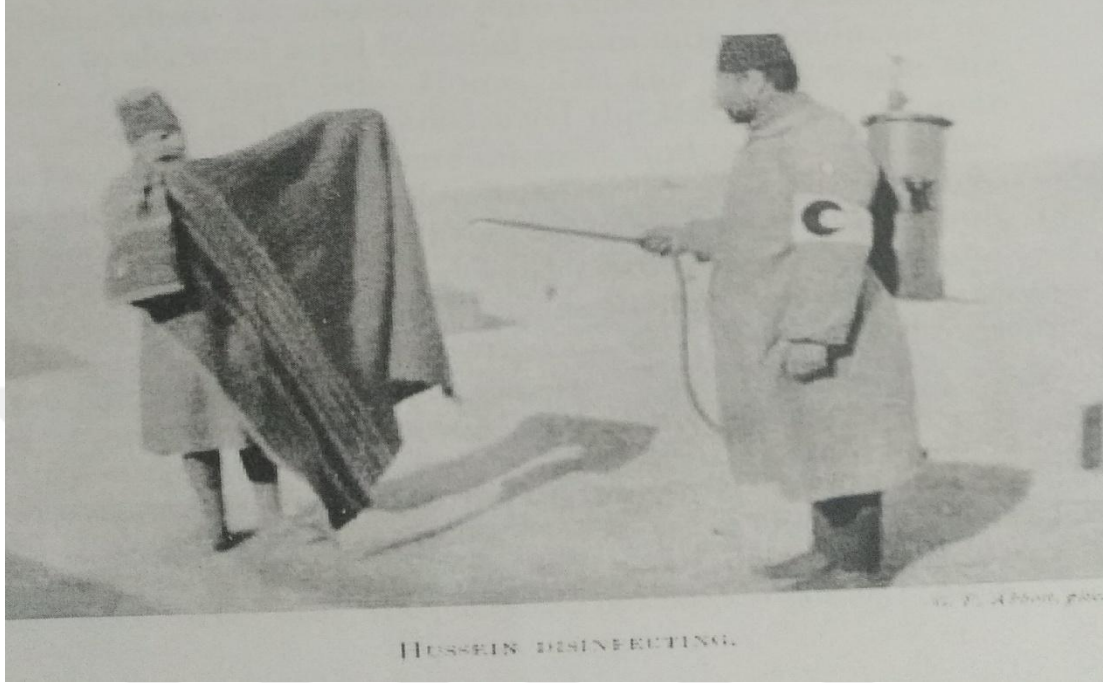
Ek.15. Trablusgarp'a görevlendirilen OHAC sağlık heyeti. (Servet-i Fünun Dergisinin 1082. Sayısının 129. Sayfasından alınmıştır.)

Ek.16. Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin reisi ve üyeleri ile Derne'ye gönderilen Birinci Sağlık Heyetine mensup doktor ve hastabakıcılar. (Servet-i Fünun Dergisinin 5 Ocak 1912 tarihli 1074. Sayısının kapak sayfasından alınmıştır.)

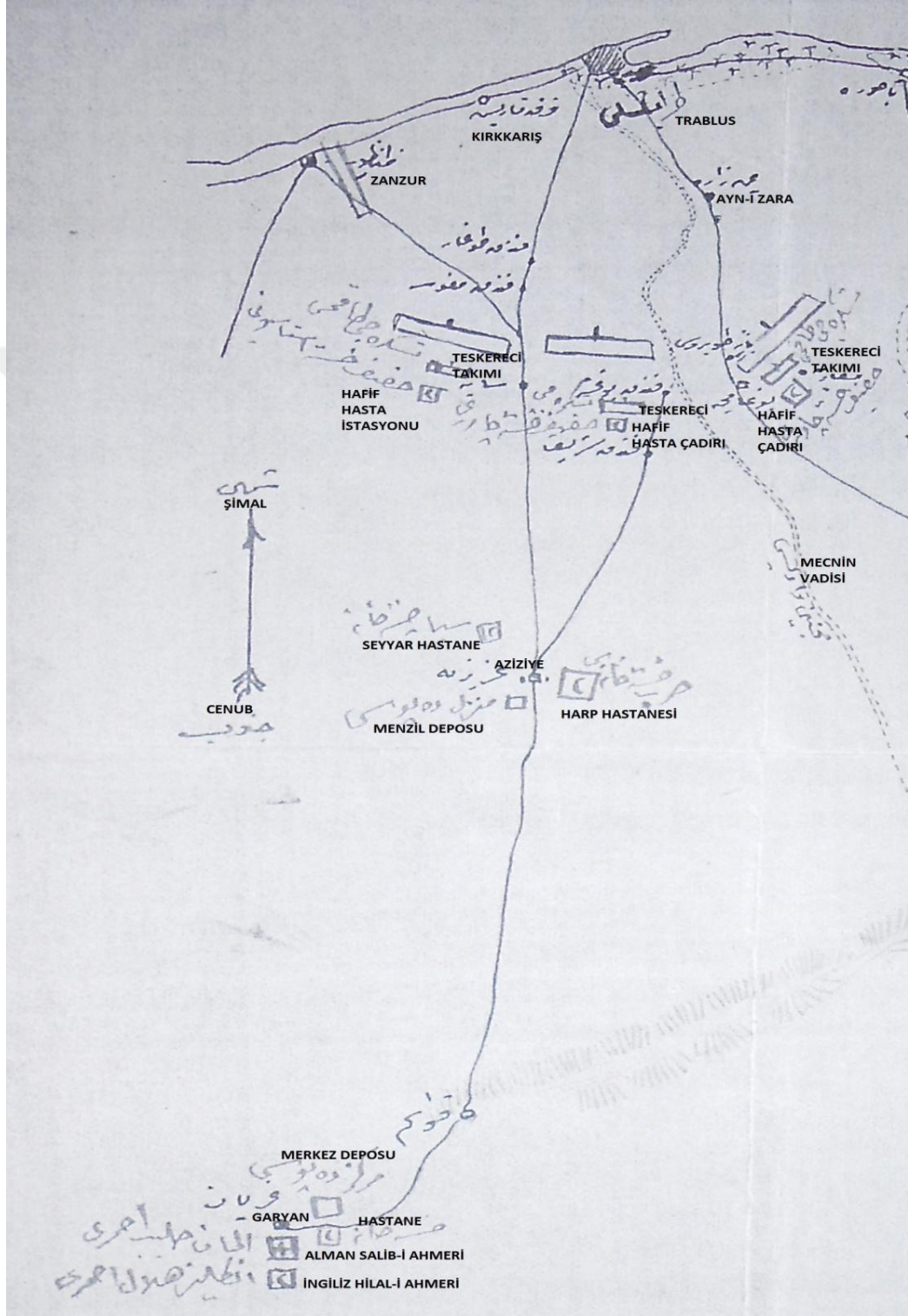
Ek.19. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından yapılan dezenfeksiyon uygulaması. (G. F. Abbott'ın The Holy War İn Tripoli adlı kitabının 251. Sayfasından alınmıştır.)

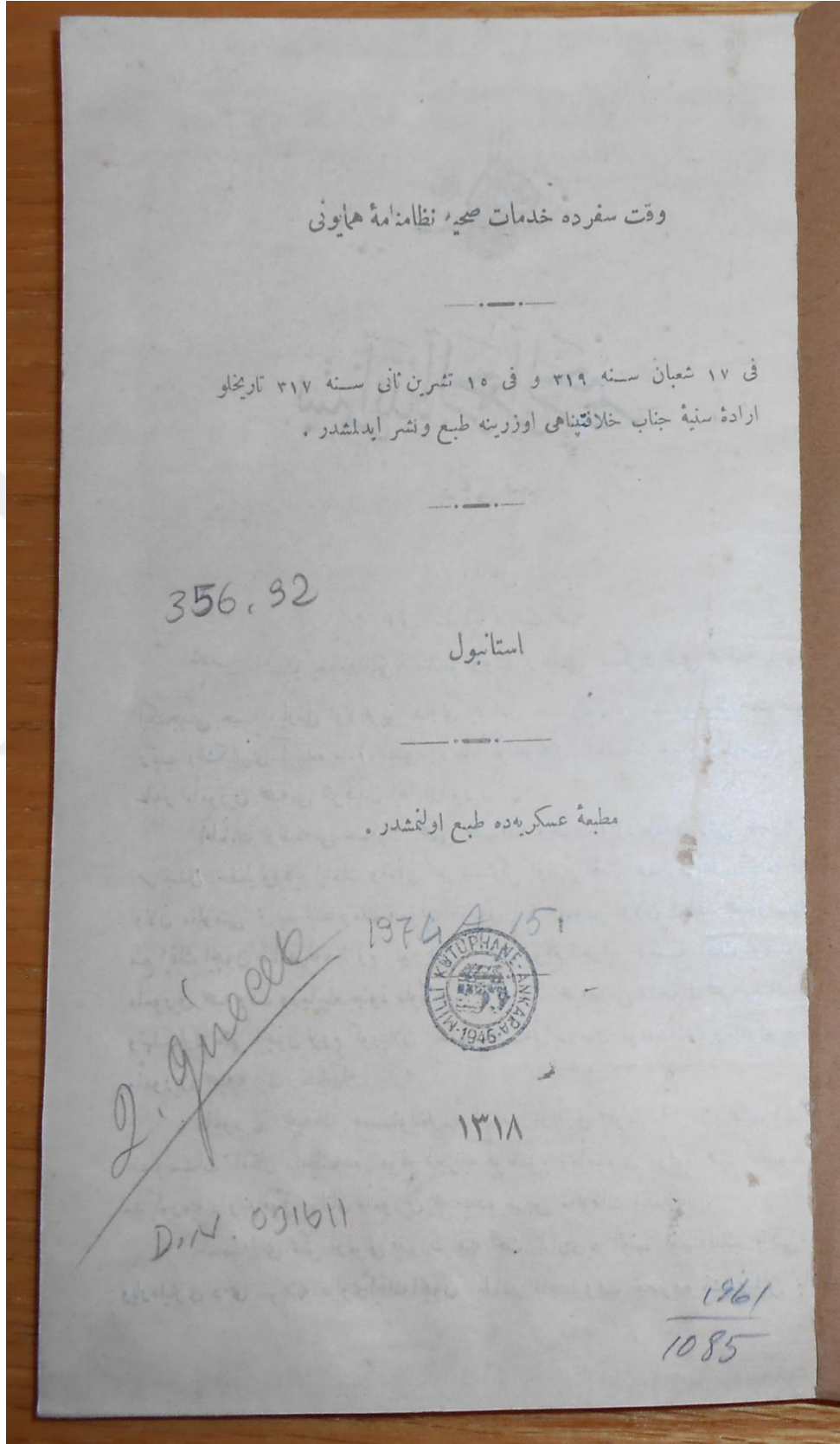
Ek. 20. Tobruk Mıntıkasında bir hastane çadırı (Servet-i Fünun Dergisinin 1077.sayısının 244. Sayfasından alınmıştır.)

Ek. 21. Aziziye ve Garyan'da ve kurulan hastanelere ilişkin hazırlanmış plan (Türk Kızılayı Arşivi, Kutu No. 31, Belge No. 13.2)

Ek. 22. Vakt-i Seferde Hıdemat-ı Sıhhiye Nizamname-yi Hümayunu iç kapak resmi

ÖZGEÇMİŞ

MUSTAFA BARIŞCAN

1974 yılında Çorum'da doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Ankara'da tamamladım. 30/08/1993 tarihinde Sağlık Astsubay Sınıf Okulundan mezun olarak 1993 yılında Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde Sağlık Astsubay olarak göreve başladım. 2011 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih bölümünde öğrenime başladım. Devam etmekte olduğum Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesinden 29/07/2013 tarihinde mezun oldum. 20/01/2015 tarihinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldum. 2014/2015 Öğretim Yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesinde açılan Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programına devam ederek tarih öğretmenliği alanında Pedagojik Formasyon eğitimi aldım. 2015/2016 Öğretim Yılı Güz Yarıyılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde yüksek lisans eğitimime başladım. 2016/2017 Öğretim Yılı Güz Yarıyılında Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsünde Perfüzyon Tezsiz Yüksek Lisans programına başladım. Bu programdan 19/01/2018 tarihinde mezun oldum. 28/01/2019 tarihinde hizmet süremi tamamlayarak kendi isteğimle emekli oldum. Halen Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Tezli Yüksek Lisans öğrenimime devam etmekteyim.